

249196

Т. CVIII.

Р. 1912, кн. II.

Рік XXI.

ВЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЙ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. CVIII.

1912, II В.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—♦♦♦— Закінчено 24/V с. с. 1912. —♦♦♦—

НБ ПНУС

249196

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту

ІНВ.

249196

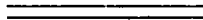
Зміст CVIII тому.

1. Зміст тому с. 3—4
2. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст., написав Федір Срібний. III. Роля Греків в брацтві с. 5—38
3. „Жарт непотребний“, історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі, подав Іван Франко (докінченне) . . . с. 39—56
4. З культурного життя України XVII—XVIII в., подав Михайло Возняк (кінець слідує) с. 57—102
5. З історії устрою Гетьманщини, критичні замітки Михайла Василенка с. 103—116
6. Про нагляд »Русалки Дністрової«, написав Михайло Тершаковець с. 117—139
7. Miscellanea: а) Памяти Евгена Голубінского, под М. Грушевський; б) Перве поминальне богослуженне за упокой Тараса Шевченка 1862 року у Львові, под І. Верхратський; в) Причинов до історії українського руху в Росії, под М. Василев с. 140—157
8. Наукова Хроніка: Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII в. (1772—1790), под Ів. Кривецький с. 158—180
9. Бібліографія (оцінки, реферати, замітки): історія суспільна і культурна, література, бібліографія, бібліотеки, жите суспільне і культурне (реєстр ширших обговорень див. с. 236) с. 181—237
10. Оголошення с. 238—240

Inhalt des CVIII Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauro-pigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. III. Die Rolle der Griechen in der Brüderschaft S. 5—38

3. „Ein nichtswürdiger Scherz“, historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko (Schluss) S. 39—56
4. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss folgt) S. 57—102
5. Aus der Verfassungsgeschichte der Ukraine in der Hetmanenzeit, kritische Beiträge von Mykola Vasylenko S. 103—116
6. Über die Höhe des Verlags der „Rusalka Dnjistrova“, mitget. von Michael Teršakovec S. 117—139
7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Verchratškyj und M. Vasyljev S. 140—157
8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Galiziens in der 2-ten Hälfte des XVIII Jahrt. (1772—1790), mitget. von Iv. Krevečkyj S. 158—180
9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Notizen): soziale und Kulturgeschichte, Literatur, Bibliographie, Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben (Regiŕter grösserer Besprechungen s. S. 236) S. 181—237
10. Annoncen S. 238—240

Студії над організацією львівської Ставропігії

від кінця XVI до полов. XVII ст.¹⁾

Написав Федір Срібний.

III. Роля Греків в брацтві.

Львів — осередок торговлі межи сходом і заходом в XVI і XVII ст., вже в наслідок свого географічного положення надавав ся до зносин з Греками. Грецькі імена стрічаємо в трансакціях тодішнього радецького уряду, згадують про них теж братські акти.

В „цидулі“ братчиків до патріарха Єремії з дня 7 вересня 1592 р. приходять Греки „иже имуть со купецтвы прибіжище во градъ Львовъ“²⁾. Марко Лянтіш Грек, львівський житель, заявляє в 1588 р. перед лавниками, що одержав від Александра Ралі, царгородського Грека, зятя тамошного купця Даміла Грека, 23 бочки вина малмазії на рахунок довгу, зятягненого згаданим Александром, котрому Лянтіш дав надто 500 таларів цілих³⁾. В другім акті, уміщенім під тим самим роком, сей самий Лянтіш протестує „ex parte Michaelis Servo de Candia mercatoris“ против Жида Ізраеля з Золочева, що не заплатив згаданому купцеві суми 1100 зл. поль.⁴⁾. В актах радецького уряду під 1595 р. згадують ся: Петро Кафалюко Грек,

Прийнято на засіданню історичної секції дня 13 мая 1912 р.

¹⁾ Див. Записки за 1911 р., кн. VI.

²⁾ Mon. Confr. Stauror. I, ч. 245 В, с. 378.

³⁾ Львівський Магістратський Архив, Acta Consularia, т. 12, р. 1348, с. 1970. ⁴⁾ Ibid. р. 1347—1348, s. 1969.

Николай Анзельмо Грек, Дзяні Кореші Грек, всі три купці, пришельці з острова Хійос і інші¹⁾). В половині липня 1596 р. Греки, Яній Афендик, львівський міщанин, і Емануель Чуко з острова Кандії, везуть з молдавської землі через Галич вино малмавію до Львова²⁾). В складці з 1600 р. беруть участь „Кгрекове, гости“³⁾, очевидно грецькі купці, що в тім часі знайшли ся у Львові. Дня 4 цвітня 1627 р. братчик Міхал Алвізій Грек збирає датки на церков у грецьких купців ріжних⁴⁾ і т. д.

Сі Греки були рівночасно посередниками межи брацтвом і східними патріархами. В 1593 р. прибувають до Львова кретьські Греки і приносять до брацтва лист висланий з Єгипту від александрийського патріарха Мелетія. При тій нагоді вписують ся они, числом шість, до брацтва wraz з своїми родичами. Грамота вичисляє такі імена: *Γεοργίδος Ἐπισκοποπουλος, Πατιστας Βεβελις, Ἀντοιας Ἀχελις, Μανολης Τζουκος, Μιχαλις Πεφδμαρις, Νηκολος Τζουκος*⁵⁾. Розуміє ся, се була лише формальність. В житю брацтва не мали вони жадного значіня.

У Львові знаходили теж захист Греки, котрі в часах володіння Туреччини „для замішаня в землі своїй“ сюда прибували. Житмонт III в грамоті своїй з дня 23 вересня 1595 р. наказує старостам, підстаростам і другим урядникам замків, щоби они перепускали до волоської землі до своїх домів Волохів і Греків, котрі задля неладу в їх краю схоронили ся були до його держави, а іменно до Львова⁶⁾).

Для нас важнійші Греки, котрі осідали у Львові на стало, бо лише вони могли брати активну участь в справах брацтва. Сі грецькі роди, які виступають в брацтві з кінцем XVI і в половині XVII ст., були оселені у Львові, як елемент сьвіжий, о скільки се можемо заключати з браку слідів давнішого їх оселеня в сім місті і виразних звісток про деяких з них, що сюда прибули они недавно. Переселявали ся вони до Львова з Греції і її островів, або других земель, що були тоді під зверхністю Туреччини, як сусідної Молдавії і Волощини. Інші знова осідали тут вже з українських міст. Представителем першого рода Греків є звісний львівський богач Константин Корнякт. Він походив з острова Крети (Кандії), звідки переніс ся

¹⁾ Mon. Confr. II, ч. 389, с. 669.

²⁾ Mon. Confr. II, ч. 417.

³⁾ Архивъ Юго-Запад. Россіи, ч. I, т. XI, с. 20.

⁴⁾ Ibid. с. 369. ⁵⁾ Mon. Confr. II, ч. 301. ⁶⁾ Ibid. ч. 389.

в половині XVI ст. за господаря Александра до Мультан (*Valachiam cisalpinam*), а вкінці осїв у Львові.

До другого рода Греків належить Яній Афендик і Криштоф Мадзаракий. В 1583 р. Лесько крамар продає дім Янієви Афендику Грекови на Руській улиці за 1200 зл. поль., при чім вазначено, що сей Афендик емігрував з Каменця до Львова¹⁾. В тестаменті Михайла Алвізія з дня 25 мая 1645 р. є названий його зять Мадзаракий Криштофович Грек міщанином і купцем барським²⁾, очевидно з огляду на своє походження з Бару, бо в тім часі він вже стало мешкав у Львові. Така назва вважує, що пам'ять про його переселення до Львова була ще свіжа у сучасників, і що сюди перенісся він недавно. Якраз в сорокових літах XVII ст. появляє ся він в актах брацтва. Реєстр з 1641 р. згадує, що він мав мешкане в каменниці Алвізія³⁾, а формально прийняв брацтво на сесії дня 21 падолиста 1645 р.⁴⁾.

Скількість осілих Греків у Львові з кінц. XVI і на поч. XVII ст. в порівнянню з українським елементом була невелика. Се видно з реєстрів складок на кошта процесу з магістратом з того часу. В складці міщан і передміщан з 1599 р. на 50 кількв імен фігурує заледви 6 грецьких: Константин Корнякт, Яній Афендик, Іван Кгерос, Микей Грек, Маркова Лянтішева і „пан Манюель“ (Медзанета). Інші імена українські, як: Йван Красовський, Дмитрий Красовський, Рогатинці, Іван Білдага, Миколай Добрянський, Семеон Луцький, Хома кушнір, Лукаш врамар, Миколай кравець, Алексій Кравець і т. д.⁵⁾.

Велику енергію проявило брацтво в збиранню складок в 1600 р., коли виправляло своїх послів на сейм до Варшави. В складці міщан і передміщан з дня 31 січня 1600 р., яка числить около 70 імен, приходять ті самі Греки, що і під попереднім роком, з виїмком Микей Грека⁶⁾. Правдоподібно криє ся він під іменем Миколай, Стецькової зять, як то виходить з порівняннє сих списків з реєстрами пізнішими⁷⁾. Надто в списі

¹⁾ Acta Consularia, t. 11, p. 1180—1182, s. 1486.

²⁾ Testamenta, t. 8, p. 143—146, s. 41.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Россій ч. I, т. XI, с. 144. ⁴⁾ Ibid, е. 159.

⁵⁾ Ibid. Проток. с. 14—15. ⁶⁾ Ibid. с. 19—20.

⁷⁾ Під 1609 р. згаданий Миколай Грек Гіне, котрий мешкає в ринку, де знаходить ся і дім Стецькій Мороховського. (Ibid. с. 303). Під 1611 р. фігурує виразно Миколай Кгіна, зять Стецькової. (Ibid. с. 8). Під 1612 р. Миколай Гречин, під 1615 р. Миколай Грек, під 1616 р. Ми-

сім приходять знані нам вже „Кгрекове, гости“, котрі дали до складки.

Інші списи складок і позичених сум з того часу свідчать теж, що осілі Греки у Львові належали тоді до виїмків. Коли братські послы зажадали в Варшави більше грошей, тоді вся „речь посполитая“ ухвалила затагнути позичку, як на „квалтовную“ потребу у осіб, наведених в реєстрі, котрим пізніше позичені суми звернено. Реєстр нотує нпр. такі позиції: „Пан Ярош дав золотих польських 170 — віддано. Пан Олекса суконник зол. 100 — віддано. Пам Андрей Білдажка золотих 100 — віддано. П. Павел кушнір золотих дав 8 — віддано і т. д. Всіх імен числить реєстр 11, між ними знаходиться лише одно грецьке — Миколай Гречин з позицією зол. 40. Крім міщан принесли певні суми на сю потребу і репрезентанти парафій передміських. З парафії святого отця Николи позичили до „посполитое складки“ через Семеона коваля і Грицька коваля золотих польських триста. На то віддано „ім Николином“ зол. 200. З парафії св. мученика Федора через Семеона Корунку і Тинка Заруцького позичили зол. поль. 108, а віддано 100. Подібно нотує реєстр позички з брацтва св. Богоявлення, з парафії св. Благовіщення, з парафії св. мучениці Параскеви, з парафії св. Воскресення, з парафії честного Христа і позицію зол. 9, яку принесли парафіяни з Головська. Імен грецьких тут не видно. Сума всієї позиченої складки винесла поважну цифру 1091 зол.¹⁾

Особливу вагу має для нас реєстр, котрий вичисляє датки, складані львівськими Русинами на заплачене сеї суми „з дому, з настности, обыходу, ремесла ведле преможения своего и постановления посполитого“²⁾). Боротьба з наїстратом в тім часі прибрала такий інтензивний характер, що в складках взяла участь вся львівська Русь. Попередні реєстри вичисляли при списках складок в одній рубриці міщан і передміщан, з котрих, особливо з послідних, не всі давали до складки. Деколи подавали вони лише представителів передніських парафій. Протинво сей реєстр осібно вичисляє міщан, а осібно переходить передміські парафії і подрібно подає імена жертводавців, звідси і його значіне. Сей реєстр з самого початку XVII ст. свідчить найліпше, як мало було осілих Греків у Львові в тім часі.

колай Гречин. (Ibid. с. 8—12). Се вказує, що маємо тут до діла з одною особою, і що Миколай, Стецькової зять, є ідентичний з сими грецькими іменами. ¹⁾ Ibid. с. 24—25. ²⁾ Ibid. с. 26.

В складці міщан на 26 властителів домів приходять лише три грецькі імена: Константин Корнякт, Яній Афендик і „пані Марковая“ (Лянтішева). Інші імена українські, як: Красовські, Рогатинці, Івашко Зінкович, Хома кушнір, Ігнат, Губиної зять, Стефан Хомич, Хома маляр і т. д. В „домахъ наемныхъ“ на 40 імен є лише оден Грек: Іван Кгерос. Інші імена самі українські, як: Лукаш кравець, Алексій кравець, Лесько кушнір, Хома перекупень, Марушка шинкарка і т. д.

В поодиноких парафіях передміських реєстр вичисляє по кількадесять, а навіть подекуди около 100 членів, а між ними знаходимо заледви одно, двое грецьких імен, а в деяких рубриках нема їх зовсім. В парафії св. Богоявлення на галицькім передмістю на 43 властителів домів нема ані одного грецького імени, а в домах наемних на 23 імен приходять лише два грецькі: Антоній Грек і Формос Грек. Інші імена українські, як: Роман пекар, Іван Долина, Лукаш крамар, Васько Галицький, Харко, Іван перекупень і т. д. Реєстр парафії св. Николая на краківськім передмістю числить 27 властителів домів, а між ними фігурують Андрей Гречин і Яній Гречин. В рубриці „Посполство тоєжь парафій“ на 71 імен нема ані одного грецького. В парафії св. Федора на тім передмістю заплатили складку від своїх домів 24 особи, коморників є 16. В цій парафії нема ані одного Грека. В парафії св. Параскови, теж на краківськім передмістю, на 97 імен згадує ся лише Грековая Настка. В парафії св. Благовіщення на галицькім передмістю від своїх домів заплатило даток 25 осіб. В „наемныхъ домахъ“ вичисляє реєстр 17 осіб і 5 фільварків. Так в першій, як в другій рубриці нема ані одного грецького імени. Так само нема Греків в парафії св. Воскресенія на всіх 26 списаних імен¹⁾.

В збраню датків львівські Русини, як згадано, проявили тоді велику енергію і певно і Греків була би ся складка не минула, як би вони в тих парафіях знаходили ся. Імена, котрих походженє сумнівне, належать до виїжків, решта українські, як: Сава кушнір, Тимко кушнір, Мисько пекар, Васько кравець, Андрей швець, Федько маляр, Петр коморник, Антоцько, Тимків син, Марко малий, Глібчиха вдова, Марта рибничка, Илько тесля, Данило сирота і т. д.

Велику вартість має для нас спис руських домів в самім

¹⁾ Ibid. с. 26 – 34.

місті з нагоди складки в 1609 р., бо він дає нам можливість пізнати власителів міщан, в котрих головно рекрутувало ся брацтво. Греки, що належали до брацтва, осідали теж радо між Русинами. Спис сей числить домів 18; між жителями в них приходить Миколай Грек Їне, що нешкав в ринку, а в „улицяхъ рускихъ“ Яній Грек, дім Янія Афендика Грека і дім Марка Лянтіша, котрий в тім часі держала його жінка, вдова. В ній жили його син Гавриїл, міщанин, і „панъ Манолій“ (Медзапета), зять його. Поза тим реєстр подає самі українські імена власителів домів. В ринку „над богатими крамами“ належить до Русинів домів дідичних три: Стецька Мороховського, Прокопа Малечковича і Миколая Савича. В „улицяхъ рускихъ“ занотовані: дім Лукаша Губи, дім Василя Галицького, дім Рогатинців, дім Сенька Луцького, дім Івана Білдаги і т. д.¹⁾

Так само малу скількість Греків стрічаємо в реєстрах складок в 1611—1616 рр., в яких приходять: Іабриель Лянтіш, Яній Афендик, Миколай Їне, Миколай Гречин (Їне?), Яній Грек, Мигаль, зять його і Михалес Гречин²⁾. Під поодинокими літами фігурує тут пересічно 3—6 Греків на загальне число від 20 кілька до 30 кілька жертводавців. Під 1611 р. нпр. на тридцять кілька жертводавців записано лише трех перших Греків, інші імена українські, знані нам вже переважно з попередних реєстрів, як: Іван Красовський, Миколай Добрянський, Іванова Бабичка, Прокоп крамар, Хома кушнір старий і т. д. Є ще імена ближше неозначені, як: Стасева, Лукиянова, „пан Роман“, Стецькова, але і під тими іменами містять ся без сумніву особи українського походження. Греки мають імена інші, часто з додатком Грек, Гречин, особливо в тих випадках, коли грецькі імена звучать подібно як українські для відріжнення їх від послідних.

Як невелика була скількість осілих Греків у Львові, так і незначний був їх процент в самім брацтві в кінці XVI і на поч. XVII ст. Свідчать про се братські каталоги. В першій редакції каталогу в 1586 р. на 12 списаних імен нема ані одного Грека. В другій редакції сього каталогу, яка повстала не скорше як в 1589 р., приходять вже двох Греків: Константин Корнякт і Маноліс Арфанес Маринетос³⁾. Я думаю, що се не випадком. Сі Греки приступили до брацтва доперва пізнійше,

¹⁾ Ibid. с. 303—304. ²⁾ Ibid. с. 7—12.

³⁾ Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прид. ч. I.

видячи живішу діяльність в брацтві. Тим способом дістали ся вони до сих „фундаторів брацтва“, до котрих належати в пізнійших часах було почесною. Та хоч возьмемо в рахубу сих двох Греків, то таки на кільканадцять списаних імен належать вони до виїзців. Інші імена в сїм реєстрі українські, як: Алексей Малечкий, оба Красовські, Рогатинці, Йоан Йоанович Богатирець, Лука Григорієвич Губа і т. д. Сей катальоґ, а особливо перша його редакція, свідчить, що перед патр. Йоакимом з'явили ся братчики Русини, і що они дали ініціативу до живішої діяльності брацтва, яка від того часу датує ся.

Братський катальоґ для літ 1586—1590 на 27 членів, крім двох попередних Греків, подає ще трьох нових: Янїя Афендиковича, Манолїса Медвалету і Йосифа Йоановича Ероса¹⁾. На вісім нових членів, які приступили до брацтва і списані є в осібній рубриці під 1590 р., нема ані одного Грека²⁾. В реєстрі нових членів з 1591 р. на 9 списаних імен нема сумніву що до українського походження п'ятох братчиків. До Греків належать тут: Михайлий Серво, Антонїй Катакальо³⁾ і правдоподібно Адриан Дамокльо. Сумнівного походження є імя Єсиф Онофрієвич Спотурто (з Потуртор?) Поза тим не знаходимо жадних слідів активної участі сих братчиків в життю брацтва. Були се, вдає ся, Греки, що для своїх інтересів перебували через якийсь час у Львові і вписали ся до брацтва, як знаний нам вже Михайлий Серво, купець з острова Кандїї. Катальоґ з 1597 р. містить 14 нових імен самих українських⁴⁾.

В катальові з 1601 р., який містить максимум всіх списаних в реєстрах братчиків, на пятьдесят кілька імен маємо заледви 7—8 знаних нам уже з попередних списів Греків. Але і сю скількість Греків треба обмежити. Імена, як: Михайлий Серво, Антонїй Катакальо, Адриан Дамокльо (Дамило), Єсиф Онофрієвич Спотурто дістали ся до катальоґу з 1601 р. по всякій правдоподібности зі спису 1591 р., о скільки можна судити з браку всяких слідів діяльності сих братчиків в інших братських актах. По відкиненню сих імен дістанемо в катальові з 1601 р. заледви п'ятох Греків. Інші імена українські, як: Федор Йоанович Драбик, Николай Лукашевич, Максим кравець, Михайло Семенович Добрянський, Алексей Григорієвич

1) Арх. Юго-Зап. Россія ч. I, т. XII. Проток. с. 4. Порів. „Записки“ за 1911 р. кн. VI В. с. 33.

2) Ibid. с. 4—5. 3) Порів. Mon. Confr. I, с. 159.

4) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII. Прот. с. 5.

з Великих Лук, Александер Стефанович сафіяник, Филип Федорович маляр, Прокон Григорієв мечник, Стефан Йоанов коваль і т. д.¹⁾

До виїмків належать теж Греки з поч. XVII ст. в реєстрах вибираня шестигрошевих вкладок „п'яназей рочных“ з нагоди переведених елекцій. Реєстр з 1604 р. на 34 імен подає одного Грека, Йоана Йоановича Кгероса. Крім того між старшими того року фігурує знаний нам рівнож Яній Афендикович²⁾. Реєстр з 1608 р. на 24 імен нотує лише Янія Афендика, а на 9 вдовиць по братчиках одну по Греку Маркову Лянтішову³⁾. Реєстри з 1611 і 1612 рр. на округло 30 членів записують теж лише Афендика, котрий, як одинокий з Греків, приходить в реєстрах з 1613 і 1614 рр. на 21 списаних членів⁴⁾. Між функціонерами брацтва, вибраними на елекції в 1616 р., в Греків фігурує лише Іабриель Лянтіш⁵⁾.

З кінцем першої чвертини XVII ст. процент Греків в брацтві збільшує ся, але все таки скількість ся в порівнянню до загального числа братчиків мала. В першій складці львівських міщан з 1621 р. на 20 імен приходить з Греків: Яній Савелович, Михал Алвізій, Гаврилий Маркович (Лянтіш), *Γιβρ-υος* Грек, Яній Афендик і Константин Медзапета. Сумнівного походження ближше незвісний Яній Пестрица. Крім того між шістьма іменами жінок фігурує Янія Теофілева. В другій складці того року на 20 імен, в тім одної жінчини, є 6 тих самих Греків⁶⁾. В складці з 1625 р. на 33 імен приходить Греків 7, крім згаданих Кира Грек⁷⁾. Константин Манойлович в сім списі ідентичний з Константином Медзапетою. Патронімік походить від імени його батька Манолія. Інші імена в сім реєстрі українські, як: Роман і Андрей Стрілецькі, Лесько кушнір, Миколай Добрянський, Григорий Романович, Лукиан Василевич і т. д.

Крім сих Греків знаходимо в другій чвертині XVII ст. принагідні звістки і про інших, з котрих деякі стояли в зносинах з брацтвом. Звичайно нотують їх братські реєстри з нагоди похоронів або даровизн для братської церкви. Під днем 10 липня 1621 р. згадує ся Елевтер Кафинчалин Грек, котрого отець Киріак умер тут в братській монастири св. Онуфрія і був

¹⁾ Ibid. с. 3—4. ²⁾ Ibid. т. XI, с. 67—68. ³⁾ Ibid. с. 73.

⁴⁾ Ibid. с. 76—80. ⁵⁾ Ibid. с. 80—82. ⁶⁾ Ibid. с. 54—56.

⁷⁾ Ibid. с. 57.

в ній похований. Під днем 6 січня 1622 р. фігурує Мано Грек, „обывател Мултанский“, котрий умер і був похований в „гробницах новых“¹⁾ (нової успенської церкви при Руській улиці). З нагоди дарованя коверців до братської церкви нареченими або при шлюбі, занотовані під днем 3 липня 1625 р. Манолій Грек, під 1634 р. Теодор Грек, наречений зять Григорія Романовича²⁾, а в иншій реєстрі під 1631 р. Димитрий Грек³⁾. Реєстр з дня 12 січня 1632 р. згадує про смерть Федора Грека, котрого поховано в склепах церковних⁴⁾.

Для означеня скількості Греків в самім брацтві в другій четвертині XVII в. служить нам передовсім катальоґ з 1633 р., котрий на 36 імен нотує 9 грецьких⁵⁾. Се тахішим скількості Греків, яке стрічаємо в брацтві до пол. XVII ст. З нових Греків в порівнаню з реєстром складки в 1625 р. прибули тут Федор Йоанович Грек і Миколай Алвізій, син Мигаля. До числа сих Греків належить теж Ієортії Федорович, названий в сесійних протоколах того часу Теодозович. Не знати лише, чи не ідентичний він з Ієортієм Греком, знаним нам зі списів складок 1621 і 1625 рр. і контрибуції в 1649 р.⁶⁾

Катальоґ з 1647 р. числить братчиків 20, між ними Греків 5, з них приходить оден новий Мадзаракий Криштофович⁷⁾. Крім сего в пол. XVII ст. звісний нам в своєї діяльності в брацтві багатий купець Теодор Яневич, який в сім реєстрі не знаходить ся. В контрибуції брацтва з 1649 р. на 19 імен маємо Греків 4 і вдову по братчику Іабриельову Лянтішеву. Надто при кінци реєстру згадана ще одна вдова Боарська і Кириякий Гречин. В реєстрі з 1656 р. на 21 братчиків фігурує Греків 6, а іменно: Мадзаракий Криштофович, Теодор Яневич, Стефан Несторович, Ієортії Папара, Андрей Алвізій і Петр Афендик. Трех останніх приняло брацтво з початком того року⁸⁾.

З сих цифр видно наглядно, що число Греків в брацтві навіть в другій четвертині XVII ст. було невелике в порівнаню з загалом братчиків. Братські акти, особливо з кін. XVI

1) Ibid. с. 360. 2) Ibid. т. XII. Прот. с. 21.

3) Ibid. т. XI, с. 376. 4) Ibid. с. 375.

5) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 95.

6) Ibid. с. 178. 7) Ibid. с. 165.

8) Ibid. с. 179–180.

і поч. XVII ст. відчувають різницю між елементом українським і грецьким і нерозв'язно її зазначають, як нпр. Мануель Фарнис Грек, Микей Грек, Мигаль Гречин, Михалес Гречин і т. д. В каталогах з другої чвертини XVII ст. рідко стрічаємо сей додаток Грек або Гречин. Каталог з 1633 р. містить лише одно таке ім'я Федор Йоанович Грек. Та і без того додатку грецькі імена можна пізнати, а випадок, де під іменами повірно українськими криють ся Греки, належать до виїмків, які в загальну рахубу входить не можуть. Такий виїмок в половині XVII ст. становить Стефан Несторович. З самого імени можна би думати, що воно українського походження, в дійсності маємо тут до діла з Греком. Вже протокол впису сего братчика свідчить, що зайшов він до Львова з чужих земель. Тут він титудує ся Красовським¹⁾, можливо, що ввійшов в родинні коннексії в син родом. В рахунках брацтва з початку другої половини XVII ст. знаходимо його підписи грецькі: *Στεφανος Νεστοροβιζης*²⁾, а се свідчить, що був він Греком.

В братських каталогах з другої чвертини XVII в. стрічаємо пересічно 5—9 Греків, інші імена без сумніву українські, як то видно з наведеного нами каталогу з 1633 р.³⁾. В списі з 1656 р. фігурують: Павел Лавришевич, Йоан Григорович, Василь Григорович, Василь Корендович, Стефан Лавришевич, Стефан Звїркович і т. д.

Для в'яснення значіня Греків в брацтві возьмемо під розвагу не лише їх скількість, але теж і їх діяльність в сій інституції. Як скількість Греків в брацтві була мала, так і робота їх в порівнаню до загалу братчиків, особливо з кін. XVI і на поч. XVII ст., була незначна. Діяльність брацтва в тім часі проявляє ся в організації культурних інституцій, в боротьбі брацтва з єпископом Гедеоном Балабаном і маїстратом. Перворядну роль в сій діяльності відіграв український елемент, який дав ініціативу до заложеня культурних інституцій.

З них найскорше брацтво набуло друкарню. Грамота єпископа Гедеона Балабана з дня 8 падолиста 1585 р. говорить вправді загално, що купив він друкарню Івана Федорова „веслодокъ с нань мещаны лвовскими“⁴⁾, одначе під сим колективним іменем містить ся український елемент. В грамоті сього

1) Крыловскій, Львов. Ставр. Брат. Прил. ч. I, с. 9.

2) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 433—434.

3) Дав. „Записки“ за 1911 р. кн. VI, с. 36—37.

4) Моп. Congr. I, ч. 79, с. 112.

єпископа з дня 1 серпня 1588 р. згадані „мещаны лвовские русские“¹⁾. В інших документах брацтва з кін. XVI і поч. XVII ст. приходять такі терміни: мїщани львівські „народа руського релїїї грецької“²⁾, „народ наш руський“³⁾ і т. д.

Заложене другої культурної інституції - школи, приписує Грекам автор „Черестороги“, полемічного трактата з самого поч. XVII ст. Стаючи в обороні східних патріархів, пише він: „Школу Грецкую хто заложилъ, естли не Грекове и патріархъ самъ? и Грамматику Грецкую и зъ Словенскимъ писмомъ не Арсеній ли митрополитъ Еласонскій и Димонитскій, во Львовъ, отъ патріарха прїѣхавши, училъ двѣ лѣтъ?“⁴⁾ Та тут автор збільшує заслуги Греків і патріархів для оборони їх перед закидами єпископів-унїятів. Арсеній прибув у Львів не „отъ патріарха“, приїзд його був випадковий, в повороті з Московщини⁵⁾. Виразно зазначає ініціативу українського елементу при заложеню братської школи „Порядок“ сеї школи з 1586 р., вгадуючи на вступі, що школа ся повстала великим старанем і накладом „мещан лвовских руского народу“⁶⁾. Якийсь Грек, як думають архієпископ Арсеній⁷⁾, на початку своєї шкільної програми заявляє, що братчики доложили багато труду для заведеня грецького письма в сій школі, „*εἰ καὶ ῥώτιη καὶ ὑπόμιασι σλοβαϊκοῖς ἐκ φύσεως ὄντες*“⁸⁾. З кінцем XVI ст. перед львівським гродським урядом школу сю репрезентують братчики Русини. В протестації з дня 7 грудня 1592 р. в обороні її виступають Дмитрій Красовський, Юрко Рогатинець і дидаскал сеї школи Стефан⁹⁾ (Зизаній).

В актах елекційних з поч. XVII ст., як шкільві провізори, вгадують ся теж братчики Русини. В 1604 р. до догляданя школи були призначені Миколай Лукашевич і Стефан Хомич¹⁰⁾; в 1611 р. Василій Галицький і Павел кушнір¹¹⁾; в 1612 р. призначено до шкільного дозору „пана Леска и пана Павла“¹²⁾, то значить Леська кушніра і Павла кушніра, згада-

1) Ibid. ч. 105, с. 166. 2) Ibid. ч. 300, с. 494.

3) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. XVII, с. 36.

4) Акты Западной Россіи, т. IV, ч. 149, с. 222.

5) Харламовичъ, Западно-русскія православныя школы, с. 374 - 375. 6) *Diplomata Statutaria*, ч. VI.

7) Харламович, *op cit.* с. 292, примітка 2.

8) *Dipl. Stat.* ч. V.

9) *Mon. Confr.* I, ч. 260. Порів. ще ч. 261 і 263.

10) *Арх. Юго-Зап. Росс.* ч. I, т. XI, с. 67.

11) Ibid. с. 74. 12) Ibid. с. 79.

них на тій елекції, як функціонерів брацтва; в 1616 р. поручили братчики заряд школи своєму писареві Василю Буневському¹⁾. Як видно, грецьких імен тут зовсім не стрічаємо.

Малий процент осілих Греків серед тодішньої української суспільности у Львові показує каталоґ учеників братської школи в кін. XVI ст.²⁾. Коли сей каталоґ повний, то на 54 учеників сеї школи маємо заледви одно імя грецьке. Між позиціями в сїм каталоґі занотовано: „Марко Гречин (Лянґіш) дав сина свого Гавриська“. Інші імена українські, як: Іван Богатирець крамар дав до сеї школи сина свого Михайла, Карпа дав сина свого Стецька, Іван Білдагович дав сина свого Іванця до „школы руское на науку“, Іван Красовський дав хлопців двох своїх, Романа і Андрія і т. д. Реєстр з 1604 р., згадуючи про платню, яку в відріженню до нечленів давали братчики за науку своїх дітей і adeptів в братській школі, між дев'ятьма членами наводить лише двох Греків: Янїя Афендиковича і Івана Кгероса. Інші імена українські, як: Миколай Добрянський, Андрей Білдагович, Василь Семенович, Лука Василевич³⁾ і т. д.

Деякі Греки були учителями в братській школі. Сюда належить передовсім згаданий Арсеній, котрий учив тут майже цілі два роки від 1586—1588 рр. і разом з учениками уложив звісну грецько-славянську граматику „Адельфотес“, видану в 1591 р. Про грецьких учителів в братській школі маємо і пізніші звістки. З порядку, який братчики зробили між учителями своєї школи в 1637 р., довідуємо ся, що оден з них був Атаназій дяк, а другий Миколай Грек⁴⁾. Грецька мова була в братській школі обовязковим предметом, тому і учителі були до неї пошукувані. При замкненю „схадзки“ дня 31 серпня 1635 р. обізвав ся братчик Георгій Теодозович, що, якби Бог післав їм дидаסקала, котрий би був „бѣглымъ въ грецкомъ языку до цвиченя дѣтей“, то він від себе буде йому давати до кінця житя „юргилту“ по золотих пятьдесятъ⁵⁾. Одначе учителі сї се персонал, удержуваний брацтвом; фірму школі, як ми виділи, надають братчики Русини, поминувши вже, що і між учителями був сей елемент.

Немов би більшу участь взяли Греки в будові нової братської церкви. Контракти брацтва з будівничими сеї церкви в кінця XVI ст. роблять ся в імени „такъ Грековъ яко и Ру-

¹⁾ Ibid. с. 81. ²⁾ Ibid. т. X, ч. 33, с. 57—60.

³⁾ Ibid. т. XI, с. 69. ⁴⁾ Ibid. с. 130—131.

⁵⁾ Ibid. с. 115.

си¹⁾, що вказувало би на значну скількість Греків в брацтві, коли автор ставить їх, як рівнорядний чинник з Русинами. Так само і в иншій кореспонденції брацтва з того часу виступають Русини і Греки. В грамоті брацтва до московського царя Теодора Йоановича з дня 15 червня 1592 р., як жителі Львова згадують ся духовні, священники, дидакаси, „родъ Російскій и Греческій“²⁾. Коли одначе переглянемо акти, що відносять ся до будови братської церкви, то і тут побачимо грецькі імена дуже рідко. В посольствах брацтва до молдавських господарів з кін. XVI і поч. XVII ст. приходять між иншими Мануель Арфанес і Яній Афендик. Імена инших послів, які в сій справі прислужили ся брацтву, українські, як: Лука Губа, Миколай Добрянський, Миколай Лукашевич, Іван Пятницький, Красовський і другі.

Єремія Могила, молдавський воєвода, в листі до брацтва з дня 9 грудня 1599 р. згадує, як братських послів, „пана Красовского и пана Янего Афендика“³⁾. В другім листі з Яс з дня 11 липня 1602 р. наводить він „пана Николая Лукашевича и пана Николая Добрянского“⁴⁾. В перепустній грамоті з дня 10 червня 1593 р., виставленій суррогатором львівського староства Станіславом Пестроконським для братських послів, що удавали ся до великого князя московського по датки на будову нової церкви, фігурують самі українські імена: священник братської церкви міської Михайло, Дмитро Красовський, Ярош Саприка, Іван попович Пятницький і Іван Фарбір⁵⁾. В 1627 р. до Яс до господаря Мирона Бернавського їде Луїян Василевич⁶⁾ і т. д.

Велику енергію проявляє брацтво з кін. XVI і на поч. XVII ст. в боротьбі з єпископом Ієдеоном Балабаном і опозицією з'організованою під його проводом против брацтва, але і тут головню акцію веде український елемент, а Греки мають підрядне значінє. Грамоти Ієдеона Балабана звернені передовсім против Івана Красовського, Юрка і Івана Рогатинців; в инших документах, виданих з сеї нагоди згадують ся братчики Лука Губа, Лукаш кравець, Хома Бабич і деякі инші. Грамота Ієдеона Балабана з дня 22 серпня 1588 р. зачинає

1) Юбилейное Изданіе т. I, ч. III—IV.

2) Акты Запад. Росс. т. IV, ч. 34.

3) Юбилейное Изданіе, ч. 36. 4) Ibid. ч. 43.

5) Mon. Congr. I, ч. 285.

6) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. 61.

ся словами: „Вамъ Иванови Красовскому крамаревни и Юркови и Иванови Кузмичом седларомъ, мещаномъ двовскимъ с товаришами и помочниками вашими, которыхъ вы до себе зобрали¹⁾). Як видно, Іван Красовський і Рогатинці заважили тут стільки, як решта братчиків і їм приписує ся ініціативу в веденю сего спору. З особливою завзятістю звертає ся Балабан против Красовського і Рогатинців вже в грамотах з 1586 р.²⁾.

Подібно і митрополит Рагоза лист свій до брацтва з дня 7 грудня 1589 р. в справі його спору з Ідеоном Балабаном адресує: „пану Йоану Демидовичу Красовскому а пану Юрью Козмичу Рогатинцу и иным брати их милости справцам...“³⁾. В грамотах Рагози з дня 1 і 2 липня 1594 р., як братські послали на берестейський синод згадують ся: Лукаш Григоривич Губа, Юрій Козмич Рогатинець, Лукаш Василевич, надто братські і другі священники⁴⁾.

Таких місць, де в боротьбі брацтва з єпископом Ідеоном Балабаном виступають братчики Русини, маємо більше, натомість Греків стрічаємо тут лише виїмково. В одному документі з кін. XVI ст. фігурують Яній і Мануель Греки, які принесли до св. Юра єпископови дарунки від брацтва: хліб, рибу і малмавію; згадана теж інтервенція Константина Корнякта межі брацтвом і єпископом. Одначе рівночасно в тім самім документі виступають братчики Русини: Лукаш кравець, Хома Бабич і Іван Рогатинець, а передовсім Юрко Рогатинець і Іван Красовський, котрі найбільше потерпіли від єпископа⁵⁾.

Так само значна більшість українських імен виступає в спорі брацтва з єпископом на літнім синоді берестейським в 1590 р. В грамоті Михайла Рагози з дня 22 червня згадано сімох братських послів, висланих на сей синод; межі ними є лише двох Греків: Мануель Фарнис Грек і Яній Афендикевич Грек, а п'ятох Русинів: Йоан Демидович Красовський, Юрій Козмич Рогатинець, Евстафій Миськович, Теодор Матвієвич і Йоан Пятницький⁶⁾. Інша грамота з того дня вчисляє цілий ряд міщан і передміщан, на яких митрополит вкладає клятву за опозицію против брацтва, а між ними стрічаємо лише одного Антонія Грека, парафіянина церкви св. Богоявлення на галицькім передмістю. Поза тим грамота вчисляє вісьмох Русинів, львівських міщан: Семеона Луцького, Івана Білдагу, Івана

¹⁾ Mon. Confr. I, ч. 107. ²⁾ Ibid. ч. 84 і 86.

³⁾ Ibid. ч. 138, с. 213. ⁴⁾ Mon. Confr. II, ч. 315 і 316.

⁵⁾ Ibid. т. I, ч. 265. ⁶⁾ Ibid. ч. 160.

Мінцовича, Тому кушніра, Теодора кравця, Теодора Юськовича, Евстафія Ігнатовича і Андрія кравця. Далі наводить по кілька українських імен з парафії св. Богоявлення і св. Благовіщення на галицьким передмістю і передміщан краківського передмістя з парафії св. Федора і св. Николая, як: Семеона Корунку, Марка Михайловича, Семеона гарбаря, Костя Костевича, Івана Яцьковича, Івана Поповича, Федора кравця і т. д. В иншій своїй грамоті з дня 2 липня 1594 р. Рагоза оповіщує вправді про позбавлене Ідеона Балабана єпископської гідности „паном Греком жителем града Лвова и прочім идеже тамо епархїе нашею обертающимся“¹⁾, але рівночасно під тою самою датою посилає осібну грамоту до брацтва²⁾.

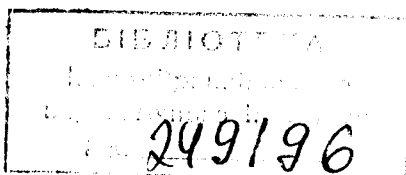
Рідко виступають Греки і в кореспонденції братчиків з східними патріархами, в якій згадує ся про спір з єпископом. В листі до царгородського патріарха Теоліпта з дня 28 мая 1586 р. братчики жалують ся на єпископа Ідеона Балабана, що силує їх сьвятити пасху і так пишуть: „А греконе, которые живут з нами и не посвечают таковое паски, таковыи за еретики именуются в нас“³⁾. Що одначе акцію против єпископа ведуть головно братчики Русини, се видно з грамоти Ідеона Балабана з дня 7 січня 1588 р., адресованої до священника братської церкви Григорія. В ній єпископ вправно виступає против міщан руських, що видають ся з під його зверхности і закаує сьому священникови виконувати для них релігійні практики „окромъ пановъ грековъ и инныхъ благочестивыхъ“⁴⁾. Подібно в иншій своїй грамоті, зверненій до української шляхти, з дня 1 серпня того року єпископ жалує ся, що „разореніе великое... черезъ мещаны лвовьскыє рускыє дѣется“⁵⁾. І коли Рагоза написав дня 2 липня 1594 р. осібну грамоту до Греків, то видно і сей елемент, як менше заангажований в боротьбі, хотів звернути против єпископа.

Навіть угода з єпископом була довершена братчиками Русинами. Князь Константин Острозький в листі до брацтва з дня 6 липня 1595 р. вискажує вправді надію, що в разі його неприсутности угода повинна наступити через „пана Константого (Корнякта) и другихъ пановъ Кгрековъ“⁶⁾, одначе пертрататації в сій справі по берестейським соборі в 1596 р. ведуть братчики Дмитро Красовський і Юрко Рогатинець; вони теж підпи-

1) Mon. Confr. II, ч. 318. 2) Ibid. ч. 316.

3) Mon. Confr. I, ч. 88, с. 142. 4) Ibid. ч. 96, с. 152.

5) Ibid. ч. 105. 6) Ibid. т. II, ч. 371.

сані в імені брацтва на мировій грамоті з дня 1 грудня ст. с. 1596 р.¹⁾. Про Дмитра Красовського пишуть братчики в листі до князя Острозького з дня 21 серпня 1596 р., що він „яко будучи дідич с предков своих свѣдомый поступку здешиного от початку владычества лвовского болобановского, яковые шкоды и трудности межи нами бывали и бывають аж до сего часу“²⁾.

В фазі боротьби брацтва з Ідеоном Валабаном, яка наступила після сеї угоди, висуває ся теж на перший план український елемент. Братський реєстр з 1599 р. згадує, що Балабан мучив міщан, карід руський³⁾. Гавриіл Доротевич, візваний в 1601 р. перед братський суд за те, що перейшов на сторону єпископа, згiрдливо висливив ся про шевців, кравців і кушнірів в брацтві, котрі мали його судити⁴⁾, а слова його теж вказують на братчиків Русинів; Греки, як звісно, займали ся торгівлею.

В інтензивній боротьбі брацтва з магістратом з кін. XVI і на поч. XVII ст. грецькі імена належать теж до виїмків. Львівську Русь репрезентують передовсім братчики Русини. Вони згадують ся в актах радецького уряду ще до реформи брацтва в 1586 р. Під 1583 р. Стецько Мороховський, Лесько Малечкий і Іван Дяк фігурують як сеніори Русинів, провізори церкви руської міської⁵⁾. В актах з 1588 р. Лесько Малечкий і Іван Богатирець виступають як куратори церкви руської Пресв. Діви Марії міської⁶⁾. Скаргу за напад на братську школу заносять в грудні 1592 р. перед іродський уряд братчики Дмитро Красовський, Лукаш Губа і Юрко Рогатинець „seniores ex ritu graecanico fraternitatis assumptionis gl. Mariae v.“⁷⁾. В протестації з дня 11 лютого 1595 р. репрезентують львівських Русинів перед іродським урядом братчики Дмитро Красовський, Лукаш кравець і Юрко Рогатинець, міщани львівські, які виступають в імені „своїм і всего брацтва Успенія Преч. Діви Марії релігії грецької так міщан як і передміщан“⁸⁾. З протестації довідуємо ся, що до в'язниці вкинув був магістрат Івана Красовського, Лукаша Губу і Прокопа Крамаря. Дня 18 лютого

¹⁾ Ibid. ч. 445, с. 771. ²⁾ Ibid. ч. 420, с. 720.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Протож. с. 5.

⁴⁾ Ibid. с. 62.

⁵⁾ Acta Consularia під 1583 р. Relatio pro Rutenorum Ecclesiae curatoribus t. 11, p. 1095—1096, s. 1357.

⁶⁾ Ibid. t. 12, p. 1300, s. 1894. ⁷⁾ Mon. Confr. I, ч. 260.

⁸⁾ Mon. Confr. II, ч. 335.

того року заносять скаргу на львівських райців до іродських книг Лукаш кравець, Юрко Рогатинець і Матей Бабич, при чім зазначено, що Іван Красовський, Лукаш Губа і Прокоп крамар сиділи тиждень в дуже тяжкій вязниці, а другий тиждень за великим прошенем в троха лекшій на руській вежі¹⁾. В марті 1595 р. сиділо в вязниці на приказ маістрату пять осіб: Лукаш Губа, Іван Зінькович, Матей Бабич, Андрой Білдагович і Лукаш Бартникович²⁾; маємо тут отже самі українські імена. Такі-ж імена виступають і в інших протестаціях того часу.

На самім переломі XVI і XVII ст. боротьба брацтва з маістратом прибирає дуже інтензивний характер. Акти братські записують рік за роком посольства на сойми і соймйки, але і тут імена грецькі стрічаємо лише ввімково і то в списках складок. Як послы фігурують Русини нпр.: Семеон Луцький, Іван Красовський, Миколай Добрянський, Лукаш кравець, Семко коваль Красовський, Тимко Заруцький, Іван Корунка, Юрко Рогатинець, Стефан Хомич і т. д.

В 1599 р. виправляють братчики до двору Семеона Луцького. В тім-же році складають рахунок з своєї поїздки до короля Іван Красовський, Миколай Добрянський і Лукаш кравець. Дня 17 грудня виправляють братчики до Варшави в обороні „речи посполитое“ Семка коваля Красовського, Тимотея Заруцького і Івана Корунку, міщан і передміщан львівських³⁾. Подібно записують протоколи під тим роком і інші посольства і видатки на них⁴⁾. В 1600 р. висилають братчики на сойм до Варшави Івана Красовського, Юрка Рогатинця і Миколая Добрянського, а коли послы сі зажадали в Варшави більше грошей, то братчики вислали до них Дмитра Красовського і Івана Білдагу з міста, а з передмістя Антося Подвоевожого, Стефана коваля, Івана Рачинського і Григорія гарбаря, через котрих „речь посполитая послали на потужность справы“ золотих польських 666, а на страву дали їм осібно зол. 15⁵⁾. Українських імен стрічаємо повно в сім реєстрі для літ 1599—1614⁶⁾.

Як представителі передміських парафій в ставропіціяльнім брацтві згадують ся самі Русини з ввімком Алтонія Грека, члена брацтва св. Богоявлення, але і сю парафію репрезентує він часто не сам, лише з братчиками Русинами. В 1602 р. нпр.

¹⁾ Ibid. ч. 338. ²⁾ Ibid. ч. 344.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 18.

⁴⁾ Ibid. с. 14—18. ⁵⁾ Ibid. с. 20—22. ⁶⁾ Ibid. с. 3—53.

він фігурує між п'ятьма представителями сеї парафії, з яких чотири були Русинами: Петр Куликовський, Матис Матвиевич, Йоан Долина і „пац Лавриш“¹⁾. В складці з поч. XVII ст. в сій парафії приходить лише оден Лавриш з додатком пекар²⁾, а се вказує на ідентичність обох імен. Репрезентантів інших передміських парафій мали ми вже подекуди нагоду пізнати висше. Найліпше ілюструє їх реєстр з дня 17 грудня 1605 р. Григорий Тимович коваль з краківського передмістя з брацтва св. Николи складає рахунок в ставропітіяльнім брацтві в присутности таких осіб: Від міщан з брацтва Пресв. Богородиці (Ставропітії): Стефана Хомича, Прокопа Малечковича, Семеона Луцького, Лукаша Бартниковича кравця. З передмістя від брацтва св. Николи: Лавриша маляра, Миколая Збаразького, Сави кушніра, Андрія Шила. Від брацтва св. Теодора Тирона: Семеона Корунки, Тимотея Заруцького. Від брацтва св. Богоявлення: Григорія Ставиного, Лавриша пекаря. Від брацтва св. Благовіщення... (брак імен). Від брацтва св. Параскеви: Івана Осія, Івана Патницького. Від св. Воскресенія: Івана Шимелки... „и иныхъ персонъ немало всѣхъ братствъ и парафій людей рѣчи годныхъ“³⁾. Абстрагуючи від імен пропущених і загальних висловів, не маємо тут ані одного імени грецького, а самі українські.

Як мале значінє мали Греки в культурній роботі братчиків, їх боротьбі з Гедеоном Балабаном і магістратом з кін. XVI і поч. XVII ст., так і невелика була їх участь у внутрішній діяльности брацтва. Ми вже виділи висше, що брацтво з кін. XVI ст. перед магістратом заступають братчики Русини, при чім радецькі акти титулюють їх сеніорами і репрезентантами цілої львівської Руси. Те саме стрічаємо і в братських актах, які принагідно наводять імена старших братчиків. В 1596 р. на берестейський синод братчики висилають від старших братий Димитрія Демидовича Красовського і Юрія Козмича Рогатинця, а від молодших Йоана Козмича Рогатинця і Миколая Добрянського⁴⁾. Юрко Рогатинець в листі до брацтва з дня 9 грудня 1599 р. називає теж Дмитра Красовського старшим братчиком⁵⁾. В літописи львівського брацтва, уложеній Зубрицьким⁶⁾, між старшими братчиками до кін. XVI ст. з Греків фі-

¹⁾ Ibid. с. 36. ²⁾ Ibid. с. 28. ³⁾ Ibid. с. 40—41.

⁴⁾ Mon. Confr. II, ч. 429. ⁵⁾ Ibid. ч. 444, с. 768.

⁶⁾ Журналь Міністерства Народнаго Просвіщенія за 1849 р. кн. 62. Порів. Временникъ Института Ставропігійского за 1864 р.

турує лише оден Емануїл Арфанес, згаданий під 1590 р.

Від 1604 р. посідаємо елекційні акти, які дають нам можливість документально означити скількість функціонерів брацтва, так Русинів, як Греків. Сі останні займають в брацтві уряди в першій четвертині XVII ст. лише вишкоче. В 1604 р. вибрано старшими братчиками Йоана Демидовича Красовського, Андрея Віддаговича, Янего Афендиковича і Прокопа Теодоровича; заступниками старших: Миколая Добрянського, Івана Віддагу, Лукиана Василевича і Стефана Хомича. А „до столу“ приставлені теж чотири брата: Миколай Лукашевич, Йоан Кгерос, Лука Василевич і Василій Ярославський. Крім них до поодиноких функцій, як до попівської таблиці і до таблиці монастирської, до догляданя школи, шпиталя і інших були призначені: Павел Михайлович, Йоан Пятницький, Стефан Йоанович коваль, Василій Олексеевич Другобицький, Олексей Григорович в Воликих Лук і Теодор Сподборець. На писарство вибрали Василя Евстафиевича. На 19 отже функціонерів брацтва маємо заведви двох Греків, Афендиковича і Кгероса, а 17 Русинів¹⁾.

На дальших елекціях в 1608 і 1611 рр. між функціонерами брацтва нема ані одного Грека²⁾, а лише в 1612 р. фігурує тут Яній Афендик, як заступник старшого³⁾. На елекції в 1616 р. вибрано до колегії старших між иншими Габриєла Лянтіша, який від тепер бере живу участь в діяльності брацтва, одначе на елекції сій фігурує він, як одинокий Грек, між функціонерами Русинами⁴⁾.

З кінцем першої і в другій четвертині XVII ст. скількість Греків в брацтві збільшує ся. Крім Афендика і Лянтіша на арену виступають: Константин Медзапета, Михал Алвізій, Георгій Теодозович, Кира Дмитрович, Миколай Алвізій, Федор Йоанович Грек, Яній Савелович, Теодор Яневич, Криштоф Мадзаракий, Стефан Несторович, а з початком другої половини XVII ст. приймають брацтво: Георгій Папара, Андрей Алвізій, і Петр Афендик. Що ся скількість Греків в порівнаню до загального числа братчиків була мала, се пізнали ми вже висше. Відповідно до того і робота їх в брацтві, взявши під увагу цілий сей період, була меньша, ніж братчиків Русинів.

На елекціях в літах 1633—1656 Греки в колегії старших становлять вправді деколи половину її членів, а навіть

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XI, с. 67.

²⁾ Ibid. с. 71—74. ³⁾ Ibid. с. 78—79. ⁴⁾ Ibid. с. 80—82.

часом мають в ній перевагу, одначе навіть і в сій добі між старшими і другими функціонерами брацтва видимо частійше братчиків Русинів, ніж Греків. На елекції в 1633 р. до колегії старших були вибрані: оден Грек, Іагриель Лянтіш і трех Русинів, Григорий Романович, Миколай Добрянський і Александер Прокопович. Таке-ж саме відношене стрічаємо і між столовими, де фітурують: Василій Буневський, Константин Медзапета, як писар, Павел Лавришевич і Иван Корунка¹⁾. В 1634 р. братчики на місце помершого Миколая Добрянського, провізора монастирського і опікуна шпитального, вибрали Павла Лавришевича і Матияша Теодоровича, а на час неприсутности котрого з них Григория Морозовича²⁾, отже самих Русинів.

В деяких літах пізнійших се відношене в колегії старших змінює ся на користь Греків. В 1636 р. на місце померших братчиків Миколая Добрянського і Григория Романовича до виділу вибрано Михала Алвізія і Леська Поповича, а з давних лишили ся Іагриель Лянтіш і Александер Прокопович. До колегії сорок мужів депутовано Константина Медзапету і Яна Афендика, а до дозору шпитала при монастири св. Онуфрія Григория Морозовича і Матияша Теодоровича³⁾, отже елемент український і грецький були репрезентовані по половині. На елекціях в 1641 і 1642 рр. бачимо вже в колегії старших трех Греків: Лянтіша, Медзапету, Михала Алвізія і одного Русина, Александра Прокоповича. Одначе се явище хвилеве, впрочім навіть в 1642 р., коли поражуємо інших функціонерів брацтва, то Греки є в меншости. Крім Прокоповича фітурують тут Грегоровичі, Иван і Василій, як продавці книг, Матияш Теодорович і Павел Вороцувський, як доворці монастиря і шпитала братського, і Лавришевич, як делегат до колегії 40 мужів на ратуш⁴⁾, отже між функціонерами брацтва в тім часі маємо трех Греків, а шістьох Русинів.

На елекції в 1644 р. старшими вибрано двох Греків, Лянтіша і Медзапету і двох Русинів, Андрея Стрілецького і Александра Прокоповича. Між заступниками старших видимо лише одного Грека, Яна Афендика, а трех Русинів, Павла Лавришевича, Василя Леоновича і Василя Григоровича. До колегії 40 мужів були депутовані оден Русин, Павел Лавришевич і оден Грек, Георгій Теодорович, а між заступниками фітурує двох Ру-

¹⁾ Ibid. c. 95. ²⁾ Ibid. c. 104—105.

³⁾ Ibid. c. 123. ⁴⁾ Ibid. c. 144—146.

синів, Василій Леонович і Василій Григорович. На писарство був вибраний Павел Лавришевич, а його заступником Ян Корунка. До дозору шпитального депутовано Матіяша Теодоровича і Івана Григоровича¹⁾. Русини мають отже між функціонарами брацтва рішучу перевагу.

Те саме виходить при елекції в 1645 р.²⁾. В 1647 р. до колегії старших вибрано лише одного Грека, Габриєля Лянтіша і трьох Русинів, Андрея Стрілецького, Матіяша Теодоровича і Павла Лавришевича. До сосудохранительниці призначено Василя Леоновича, а до проданя книг Андрея Лукиановича³⁾. В реєстрі елекційнім з слідуячого року між старшими фігурує оден Грек, Мадзаракий Криштофович і трьох попередних Русинів, за те між столовими є трьох Греків, Константин Медзапета, Георгій Теодозович, Йоан-Афендик і оден Русин, Стефан Ляшковський. Між функціонарами брацтва згадані ще Василій Корендович, Андрей Лукианович, Василій Леонович, Василій Григорович і Павел Вороцувський, так що Русинів маємо тут 9, а Греків лише 4. Коло деяких братчиків зазначено, що они померли, але се дописки пізнійші⁴⁾. Вкінці на елекції в 1656 р. до колегії старших вибрано одного Грека, Мадзаракія Криштофовича і трьох Русинів, Павла Лавришевича, Матіяша Теодоровича і Михайла Шлевку. Таку-ж саму пропорцію видимо і між столовими, де фігурують Грек, Теодор Яневич і Русини, Василій Григорович, Василій Леонович і Павел Вороцувський. Провізорами шпитальними назначено теж двох Русинів, Стефана Лавришевича і Стефана Зьвірковича, а до проданя книг Павла Александровича⁵⁾. Між функціонарами брацтва на сій елекції бачимо отже заледви двох Греків.

Акти сесійні, які маємо для другої четвертини XVII ст. від 1633 р., свідчать теж про значну меншість Греків в брацтві. Вони важні для нас з того погляду, що дають нам можливість пізнати, яка скількість Греків і Русинів займала ся безпосередно діяльністю в брацтві.

На елекції в 1633 р. було присутних 16 членів, з того лише 3 Греків: Лянтіш, Медзапета і Яній Савелович Грек, решта Русини, як: Василій Буневський, Павел Лавришевич, Йоан Корунчак, Павел Суйка, Ференц Ониськович, Ференц Дашкович і т. д. На першій сесії по елекції того року під днем

¹⁾ Ibid. с. 146—149. ²⁾ Ibid. с. 153—155.

³⁾ Ibid. с. 164—165. ⁴⁾ Ibid. с. 166—167.

⁵⁾ Ibid. с. 192—194.

19 червня реєстр вгадує теж 16 членів, а між ними 4 Греків. Надто в протоколах приходять Яній Савелович Грек, котрий просив братчиків о матеріальну поміч¹⁾. На сесії дня 23 червня заплатило залеблі вкладки 13 членів, між ними Греків 4²⁾. На сесії дня 3 липня було присутних членів 14, між ними лише 3 Греків, решта Русинів³⁾.

Акти для інших літ четвертої десятики XVII ст. нотують звичайно тих братчиків, що на сесіях не були і не заплатили вкладки, рідше таких, що в сесії вняли участь. На сесії, яка відбула ся в половині марта 1634 р., нотує реєстр як неприсутних 11 членів, між ними 5 Греків і 6 Русинів⁴⁾. На сесії дня 29 червня того року було неприсутних і до скринки належного не віддало теж 11 членів, між ними 3 Греків⁵⁾. На сесії дня 29 лютого 1635 р. було неприсутних 16 членів, між ними 5 Греків⁶⁾. Цінний для нас протокол сесії з дня 25 лютого 1636 р., бо подає імена тих, що на сесії були і заплатили річну вкладку. На 11 присутних братчиків було Греків 4: Іа-бриель Лянтіш, Михал Алвізій, Ієоркій Теодозович, Кира Дмитрович і 7 Русинів: Александер Прокопович, Павел Лавришевич, Матяш Теодорович, Григорій Морозович, Ференц Дашкович і Тимотей Пінський⁷⁾.

Подібне відношене бачимо і під іншими літами половини XVII ст. В першу неділю по Рождестві Христовім на місячній сесії дня 29 грудня 1644 р. було присутних 16 членів, між ними 5 Греків і 11 Русинів. 3 Греків фітурують тут: Лянтіш, Медзапета, Михал Алвізій, Афендик і Теодор Яневич, а з Русинів: Андрей Стрілецький, Василій Леонович, Павел Лавришевич, Матяш Теодорович, Ференц кравець, Василій Григорович, Матей Пінський, Михайло Шлезка, Ференц маляр, Григорій Сенкевич і Павел Вороцувський⁸⁾. На сесії дня 10 липня 1645 р. заплатило тримісячну вкладку 13 членів, між ними 8 Русинів, а 5 Греків⁹⁾. На сесії дня 1 серпня того року було Греків 3, а Русинів 6¹⁰⁾. На сесії дня 1 жовтня Русинів було 9, а Греків 5¹¹⁾. На сесії дня 11 мая 1656 р. було членів 15, між ними Русинів 11, а Греків лише 4. Таких, що на сесії не були і вкладки не заплатили, реєстр наводить 6, між ними 2 Греків і 4 Русинів¹²⁾ і т. д. Сі цифри свідчать наглядно, що на-

¹⁾ Ibid. с. 92—93. ²⁾ Ibid. с. 93—94. ³⁾ Ibid. с. 95—96.

⁴⁾ Ibid. с. 102—103. ⁵⁾ Ibid. с. 105. ⁶⁾ Ibid. с. 112.

⁷⁾ Ibid. с. 126—127. ⁸⁾ Ibid. с. 151—152. ⁹⁾ Ibid. с. 155.

¹⁰⁾ Ibid. с. 156. ¹¹⁾ Ibid. с. 157. ¹²⁾ Ibid. с. 195.

віть в половині XVII ст., коли Греки в колегії старших становлять часом половину, а деколи і більшість, робота в брацтві опирала ся переважно на українським елементі.

Як з братських протоколів виходить, до визначніших Греків в брацтві в половині XVII ст. належали: Гавриїл Лянтіш, Константин Медзапета, Яній Афендик і його син Петро, Михайїл Алвізій і його син Андрей, Криштоф Мадзаракий і деякі інші. Греки сї беруть живу участь в справах брацтва, своєю зможністю вони перевисшають Русинів, часто виступають в радецьких актах і репрезентують брацтво перед магістратом, одначе що до діяльности в брацтві не уступають їм зовсім такі братчики Русини, як Миколай Добрянський, Григорій Романович, Матияш Теодорович, Александер Прокопович, Стрілецькі, Лавришевичі, Григоровичі і інші. Їх теж стрічаємо в актах радецького уряду, як репрезентантів брацтва. Та й енергія брацтва на переломі XVI і XVII ст., коли Греки належали в брацтві до виїмків, була більша, ніж в половині XVII ст. Порівнаймо нпр. становище в брацтві Івана Красовського і Константина Медзапети, не маємо заміру давати вичерпуючі біографії сих братчиків, лише піднести важніші моменти з їх діяльности в брацтві.

Іван Красовський бере живу участь в справах брацтва від часу його реорганізації в 1586 р. Реєстри зачисляють його до старших братчиків вже в кін. XVI ст. Враз з Юрком і Іваном Рогатинцями веде він в першій лінії боротьбу з єпископом Ієдеоном Балабаном. Вже в присутности патр. Йоакима єпископ з великою завзятістю виступив против нього, а в недозві по тім в листі до брацтва з дня 3 лютого 1586 р. жадав він знова укараня Красовського¹⁾. Рівнож фігурує він в спорі брацтва з єпископом перед львівським магістратом²⁾. В часі побуту патр. Єремії в українських землях в літах 1588/9 сей братчик грає одну з важніших роль. Його і Рогатинців взиває єпископ на суд перед патріарха в грамоті з дня 22 серпня 1588 р. за те, що вони священника, присланого єпископом до їх церкви, струтили з амбона і не дали йому докінчити богослуженя³⁾. Зі своєї сторони братчики дають Іванови Красовському, Хомі Бабичови і Юркови Рогатинцеви повновласть заступати їх перед патріархом, а львівські лавники се потвер-

¹⁾ Mon. Confr. I, ч. 84. ²⁾ Ibid. ч. 104.

³⁾ Ibid. ч. 107.

джують¹⁾. Против Красовського і Рогатинців звертає ся перша для брацтва некорисна грамота патр. Єремії з 1589 р.²⁾.

Коли справа брацтва з єпископом оперла ся перед митрополитом Рагозою; брацтво посилає часто своїх послів на берестейські синоди, а між ними бачимо і Красовського. Пишучи лист до брацтва дня 7 грудня 1589 р., митрополит адресує його до Івана Красовського і Юрка Рогатинця³⁾, а в листі з дня 4 грудня 1592 р. жадає, щоби сих двох братчиків вислати до него⁴⁾.

Крім спору з єпископом Балабаном провадить Красовський з кількома іншими братчиками Русинами завзату боротьбу з львівським маїстратом і враз з ними заступає львівських Русинів перед лавниками, а навіть дістає ся в розгарі сеї боротьби в 1595 р. до в'язниці⁵⁾. Почавши від 1599 р. імя Івана Красовського знаходимо часто в списках православних, які на кошта процесу з маїстратом складали датки. В імени львівських Русинів він нераз їде на королівський двір і сойми для оборони їх прав. Так в 1599 р. він складає враз з Миколаєм Добрянським і Лукашем кравцем рахунок з коштів, які вони, як делегати брацтва, видали в часі своєї поїздки на королівський двір⁶⁾. В 1600 р. його висилає брацтво враз з Юрком Рогатинцем і Миколаєм Добрянським на сойм до Варшави; двом послідним дають на справу зол. 25, а „панъ Іоаннъ Красовскій — каже сучасна записка — своимъ конемъ и о своей стравѣ ѣхати на тую дорогу з доброты своея офѣровался“⁷⁾. В 1603 р. посилають братчики знова на сойм до Кракова Івана Красовського враз з двома другими братчиками⁸⁾, а так само бере він участь в посольстві до Варшави в 1605 р.⁹⁾.

Акти елекційні для літ 1604—1616 згадують про Івана Красовського, як про старшого братчика, звісного з сужлінного сновнюваня своїх обовязків. На елекції в 1612 р. при складаню рахунків братчики зложили йому спеціальну подяку за працю і велике старанє в друкарні і братських послугах¹⁰⁾. Брак елекційних актів для літ 1616—1633 не дозволяє нам слідити ближше його дальшої діяльності в брацтві, одначе і по 1616 р. брав він ще участь в житю брацтва. В процесі брацтва з наслідниками Корнякта за Збойска перед люблинським три-

1) Ibid. ч. 109. 2) Ibid. ч. 124. 3) Ibid. ч. 138.

4) Ibid. ч. 258. 5) Mon. Confr. II, ч. 338.

6) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Прот. с. 17. 7) Ibid. с. 20.

8) Ibid. с. 36—37. 9) Ibid. с. 38. 10) Ibid. с. 78.

буналом в 1618 р. заступають брацтво Іван Красовський і Миколай Добрянський, як церковні провізори¹⁾.

Рівнож не малі заслуги положив Красовський для будови нової братської церкви: і для призбираня фондів на сю ціль їздив в чужі землі. В 1590 р. він їде в сій справі враз з двома другими братчиками до Молдавії²⁾. Дня 3 марта 1608 р. складає він рахунок з суми 950 зл. поль., яку були давніше привезли братські послы від царя Димитрия московського на будову церкви. Красовський, держачи сю суму у себе, приробив брацтву зол. поль. 150, а братчики подякували йому так за стараня його, як і за приробок і квітували його зі всеї суми³⁾. Звісні теж і інші поїздки його і заслуги для брацтва.

Візьмін тепер під розвагу становище в брацтві Константина Медзапети. На елекції в 1633 р. його вибрано заступником старшого і повірено йому уряд писарства і ключі від скарбця церковного „на горі“, де знаходили ся всілякі апарати. Йому-ж поручено догляд над украшенем церкви і співом церковним враз з другим братчиком⁴⁾. Протоколи сесійні брацтва згадують про нього в нагоди сесій. На сесії дня 19 червня 1633 р. його імя знаходить ся між членами, що для поратования упавшого матеріяльно братчика Янія Савеловича ухвалили без заставу позичити певну суму церковну і поручили за нього відповідними квотами на случай, коли би Савелович сего довгу не звернув. В рубриці „Ассекурація розныхъ братий“ фігурує Константин Медзапета з позицією 20 зр., а крім него бачимо в списі кільканадцять інших братчиків з квотами від 5—100 зр., а одно імя без грошевої позиції⁵⁾. Так само видимо його на сесіях дня 23 червня і 3 липня⁶⁾. На сесії дня 27 липня братчики поручають йому враз з Іагриельом Лянгішом і Александром Прокоповичем справу довгу, який був винен церкві Яній Афендик⁷⁾.

Реєстри з 1634 і 1635-рр. нотують Медзапету часто між неприємними членами на сесіях. На сесії дня 11 вересня 1636 р. вибрано його з поміж молодших братий разом з иньшим братчиком до засідання в колегії 40 мужів⁸⁾. На сесії 25 лю-

1) Львівський Ставропігіяльний Архив, ч. 388.

2) Юбилейное Изданіе, т. I, ч. 87.

3) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 299.

4) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 91.

5) Ibid. с. 92—93. 6) Ibid. с. 93—96.

7) Ibid. с. 96—97. 8) Ibid. с. 123.

того 1637 р. призначають братчики з поміж себе двох братий до завідування і приборку суми, котра готівкою находить ся на „грунті“, а саме Михайла Алвісія і К. Медзанету. Їх обов'язки означає сучасна записка словами: „Ты повинны будутъ реестръ порядне приходовъ и расходовъ у себе мѣти, а часу елекции порядный рахунокъ п. п. братиямъ показати“¹⁾. З того часу доховав ся до нас інвентар братської церкви, списаний по українськи Медзапетю, як братським писарем²⁾. На однім засіданю в цвітні 1637 р. братчики ухвалили по домах християн зібрати складку на викуплене якогось Павла, що був засуджений „на горло о повзяте коня у хлопа зъ Рокитной“³⁾. Они депутатують попрацювати в тім між иншими і Медзанету. На засіданю дня 27 мая 1638 р. була внесена просьба отца Йосифа, ігумена братського монастиря св. Онуфрія, до братчиків через Медзанету, щоби они уділили йому матеріальні і помочи і братчики його бажане сповнили⁴⁾. Реєстр з 1641 р., згадуючи про відложене елекції, як одну з причин подає хворобу Медзапети⁵⁾.

На елекціях в 1641, 1642, 1644 і 1645 рр. його вибирають до колеї старших⁶⁾. За свого шафарства він позичив подільській воеводіні на свою руку з братської каси 6000 зр. На усильні налягання братчиків він сплатив 2000 зр., а решту брацтво пошукало собі вже по його смерті на його каменіци. Перед першою облогою Львова Хмельницьким Медзапета забрав значнійшу часть свого майна і поїхав до Варшави, де його заскочила смерть. Пізнійша дописка братського реєстру коло імени Константина Медзапети з нагоди елекції в 1648 р. згадує про його смерть в Варшаві і похорон у Вильні. До Вильна завіз його тіло зять помершого, Іван Дорофійович, виленський міщанин, забравши з Варшави і дорогоценности помершого.

Вище наведеними звістками вичерпує ся в головних нарисах діяльність Константина Медзапети в брацтві. Обмежує ся вона головно на засіданнях в брацтві, а не може іти в порівнянє з тою діяльністю, яку брацтво розвинуло в добі Івана Красовського, коли експансія брацтва була значно більша.

Деякі Греки, що виступають в брацтві в часах Константина Медзапети, належали вже до другого покоління, яке з'аси-

¹⁾ Ibid. с. 127. ²⁾ Ibid. т. X, ч. 76, с. 145.

³⁾ Ibid. т. XI, с. 129. ⁴⁾ Ibid. с. 135. ⁵⁾ Ibid. с. 137.

⁶⁾ Ibid. с. 139, 145, 148, 154.

мілювалось з Русинами. Як потомки Корнякта спольщились, так сі „gentes minores“, осілі на Руській улиці, злучені з українським елементом снільною релігією, а нераз і споріднені з ним, ставали Русинами. Батько Константина Медзапети, Манолій, мешкав на Руській улиці в домі свого тестя Марка Лянтіша, який в 1609 р. держала вдова по Лянтішу¹⁾. Вже в братських реєстрах з кін. XVI ст. Манолій Медзапета фігурує, як член брацтва²⁾. До другого покоління належав теж Гавриїл Лянтіш, що був вихований в братській школі, писав реєстри по українськи і підписував ся сеюж мовою. Так само його потомки жили серед українського елементу. В тестаменті Гавриїла Лянтіша з 1648 р. крім жінки і доньок згадує ся його син Марціян³⁾. Та сей син Лянтіша скоро після сего сходить з горизонту. Акти радецькі з 1650 р. згадують про нього, як про помершого⁴⁾. В Віршах Йоанікія Волковича, проповідника слова Божого, відограних „през отрочат“ у Львові при церкві братській успенській в 1631 р., фігурує між дітьми Лянтіш, очевидно син Гавриїла Лянтіша, котрому сі вірші були присвячені⁵⁾. Чи се був той самий син, про котрого згадує тестамент в 1648 р., незвісно. У всякім разі зі смертю Гавриїла Лянтіша мужеських його потомків в брацтві не видимо, а згадують ся лише вдова по нім, Пелятія, і її дочки.

В другій четвертині XVII ст. і пізнійших літах звісні з своєї приналежности до брацтва оба сини братчика Михаїла Алвізія, Миколай, що скоро помер, і Андрей. Сі Греки були вже у Львові заакліматизовані і, так сказати, виховані в брацтві; отець і син в ріжних часах, а деколи і рівночасно (Алвізій), були членами брацтва. Деякі з них зі Львова походили і тут були поховані. Реєстр з 1628 р. записує, що Габриель Маркович Лянтіш положив на гріб матери своєї камінь церковний⁶⁾. Інша записка з половини XVII ст. коло імени братчика Георгія Теодозовича додає: „Преставися и погребенъ въ Лвовѣ“⁷⁾. В інвентарі братської церкви з 1666 р. згадує

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 304.

²⁾ Ibid. т. XII. Проток. с. 4.

³⁾ Testamenta, t. 8, p. 334—338, s. 83. Помяляєть ся др. Вл. Довіньський, що Гавриїл Лянтіш не мав синів, лише доньки (Patrusyat i Mieszczanstwo Lwowskie w XVI i XVII w., видане друге, Львів, 1892, с. 322).

⁴⁾ Acta Consularia, t. 54, p. 1147—1148, s. 538.

⁵⁾ Львівський Ставроп. Арх. ч. 250 (84).

⁶⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Прот. с. 371. ⁷⁾ Ibid. с. 167.

ся лампа небожчика Мадзаракія над його гробом по середині церкви¹⁾.

Греки, осілі у Львові, зливалися з Русинами тим легше, що входили з ними в подружжя зносини. Гавриїл Лянтіш був ожениний з донькою Василя Куриловича²⁾. Зофія, жінка Янїя Афендика Грека, фігурує в інвентарі річий, списанім по її смерті в 1585 р., як донька Геронїма Русина, зятя Сапрички³⁾. З иншого акту під 1597 р. довідуємося, що вдова по братчикова Іванови Богатирцеви, Апольонїя, другий раз була замужна за Янїєм Афендиком. Жінка Петра Афендика, сина Янїя, походила теж з українського роду⁴⁾. В братських актах приходиться вона часто під назвою—„панї Афендикової“ і лише принадково довідуємося, що під сим іменем криєся Марина Лавришевичева⁵⁾. Анна Боярська, вдова по братським священнику Василю, була бабкою дїтий Медзаети⁶⁾. Жінка Янїя Теофільовича Грека по смерті свого мужа вийшла за братчика Стефана Ляшковського⁷⁾.

На асиміляцію сих грецьких родів, що вже довгий час перебували у Львові і належали до брацтва в другім поколїню, вказує теж термінологія в актах братських і радецьких. В актах з кін. XVI і поч. XVII ст. коло грецьких імен стрічаємо часто назву „Грек“ нпр.: Мануель Фарнес Грек, Янїй Афендикович Грек, Антоїй Грек. Такий додаток стрічаємо ще в актах і в другій чвертинї XVII ст., одначе побіч сего грецькі імена фігурують і без сього додатку, а навіть деколи з додатком „Русин“. В тестаментї Пелятїї Лукиянової з 1628 р. Габриель Лянтіш названий Русином (Gabriele Langisz, Rutheno)⁸⁾. В 1630 р. Александер Балабан, теребовельський староста, виступає „contra Joannem Affendik, Ruthenum“⁹⁾. Очевидно писар ідентифікував сих Греків з Русинами. В братським каталозї з 1633 р. лише коло одного імени знаходимо додаток

1) Ibid. т. XII. Прот. с. 25. 2) Лозїньський, оп. с. с. 322.

3) Львів. Маріет. Архив, Testamenta, т. 4, р. 237, с. 113.

4) Ibid. Inducta Iudicij Civilis (1596—1598 pp.), т. 80, р. 443, с. 273.

5) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 274.

6) Acta Consularia, т. 54, під 1650 р., де знаходимо численні документи до її спору з олікуном і брацтвом за спадок по Медзаетї, нпр. р. 1128 et sequ., с. 535.

7) Acta Consularia під 1630 р., т. 38, р. 741 et sequ.

8) Testamenta, т. 6, р. 109.

9) Acta Consularia, т. 38, р. 1088.

Грек — Федор Йоанович Грек¹). Братський писар хотів видно зазначити, що під сим на позір українським іменем містять ся братчик иншого походження. Брак сього додатку при инших грецьких іменах свідчить, що різниця між тодішніми Греками і Русинами вже не відчувала ся, або стояла в стадії за-тираня.

Крім сих Греків, які були ними хіба з назви, видимо в половині XVII ст. в брацтві свіжі грецькі імена, як: Криштоф Мадзаракий, Теодор Яневич, Георгій Папара, Георгій Теодозович, Стефан Несторович. Се новий наплив Греків, які на стало поселили ся у Львові, або маємо тут до діла з іменами, котрих генеалогічну звязь з попередніми родами (Яневич) ми не в силі виказати. Сі Греки чули себе Греками. З початком другої половини XVII ст. підписують ся вони по грецьки, видно по українськи не уміли, а імена Греків, з давна осілих у Львові, фігурують в українській або польській формі. Під братським рахунком з дня 14 мая 1657 р. знаходимо такі підписи: „*Μαζαρανι Χριστόδουλος*. Василий Грыгоровичъ. Йоанъ Корунка. Василий Леоновичъ. *Θεόδωρος Ἰωαννου. Στεφανος Νεστοροβιζης*“²).

Значіне Греків в брацтві збільшують матеріальні засоби, які вони жертвували брацтвр. На переломі XVI і XVII ст. перше місце займає тут Корнякт. З кін. XVI ст. він власним коштом збудував при братській церкві вежу, названу від його імени Корняктівською, і причинив ся до будови нової братської церкви. В 1600 р. жертвував він на ціли братчиків 100 зл.³) В 1603 р. записав він в користь брацтва дві леґації по 2000 зл., обезпечені на солі Збоїсках⁴). Він брав участь в складках львівських Русинів і вставляв ся за брацтвом у впливових осіб. Не диво тому, що братчики по смерти поховали тіло свого добродія в криптах братської церкви і з вдячністю шанували його память в пізнійших часах.

Крім Корнякта записали леґації для брацтва і деякі инші Греки. Реєстр з кін. XVII ст. подає всіх леґацій числом 15, між ними 8 належить до Русинів, а 7 до Греків⁵). Леґації, які сягають до початків другої половини XVII ст. переважно грецькі: дві Корнякта, одна Михаїла Алвізія на 1000 зл., Гавриїла Лянтіша на 1500 зл. і Пеляїї Лянтішевої на „крам

¹) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 95. ²) Ibid. с. 433.

³) Юбилейное Изданіе, т. I, ч. 104.

⁴) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, с. 345. ⁵) Ibid. с. 345—349.

богатий". З українських леґацій належать сюди: Сагайдачного на 1500 зл.¹⁾, Юрія і Ксені Поповичів на 600 зл. і Василя Григоровича з 1661 р. на 1000 зл. Для дальших літ XVII ст. з грецьких фігурують лише леґації Яна Мадзаракія, одна на 2000 зл., а дві, підтягнені під одну рубрику, по 1000 зл., решта самі українські: Василя Леоновича на половину каменниці Прокоповичівської, Івана Василевича на 1000 зл., Михайла Шлезки на 1500 зл., Матіяша Теодоровича на 1500 зл. і Стефана Лавришевича на найбільшу суму зі всіх 5000 зл. Грецькі леґації виносять загальну суму 10.500 зл. крім записи Пелягії Лянґішевої на богатий крам, українські суму 11.100 зл. крім леґації Василя Леоновича на половину каменниці Прокоповичівської. Виходить, що українські леґації виносять більшу цифру, ніж грецькі, одначе при порівнанню сих сум треба мати на увазі і здешевіне гроша в Польщі. Вартість золотого сильно би упадала, а тим самим леґації Корнякта з поч. XVII ст. мали далеко більше значіне, ніж та сама сума в половині або з кінцем того століття. Все таки з сього спису леґацій видно, що і братчики Русини, переважно менше заможні від Греків, жертвували знатнійші суми в користь брацтва. Крім сих найважнійших жертв звісні нам і інші даровизни в користь брацтва, так Греків, як і Русинів, в грошевих сумах, церковних ризах, сосудах і т. д.

В датках беруть нераз участь Греки, які для своїх кушечких інтересів прибували до Львова. В складці з дня 31 січня 1600 р. фігурують ніж иншими „Кгрекове, гости“ з позицією зол. 9²⁾). Реєстр з дня 28 цвітня 1623 р. записує: „Ференц кушнір за коня турецького, котрого Гречин брацтву окрошеного дав, того купивши, Ференц дав злот. 20“³⁾). Той самий реєстр низше під днем 4 цвітня 1627 р. подає: „Пан Міхал Алвізій Грек, у Греків купців ріжних упросивши на церков, віддав талар. левкових 5, орт реаловий 1 і теж старих потрійних шість і теж чехами грош. 13^{1/2} і теж мечиковими ортами злот. 16⁴⁾ і т. д. Навіть оден кунець з Арабії, „то ест з Антіохиї“, Ферґат Галенчик на церков дав злотих 15. Рівночасно в реєстрі сїм знаходимо масу позицій, які належать до ріжних аґенд брацтва і українських імен так, що грецькі імена належать тут до нечисленних.

¹⁾ Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. 35.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XI. Проток. с. 20.

³⁾ Ibid. с. 365. ⁴⁾ Ibid. с. 369.

Зістає ся нам ще вяснити, чому Греки і інші православні, навіть з чужих країв спішили брацтву з матеріальною помічюю. Як на заході в часах реформації католики і протестанти підпирали своїх одновірців в других державах, так на сході церков православна становила одну цілість. Релігія є тою інституцією, котра лучить в тих часах народи з ріжних країв. Львівське брацтво було найважнішою твердиною православних і найдалше висуненою позицією на захід, його престиж або упадок був загальною справою православних. Звідти накликування православних єрархів до несеня матеріальної помочи брацтву, тим поясняє ся факт, чому Греки так радо вступали до брацтва.

Та як з одної сторони Греки брали участь в діяльності брацтва і підпомагали його матеріально, так з другої сторони користали они з маєтку брацтва. Між довжниками брацтва знаходили ся не лише Русини, але і Греки. Братський реєстр, який вчисляє суми винні брацтву в половині XVII ст., до довжників брацтва зачисляє між иншими Янія Афендика, що остав винен брацтву в 1630 р. 2091 зл., і Константина Медзапету, який мав в 1646 р. звернути брацтву дві суми по 2000 зл. Теодор Яневич позичив в брацтві на застав високу суму 4320 зл., яку звернув другого лютого 1647 р. Георгію Теодозовичу позичило ся на застав 1500 зл. і т. д.¹⁾

Своїм членам без ріжницї, чи они були Русинами, чи Греками брацтво нераз ставало в пригоді. В 1645 р. Андрей Алвізій просив братчиків, аби они йому позичили 13 сот золотих, обіцяючи їх віддати в Ярославлю „ведлугъ заплаты купецкои“, розуміючи тут очевидно найближшій ярославський ярмарок. Братчики дозволили йому позичити сю суму, а він згодив ся від неї заплатити провізії зол. 40²⁾.

З процесу брацтва з Янієм Афендиком перед львівськими лавниками в 1630 р. довідуємо ся, з якої прикрої ситуації брацтво його виратувало. Він був винен давніше довг Кампіянови, в момент процесу в 1630 р. вже небощикови, і за нього дістав ся до вязниці. Тоді Гаврііл Лянтіш і Михаїл Алвізій іменем брацтва дали Кампіянови зл. 500, а за решту поручили за Афендика. Так увільнили його з вязниці. Коли прийшов термін заплати, звернено остаток довгу братськими грішми, а небощик Кампіян квітував „брацтво руське“ з усіх

¹⁾ Ibid. с. 693 і слід. ²⁾ Ibid. с. 156.

1500 зл. і мембрану брацтву до рук віддав¹⁾. О зворот сього довгу муіло брацтво вести процес з Янієм Афендиком перед радецьким урядом, який в результаті скінчив ся в 1630 р. тим, що брацтво до попередньої суми довичило йому ще гроший для заспокоєня інших вірителів і обезпечило свою суму 2291 зл. і 24 грош. на його каменіці²⁾.

Як радо спішило брацтво з матеріальною помічю своїм членам, свідчить приклад з Янієм Савеловичем Греком. На сесії дня 19 червня 1633 р. братчики ухвалили йому позичити гроший без заставу і самі ручать за нього, а реєстр з дня 3 липня зазначає, що братчики з церковних гроший були йому осібно дали золотих вісімдесять, а тепер повторили другий раз вісімдесять золотих³⁾. Так ратували они „упадлого брата“. Рівнож Греки, що хвилево перебували в місті або переїздили через Львів, знаходили часто захист в брацтві, передовсім всякі правдиві і неправдиві грецькі достойники духовні, що в тих часах часто навідували українські землі і шукали тут джерела доходів. Для них брацтво удержувало странноприемницю при монастири св. Онуфрія. В „цидуді“ до царгородського патріарха Єремії з дня 7 вересня 1592 р. братчики пишуть між иншим: „Такоже и честную обител святого Онофрія странных ради інокоть грецких преходящих град сей стережем и фундуемъ“⁴⁾. Конкретний такий факт подає лист архієпископа монемвасійського Йоасафа, висланий до брацтва з Унева в цвітні 1601 р. Він звіщає братчиків про свій приїзд у Львів і просить їх, щоби йому відступили гостинну кімнату⁵⁾.

Для Греків, що знаходили ся у Львові на чужій землі і були притиснені невідрадними матеріальними обставинами, або зазнали якого нещасливого випадку, брацтво було інституцією дуже близькою. В 1588 р. зичать Греки Михал Паляміда і Бернард Гампіліс в брацтві 836 зол. і 15 гр. і обовязують ся сю суму звернути дня 31 мая 1589 р.⁶⁾. На сесії дня 1 жовтня 1645 р. братчики поручили Андрею Стрілецькому дати убогому Грекови від церкви „ялмужны“ золотих 6⁷⁾. В лютім 1646 р. братчики дали протопопі єрусалимському на імя Меле-

1) Acta Consularia під 1630 p. t. 38, p. 1382.

2) Ibid. p. 1682—1685, s. 801.

3) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 96.

4) Mon. Confr. I, ч. 245. В. с. 378.

5) Крыловскій, Львов. Ставр. Брат. Прилож. ч. IV.

6) Mon. Confr. I, ч. 101. 7) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 157.

тію милостині золотих 10¹⁾. Реєстр з початку другої половини XVII ст. між братськими видатками записує: „За розказанем пановъ дадем грецинови, котрого посѣчено на предмѣстю, зол. 4²⁾ і т. д.

Реасумуючи наші попередні звістки, повтаряємо, що ініціативу до живішої діяльності брацтва з кін. XVI ст. дав місцевий український елемент. Живучи у вічнім гнобленю зі сторони магістрату, елемент сей не був здібний провадити з противниками боротьбу нагальними способами, за те проявив він велику силу у внутрішній діяльності і сотворив у Львові оден з найважніших центрів культури на українських землях. Поза іменами братчиків видимо людей рухливих, жертволюбивих і на свій час образованих³⁾. Експанзія брацтва сягає своєї кульмінаційної точки з кін. XVI і на поч. XVII ст., коли Ставропіція стає опорою цілої львівської Русі. Акцію ведуть тоді братчики Русини і якраз ся велика енергія брацтва є причиною, що притягає оно до себе елемент чужий — грецький і зискує матеріальну поміч від молдавських господарів і других добродіїв, злучених з братчиками спільною релігією. На передомі XVI і XVII ст. з Греків в брацтві заслуговують на увагу передовсім Константин Корнякт завдяки матеріальній помочи, яку уділяв брацтву, та Явій Афендикович і Маноліс Арфанес Маринетос, які брали в тім часі живу участь в справах брацтва. Поза тим грецькі імена знаходимо в актах брацтва виїмково, а так загал, як ряд визначних братчиків належить до українського елементу.

З кінцем першої чвертини, а особливо в половині XVII ст. грецький елемент грає замітнішу ролю, але се вже було

1) Ibid. с. 160. 2) Ibid. с. 424.

3) Характеристика львівських Русинів, подана Ловінським (ор. с. ч. VIII, Ruś Lwowska, с. 307—352), невірна. Автор опер її на актах львівського радецького уряду, а не використав тоді ще архівального, а тепер в значній мірі опублікованого матеріалу до історії львівського брацтва. В актах радецького уряду, особливо в другій чвертині XVII ст. виступають передовсім знані з своєї заможности Греки, Гавриїл Лянґіш, Константин Медзапета, Михаїл Алвізій і другі, які часто репрезентують брацтво. Се навело автора на думку, що сей елемент відіграв в житю львівських Русинів перворядну ролю. Дорогою аналогії переніс автор сей погляд і на часи попередні, кін. XVI і поч. XVII ст. і тим як раз попав у похибку, приписавши Грекам ініціативу в діяльності львівських Русинів і їх найважнішої інституції — Ставропіції.

в часі, коли брацтво мало свої заслуги і усталену репутацію завдяки енергії братчиків Русинів в попередній добі. В половині XVII ст. брацтво розпоряджає вправді більшими средствами матеріальними, але не проявляє тої сили і не має того значіння, що в попереднім періоді. Та і в другій четвертині XVII ст. видимо в брацтві визначних братчиків Русинів. Ініціатива в житю брацтва належить до українського елементу, грецький елемент відіграв тут другорядну ролю.

„Жарт непотребний“.

Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі.¹⁾

Подав *Іван Франко*.

Подаю дальше оповідане Антоновича: „В початку жовтня з під Білої Церкви Самусь рушив у ту часть київського воеводства, що була ще в руках шляхти. Се воеводство було досить легкою добычею: значна часть його до ріки Тетерева була вже в руках Палія; шляхта з дебільшого перенесла ся на Волинь і її ополчене було малочисленне. Задля свого віддаленя від центральних воеводств і від королівського табору воно не могло числити на швидку поміч регулярного війська. Надто опанувавши його козаки могли відповідно до обставин обернути ся в котре будь із трьох інших руських воеводств; забезпечивши себе з заду вони могли впасти або на захід на Волинь, або на південний захід на Поділе, або на південь на Брацлавщину. На відомість про рух Самуса в напрямі до Бердичева, одного з міст пограничних із козаками, зібрали ся всі сили, якими могли розпоряжати Поляки в Київщині. Ті сили були незначні, а безладде та незгода ще більш ослабляли їх. До Бердичева прийшов полковник Демян Рушиц, висланий з відділом квартяного війська з гетьманського табору для зібраня звісток про козаків. З Рушицом злучив ся хмельницький староста Яків Потоцький з кількома двірськими хоругвами своїми та київського воеводи Йосифа Потоцького. Нарешті до Бердичева надтягла також часть шляхецького посполитого рушення київського воеводства. Се рушене зібрало ся ще в серпні з наміром вирушити до королівського табору проти Шведів, але сей намір розбив ся через суперечку про начальство, яка виникла між шляхтою. Після усталеного звичаю начальство над посполитим рушенням повинно було належати до того, хто зай-

¹⁾ Див. Записки т. CVII.

мав найвище урядове становище між присутними. Сим разом, у неприсутности воеводи та каштеляна, старших рівно сильних між собою були дві особи: житомирський староста Йосиф Корчевський і овруцький староста Франц Потоцький. Дрібна шляхта, що творила більшість посполитого рушеня, хотіла бачити начальником Корчевського, але Потоцький зі своєю партією, зложеною переважно з більших дідичів, не хотів підлягати йому. Його сторонники вийшли зі спільного табору і розтаборилися окремо на урочищі Пелчи під Овручем. Обі партії признавали себе виключно законним ополченням воеводства та закидали противникам непослух і самозванство; обі висилали послів з жалю на непослух противників до короля та до коронних гетьманів. При наближеню Самуся Рушиц вислав шляхті візване ставити ся до Бердичева. Корчевський послухав, але Потоцький по його відході воєнним судом велів засудити всіх противників на кари за непослух своїй влади, і рушив на їх села робити ексекуцію. Доми противників Потоцького грабовано, їх жінок та свояків убивано або калічено. Взятих до неводі шляхтичів, противників Потоцького, посаджено в тюрму. Серед польського війська, зібраного в Бердичеві, повстала така сама негода за право до начальства: посперечали ся, хто має командувати, чи полковник Рушиц, чи хмельницький староста Яків Потоцький? Сей остатній, бажючи перетягнути на свій бік прихильність війська, почав щедро угощати шляхту та вояків Рушица. В самім розпалі тої п'ятки, 16 жовтня, під Бердичів підступили козаки, порубали няних вояків та шляхтичів і здобули замок. Усіх Поляків і Жидів, що були в місті, винищено. Зараз потім козаки напали на табори за містом, розігнали шляхтичів, що сиділи в таборі, і захопили вози Якова Потоцького, його касу та гармати. Потоцький оцінював страту, понесену при тім, на 220.000 золотих. Він сам ледво втік у супроводі кількох слуг до Львова. Рушиц утік також, спустивши ся шнуром із вікна замку. Поляки числили свою страту на 2.000 душ. Зараз по тім погромі повстали селяни в околиці Бердичева і на цілім престорі між ріками Тетеревом і Ушею пограбували запасові вози шляхтичів, що йшли до посполитого рушеня, і приставали до козаків. Таким способом увесь житомирський повіт київського воеводства дістав ся в руки козаків наслідком бердичівської побіди. Шляхта, що втекла з Бердичева, не думала про дальший опір і займала ся далі суперечками: втікачі винуватили овруцького старосту, що він роздвоївши сили воеводства був причиною погрому; натомість Франц

Потоцький доказував, що вони понесли заслужену кару за свою самоволю, і закидав їм державну зраду тому, що вони не знаючи військової справи неоглядно пішли на ворогів, роздразнили їх і дали привід до загибелі значного відділу“ (Антонович ор. cit. 123—126).

Се оповідане мотивуєть ся в нотці на ст. 125 п'ятьма документами, із яких два перші (CXLVI і CXLVII) були вже цитовані висше — се дві постанови шляхетського з'їзду під містечком Іскорость із д. 20 серпня, в яких шляхта київського воеводства жалуеть ся на овруцького старосту Франціска Потоцького, що відлучивши ся від загалу посполитого рушення, на пустці Пелчи розвинув свої хоругви і сам себе вибрав їх комендантом. У другій із тих постанов із того самого дня і того самого місця додано, що сей пан староста овруцький розложивши ся ві своїм табором біля Овруча руйнує шляхетські добра. Третій документ (ч. CLXVII) д. 21 падолиста вписаний у іродську книгу в Кременці, містить скаргу панів Мошковських, Васьковських, Бовсуновських, Пашинських і інших на овруцького старосту Фр. Потоцького та Бенедикта Жабокрицького, ловчого брацлавського, за напади на їх добра та людей у серпні 1702 р. Четвертий документ (ч. CLXXV), внесений д. 2 грудня у іродську книгу в Овручі, містить скаргу старости Фр. Потоцького та його сторонників на панів Казимира Стецького та Александра Книгининського, що в часі посполитого рушення, отже очевидно ще літом 1702 р. не станули під комендою старости овруцького і були причиною великої страти шляхти. Ще пізнійше, бо аж 17 лютого 1703 р. облятована була в іродській суді в Кременці скарга многих пазнів київського воеводства на овруцького старосту Фр. Потоцького і його сторонників за ті самі безправні події з літа 1702 р. Між иншим сказано тут, що Фр. Потоцький доконав свойого „рокошу“ від загального збору ополчення д. 17 серпня, а по нещасній битві під Бердичевом разом із паном Жабокрицьким „у друге прибувши з Волиня до Овруча д. 22 падолиста зібрали шляхетський збір у Овручі в резиденції Єзуїтів, ухвалили там, що їм хотіло ся, облятували свою ухвалу в овруцькім іроді і наказали панам, аби під карою конфіскати своїх дібр ставили ся до Овруча до посполитого рушення“.

З тої просторої скарги довідуємо ся дещо про дальші події після бердичівського погрому, а тут згадаю ще про шестий документ, цитований Антоновичем у нотці до висше наведеного оповідання. Сей документ (ч. CCXVII), вписаний у іродській

книзі в Кременці д. 9 липня 1703 р., містить ухвалу шляхетського соймака, зібраного під Лугинами д. 4 липня 1703 р., на якій вибрано від шляхти київського воєводства послів до короля, і який до справи розрухів із кінця 1702 р. не дає зовсім нічого.

До другої частини вище наведеного оповідання Антоновича про перші наслідки погрому під Бердичевом, наведено поперед усього (крім споминів Отвіновського ст. 42, на якій нема нічого про се діло), Залуского ор. сіт. III, ст. 294, де міститься його лист до брата Александра Залуского, старости Равського, із д. 29 жовтня, в яким читаємо: „Додаю те, що маю з Волини, відки донесено мені відомість, що Рушиц із відділом реконесансовим вирушив і спіймав—більше як 10 козаків, а про інших відомо лиш те, що вони волочать ся сюди й туди, грабують та день у день згромаджують до себе селян, чим збільшається сила бунту. Згаданий Рушиц ждав на старосту хмельницького, що мав під своєю комендою дві хоругви. Із люстрації волинського воєводства до посполитого рушення вібрало ся 5.000 окрім тих людей, що були під комендою гетьмана Радивиля, канцлера литовського і старости сандомірського. Ті вирушили в напрямі до Сандомира, де на них ждуть 12.000 зібраних із воєводства київського. Що вони зроблять далі, час покаже. Волохи з Немирова прислали просьбу о поміч проти бунтівників, що там також уже появили ся; вони вбили не мало селян, яких підозрівали за те, що або сприяють бунтівникам, або самі готові пристати до бунту. Про козака Палія чути, що він і сам рушив під Білу Церков до Самуса“. Як бачимо, Залуский при кінці жовтня не знав іще нічого про нещасливу пригоду під Бердичевом.

Для потвердження тої самої часті оповідання Антонович наводить далі документ (ч. CLXXXI), облятований у гродській книзі в Луцку д. 12 грудня 1702 р., в яким Криштоф Балінський іменем пана Александра Немирича та його жінки Софії подає до відома суду події під Бердичевом ось якими словами: „В теперішньому році пан стольник мозирський (А. Немирич) був вибраний з київського воєводства ротмістром проти козацького бунту. Злучивши ся з хоругвами кварцяного війська, яке панове гетьмани вислали проти того козацького бунту, всі зібрані разом станули табором під Бердичевом, де збунтоване хлопство з ріжних міст, місточок і сіл, як ось із Ліщини, Котельні та села Презеві, злучивши ся з козаками, в теперішній 1702 р. д. 26 жовтня напали на табор і вози, зрабували табор,

а при рабунку забрали вози, коні і різні дорогі річи (в оріі, splendor), особливо шкатулу, що була в скарбовім вові, в якій було 300 таларів битих і на кілька тисяч різної монети, а також різні документи та записи на різні добра, в тім числі королівський привілей на село Жаревичі, що колись належало до київських монастирів, потім перейшло в розпорядок королів, а від короля Августа II. в таборі під Сандоміром у р. 1702 було надане панству Немричам“ (Архивъ, ст. 507—508). Супроти дати бердичівського погрому, поданої в оповіданю Антоновича на день 16 жовтня, сей документ кладе її о 10 день пізнійше, і се чинить більше зрозумілим лист А. Залуского, який д. 20 жовтня в Варшаві справді міг не знати ще, що стало ся д. 26 під Бердичевом.

Ще два документи, цитовані Антоновичем у потці до више наведеного оповіданя, дають причивки до картини бердичівського погрому. В документі (ч. СХСІV), облятованім у житомирській іродській книзі д. 9 лютого 1703 р., жалує ся пан Михайло Федкевич, інстїтатор і писар посполитого рушеня київського воеводства ось якими словами: „Скоро тільки коронне військо втихомирило розрухи, підняті Самусем, і кождому горожанинові дало легкий доступ до отсих книг, зараз занону торжественну заяву ось на що: В недавно минулім р. 1702 в наглій стичці з козаками в Бердичеві не тільки челядь моя погибла і вся вояцька худоба пішла на здобич козакам, але й я сам, якого всі пани-шляхта в тій битві мали вже за страченого, ледво тільки в однім жупані уйшов із тої нещасливої оказії, а що більше, папери і різні записи мойого дому (тут вичислено досить довгий їх реестр), усі пропали забрані козаками, і невідомо, чи вони подерли їх, чи попалили“ (Архивъ, ор. сіт. ст. 533—4). В другім анальоічнім документі з 15 двітня 1707 р. пан Самуїл Поповский, обиватель волинського воеводства, заявляє в іродськїм уряді лятичівськїм, що маючи в державі від княгині Острожеської-Любомірської село Погорілу Вишну в Кременецькїм повіті волинського воеводства, одержав се село майже пусте і від кількадесяти літ полишене облогом та урочищем, вложив усе своє добро, надбане військовою службою, в напругу будинків, осаджене та запоможене підданих і їх охорону від різних військ коронних, партійних та помічних із різних народів. Аж у р. 1702, в часі бунтів козацьких, коли сам він був у військової службі, сю його маєтність ограблено, худобу, коні, вівці, пасіки, свині забрано, збіже молочене і в стиргах, одежу, воєнні прилади і всю посудину та госпо-

парські знаряди пограбовано і забрано, так що вернувши з війни застав тільки *desertam Arabiam*“ (ст. 703—4).

В нотці до сего оповідання Антонович наводить іще Літопис Грабянки ст. 241, якого звістки будуть наведені далі. А тепер подаю дальше оповідане Антоновича про події з кінця 1702 р.: „Зломавши таким способом сили київського воєводства козаки могли з під Бердичева рушити або на Волинь, або в Брацлавщину та Поділе. Самусь склонив ся до сего другого виходу, бо бачив, що Волинь була добре приготована до відпору. Се воєводство було дальше від козацьких осель і не підпадало під їх вплив так, як київське. До того волинська шляхта встигла пустити далеко сильнійше коріне. Крім більших маєтків Волинь досить густо заселена була шляхтичами, панами менших або середніх маєтків. По свідоцтву сучасних шляхетське ополченє сего воєводства могло виставити більше як 5000 узброєної кінноти“ (ст. 126). Сю подробицю потверджує автор висше наведеним листом Задуского, з якого одначе не конче виходить міра сили волинського воєводства, бо там же сказано, що київське воєводство в тім самім часі поставило 12.000 загального ополченя. „При тім наслідком рідкого в Річи Посполитій виємка волинська шляхта в ту пору не була склонна до незгоди; вона хилила ся перед повагою улюбленої одиниці, що в шляхтича середньої руки підняла ся до гідности каштеляна, і гляділа на неї як на свого представника. Сею одиницею був волинський каштелян Франціск Ледуховський. Маючи безмежне довіре і популярність серед шляхти, вмiючи зручно обходити її чутливу амбіцію і рівночасно держати в карбах її самоволю. Ледуховський одинєкий мiг із пєсполитого рушеня волинського воєводства витворити дійсну военну силу. Се він і зробив, щоб охоронити воєводство від нападу козаків. Ще в серпні, стоячи з частиною волинського ополченя в королівськiм таборі під Сандоміром і одержавши перші відомости про повстанє Самуся, він угадав весь план діланя козаків. Не гаючи ся він вислав універсал до волинської шляхти, остерігаючи її перед грізною небезпекою і покликаючи шляхту поголовно зброїти ся і зібрати ся на 14 вересня коло села Мятина, куди й сам обіцяв ся прибути і станути на чолі походу проти козаків“.

На потвердженє сего оповідання Антонович цитує універсал волинського каштеляна Франціска Ледуховского з дати 30 серпня 1702 р., облятований у іродських книгах владимірській та луцькій у перших днях вересня тогож року (документ ч.

СХLIX). В тім універсалі Ледуховский називає себе каштеляном і генеральним полковником посполитого рушення волинського воеводства, повідомляє шляхту про „новий запал бунтів козацьких із України“, про які йшла „publica et plus quam notoria fama“. Особливо-ж Лаврін Пепловский, військй земський і гродський писар луцький доніс йому, „що Самусь, обиватель королівського міста Богуслава“, підняв козаків до бунту. Докладніших відомостей універсал не подає зазначуючи, що вони самій місцевій шляхті ліпше відомі. Універсал кличе шляхту, аби на день 14 вересня зібрала ся узброєна під Мятин над Іквою.

„В назначений день — читаємо далі у Антоновича, — Ледуховский справді прибув, та що шляхта збирала ся помалу, він заохочував її до зброї новими універсалами, то хвалячи її вроджену хоробрість, то сповіщаючи її про похід Самуся з під Білої Церкви, то нарешті лякаючи повстанем селян і воєнним судом“ (ор. cit. ст. 127). На потверджене сего оповіданя наведено універсал Ледуховского з д. 22 вересня, виданий у таборі під Молодавою, в яким писано, що до польського війська „наближає ся сваволя гультайства під проводом гетьмана Самуся, полковника Іскри, Палієнка й Свниці, які облягають Білу Церкву“. Сам Ледуховский, „рушивши від Дубна до Заслава“ звиває шляхту на імя шляхотське та more, disciplina et oboedientia militari, аби як найшвидше збирала ся до нього. Другий універсал, виданий д. 3 жовтня в таборі під Здобицею, доносить, що Самусь усе ще стоїть під Білою Церквою, і звиває шляхту, аби не гаючи ся довше як один тиждень ставила ся до нього під Заслав, і грозить непослушним законними карами. Третій універсал із 8 жовтня, виданий у таборі під Острогом, згадує тільки загально, що „wyuzdana rebelia kozacka“ не втихає і не знаходить собі відпору, і звиває шляхту, аби на 10 того-ж місяця ставила ся біля Луцка. Четвертий універсал із 18 жовтня, виданий у таборі біля Заслава, не подає нічого нового про повстанє, а тільки жалує ся на недбальство шляхти, яка не спішить до оборони воеводства, і грозить їй воєнним судом. Нарешті пятий універсал із д. 11 падолиста виходить уже не від Ледуховского, а від Йосифа Домбровского, земського підстоли і гродського писаря Лєгичівського, із Каменця, і звиває шляхту до посполитого рушення проти „хлопської вухвалости та козацької тиранії“, не подаючи нічого докладніше про хід повстаня.

Подаю даліше оповіданє Антоновича, пропускаючи епізод про арештованє Данила Братковського, що не має ніякого звязку з подіями, про які тут мова. „В половині жовтня Ледуховский вирушив у поле зі своїм ополченням і розложив ся табором біля міста Заславя, бачно слідячи за рухами козаків у Київщині і думаючи про похід на Україну на відсіч Білої Церкви. Щоб відвернути небезпеку селянського повстаня, він 18 жовтня зложив у таборі военний суд і поручив його членам переслідувати всіх підозрених за прихильність до повстаня або за занедбанє своїх обовязків. Сей суд узяв ся рішучо до здушеня селянської змови: підозрених селян брали на муки, а тих, що признавали ся до прихильности козакам, карали смертю, четвертували і часті трупів розвішували на дорогах“ (ор. сіт. 128). На потвердженє сего оповіданя наведено акт ч. CLXX із дати 22 падолиста, з якого виходить, що робітник Іван набрехав на 7 підданих із місточка Дерезнич, буцім то вони змовляли ся: коли наше військо стояло під Вишньополем, на випадок наближеня козаків піти до них і разом із ними рубати Жидів та Поляків. Підданих арештовано, але вони не признали ся ні до чого заявляючи, що Іван оскаржив їх із ненависти за побите. Суд не міг рішити сеї справи і відіслав її до міського суду в Луцку. Із покликаного далі акту ч. CLXXII з д. 25 падолиста бачимо, що луцький суд увільнив усіх оскаржених підданих, а натомість засудив „робочого Івана на відрубанє голови, четвертованє по смерті і розвішенє тіла на палях по публичних дорогах“ (Архивъ, ст. 493). Як бачимо, се був одиничний факт судової строгости, який не мав ніякого звязку з козацькими ані гайдамацькими рухами.

„Ті заходи, — читаємо далі у Антоновича, — не допустили вибухнути на Волини загальному селянському бунтові, і все діло обмежило ся на кількох незначних місцевих вибухах, які зараз же здавлено, та на підпаленю кількох панських дворів“ (ст. 128—9). На потвердженє сего наведено акт CXLV із дати 10 липня 1702 р., в яким Юрій Любомірський, староста сондецький, заявляє, що якісь козаки Василь, Микита і Матвій під проводом сотника Войгіха Гурського допускали ся розбоїв і рабунків у добрах його і пана Жолкевского, закриваючи ся тим, буцім то вони жовніри ясного пана старости (Архивъ ст. 435). Другий акт CXС із д. 31 січня 1703 р., виданий у Луцку, в яким Ян Вігура, городничий житомирський, жалує ся на Грицька Мовчана, селянина з Тушебини та на його

жінку й сина, будім то вони „від давніх літ привикли до козацьких бунтів, і в часі давнійших бунтів порозумівали ся з козаками; підчас торічніх бунтів (1702 р.) грозили западе-нем села і двора, а нарешті 17 січня 1703 р. Мовчан порубав сокирою Олексу Подішука, а його жінка Анна в саму обідню годину підпалила дім Трохима, вітчима Подішукового, через що згоріло кілька селянських домів“ (Архивъ, ст. 527—8). Як бачимо, оба сі факти ані хронологічно, ані топографічно, ані річево не ваяуть ся з волинськими розрухами в осени 1702 р.

Дальше оповідане Антоновича займає ся заходами Леду-ховського для охорони Волині. „Діяльність і популярність Леду-ховського не допустила до роздвоєня шляхотських сил, так як се стало ся в кїївськїм воеводстві, хоча проба до сего була зроблена коронним підкоморієм Юрієм Любомірським, який при помочи підхлїбних універсалів старав ся зібрати окреме шляхетське ополчене під свою коменду“ (ор. сіт. ст. 129). Сей універсал — один, а не більше, — надрукований під ч. CLXIX (ст. 485—6), облятований у луцькїм іродськїм уряді, а виданий у Заславі д. 22 падолиста 1702 р., зазначає, що його автор, жавши доси нагоду „bawienia się“ війною для охорони своїх дібр, надруйнованих мб. Шведами, почувши, що тут ширять ся і не перестаяють козацькі бунти, поспішив разом із старостою Сондецьким служити місцевій шляхті і заслоняти сей край своїм здорвлем і фортуною, і для того просить і зобовязує шляхту, аби громадила ся до нього під Полонне. Про заходи Ледуховського і якесь протидїлане йому нема ані згадки. Очевидно іраф Любомірськїй ішов тут на охотника на власну руку, не потребуючи при загальнім тоді безладю порозумівати ся ні з ким.

„Діяльність Ледуховського, — читаємо далі в Антоновича (ор. сіт. ст. 129), — не ослабла й тоді, коли він дізнав ся, що Сашуць минаючи Волинь рушив и Брацлавщину. Бажаючи забезпечити своє воеводство й на далі від нападу козаків, він покликав волинську шляхту зібрати ся 20 падолиста в Луцку на сеймик і обдумати способи успішної оборони воеводства“. Сей універсал Ледуховського (Архивъ, ч. III, т. II, ст. 467—8), облятований у іродськїх книгах у Владимирі Волинськїм та Луцку під д. 2 падолиста зазначає, що з огляду на те, що соймик волинського воеводства, назначений попередно для організації відпору бунтам козацьким, не зібрав ся і був відложеной на два тижні, він тепер „już przy rozchodnim kołowa-

пів“ назначує його на 20 падолиста. Цікаво, що й сей універсал виданий був у таборі під Заславом, хоч о 20 день вчасніше від універсалу Юрія Любомірьського.

Сей соймик справді зібрався в Луцьку на означений день і тривав цілий тиждень, а з його ухвали, опублікованої під ч. CLXV (ор. сіт. ст. 474—8), виймаю ось що про козацькі бунти: „Тому, що *serpit et crescit in dies* козацька *rebellia* на Україні і вже границь нашого воеводства досягає і дотикає ся“, зібрані постановляють, аби всі обивателі воеводства від кожних 30 днів виправили по одному кінному вояку, і то з панських сіл не простих хлопів, ані козаків ані Волохів, які вже не раз у краєвих потребах показали ся віроломними, але аби до оружя ставали самі пани-шляхта. Надто виправлено делегатів до гетьмана з пресьбою о військову підмогу“. Все те одначе не посувало справи оборони наперед, а одинока ухвала сего соймика, що мала практичне значінє, се був його дозвіл Ледуховському судити і покарати смертю польського шляхтича Данила Братковського за його зносини з Палієм.

Тим часом Самусь після Бердичівської побіди рушив на Поділе і в Брацлавщину. „Шляхта обох сих воеводств — читаємо далі у Антоновича (ор. сіт. ст. 130—2), — не могла выставити значних сил для опору. Посполите рушенє подільського воеводства в р. 1702 дало ледво 400 людей. Ще слабші були сили шляхти в брацлавськім воеводстві; самі шляхтичі чули се і прочуваючи наближенє бурі шукали ратунку в задобреню козаків. Не вважаючи на се одначе вже літом 1702 р. по Поділю вибухали селянські розрухи. Уже в початку червня соймик подільського воеводства жалував ся гетьманови на напади „левенців“¹⁾ і просив у нього охорони. В початку липня відбув ся другий соймик подільської шляхти, на яким визначено зібрати ся загальному ополченю шляхти на д. 24 липня, коло Каменця. І тут очевидно від соймикової ухвали до дійсного уоруженя було досить далеко, так що Самусь при кінці падолиста міг без опору війти в границі брацлавського воеводства.

¹⁾ Назва „левенців“ по всій правдоподібности не означає гайдамаків; Равіта-Гавронський ввводять її від назви подтавського полковника Левена (*recte* Левенця *Ред.*), що разом із Мазепою пробував у Польщі і дав себе пізнати геройськими вчинками. (Fr. Rawita-Gawronski, *Historja ruchów hajdamackich*, I, ст. 60, нотка 2).

„Майже при вході в те воеводство, — читаємо у Антоновича (ор. сіт. ст. 132—3), — містила ся одинока її охорона, польська твердиня Немирів. Сю твердиню Поляки цїнили високо на рівні з Білою Церквою; в своїх договорах з Туреччиною та Росією вони все старали ся виторгувати для себе посіданє Немирова, вважаючи його ключем Побужя, який давав можливість удержувати в тій околиці козаків і селян. Тому то Самусь уважав потрібним для себе опанувати Немирів. При тім немирівський гарнізон озлобив проти себе сильно околичних мешканців; його комендант слїдив за настроєм селян у всій околиці і багато з них покарав смертю. В початку падолиста Самусь рушив до Немирова і злучив ся тут з Абазином, що прибув до сего міста від полудня. Твердиню здобуто від разу при помочи міщан. Коменданта і двох Єзуїтів замучили місцеві селяни, мстячи їм за попередні насильства. Комендантови відрубали руки і обрїзали губи, а Єзуїті Пацоловському здерли шкіру в бороди. Весь гарнізон і всіх шляхтичів та Жидів, що шукали захисту в твердині, повбивано“.

Цитований як жерело сего оповіданя Залуский (Epistolae, III, ст. 294) оповідає там у листі до свого брата Александра, старости Равського, із 29 жовтня ось що: „До сего, що мав я в Волинї, прийшла сюди відомість, що Рушиц із відділом, висланим на розвіди, зловив більше як 10 козаків, а немирівські Волохи прислали просьбу о поміч проти бунтівників, які почали появляти ся й там. Що-ж до Палія, то чути, що він і сам хоче вирушити під Білу Церкву до Самуса“. Місяць пізнійше той сам автор у листі до другого брата Мартина, суфратана плоцького, пише ось що (ор. сіт. ст. 333—4): „З України доходить день у день пусті та неоднакові поголоски, з яких одна часто перечить другій, але жадна не дає нічого доброго, бо бунт змагає ся раз-у-раз. Перед самим відходом почти одержую відомість із Межибожа з дати 21 падолиста, що козаки здобули Немирів впавши до міста, позбавленого залого, заняли замок і замордували його коменданта, знаменитого мужа, та двох духовних. Із залого вимордували багато піших та велику силу посїльства й Жидів. Число їх збільшає ся, бо багато селян пристає до бунту“. Відомість про жорстокости, сповнені при здобуттю немирівського замку, взяв Антонович мабуть із петербурського часопису того року „Первыя русскія вѣдомости“ (ст. 2 і 18), якої я не можу сконтролювати. В оповіданю Соловйова, опертім на реляціях гетьманської канцелярії Мазени, по-

рядок подій поплутаний. „Від Білої Церкви Самусь змушений був відступити, але за те взяв Немирів і не лишив у нїм ані одного Поляка, ані Жида живого. Злучивши ся з Палїєм Самусь 16 жовтня поразив Поляків під Бердичевом, узяли замок і вирубали всіх Поляків, а потім вернули під Білу Церкву і взяли її в початку падолиста“¹⁾. З попереднього знаємо, що битва під Бердичевом була справді 16 жовтня, але здобуте Немирова можна по Залускому датувати д. 20 падолиста. Не відомо також, на чім опираєть ся подана Антоновичем відомість про те, що здобуте Немирова dokonane було Самусем у спілці з Абазином. Наша вірша подає дещо нового до тих історичних реляцій. З неї можемо бачити, що здобуте самого міста було dokonane не без опору з боку залоги, яка одначе не чула себе безпечною знаючи про неприхильний настрій міщан. У замку залора держала ся кілька день дожидаючи польського війська, а нарешті в середу піддала ся, при чім не обійшло ся без розливу крови. Варто завважити, що вірша так само, як мазепинська реляція, кладе битву під Бердичевом на час по здобутю Немирова; видно, що її автор, хоч уложив її незабаром по подїях, може вже 1703 р., не був докладно обізнаний з ходом тих подїй.

Те, що стало ся по здобутю Немирова, Антонович оповідає ось як (ор. сіт. ст. 133): „По здобутю Немирова козаки розбігли ся по всім Поділю невеличкими відділами. Часть їх рушила до Палія помагати йому в облозі Білої Церкви, инші рушили на Бар. Невеличкий гарнізон того міста, шляхта й Жиди, втекли поспішно до більше надійного замку в Межибожі. Козаки погнали за ними, спалили місто і обложили замок. Вони розбили відділ війська, виправлений проти них коронним гетьманом, і нахваляли ся, що взявши Межибож рушать на Камінець. І справді деякі їх відділи появили ся в околиці сего міста; вони заходили аж у воеводство Червоно-руське та Волинське і нївчили шляхту в околицях Сатанова, Зелочева, Сокаля та Константинова“. Покликане автором свідectво Залуского на се оповіданє (Epistolae, III, ст. 279) належить до часу значно давнїйшого, бо містить ся в листі єпискона Залуского до брата з 18 жовтня, де читаємо: „Місто Львів дуже боїть ся

¹⁾ С. Соловьевъ, Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, т. XI—XV, ст. 1285, цитовано Архивъ Мин. Юстиціи, книги Малороссійскаго вѣдѣна 1702 года.

козацької реbelie, розпочатої на Україні, бо сила Самуся змагає ся з кожним днем, і виносить уже, як кажуть, 10.000 людей. Він обляг був з ними Білу Церков, але стративши кілька сот своїх мужів відступити. Тепер вони блудом ходять з місця на місце, вбиваючи Поляків та Жидів, де тільки їх зловлять. Сі іскри — се попередники більшого огню. Що найгірше, вже скрізь по Волині та Поділю, коло Золочева та Сокала, чути про змови селян та пастухів. Деяких із них підкоморій володимірській Вельборгській спіймавши у своїм селі Горочкові покарав заслуженою смертю. Белзький староста доси стоїть під оружем не далеко Дубна, надіючи ся незабаром рушити на Україну для її безпеки. Чути, що в Сатакові, недалеко Каменця, вимордувано Поляків та Жидів“. Усе те, як видно, були чулки в значній часті сплоджені тривокою, далекі від дійсних, історичних подій, а при тім значно вчасніші від того, що стало ся під Бердичевом і в Немирові. Із рядків 49—72 нашої вірші видно, що козаки не могли довго вдержати ся в Немирові тому, бо на них наступило польське військо під проводом князя Вишневецького та гетьмана Сенявського, і що під Межибожем та Константиновом козаки потерпіли значні пораженья, які зробили кінець сему бунтові.

Здобуте Немирова Самусем відгукнуло ся досить голосною луною в висших урядових сферах того часу. Д. 13 (25 ст. ст.) надоліста писав російський резидент у Варшаві, кн. Долгорукий, до міністра Головіна:

„Быль я въ домѣ у канцлера коруннаго, который сказывалъ, что съ Украйны приходятъ къ нимъ неизлѣзныя вѣдомости: казаки великіе бунты завели, городъ Немировъ и другія мѣста взяли, шляхту бьютъ мучительски, и руки сѣкутъ, и носы рѣжутъ, у духовныхъ бороды съ кожей обдираютъ, и изъ нихъ бунчуки себѣ дѣлаютъ, и будто больше 4000 побили всякаго чина, почему они, Поляки, принуждены нанять крымскихъ Татаръ 25.000 себѣ въ помощь. На то ему, канцлеру, отъ меня отвѣдано, что такое имъ разореніе дѣлается факціями и злохитрымъ непріятельскимъ происканіемъ; а его царское величество для дружбы королевскаго величества, и къ тому жалѣю о томъ разореніи Рѣчи Посполитой, изволилъ довольный указъ дать своему гетману Мазепѣ, дабы казаки его царскаго величества къ тѣмъ бунтамъ не приставали, и всѣми мѣрами отъ того дурна были удержаны, и, по указу его монаршему, гетманъ Мазепа по пограничнымъ мѣстамъ войска свои разставилъ

и пропускать казаковъ не велѣлъ, и чтобъ Рѣчь Посполитая со стороны его царскаго величества ничего не опасалась“ (Московский архивъ Мин. Ин. Дѣлъ, дѣла Польскія 1702 года).

Дня 13 грудня Єронім Любомірський доносить Залускому між иншим, що Біла Церков піддала ся Налію (Epist. III, ст. 337), а в початку 1703 р. (28 грудня 1702 р. ст. ст.) від імени російського царя вислано грамоти до Самуся й Палія ось якого змісту: „О томъ вамъ вѣдомо подлинно, что съ нами, великимъ государемъ, братъ нашъ, его королевское величество Польскій, дружбу и любовь имѣють. А тебѣ, конному охотницкому полковнику Семену Палѣю и конному охотницкому полковнику Самусю Иванову, если бы и досажденіе какое со стороны королевской отъ кого было, и о томъ довелось бить челомъ его королевскому величеству. И мы, великій государь, имѣя къ вамъ нашу милость, повелѣли послать сію грамоту, дабы могли вы имѣть общее согласіе и отъ начатаго своего противнаго намѣренія престоали-бъ, а имѣть воинскіе промыслы всякими мѣрами надъ общими непріятелями нашими Шведами“¹⁾.

Се письмо, досить наївне на мій погляд і звернене до двох людей, що не були собі товаришами, і тоді певно не бачили один одного, було певно актом московської куртуазії для польського короля, яка зрештою не могла мати ніяких практичних наслідків. Поляки тим часом узали ся енергічно до козаків. При кінці падолиста відбула ся у Львові воєнна нарада під проводом коронного гетьмана. В початку грудня вислано на Україну польного гетьмана Сенявського, а литовський польний гетьман кн. Михайло Вишневецький вислав йому на поміч відділ литовського війська. Козаків поражено в стрічах під Константиновом, Межибожем і Винницею. Самусь пробував боронити ся в Немирові, але в нього було мало сил; його козаки мусіли відступити до Брацлава, а відси до Ладижина. Тут стояв полковник Абазин, що мав при собі коло 2.000 озброєних людей. На нього вдарило польське військо під проводом Йосифа Потоцького і Януша Вишневецького; в битві, яка вивязала ся тут, Абазин утратив найбільшу часть своїх товаришів і сам дістав ся до неволі. Те саме постигло мабуть і Самуса, хоча Антонович (ор. cit. ст. 147), не подаючи жерела пише, що він утік до Богуслава.

¹⁾ С. Соловьевъ, Исторія Россіи, т. XI—XV, ст. 1285.

Польський письменник, львівський Францішканин Гавдентій Пікульський, у своїй книзі „Sukcess świata czyli historia uniwersalna“, друкованій у Львові 1703 р. на ст. 763 під р. 1702 подає ось яку записку про події, що входять у обсяг сеї статі: „Коли Польща стогнала під тяжким ярмом Шведів, на Руси та Україні полковник Палій з іншими ватажками та цілим козацтвом нападав міста й твердині, змусив Білу Церкву до піддання, де багато людей козаки повбивали“. Очевидно його відомости досить недокладні. Під р. 1703 він на ст. 765—6 подає троха докладнішу відомість про усмирене козацького бунту. „Сего року — читаємо там, — польний гетьман Сенявський у січні взявши часть коронного війська пішов на Україну для усмирення козацьких бунтів, а з ним для охоти поїхали Йосиф Потоцький, воевода київський, і Потоцький, староста хмельницький. Ті на різних місцях вигубили кільканадцять тисяч козаків, а зловлених бунтівників гетьман Сенявський велів повбивати на паль. Білої Церкви одначе не міг відібрати, бо мала в собі сильну залогу самих ватажків і прінципалів: Самуся гетьмана козацького, Палія полковника і Перучима (?)“.

Антонович у своїй статі подає дещо докладніші дати, а власне те, що Абазна посаджено на паль, усіх козаків, спійманих із оружжем у руках, покарано смертю, при чім одних саджали на палі, інших вішали або з висоти скидали на острі гаки, а жителів усіх міст і сел, що оказали супротивлене Полякам, вирізано поголовно. За радою Йосифа Потоцького, воеводи київського, всім селянам, підозреним о участь у повстаню, та їх родинам велено було відрізувати ліве вухо; таким способом „заклеймовано“ їх 75.000, говорить сучасний Поляк, мабуть сильно прибільшуючи цифру, аби надати більше значіння одержаній побіді (ор. cit. ст. 149). На мою думку всі ті відомости що до масових кар треба признати неправдивими вже хоч би задля фізичної неможливости їх виконання.

Урядовим епільоом сеї справи можна вважати універсал польного гетьмана Адама Миколи з Гранова Сенявського, виданий у Шаргороді д. 18 марта 1703 р. (Архивъ, loc. cit. ст. 565, документ ч. CCVI), в яким читаємо, що гетьман „заспокоївши в тім краю між підданством бунти і остро покаравши всіх, хто в чому будь показав ся винуватим, відходячи відси з військом полишає тут відділи для охорони чесних і до повстаня непричасних, аби безпечно могли вертати до своїх домів і сидіти в них без ніякої перешкоди“. Тому гетьман „поручає

і остро наказує, аби ніхто з панів регіментарів, ротмістрів, ані інших воєнних не важив ся робити походів на підданих, рабунків та обтяжень. А що під приводом знищення козаків та бунтівників роблять ся великі здирства і обтяження невинних людей, поручаю панам регіментарям, полишеним з відділами війська, аби таких нарушителей загальної безпеки ловили і остро карали". Варто зазначити, що шляхта подільського воєводства в марті 1703 р. ухвалила вислати післанця до молдавського господаря в домаганем, аби видав селян, що брали участь у бунті, а також змусив своїх підданих звернути худобу, яку вони позабирали з пограничних сіл подільського воєводства (Архивъ, I. с. ст. ССIV, ст. 558).—Молдавський господар відповів по двох тижнях, що польських утікачів селян не віддасть, поки Поляки не віддадуть йому Молдаван, що носелили ся на Поділю і в Україні, а учасників бунту обіцяв судити сам, коли подільські пани дадуть йому докази їх вини. Се був простий відказ у юридично бездоганній формі.

Сучасна і пізніша козацька традиція мало знає про ті події. Грабянка (ор. сіт. ст. 241), присвятивши їм у своїй книжці окремих розділ п. з. „Самусево гетманство на Задніпру“, крім того, що було наведено висше, оповідає ось що: „Коли Ляхи обурені на Палія, виправили проти нього та його полковників рейментара Рустича зі значним військом польським, тоді Палій сам не пішовши здав своє військо гетьманови Самусеви. Сей з полковниками Абазином, Іскрою та іншими пішов проти Рустича і збивши Ляхів під Бердичевом вигнав їх у замок Манжеліївський (мб. Межибожський). Коли і сей замок дістав, у той час рейментар Рустич покинувши своє військо на різню, і весь табор козакам на розграблене, спустив ся з муру і впавши на підведеного коня мусів тікати з великих нараженем свого життя“. Сю відомість майже в такій самій формі знаходимо в безіменнім творі „Краткое описаніє Малороссіи“, долученім у рукописі до Літопису Самовидця і надрукованім у додатку до київського видання того літопису з р. 1878, ст. 291.

Порівнюючи се оповідане з тими згадками про полковника Рушица, які наведено доси, доходимо до висновка, що аж у Немирові, значить, аж у падолисті 1702 р. він перший раз серйозно зустрів ся з козацькими повстанцями. Автор руської вірші, наведеної висше, дає про облогу та здобуте Немирова більше подробиць, як усі інші жерела. Облога тревала кілька день, правдоподібно від неділі до середи, а свою побіду козаки в пер-

шій лінії мусіли завдячити немирівським міщанам, ще перейшли на їх сторону. Автор руської вірші згадує про Рушица тільки загально, що з козаками „менжне ся потикал“, але його поступок у немирівськiм замку насуває мимоволі гумористичне доповненє до сеї згадки:

Meźnie się potykał,
Przez okno umykał.

Народня пам'ять не затимила імен ані Самуся, ані Іскри, але заховала назву Абазина, про якого пісня, мабуть також із рукописної збірки Ількевича, в недохованій до нас частині, ввійшла в друковану збірку пісень Я. Головацкого „Нар. п'єсни Галицкой и Угорской Руси“, т. I, ст. 12—13. Ось її текст у транскрипції на фонетичний правопис:

- Ой закурила, затопила сирими дровами;
Ой нема-ж мого Абазина з чорними бровами.
Ой у полі вітер дише, билнну колише;
Козаченько до милої штири листи пише:
- 5 „Ой не тужи, моя мила, в тугу не вдавай ся,
За півшести неділеньки мене сподівай ся“.
„Видит ми ся, козаченьку, в тугу не вдаю ся,
Против тебе виходжаю, без вітру валю ся.
Коло гаю походжаю, гаю не рубаю,
- 10 А в Вербівцю пробуваю, милого не маю“.
Ой спускали ся козаченьки з високої гори,
На переді Абазин та на гнідїм кони:
„Ой ступай, ступай, гнідий коню, прудкою ступою,
Гей недалеко в Владижинї, Ляшеньки за мною“.
- 15 Ой вдарено в Білій Церкві з ручної гармати,
Щоби їхав Палієнько козак ратувати.
Гей прийшло ся козаченькам марне погибати.
Ой здибали ся козаченьки в Владижинї, в лісі;
Не сдеп там козаченько головоньку звісив.
- 20 Ой не встиг же Абазин на коника всісти,
Огляне ся назад себе — повно Ляхів в місті.
„Ой то тобі, Абазине, від Ляхів заплаца:
Серед ринку в Немирові головонька знята!“
Ой вдарив ся та Абазин в кулю головою:
- 25 „Ой вжеж мені не бувати з дїтьми і жоною“.
— „А деж твоя, Абазине, Базинниха панї?“ —
„Під містечком Берестечком з усіма Ляхами“.

- „Ой де-ж твої, Абазине, вороні коні?“ —
 „Ой у місті Берестечку, в куми на припові“.
 30 — „Ой де-ж твої, Абазине, оковані вози?“
 „Під містечком Берестечком заточені в лози“.
 — „Ой де-ж твої, Абазине, сукні-адамашки?“
 „Ой побрали вражі Ляхи паннам на запаски“.
 — „Ой де-ж твої, Абазине, писанії скрині?“ —
 35 „Ой побрали вражі Ляхи, що пасали свині!“

Я. Головаккій, П'єсни Гал. и Угор. Руси. т. I, ст. 12—13, ч. 7.

Пісня, як бачимо, не високої поетичної вартости, в значній часті, особливо при кінці, наслідуване старшої пісні про Ничая та його смерть у містечку Краснім. Найважнійша в ній згадка про Владижин (Ладижин, recte Владичин), як місце, де Абазина справді зустрів остатнє нещастє, де він програв битву і дістав ся в неволю. Рядки 22—23 вказували би на те, що Абазина покарано смертю через відрубанє голови, що було найзвичайнішим у воєнних часах способом кари, а не через посадженє на палє.

З культурного життя України XVII—XVIII вв.

Подав Михайло Возняк.

I.

В передмові до чернігівського видання „Перла многоцѣнного“ з 1646 р. подає Кирило Транквіліон Ставровецький дві причини видання книжки, а саме: високий богословський розум та „сладкоглаголивий риторський язик і поетицке художество“. Великої і тяжкої праці підіймив ся автор. „Многими трудами“ „взяла совершенство“ його книжка. Що про богословські річи писати не просто, а метрами, „трудно і барзо трудно“, „тільки той знаеть, кто того ремесла заживаеть“. До тої тяжкої праці спонукала його на старість ся обставина, щоби люди тим охотнійше брали ся до читання божих річий. Відносить ся се поперед усього до молодіжи, що повинна вчитувати ся в його божі річи, „описаны сладкою мовою подь метри“. Хто хоче своїми сльозами вмити пречисті ноги та невинні рани Христа, нехай співає „жалосно о смерти сына Божія на кождый пятокъ“, бо „слезы виводить отъ закаменѣлого сердца память смерти Христовой, которая описана подь метри“; нехай співає також „жалосно о покаянію грѣшныхъ“, а видобуде слези „на омита“ своїх гріхів.

А хоче хто доступити божої радости та наповнити нею свою душу та серце, нехай співає собі „весело въ радости о трохъ персонахъ бовкихъ: о персонѣ отцевской преславной и сыновской и духа святого“. Впрочім „дѣйше есть ситвати духовный

п'єсни, анґжли свѣцкіи, сромотныц, бѣсовскіи“. „А притомъ и то потребно вѣдати тебѣ, ласкавый чителнику, стоить дальше в цѣкавій передмові, ижъ тая книга презацная, хотяй ся видить мала въ очахъ людскихъ, але великіи содержить въ собѣ тайны, збавеню твоему служаціи“. Містить у собі так високий богословський розум, що „зъ единого вѣршика двохъ або трохъ словъ може добрый казнодѣя казана повѣсти и кротко звязаную речъ роспространити и душѣ людскіи утѣшити словомъ Божіимъ“. „Также въ школахъ будучи студенти можуть собѣ съ той книги святой выбирати вѣрши на свою потребу и творити зъ нихъ ораціи розмантти, часу потреби свои, хочъ и на комедіяхъ духовныхъ. А если бы тежъ хто схотѣлъ мѣти собѣ за патрону Матерь Божію, пречистую Дѣву Марію, нехай же похвалу еи читаеть и спѣваеть на кождую суботу, прудко таковыи почуветь поправу живота своего и повстаня зъ грѣховъ своихъ“. До ангелів і св. Михайла треба читати та співати в понедѣлок, до апостолів у четвер, до мучеників у середу, про Христові страсти в пятницю, про покуту в вівторок, а о трьох Божих особах у неділю.

Таку передмову має між иншим книжка, що „философін бовскои маєть въ собѣ розумъ, которая содержить въ собѣ похвалу триперсональному бовству и страсти Христовѣ и похвалу пресвятой Богородици и инныи многи п'єсни духовніи, сладкіи, веселыи и плачливыи“. Укладаючи свою книжку, йшов автор шляхом, який промостив в нашій літературі Памво Беринда не тільки своєю книжочкою „На Рождество Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа Вѣршѣ для утѣхи православнымъ Христіаномъ“, але й тими віршами в його виданнях, яких авторство найскорше можна йому приписати. В напрямі, заініціюванім у нас друком, коли не брати в рахунок невдалих проб при друках протягом 16 в., Бериндою, працював і Йоанікій Волкович, що свої діяльоги та вірші видав у Львові 1630 й 1631 р. Близько в тим споріднені і духовні вірші, призначені до співу, — побожні пісні.

Сему напрямови літературних творів, занесених до нас із західньої Европї, головно з Польщі, пішли на зустріч школи, а розширенню їх поміж нашим народом помагали сусідство в Поляками та пропаганда унії. Коли православна церква не признає побожних пісень, в уніятській церкві стали їх співати між утренею і службою божою, по службі божій, перед вечірнею і по вечірніи не тільки в більші свата, але й у неділі. А вже необ-

хідною була побожна пісня в часі всяких процесій, місій чи відпустів. З усіх свят у році дало Різдво Христа привід до найбільшого числа пісень. Ще більше пісень повстало в честь Богородиці, а зпоміж святих найбільше популярним у нашого народу був св. Миколай. З літературного боку дуже інтересні вірші про марність світа та позагробове життя.

В другій половині 17 в. побожні пісні були на українських землях уже загально поширені, хоч про них є в нас історичні свідоцтва вже від кінця 16 в.¹⁾ Політичне лихоліття 17 в., вічні воєнні тривоги та руїна відбили ся відгомонам і в духовних віршах, спеціально в молитовних до Богородиці. Нерідко роздасть ся прошення „утолити слезы вѣрныхъ“, „ублагати стрѣлы, ярости сройе“, бо „тма христіанъ гине безъ snowѣди“. В пісні в початком „Предста царица на високом тронѣ“ є ось яке прошення до Богородиці:

Кролю Іоанну поспѣши в рицертвѣ
За своа люди и за своа церкви,
Не дай бесурманом, татарским уланом
И поганским паном.

На христіане нехъ не наступують,
Отчизну нашу нехъ не отимують.
Потлуми царя, турецкаго папа
И в Татаръ погана.

Гетманом паномъ подай булаву,
Всеуму рицертству вѣкуистую славу,
Рач нам привернути подолскіе краини
И христіан без мѣры.²⁾

Очевидно тут згадуєть ся про ті часи, коли Поділе було під володіннем Турків, і то про час, коли Іван Собіський вже став польським королем. Таким чином повстанне сеї пісні треба віднести до останньої четвертини 17 в.

Інша пісня Богородиці, що починаєть ся словами „Кто не хвалит, кто не славит Рождества пречиста“, має в закінченню таке прошення до неї:

¹⁾ З початку 17 в. маємо вже наші духовні вірші, що правда, переклади з польської мови. Про один такий переклад пісні на Великдень п. в. „Нѣъ веселый намъ дѣъ насталь“ згадує Петров в другім виуску „Описанія рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ“ (Москва, 1897, ст. 246). Списаний сей переклад в 1604 р.

²⁾ Рукописний співаник в „Музею Петрушевнича“ в бібліотеці Народного Дому в Львові, ч. 233.

Даруй царю государу тишину покоя,
 Вос царыца, голубица, ты ест власт твою.
 Реементу малой росіи ты буди правица,
 Божія сила иснои справи Твою нам девица (sic. десница).
 Иоанна намъ гетьмана укрѣпи, царице,
 Вѣрне радити, числиве жити сподоби, Дѣвице.¹⁾

Мабуть вложена ся пісня в початках гетьмановання Івана Мазепи, отже в останніх літах 17 та в перших роках 18 століття. І друга половина 17 в., спеціально остання четвертина, та перші два десятиліття 18 в. се час, коли на Україні повстало або переложено велике число побожних пісень, спеціально в честь Богородиці, між якими є часто річи, повні поезії. За загальними молитовними богородичними піснями пішли спеціальні, присвячені означеним образам Богородиці.

З залюбовання до побожних пісень в нашого народу скористали головно пропагандатори унії, в першій мірі Василіяни, та зробили побожну пісню одним зі способів своєї пропаганди. В поширену пісню вкладали доіму, яку хотіли заціпити в народі, або складали на її взір иншу, де зручно висказували ті думки, якими уніятеька церква відріжнюєть ся від православної. Пропаганді унії при помочи побожних пісень треба й завдячити появу друком українських духовних вірш.

II.

Здавгь ся, одну з перших збірок побожних пісень подібуємо в однім молитовнику, друкованім латинкою, без зазначення місця і року друку. Др. Свенціцький відносить його до кінця 17 або поч. 18 в.²⁾, Естрайхер подає тільки титул без своїх здогадів³⁾. Заголовок сього молитовника ось який: „Naczatki zytyia Nebesnaho Na Zemly: Czerez Soiedynenyie so Bohom i Swiatymu Jeho: Na wsiak deń w sedmocy rozpołożennyie Ko błahoczystyiu Chrystyanskomu So proizwołenyiem Włastytelstwa izdannyie“ (8°, ст. 326+12). „Ніава Х“ сього молитовника містить „Pisny nabożnyia“, які випереджує „Poczczenyie o tich (піснях)“. Воно нагадує і цитовану передмову Ставровецького і пізнійшу передмову до „Богогласника“.

¹⁾ ibidem.

²⁾ K. Estreicher, Bibliografia polska, Tom XXIII (zeszyt 1, Lit. N—Ok), Краків, 1909, ст. 13.

³⁾ И. С. Свѣнцицкій, Опись Ставропигійскаго Института во Львовѣ, Львів, 1908, ст. 67.

„Jako pisny myrskiiia tworat switowuiu radość, arğumentye uklad-
чик молитовника, tako pobożnyia utiszaiut ko lubwi Bożoy. Seho rady
Swiaty Car Dawyd tolyko Psalmow, sy iest pisney dla wirnych na-
pysa, i sam ia so onimy poiasze, i ot Preświatyia Maryi imamy Piśń
słożennuiu; Welyczyt Dusza moia Hospoda &c. i Cerkow Bożaiia roz-
lycznyia prydaet, da onimy sławym prewelykaho Hospoda, i serdca
nasza do Neba wozdwyżaiem. Jehda ubo ia poiem: trebi iest poradno,
słowo po słowi, so razsużdenyiem, nyże słowese prediduszczaho na-
czynaty do tol, doneliže wsi pereszlaho neskonczat Obacze iako Psal-
my Swiati ne tokmo sut Bohu priyatny(.) iehda ony poiem, no ta-
kožde iehda ony hlaholem wnymatelni, tako pisny pobożnyia. Seho
rady zdi prysowokuplaiu pisny obycznyia, iaže iehda wozmożeszy, po
wremeny, iły hlahołaty możeszy, ly so onych słowes nikiich używaty
na wozdychanyia do Boha iły Swiatorych; sy iest na strylysty mo-
lytwy“¹⁾

По сїм поученню подані ось сї пісні: Piśń Katechyzmowa. Troyca
Boh Otec, Boh Syn, Boh Duch Swiaty, стр. 221—229; Piśń O My-
łosty Bożoy. Boże lublu tia, ciłym serdцем lublu tia, стр. 229—232;
Pisu Zalu za hrychu. Na ton toy: Hore mni hrysnyku suszczu &c:
Hdy w żywot moy wozru hłuboko, стр. 232—234; Pism O smerty, Sudi,
Pekli, i Nebi. Na toy ton: Boże łaskawy uslysz płacz krawawy &c.
Pryidet hodyna dla wsich iedyna, стр. 234—237; Pism Zalu za grzechy.
O Boże wiczny szczo to my sia diiet? стр. 237—241; Pism Do Preświa-
toy Božyey Matery. O Wsepitaia Maty! Hdy na sud kažut staty! стр.
241—244; Pism do Preświatoy Diwy. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho
kraiu, стр. 245—247; Pism o Swiatom Onufryi, na ton: Preczystaia
Diwo Maty &c. Pomoszcznyka kto iszczeszy, imasz wo skori, стр. 247—250.

Мова пісень у сїм молитовнику значно чистїйша нїж
у „Богогласнику“. Отже укладчикам „Богогласника“ прийшло
ся „разсмотрѣвати художество, достигати намѣренія мыслей,
єлико мощно исправляти, слоги стїхомъ изобрѣтати, многая нова
ветхимъ прилагати“ не тїльки відносно до текстів, що їх дістали
в рукописах, але й до таких текстів, які були вже передтим
друковані.

Возьму на приклад найпопулярнїйшу з пісень „Богоглас-
ника“, яка вже має свою літературу, а се „Пречистая Дѣво
Мати Рускаго краю“. Вже в 1870 р. надрукував Г. Гезен в 13 ч.
„Современной Лѣтописи“ статейку „Русскія церковныя пѣснї,
удотреблявшїяся у римскихъ католиковъ въ половинѣ XVIII

¹⁾ Naczatki zytzia Nebesnaho na zemly, стр. 220—221.

в'їка", де є кілька цікавих даних що до історії першовзвору сеї пісні. Зміст сеї статі переказав П. Шейн у своїм збірнику „Бѣлорусскія народныя пѣсни, съ относящимися къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣріями“ (Спб. 1874) на ст. 414—417, де й подані два тексти нашої пісні за Гезеном крім трьох інших, а саме двох записаних поміж Білорусами й одного передруку з львівського „Молитвослова мірскаго“ 1864 р. З двох варіантів сеї пісні Гезена — один списано на вісімці товстого паперу, яка найшла ся в старім церковнім календарі для римокатолицького духовенства Могилівської губернії на 1827 р., а другий найшов він у збірці Імператорської публичної бібліотеки. Її повний заголовок такий: *Pieśni o najświętszey Maryi Pannie, które się spiewają przed Jej Cudownym Obrazem, koronami Watykańskiemі ukoronowanym od Ojca Ś. Benedykta XIII, w roku 1727 dnia 15 Sierpnia u W. W. OO. Dominikanow, na Świętey Górze Różancowey, nad miastem Podkameniem Cetnerowskim. We Lwowie, w drukarni SSS. Trójcy. R. 1752.* Збірник містить з початку п'ять пісень в честь Богородиці в польській мові, а потім згадану вище пісню п. з. „Piesn szósta, o teyze Najświętszey Maryi Pannie, Ruskim textem od pewnego nabożnego złożona“¹⁾.

Текст пісні „Пречистая Діво Мати“ виглядає в сїм молитовнику так (в нотках зазначую через I відміни збірки 1752 після передруку Шейна на стор. 417, через II відміни осьмої пісні збірки руських і польських пісень, виданих в кінці 18 в. в Почасві латинкою, яка збірка переходує ся у Петрушевичевім відділі бібліотеки „Народного Дому“ у Львові під ч. 110, а через III відміни „Богогласника“ в 1790 р.):

Preczystaia Diwo Maty Ruskaho kraiu,
 Na Nebesy i na Zemly tia welyczaiu,
 Ty hrysnykow²⁾ tiażkey muki(,) ³⁾
 Czerez⁴⁾ twoi zbawlaiesz Ruki,⁵⁾
 Neday propasty.
 Tebi Wsy⁶⁾ Swiatyi słužat, Rodyce Boha,
 I my hrysnyzi⁷⁾ sławum tebe wsy⁸⁾ iako moħa,
 Cilym serdcem⁹⁾ nechay mylo
 Tebi słužyt Dusza,¹⁰⁾ Tilo,
 Maty Czystaia.

¹⁾ П. Шейнъ, Бѣлорусскія народныя пѣсни, ст. 416.

²⁾ I—II грѣшника. ³⁾ I—II—III з' тяжкой муки. ⁴⁾ III Чрезъ.
⁵⁾ II izbawlaiesz Ruky, III спасаешъ р. ⁶⁾ I всѣ. ⁷⁾ I грѣшны, II hrisznyzi, III тя грѣшныи. ⁸⁾ I хвалимъ Тебе всѣ, III славимъ всл. ⁹⁾ II sercem. ¹⁰⁾ I—II—III наше.

Ktoż newdiaczen¹⁾ łaski twoi,²⁾ skaży(,) kotory,³⁾
 Zpod kamienia⁴⁾ dla zbawienia⁵⁾ idut do hory,
 Temnych(,) chromych⁶⁾ i ułomnych
 Oczyszczaiesz tam przytomnych(,)

 Proszuż⁷⁾ i mene.⁸⁾
 May w bacznosty i mylosty wirnaho sluhu,
 Neday meni upadaty⁹⁾ w welyku tuhu :
 Skażysz teraz(,) ¹⁰⁾ iak by¹¹⁾ znaty,
 Szczo z hrysznykom¹²⁾ budesz diłaty,
 Pany¹³⁾ łaskawa.
 Utikaiuszczym sia k tebi w¹⁴⁾ wsiakoy potrebi,
 Znaiu(,) szczo¹⁵⁾ utwerysz wsich nas wirnych iak¹⁶⁾ w Nebi,
 Newypuszczay¹⁷⁾ ze na wiki¹⁸⁾
 Z twoiey Preświatoy Opiki¹⁹⁾
 Mene hrysznaho.²⁰⁾
 Poday Ruku w-tiażkoy bidi i utrapłeniu(,)

 Daruy łasku prośiaszczomu i ko²¹⁾ zbawłeniu.
 Budy wsim nam²²⁾ oborona(,)

 Prosył Tia Polska²³⁾ Korona
 Jako Carycu.²⁴⁾
 Z²⁵⁾ Synom twoim wozlublennym budy łaskawa,
 Kotoromu nechay budet wsia²⁶⁾ czest i sława,
 Wo wik wikow neprestanet(,) ²⁷⁾
 Poki²⁸⁾ wseho świta stanet²⁹⁾
 Ot wsich sluh twoich
 Amiń.³⁰⁾

Як бачимо, тексти сеї пісні з часу перед виходом „Богогласника“ більше народні, хоч заразом і скорше там попадають ся польонізмами. Давнійші тексти дають також у деяких місцях поправнішу лекцію, як прим. місце про службу Богородиці душею і тілом, як видічування чудотворним образом „темних,

1) I не вдячний. 2) II łasky Twoiey, III твоей. 3) III который. 4) I Съ Ченстоховы, II—III З' Подкаменя. 5) I збавленія, здасть ся, лиха кирилична транскрипція латинки. 6) I—II хорыхъ, III хорихъ. 7) I—II Прошу. 8) I мне. 9) I Не дай мене управляти, II Neday muni upadaty, III Недавай мнѣ упадати. 10) I Скажи (sic) теперь, II—III Скажи теперь. 11) I колибъ. 12) I съ грѣшнымъ, II z hrisznym, III Что в' грѣшнымъ. 13) II—III Панѣ. 14) I Утекающимъ къ Тебѣ во, II Утѣкающимъ к' тебѣ въ. 15) III же. 16) I насъ всѣхъ яко. 17) I—II не выпускай, III не выпускай. 18) I—II—III вѣки (wiki). 19) I опека, II опіку. 20) I—II—III грѣшнаго. 21) I маѣ ко, II prośiaszczemu mni ko, III мнѣ просящу ко. 22) I всѣхъ насъ. 23) II sławna, III Полска. 24) I царицы, II Carycu, III Царици. 25) I Съ. 26) I нехъ съ Тобюю вся, III в' отцемъ, Духомъ да. 27) I—III не престане, II не прystane. 28) II Року, III Доколь. 29) I—II—III стане. 30) I—II—III vacat.

хромих і уломних“, а не хорих, як стоїть у „Богогласнику“ й як доси друкується, наче хромі й уломні не були би хорими. Про час уложення пісні можна тільки здогадувати ся. З уваги, що пісня уложена в честь Підкаменецької Богородиці, якої образ короновано 1727 р., та що в рукописи задержала ся вона в Кам'янськiм Богогласнику з 1734 р.¹⁾, можна припускати, що ся пісня повстала при кінці 30 рр. 18 в. В Кам'янськiм Богогласнику вона очевидно одна з недавніх, коли треба було зазначити її арію як тождну з піснею „Излия ся благ[одать]“. А що в молитовнику нема поданої арії при сій пісні, противно пісню в честь св. Онуфрія кажесть ся співати на арію пісні Підкаменецькiй Богородиці, можна здогадувати ся, що молитовник вийшов із друку вже по 1734 р.

Ще більше твердою зробили редактори „Богогласника“ мову иншої пісні зі згаданого молитовника „Боже, люблю тя“, перекладу з польської мови (в нотках подаю відміни тексту „Богогласника“ з 1790 р.) Вона має заголовок „Pisn O Myłosty Bożoy“.

Boże(,) lublu tia, ciłym serdцем lublu tia,
 Szczo²⁾ na zemły sozdanyia,
 Wminych wsia w lubow³⁾ pinyia,
 Da tia chwalat(,) wysławiaiat,⁴⁾
 A mni do uszes wołaiut.⁵⁾ Boże &c.
 Słońce(.) Misiac i wsi⁶⁾ zory,
 Rok, Hodyny i czas skory,⁷⁾
 Noszcz i deń nechay tia chwałyt(,) ⁸⁾
 Serdce sia w lubwy rospałyt.⁹⁾
 Boże(,) lublu tia &c.
 Szczo sia na zemły znajduiet,
 Szczo nad zemlu wylituiet,
 Szczo¹⁰⁾ w rykach(,) w moru¹¹⁾ pławaiet,
 Nechay tuiu piśń spiwaiet. Boże.
 Mnoho¹²⁾ trawok sia rachuiet,¹³⁾
 Mnoho lystia sia znajduiet,¹⁴⁾
 Tol nechay iazykow¹⁵⁾ maiu,
 A każdym z serdca wołaiu.¹⁶⁾ Boże.

¹⁾ Др. Ів. Франко, Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв., Львів, 1900, ст. 131.

²⁾ Сколь. ³⁾ Все вміньных в' любве. ⁴⁾ прославляють. ⁵⁾ глашають. ⁶⁾ Солнце, місяць и вся. ⁷⁾ скорый. ⁸⁾ да тя восхвалять. ⁹⁾ в' любовь распалить. Дальші дві стрічки такі:

Что земля на себѣ носить,
 Что ся надъ землю подноситъ.

¹⁰⁾ Что. ¹¹⁾ в' морѣ. ¹²⁾ Сколь. ¹³⁾ изчисляеть. ¹⁴⁾ листьвій обрѣтаеть. ¹⁵⁾ Толко языковъ да. ¹⁶⁾ зываю.

Dusza, tilo i wsi¹⁾ syły,
Tokmo tebe ulubylы,²⁾
Szczoże sia wo mni znayduiet,
Lubow twoia wse świazuiet. Boże.
Razum, pamiat, wola, smysły,
Sława, hodność, i iak stysły³⁾
Pomysł serdca przykazuiet(,) ⁴⁾
Wicznym prawom zapysuiet.
Boże(,) lublu tia &c.
Wsiakaia w mni dychanyia ⁵⁾
Znaczat lubwy ⁶⁾ żelanıya,
Kolko raży (sic) oddychaiu,⁷⁾
Wo lubwy sia razpalaiu.⁸⁾ Boże(,)
Aszcze oczy prymrużaiu⁹⁾, [lub.
Sna z potreby używaiu,¹⁰⁾
Dusza, serdce, smysły czuiut,
Piśń prestadku wyspiwuiut.¹¹⁾
Boże(,) lublu tia &c.
Aszcze¹²⁾ choszczesz mia słuchaty,¹³⁾
Boże, budu w hłas wolaty,¹⁴⁾
Wozmy(,) szczo iest świtowaho,¹⁵⁾
Daruy mni sebe¹⁶⁾ samaho. Boże.

Wozmy(,) Swite(,) szczo miah-
[kaho
Jest wo mni, ily Carskaho.
Tym sia welmy utiszaiu(,)
Jehda tuiu piśń spiwaju. Boże.
Nyże¹⁷⁾ mene marność prełstyt,
Nyże ot Boha razluczyt,
So wsim switom sia żehnaiu.
K tebi serdce wozdwyżaiu. Boże.
Smutok i dolehlыwosty,
Ne zmiat moiey¹⁸⁾ myłosty.
Skorb, tisnota, honenyie
Se mni w Bożi żelanıye.¹⁹⁾ Boże.
Niay sia pekło nasorożyt,²⁰⁾
Lubwy moiey nezatrwożyt.²¹⁾
Ja sia nyini oświdczaiu,²²⁾
Że wo wiki tia kochaiu. Boże.
Niay so mnoiu szczo sia stane,
Ne otstupysz mene(,) Pane,
Boś mia iskupyw doroho,
Truzdaia sia o mni mnoho.
Boże(,) lublu tia &c.

Колиж редактори „Богогласника“ змінили так значно текст друкованої пісні²³⁾ і то, як здаєть ся, духового продукта ко-

¹⁾ вся. ²⁾ возлюбили. Дальші дві стрічки виглядають так :

Что ся во мнѣ внутрь вѣщаєтъ,
В' любовь твою разжизаєтъ.

³⁾ почесть; яко стислій. ⁴⁾ души наказуєтъ. ⁵⁾ Всякія в' мнѣ двизанія. ⁶⁾ любве. ⁷⁾ равовъ отдыхаю. ⁸⁾ любовь ся распалаю. ⁹⁾ очеса смѣжаю. ¹⁰⁾ нуждна употребляю. ¹¹⁾ восписують. ¹²⁾ Егда. ¹³⁾ слышати. ¹⁴⁾ спѣвати. ¹⁵⁾ Отими, что естъ мірскаго. ¹⁶⁾ себе. Дальші дві стрічки знову цілком змінені :

Прійми(,) свѣте(,) что мягкаго
Есть во мнѣ любосластнаго.

¹⁷⁾ Ся строфа в „Богогласнику“ цілком відмінна :

Не преститъ мя суетіе,
Ниже благополучіе;
Цѣлый свѣтъ днесь отвергаю,
К' тебѣ сердцемъ воздыхаю.

¹⁸⁾ Неизмѣнятъ в' мнѣ. ¹⁹⁾ любленіе. ²⁰⁾ Аще ся и pekło двигнетъ.
²¹⁾ неподвигнетъ. ²²⁾ Вѣрно бо исповѣдаю. Остання строфа також цілком змінена :

Да вѣньюся ни вочтоже,
Неотступлю тебе(,) Боже;
Ѣ. Бось мя искупилъ безцѣнно,
Быль тя любилъ неотмѣнно.

²³⁾ Піанійші почайські видання „Богогласника“ різнять ся тільки тим від першого, що в них нумерована (ч. 111) й вказана в реєстрі

лишнього їх товариша по званню (Боже, люблю тя), не буде дивним, що вони так само або й ще більше змінiali рукописні тексти, тим більше, що в таких текстах могли бути нераз подробиці і додатки, які не мають нічого спільного з релігійними догмами. Розумію апокрифічні елементи, від яких навіть по зредатованню Василями не вільний „Богогласник“, і дальше такі точки, в яких католицька церква рижнить ся від православної.

III.

Виказувано такі точки також на місіях, що пособляли не тільки зростови, але й друкуванню духовних вірш. Др. Щурат описав один місійний „Katechizm krótko zebrany“ львівського

„Піснь Пресвятїй Дѣвѣ Богородицѣ Марїи на Пренесеніе Чудотворнїя Народнo Увѣичаннїя Ся Иконы оѣ Притвора в' новую Церковь“, яка в перше виданне вишта по відділі Богородичних пісень як особна публікація тої самої величини. До річи треба зазначити се тут, що виште повищої пісні в склад „Богогласника“ свідчить, що „Богогласник“, який зачали друкувати 1790 р., вийшов з друку щойно 1791 р. Львівські видання „Богогласника“ рижнять ся від почаївського, а друге львівське виданне в 1886 р. навіть дуже недотепне, як виказав др. Франко в статі „Наші коляды“ (Львів, 1890). Одначе й перше львівське виданне в 1850 р. має деякі нові пісні, деякі викинені з почаївського видання, позмінювані часом слова, а то й повкидані цілі строфи, як прим. із пісні Підгорецькій Богородиці викинені отсі три строфи:

Сію страпу Іoанну Царю їди горда

Пустошила, и нашла злослива орда

Ї Ты в' томъ болѣзновала,

Мѣсяцей пять плакала,

Потѣшая, утоляя

Гнѣвъ должній Сына.

Се водою хтѣлась тою врага згубити,

И в' той тонѣ всей Коронѣ цѣлїй пребити;

Ї. Якожь пречѣ уступила

Лютая варварѣ сила,

Укротила, прогонима

З' тѣхъ странъ Тобою.

А дальше викинена ще одна строфа:

По семъ пниѣ в' сей святыцѣ, юже възстави

В' Руской странѣ первша Панѣ для Твоей славы,

Ї. Юже сынове полскѣ,

Здобили конець полскѣ,

Ту сіяешъ, и раздаешъ

Дари просящимъ.

(Пор. Богогласникъ, Почаїв, 1790, ч. 121, 1825, ч. 122, Львів, 1850, ч. 125, ст. 305—307).

видання із 1768 р., де подибуємо вісім руських текстів, в порівнянні із „Богогласником“ місцями близьких до народньої мови¹⁾. Поодинокі руські пісні друкувалися у додатках до інших місійних підручників або до таких книжок, як „Гора Почаевская“²⁾, навіть у польських збірниках побожних пісень, прим. у „Kantyczkach pieśni pobożnych“ з 1767 р. є текст вірші „Pomotry sia, czołowicze, szczo sia teper diie“, в „Kantyczce“—ї в 1785 р. є пісня Підкаменецькій Богородиці. Але потребу більших збірників наших духовних вірш зродив щойно „Богогласник“. В „Музею Петрушевича“ в бібліотеці Народного Дому у Львові переховується між стародруками під ч. 110 збірка руських і польських пісень почаївського видання без означення місця і часу друку.

Є тут оті руські тексти:

1. Пісня Почаївській Богородиці:
Поч. *Weseło spiwayte, czelom udariayte
pred Matkoiu Chrystowoiu (16—2a).*
2. Також на „ton: Witay cudowna“:
Поч. *K tebi, Bożyia Maty, prybihaiem,
Obremenenny hrichamy wzywaiem (3a—4b).*
3. Також на „ton obyeczny Pisny Podkameneckii“:
Поч. *Preczystaia Diwo Maty Ruskaho Kraiu,
Po ystyni lubiaszczych Tia śladosty Raiu (4b—5b).*
4. Також „o yzbawlenyi pomoszczyi iei ot powitra morowaho, bywyszaho w lito 1770“:
Поч. *Nyni proślawysia Poczaiewska skała (6b—8b).*
5. Також:
Поч. *Wselennaia, wsia strany, zemlane,
Sowokupłszesia wsy Chrystyane (8b—9b).*

¹⁾ Др. В. Щурат, Із студій над почаївським „Богогласником“. Квестиї авторства і часу новстання деяких пісень. Львів, 1908, ст. 40.

²⁾ Одним із творців духовних вірш був Василіянин Тимотей Шуровський. 1772 р. вийшли друком у Судабли: *Wzory Doskonalosci Papienskiey Przez... Podane śródki do cwiczenia się w Rozlicznych Spotach Zakonne życie zdobiących*, де є ось які незугарні руські вірші: Пісні Богородиці: *Raby Maryi welykoj nadii (62a)* і *Nadeždo wirnych, Hołubuse z Zyru (Жировицькій Богородиці, 62b)*; пісня про ангелів як сторожів: *Newydymyi, a Lubymyi Chranytely naszy (62b)*; пісня св. Василю Великому: *Tryświtlymu wincy tebe wiażut, o Wasylyu! (63a)*; пісня св. Володимирови: *Rody Rossynii Władymir wo sławii (63b)*; пісня св. Іванови Дамаскинови: *Jawno wsim nam budy (63b)*; пісня „o wprowadzeniu Odrustu zupełnego do Papemelinu: Turgya Riko Tu pinyia hlasy“ (65a): В привірнику бібліотеки „Оссолівських“ (ч. 98630) недостало карток по 65 к.

6. Пісня Підкаменецькій Богородиці:
Поч. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho Kraiu,
Na nebesy i na zemly Tia wełyczaiu (96—106).
7. Пісня Почаївській Богородиці на „przeniesienie Obrazu“:
Поч. Izudyte, Dwory, so Sobory
Dneś Nebesnymu (106—116).
8. Пісня на Різдва Христа:
Поч. Prewiczny rodyłsia pod lity,
Chotiaczy zemlu proswityty (14a—15a).
9. Пісня „Naziawienie Pańskie“:
Поч. Iordan Riko uhotowysia,
Se bo pryhodyt Boh krestytysia (156).
10. Також на „ten samiy Ton“:
Поч. Troyce świataia, Boże łaskawy,
Proświty serdca jako Boh prawy (16a6).
11. Пісня на третю великопісну неділю:
Поч. Uże dekrek (sic) podpysuiet,
Pyłat sudyia wskazuiet (166—17a6).
12. Пісня на Велику П'ятницю при гробі Христа:
Поч. Wyżdu Tia na kresti Raspiata, Isuse, Wysiaszcza,
Kaia Tia serdca, ach, moy Boże, newosplacutsia
13. Пісня на Великдень: [zraszcza (176—186).
Поч. Hierusałyme, switel nad zwizdy dneś budy,
Se bo Car twoy spasl iest ot ada wsia ludy (186—196).
14. Також: Поч. Izydite, Anhelow łyky,
Wo stritenie Władyky (20a6).
15. Також: Поч. Sotorżestwuyte wsy kupno nyini,
Chrystos woskrese zhrobnoy iaskyni (196—206).
16. Пісня на Вознесіння:
Поч. Wzyde Boh k Ieleonstiy Hori,
Stritaiut Anhelstyi chory (206—21a).
17. Пісня на Зелені свята:
Поч. Istocznyk duchownyy,
Radosty wynownyy (21a—22a).
18. Пісня на Боже Тіло:
Поч. Twoia cześć, sława wikow, Hospody,
Da ne prestanet w wicznyia Rody (22a6).
19. Пісня на Різдва Богородиці:
Поч. Rozdestwo sławno prysno Diwyia
Woschwałym wsy dneś wo hłasich pinyia (226—24a).
20. Пісня на Непорочне Зачаття:
Поч. Wselennaia, torżestwuy dneś,
Nebo, zemla, kupno myr weś (24a6).
21. Пісня на св. Михайла:
Поч. Łykuiut wsy na nebesech
Umy Anhel wo słowesech (256—26a6).
22. Пісня на св. Миколая:
Поч. O swiatyszy otcze, swiatytelem sławo,
Nykołaiе czudotworce, swiaszczennaia hławo (266—27a).

23. Пісня на неділю о блуднім сні:
Поч. O hore mni hrisznyku suzscu (sic),
Hore błahych dıl ne imuszczu (28a6).
24. Пісня „katechyzmowa, która się spiewa rano i popołudniu przed katechyzmem“ на місяцях:
Поч. Troycy Boh Otec, Boh Syn, Boh Duch Swiaty,
W Troycy Boh iedyn: tak wsim treba znaty (326—346).
25. Пісня про смерть, суд, пекло та небо:
Поч. Pryidet hodyna dla wsich iedyna,
Kohda sia razluczaty (346—356).
26. Пісня про жаль за гріх, яку співають в часі причастія (як „Горе мні грішнику сушу“):
Поч. Hdy u żywot moy wozru hłuboko,
Horkych tuczu slez leiet oko (356—36a).
27. Пісня із актів віри, надії і любови, співана в часі процесій (як „Chwała bądź Bogu w Tróycy iedynemu“):
Поч. Nyzki ty poklon Boże moy oddaiu,
Duszeiu, tilom, wsim, szczo wsebi maiu (366—37a).
28. Пісня Богородиці на вечірних суплікаціях:
Поч. O Wsepitaia Maty: Hdy na sud każut staty,
Wotrubi pahubi ne predaway rabow (376).
29. Пісня „Prepodobnomu Iowu Zelizu“:
Поч. Yz młada wozluby boha Zelizo błażenny,
Rozdenny w zemly hałackoy loan nareczeny (526—54a).

Пісні під чч. 1—23 звісні з „Богогласника“, під чч. 24—28 з інших Василянських видань, під ч. 29 нова. Всіх пісень 56, решта польські. Тому, що в збірничку є пісня на перенесення почаївського образу Богородиці в 1791 р., тодіж уложена й видана друком, вклесним у перше видання „Богогласника“, збірка не скорше вийшла друком ніж 1791 р. Найправдоподібніше в 1791 р., коли збірка з причини свята могла числити на великий попит¹⁾.

IV.

Як за першим виданням „Богогласника“ з 1790—1791 р. появилася збірка руських і польських побожних пісень, так в рік по другім виданню із 1805 р. маємо одну друковану збірку духовних вірш, що вийшла друком також у почаївській друкарні в початку 19 в., а якої не узгляднювано в дотеперішніх дослідях над історією духовної вірші. Се ПЪСНИ БЛАГОБЪЙНЫЯ. Ъь кратцѣ собранныя. ПОЪМЫЯ. При Бжѣствѣн-

¹⁾ В бібліотеці Оссолинських переховується під ч. 19982 примірник сеї книжечки в відмінним титуловим образком із написом: Prawdz, Wizerun. N. P. Obrazu Poczaiow. Koronowanego R. P. 1773.

ной Літсргін чтѣнной. Въ сімже Праздникомъ Господскимъ, Бѣгородичнымъ, ѿ нѣкоторымъ Сѣымъ: Таже рѣзличнымъ Показанымъ Рѣскимъ ѿ Пол'скимъ. ТУПОМЪ ІЗДАЙНЫМЪ. Въ стоѣ ѿ Чудотворной Лаврѣ Почаѣвской Чина стѣго Васіліа Великаго. Рѣкъ Бѣжѣ, „амѣ“. Збірка представляе собою досить обемисту книжочку. На відворотній стороні титулової картки в образок розп'ятя. Веїх карток 124, заголовна, 129 зглядно 131¹⁾ нумерованих і дві „оглавленія“.

Зачинае збірку пісня, снївана при Бѣжѣственной Літсргін чтенной. На одинадцятій картці починаеть ся польська пісня при „mszy świętey czytanej“ і зараз за польським текстом Тажде Пѣснь при Бѣжѣтвенной Літсргін. Йстолкованна славѣнскимъ Далѣктомъ. Дальше надруковані ось які пісні:

Славяно-український і польський текст пісні при перенесенню чудотворного почаївського образу до нової церкви в 1791 р., звисної вже з додання до першого видання „Богогласника“ кк. 23—25.

Пісня до Богородиці Всѣхъ Царїце, Богогл. 1790, ч. 136, кк. 256—28а.

Пісня на Рїздво Христа Воспойте Днесь согласно, нова, кк. 28а—30а.

Пісня на Рїздво Хр. Днесь вси возиграйте, нова, акростих: ДРѢЗДѢВСКІЙ, кк. 30а—32а.

Пісня на Р. Хр. Рѣдость са намъ з'явлѣеть, нова, кк. 32а—33б.

Пісня на Богоявление Днесь мѡрѣ ѿграйте, нова, акростих: ДРѢЗДѢВСКІЙ, кк. 33б—35а.

Пісня про терпїння Хр. Всемилосѣрдный ѿ Хрїстѣ сладчайшій, нова, кк. 35а—36а.

Пісня про спївтерпїнне Богородиці Прѣжде всѣхъ кѣкъ ѿ Бѡга ѿзкраїнна Марїа чїста, нова, акростих, ПЛІЧ МІРІЙ, кк. 36б—40б.

УМНЪ, при Грѡбѣ ГДнѣмъ: Благообразный Іѡсїфъ, кк. 40б—40аб.

Пісня про Богородицю при гробі Хр. Мѣтерь Бѡга ѿста, нова, кк. 40аб—40ба.

Дві польські пісні про муку Христа ѿ до нього, кк. 40ба—43а.

Пісня на Великдень Да прїдетъ нѡвѣл рѣдость мїрѣ днесь, нова, акростих: ДРѢЗДѢ(т)ВСКІ, кк. 43а—44а.

Пісня на Великдень Івкторъ нѡвый, Ідѣ^к вторы Хрїстѡсъ ѿзквїтел', нова, акростих: ІВТѢР, кк. 44б—45б.

¹⁾ Картки 39 і 40 двїчи вчислені, отже крім к. 40 також 40А і 40Б. Нумерація помилена о 10 карток так, що по 89 к. іде 100 к.

Пісня на Великдень **Хвалень Бѣгъ вѣди во вѣкѣ вѣка**, нова, акростих: **ХРІСТОС ВОСКРѢСЪ** Из' мѣртвыхъ, кк. 456—476.

Пісня на Провідну неділю **По востаніи Христѣсъ Спаситель**, нова, акростих: **ПѢСНЬ БѢСНУХЪ**, кк. 476—49а.

Пісня на Різдво Богородиці **Свѣте внемай, ѿ прѣмай, Бог**. 1790, ч. 82, кк. 496—52а.

Пісня на Введення Богородиці **Днесь прійдіте**, нова, акростих: **ДРѢЗДѢСКИ**, кк. 52а—53а.

Пісня на Благовіщення Богородиці **Днесь прійдіте**, нова, акростих: **ДРѢЗДѢСКИ**, кк. 53а—56а.

Пісня у честь Богородиці на Стрітення **Боголасно ѿ прекрасно поймъ пѣсни превзраанны**, нова, акростих: **СЛАВѢСТѢРЪ** ѿ, кк. 566—596.

Пісня на Успення Богородиці **Чѣдо преславно**, Бог. 1790, ч. 109, кк. 596—62а.

Пісня Почаївській Богородиці **Несело спѣвайте**, Бог. 1790, ч. 112, кк. 626—64а.

Пісня на Обрізанне Хр. **Днесь ѿграй, вѣтхій человекѣ, с'нами**, нова, акростих: **ДРѢЗДѢСКИ**, кк. 646—666.

Пісня в честь Василя Великого **Да гримѣт' Нѣво. ѿграюще днесь**, нова, акростих: **ДРѢЗДѢСКИ**, кк. 66а—68а.

Пісня в честь Івана Хрестителя **Прійдіте вси ѿзыцы**, нова, акростих: **ПѢСНЬ ѦНІШКѢВѢЦКІЙ**, кк. 68а—70а.

Пісня на трьох Святих **Кѣими днесь пою гласи**, нова, кк. 70а—71а.

Пісня в честь безвребреників Кира ѿ Івана: **ѿграй всецѣло вса Ри*скаа страна**, нова, акростих: **ѿ ѦН ПѢСѢСКИ**, кк. 71а—73а.

Пісня Олексѣви, чоловікови божоу: **Создателью Боже**, нова, акростих: **СЛАВѢСТѢРЪ**, кк. 736—75а.

Пісня Антипі **ѿзбранный сосѣдъ Христѣсъ ѿтѣпа вѣрний**, нова, акростих: **ѿСРѢМОНѦХЪ**, кк. 756—77а.

Пісня Юрѣви **Днесь возыграйте, ѿ воспѣвайте**, нова, акростих: **ДРѢЗДѢСКИ**, кк. 776—80а.

Пісня в честь Івана Богослова: **ѿвѣнна Богослова**, Бог. 1790, ч. 190, кк. 80а—81а.

Пісня Онуфрѣви: **ѿ преподавни, ѿ тревлаженне**, Бог. 1790, ч. 191, кк. 316—336.

Пісня Михайлови: **Бон'май днесь Нѣво, вѣнши земаля**, нова, кк. 336—34а.

Пісня Катерині: **Сотержествуйте днесь, ѿнглашехъ хоры**, нова, акростих: **СЛАВѢСТѢРЪ**, кк. 846—856.

Пісня Варвари: Тройцы святой поклонъ даймо, Бог. 1790, ч. 166, кк. 86а—88б.

Пісня Миколаєви: Пѣснь Святителю днесь похвалѣ возда-
дѣмъ, нова, акростих: Пѣснь **НИКОЛАЮ**, кк. 89а—100б.

Пісня в честь Стефана: Бйждь вса^к правокѣрныи человекѣче,
нова, кк. 101а—102б.

Покаянна пісня: Бплѣкнь плѣт' дѣх' мой ведѣтъ во мнѣ, нова,
кк. 102б—104а.

Покаянна пісня: Ктѣ мнѣ плачь зѣланыи, нова, кк. 104а—105а.

Покаянна пісня: Припомани, человекѣче, сѣвѣ, нова, акростих:
ПОПРАВЕИ, кк. 104б—106б.

Покаянна пісня: Оуѣсмиклемса, нова, кк. 106б—108а.

Покаянна пісня: Станѣ^к при грѣбѣ^к, ѡзри^к тлѣннѣ, нова, кк.
108а—109б.

Пісня про вічність: Тлѣтъ кознь сѣрдце, мысляю и трѣхлѣю,
Бог. 1790, ч. 240, кк. 110а—111б.

Пісня про взу вічність: Паматайтѣ Хрѣстіане, Бог. 1790, ч. 241,
кк. 111б—114а.

Уморальнююча пісня: Съ пѣрвыхъ весны днѣи здѣсь на вселѣл-
са, нова, кк. 114а—116б.

Пісня до Іс. Христа: Іисѣсе преслѣдкѣи, и творѣче свѣта, Бог.
1790, ч. 243, к. 116б—118а.

Дальше йдуть: Гимн про марність свѣта „Cur mundus militat sub
vana gloria“ по латинськи та польськи, „Klę się, że Królom Tronu
nie zazdrosczę“, Пісня з зазивом до каяття „Losie mój nieszczęsnu,
dokąd zmierzasz ninie“ з акростихом: LEWICKI, пісня про стан „Wiele
lat upłynionych życia liczę“, прощання зі світом „Zegnam się, mui
świecie wesoly“, пісня до Ісуса „O Jezusie mój dobrotliwyi“ і Бого-
родиці „Ogłaszam miłość Maryi wybranej“ та вкінці **VMNЪ**. Воз-
вѣждаючий дѣш^к ко спасѣнню (Дѣшѣ моѣ востѣни).

На всіх руських 45 пісень усього 11 текстів із Богоглас-
ника, автором вісьмох пісень є Дроздовський, трьох Сильвестер
чи Сильвестер А., одної Іван Посовський. Такі акростихи, як:
Плач Маріи, Автор, Христос воскресє изъ мертвыхъ, Пѣснь
Николаю, Поправся — нічого не говорять. Акростих „Иеромонах“
вказує тільки на стан автора пісні. Кого треба розуміти під
„парохоом онишковецьким“, сю справу вяснив би спис тодіш-
нього білого духовенства або місцеві записки. Чи автор одної
з польських пісень „Lewicki“ є ідентичний з автором Левиц-
ким, якого вірша була звісна вже найдалі в половині 60 рр.
18 в. (про се дальше мова), нема даних сказати щобудь певного.

Велике число (8) акростихів Дроздовського промовляло би за тим, що він був впорядчиком збірки, а бодай одним із діяльніших укладчиків¹⁾.

V.

Отсе були би більші друковані збірки українських духовних вірш до початку 19 в. Се тільки маленька частинка дуже багатого матеріалу, що йому судило ся в рукописних зшитках вдоволяти духові потреби наших предків. На потребу вистудювання рукописних співаників, на скільки дійшли до наших часів, звернено увагу щойно останніми часами. Можна сказати, що переломовим моментом у справі вивчення наших старих співаників було звернення уваги на сей відділ нашої старої літератури проф. М. Грушевським. В XV і XVII томах „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“ (1897) опублікував проф. М. Грушевський дуже інтересний співаник з початку XVIII в. Приготовляючи до друку сей співаник і глядячи за паралелями, подав проф. Грушевський в XIV т. „Записок“ „Кілька духовних віршів з Галичини“ з яворівського збірничка, що переходить ся у музею тов. „Просвіта“ у Львові. Таким способом звернув проф. М. Грушевський увагу на публікацію співаників, з яких до того часу тільки кілька використав П. Житецький у своїй збірці „Мысли о малорусскихъ народныхъ думахъ“, один „Малорусский пѣсенникъ XVIII вѣка“ описав Нейман в V кн. „Кіевской Старини“ за 1884 р., децо опубліковано в „Житю і Слові“ і інших журналах.

Добрий початок зробив проф. Грушевський. За кільканадцять літ присвячено українській духовній вірші і найдавнішим записам народних і штучних пісень більше праці й уваги ніж до опублікування співаника з початку XVIII в. Найбільше невисипущим робітником на тім полі став проф. В. Перетц. Його „Малорусскія вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв.“ в 3 і 4 книжках „Извѣстій Отдѣленія рус. яз. і слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1899 р. розросли ся протягом одного року в поважний том „Историко-литературныхъ изслѣдованій и матеріаловъ“ в двох частях; перша два рази більша часть присвячена печаткам штучної поезії в Росії, впливови української віршевої і народньої поезії XVI—XVIII в. на великоруську та деяким

¹⁾ Шематизм греко-католицького духовенства львівської архидієцезії за 1832 р. виказує на ст. 311 Івана Дроздовського як пароха Ниркова. Уродив ся 1755 р. та завзначений священником „antiquae educationis“.

питанням (авторство, редакційна робота) в історії „Богогласника“, — друга становить додатки до дослідів, себто містить описи збірників псалм, кантів і пісень, вірші зі стародрукованих видань до появи граматики Мелетія Смотрицького й українські пісні з рукописий XVIII в. В тім самім 1900 р. описав др. Франко в своїй цінній праці „Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.“ Кам'янський Богогласник 1734 р. та три співаники, два угроруські й один калузький. В рік пізніше опублікував проф. Перетц в 2 кн. „Извѣстій“ п. з. „Замѣтки и матеріали для исторіи пѣсни въ Россіи“ 14 українських пісень з нотного збірника українських і польських пісень, датованого 1713 роком, якого одначе повстаннє треба віднести до кінця XVII в., а доповненне і поправленне до початку XVIII в.

Звертаючи увагу головню на розвій форм поезії і взаємний вплив на себе форм народньої і штучної поезії в історичнім розвою, присвятив проф. Перетц третій том своїх „Историко-литературныхъ изслѣдованій и матеріаловъ“ дослідям із поля давнього руського народнього вірша, тонізації сидлябічного вірша та початкам метро-тонічного віршовання; тут також є причинки до питання про початок українського народнього вірша, а дальше до біографії і писань І. Некрашевича. До намічених питань вертає проф. Перетц і в статі „Очерки старинной малорусской поэзіи“ в „Извѣстіяхъ“ за 1903 р., „Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики“ тамже за 1907 р. і тут і там у ряді своїх статей п. з. „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и палеографіи“ в київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“.

Не вчисляючи поменших заміток і матеріалів з історії духовної вірші і давніх записів світських вірш і народніх пісень, зазначу тут богату збірку „Угроруських духовних віршів“ д. В. Гнатюка, друковану в „Записках“, і його ж публікацію у „Записках“ угроруського співаника Гряденевича та „Хоценського співаника Левицьких“. Авторством і хронологією пісень „Богогласника“ займав ся др. В. Щурат у цікавій праці „Из студій над почаївським „Богогласником“. Квестиі авторства і часу повстаня деяких пісень“ (1908). В київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ за 1909 р. і відбиткою появил ся опис двох збірників, подарованих вивозчиками за границю наших старих друків і рукописий Я. Головацьким і А. Петрушевичем київській університетській бібліотеці, Ю. Яворського н. з. „Два замѣчательныхъ карпато-русскихъ сборника XVIII-го в., принадлежащихъ Университету Св. Владиміра“, де в додатках по-

дані тексти народніх пісень з описаних збірників. Вкінці треба згадати, що др. Франко уважав старі записи народніх пісень у своїх „Студіях над народніми піснями“ та що три українські пісні опублікував проф. Е. Карський в IV зом. „Русского Филологического Вѣстника“ за 1905 р. п. з. „Три малорусскихъ пѣсни изъ польскаго сборника XVII в.“

Словнили ся надії проф. М. Грушевського в напрямі звернення пильнійшої уваги на давні співаники. Та ще досі не виконано двох дезидератів, висказаних у передмові до текстів співаника з початку 18 в. „При таким характері редакції Богогласника (себто тому, що до Богогласника ввійшли пісні в більшій чи меншій перерібіці) повстають дві потреби, писав проф. Грушевський: одна — се вистудіювати саму сю редакційну роботу укладчиків Богогласника, як вони користали з того літературного матеріалу, що мали в руках, в якім напрямі зміняли. Богогласник, як найбільш популярна, безперечно, книжка в цілої нашої старої друкованої літератури, варта такої студії. З другого боку треба вистежити історію літератури віршевої до зведення її в Богогласник і по за ним“¹). Одначе, що правда, початки зроблені і в тім напрямі. Одинока одноцільна монографійка про „Богогласник“ — книжечка Мировича „Библиографическое и историко-литературное исследование о Богогласникѣ“ (Вильна, 1876) нині рішучо перестаріла. Такою була декуди вже в хвилі виходу, бо опирала ся на видання із 1805 р. як на першім і на основі того хронологія деяких пісень означена на останні літа 18 в., отже по виході „Богогласника“ в 1790—1791 р. Але монографія Мировича подає ще нині багато цінного матеріалу.

VI.

Для історії „Богогласника“ спеціально й нашої духовної вірші загально подає дещо нового співаник, про який саме буде тепер мова. Дарував його д. Ол. Курбас в 1910 р. до Бібліотеки Наукового Товариства імени Шевченка. Містить він у собі 135 карток форми подовгастої чвертки паперу, значно обтятої при оправі (може й кількарразовій). Тепер оправі нема, через що й стан співаника дуже сумний; в богатях місцях недостає карток, а деякі картки були так вшиті, що мене стояло багато праці приведенне його до такого ладу, щоби пооди-

¹) М. Грушевський, Співаник з початку XVIII в. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV), ст. 6.

нокі вірші чи пісні не були розірваними. Представляє він кілька частий. Зачинає його 12 карток одного співаника; ся частина починає ся сею картокою, де кінчить ся пісня, якої текст від частого вживання неоправленого співаника цілком затертий. До того половина першої картки віддерта, а так само мало що не половина другої. По 1 картці є якась прогалина, по 7 картці теперішнього співаника нема що найменше двох карток так, що по початкови різдяної пісні „Вселенная весели ся“ іде страстна пісня, по 8 картці знову недостає що найменше трьох карток. Тай теперішньою 12 картокою не кінчив ся колись сей перший співаник, бо польський пісні на Різдво „W żłobie leży“ недостає кінця. 13 картку починає друга строфа пісні „Вселенная весели ся“, очевидний знак, що не тільки знову недостає карток, але й що маєть ся до діла з иншим співаником і иншого властителя, бо той сам був би не вписував в свій співаник два рази тої самої пісні. Впрочім і характер письма, почавши звідси, відмінний.

По 21 к. теперішнього співаника видерто що найменше три картки, як показують їх недоривки. Так само недостає карток по 60 к. теперішнього зшиття і незвісний доси текст пісні св. Николаєви „Днесь вси воскликніте“ уриваєть ся на третій строфі. Дотеперішні дефекти співаника є нічим в порівнянню з тим, що стрічаєть ся що крок по 68 к. Дальших 8 карток, з яких чотири дуже знищені, пообдирані, а одна трохи не до половини віддерта, а в середині другої чвірки недостає що найменше одної картки, годі навіть влучно розмістити, бо перша й друга чвірка карток починають ся текстами пісень без початку й кінчать ся піснями без кінця. Дальше знову недостає карток, а на найближшій картці є кінець якоїсь духовної вірші та починають ся світські пісні. По 91 к. витята одна картка, а текст вірші „Доколѣ, уме пернатий“ на обороті 92 к. не має кінця, як що оригінал був так само великий, як текст „Богогласника“. В такім разі недоставало би карток і по 92 к. Як виходить із недоривків, по 102 к. витята 4 картки, а по 106 к. 7 карток. Від 98 к. переважає латинка, навіть у руських текстах, а від 107 к. йдуть польські пісні, переважно дворацькі, часто вільного, порнографічного характеру.

Береги співаника пообчімхувані, пообдирані, а то й пообтинані. Чорнило в богатъох місцях вилиняло так, що відчитанне тексту в богатъох місцях утруднене, в кількох неможливе. Знищенне співаника й позатирані місця в нїм подають наглядний

доказ, що співаник довгий час повнив пильно культурну місію, бо був виразом літературного смаку української інтелігенції 18 в.

Співаник представляє великий інтерес для історика нашої духовної і світської вірші та пісні. З огляду на се та на згаданий теперішній стан співаника не від річи буде подати детальний його зміст, потішаючи ся надією, що може з часом найдуть ся хоч деякі картки, що будуть виповнювати теперішні його прогалини. Описую співаник відповідно до свого упорядкування. Що до паралель, покликую ся тільки на такі збірки й статі, де подані повні тексти, а поминаю цілком описи, де подані тільки початки пісень. Так само не покликую ся на такі менші і більші збірки духовних вірш, які є витягом із Богогласника. В описі деякі надстрічні знаки заступлені найближшими.

Співаник починаєть ся нечитким кінцем якоїсь пісні. Далі йде пісня, здаєть ся, до Зборівського Ісуса. По 1 в. є якась прогалина.

2 к. Кінець пісні до св. Николая; як виходить із місць, які можна перечитати, се: **Море тл чѣдєсы || Господь сый небєсн.** Пор. Богогласникъ, Почаїв, 1790, ч. 176, 1825, ч. 177. Заховані строфи дають другу половину акростику ...**ИЛ...NGKI.**

2 к. об. 10. **Пѣснь сѣтєлю Христовѣ оѣѣ Николаю. Боѣшаго нѣст на зєли трона, || Кто хошеѣ сєѣѣ за пѣрона.** Пор. Бог. 1790, ч. 173, 1825, ч. 174. Богогласникъ, Львів, 1850, ч. 175, 1886, ст. 379—80; П. В. Шейнъ, Бѣлорусскія народныя пѣсви, сѣ относящияся къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣрїями, Спб. 1874, ст. 407—408; Чубинський, Труды этнографическо-статистической экспедици въ западно-русскій край, т. I, ст. 168—169; В. Гнатюк, Лірники, Львів, 1896, ст. 35—36; Kolberg, Rokucie, II, ст. 269—272.

3 к. 11. **Пѣс[н]ь Сѣтєлю йєрар'хѣ Хѣс Николаю. Трикрати блаженѣ, Пастырѣ, трикрати клаженѣ їси.** Пор. Бог. 1790, ч. 172, 1825, ч. 173, 1850, ч. 174, 1886, ст. 377—79.

4 к. 12. **Пѣснь Рождєствѣ Хрѣтовѣ. Бѣ їслєхѣ лежиѣ, ктожѣ повѣжиѣ || Спѣвати маленькомѣ.** Пор. Бог. 1850, ч. 18, 1886, ст. 26; М. Грушевський, Кілька духовних віршів в Галичині (Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. XIV, Misc. ст. 9).

5 к. 13. **Пѣснь на роѣдѣт[ко] Христоко. Мандаѣ воз'киѣ в'се то испоѣняєѣ, || Же пѣна чиста сиѣна раждаєѣ.**

6 к. 14. **Пѣснь Рождєствѣ Христовѣ. Весєла сѣѣтѣ новина, || Гди Пѣна Сина повила.** Пор. Бог. 1790, ч. 3, 1825, ч. 3, 1850, ч. 4, 1886, ст. 19—21; Чубинський, Труды, т. III, ст. 373—375.

7 к. об. 15. **Пѣснь Роѣдєствѣ Хрѣтовѣ. Бѣ сєлєѣна весєлиси, ||**

Богъ оґ дѣви днес родися. Пор. Бог. 1790, ч. 9, 1825, ч. 9, 1850, ч. 11, 1886, ст. 4—5; Пѣсенникъ или собраніе пѣсней, поемыхъ во дни правдниковъ, и нарочитыхъ святыхъ, равно пѣсней покаянныхъ, и надгробныхъ, Унгар, 1902, ст. 102—103. Уриваєть ся третьою строфою. Дальше недостає що найменше двохъ карток.

8 к. 20 пісня Христовимъ страстямъ безъ першої строфи: **Царю Хрїсте незлобивый.** Пор. Бог. 1790, ч. 39, 1825, ч. 39, 1850, ч. 44, 1886, ст. 87—89; М. Грушевський, Співаникъ в початку XVIII в. (Зап. Н. Т. ім. Ш. т. XVII), ст. 52—53; В. Гпатюк, Угоруські духовні вірші, Львів, 1902, ст. 165; Чубінський, Труды т. III, ст. 21; П. Бевсоновъ, Калика перехожіе, Москва, 1863, т. II, ст. 173—178.

8 к. об. 21. Пѣснѣ Стратіѣ Ісусѣ Христовимъ Царю Хрїсте справѣдливни, || Тожеє таѣ кар'зо терпли[ви]. Пор. Бог. 1790, ч. 40, 1825, ч. 40, 1850, ч. 45, 1886, ст. 89—91; В. Гн., У. д. в. ст. 166—67; Пѣсенникъ, ст. 161—163. Уриваєть ся другою строфою. Дальше недостає що найменше трьохъ карток.

9. к. 22 пісня до Іеуса безъ початку. Зачинаєть ся строфою: **Богрѣшачи другий разъ крижашъ Бога.**

10 к. 23. Пѣснь Пресвѣтой Бѣди Бер'дичивской. **Божия матеръ сияєть,** || Людєи градѣте. Пор. Бог. 1790, ч. 127, 1825, ч. 128, 1850, ч. 127, 1886, ст. 282—285.

10 к. об. 24. Пѣснь Благовѣщенію Прѣстой Бѣди. **Благовѣститє дѣ радосѣ всемѣ мирѣ.** Пор. Бог. 1790, ч. 85, 1825, ч. 85, 1850, ч. 91, 1886, ст. 200—201; В. Гн., У. д. в. ст. 56.

11 к. об. Pieśń o Narodzeniu Pańskim. W złobie lezy, ktocz robiezy kolendować małemu. Якъ ся, такъ і дальші пісні не нумеровані. Пор. Бог. 1790, 17 нєнум., 1825, 17 нєнум., 1850, ч. 19; Pastoralki i kolędy czyli piosnki wesołe ludu, Краків, 1883, Cz. I, ст. 212; Kantyczki piesni nabożnych, 1767, ст. 186—189; М. Mioduszewski, Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w kościele katolickim używane, Kraków, 1838, ст. 30—33; Почаївська збірка кін. 18 в. руськихъ і польськихъ побожныхъ пісень, ч. 11.

По 12 картці недостає картокъ ва початку другого співаника.

13 к. Почавши від другої строфи пісня на Рїздво Хр.: **Кселеннаа кселенса.** Пор. 7 к. об.

13 к. об. Пѣснь на рож[дѣ]ство Хрїтово. **Нинѣ, Ядламе, возвеселися.** || Прамати Сва исполнися. Пор. Бог. 1790, ч. 24, 1825, ч. 24, 1850, ч. 29, 1886, ст. 21—23.

14 к. об. Пісня на Рїздво Хр. **Цвѣтъ мислѣни днѣєта родитѣ.** Пор. Бог. 1790, ч. 7, 1825, ч. 7, 1850, ч. 9, 1886, ст. 23—25; Чубінський, Труды, т. III, ст. 371—373.

15 к. об. Пісня на Різдво Хр. Возвеселімся вси крпно нині, || Христось родися в подлої яскині. Пор. Бог. 1850, ч. 5, 1886, ст. 35—37.

16 к. об. Пісня на Різдво Хр. Миръ днесъ на землі якиста, || Гди Бїтъ ѿ Дїкви родися.

17 к. Пїксн' Благовїщенню Прїтиа Бїи. Кид'к Бїтъ, кид'к Творацъ, же миръ погинеетъ. Пор. Бог. 1790, ч. 6, 1825, ч. 6, 1850, ч. 8, 1886, ст. 9—11; Шейн, Б. к. п. ст. 399—400; Чубинський, Труды, т. III, ст. 358—365; П. Безсоновъ, II, ст. 106—110.

17 к. об. Пісня на Різдво Хр. Встанъ, Давиде, в гуслави, || Брацай пїєви со нами. Пор. Бог. 1790, ч. 13, 1825, ч. 13, 1850, ч. 15, 1886, ст. 43—46; П. Безсоновъ, II, ст. 62—63.

18 к. Пїкснъ на Богоявление Г'дє. Гла° Го'подень на водахъ вопиетъ. Пор. Бог. 1790, ч. 26, 1825, ч. 26, 1850, ч. 31, 1886, ст. 60—62.

19 к. об. Пїкснъ Іс Хрїту чудовному Зборовському. Крини лїти, юни дїти чуда врежде по'нали.

20 к. об. Пїєн на Богоявление Господне, видана Року 1775 (sic) дна ї Пивариа. Іерей днесъ въ крестомъ градетъ, || Ко Іордану патат приведегъ.

По 21 к. недостає карток.

22 к. Пісня на Різдво Хр. Aniol Pastyrem mowił. Пор. Pastorałki i kołedy, I, ст. 28; Kantyczki, ст. 94—95; Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 28—29; Почаївська збірка 18 в., ч. 51.

22 к. об. Ktoz o tey dobre leży w zlobie, a gdzie, gdzie. Пор. Pastorałki i kołedy, I, ст. 103; Kantyczki, ст. 106—108; Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 399—400.

23 к. об. Witaj, Panie, me kochanie, dziś narodzony.

25 к. Pieśń na Boże Narodzenie. Przy oney dolinie w Iudzkiej krainie. Пор. Pastorałki i kołedy, Cz. II, ст. 521; Kantyczki, ст. 481—485.

25 к. об. Pieśń na Boże N(a)r(o)dzenie. Palslismi owce pod bo-rem. Пор. Pastorałki i kołedy, II, ст. 488.

26 к. об. Pieśń na Boże narodzenie. A což to, dziecino, będziemy czynili? Пор. Pastorałki i kołedy, II, ст. 298; Kantyczki, ст. 477—481; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 50.

27 к. об. Piesn na boze Narodzenie. Wiara nasza, wiara nasza. Пор. Pastorałki i kołedy, II, ст. 285.

29 к. Piesń na boze Narodzenie. Mesyiasz przyszed na swiat prawdziwy. Пор. Pastorałki i kołedy, II, ст. 443; Kantyczki, ст. 138—141; Mioduszewski, Śpiewnik, ст. 40—41.

31 к. Пїкснє Святимъ. Пїкснъ Сїомъ Василию. Излиаста

благодат' во стнахъ твоихъ, Оче. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 69—70 і ст. 251—252; В. Гн. Лірники, ст. 33—34; Житє і Слово, III, ст. 215—216; П. Безсоновъ, Калики перехожіе, Москва, 1861, I, 774—778.

32 к. Пѣсн' Сѣомъ Василию. Излиаста ѿ стѣхъ твоихъ, Оче преславне. Пор. Бог. 1790, ч. 181, 1825, ч. 182, 1850, ч. 184, 1886, ст. 395—397.

33 к. Пѣсн' Сѣомъ Николаю. Дивнїи во дѣлахъ сїтїел' великнї, || Ивїста мирѠ предстател' толїки. Пор. Бог. 1790, ч. 174, 1825, ч. 175, 1850, ч. 176, 1886, ст. 380—82; Шейн, Б. н. п. ст. 408; Пѣсенникъ, ст. 74—75.

33 к. об. Пѣсн' Святителю Христову Никола[ю]. Чудо, сїи Николде, твое визнаемъ.

35 к. Пѣсн' Николаю. Изливаеши чудеса мирѠ. Пор. Бог. 1790, ч. 169, 1825, ч. 170, 1850, ч. 171, 1886, ст. 371—73.

36 к. Пѣсн' Святителю ХристовѠ Николаю. Играймо, спѣваймо, в тимпани вдараймо.

37 к. Пѣсн' Николаю. Ѡ святїйши Оче, скорїи помощниче. Пор. Бог. 1790, ч. 175, 1825, ч. 176, 1850, ч. 177, 1886, ст. 382.

38 к. об. Пѣсн[ь] Святителю Николаю. Радуйся, Николае, || Ми к тебѣ вси волаемъ.

39 к. об. Пѣснь Сѣому Алексю. Коханого, гди вмирала || Матка, сина жаловала. Пор. Бог. 1790, ч. 185, 1825, ч. 186, 1850, ч. 188, 1886, ст. 402—3; Пѣсенникъ, ст. 132—133.

40 к. Пѣснь на усѣкновенїи чеснїа Глави. Память Твоя праведнаа естѣ со похвалами. Пор. Бог. 1790, ч. 206, 1825, ч. 207, 1850, ч. 209, 1886, ст. 441—42; В. Гн. У. д. в. ст. 64—65; Чубїнський, Труды, т. III, ст. 172—173; П. Безсоновъ, II, ст. 164—5; Пѣсенникъ, ст. 247—249.

41 к. об. Пѣсн' на прешвращенїи Господне. Белнимъ гласомъ и ужасомъ днїс, Давиде, викрика. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 186—187.

42 к. об. Пѣсн' ивану Боголову. Ивана Боголова || И риторевъ сладка мова. Пор. Бог. 1790, ч. 190, 1825, ч. 191, 1850, ч. 193, 1886, ст. 415—16; Пѣсни благовѣйныя, Почаїв, 1806, к. 89; Чубїнський, Труды, т. I, ст. 178—179; В. Гн. Лірники, ст. 32—33; Kolberg, Rokucie, II, 272.

43 к. об. Пѣсн' иванѠ Кретителю. Веселїста, краснаа пѣтїни, || Радуй тєса, аггелъскїе сили. Пор. Бог. 1790, ч. 205, 1825, ч. 206, 1850, ч. 208, 1886, ст. 439—41; М. Гр. Зап. XV, ст. 18—19; В. Гн. У. д. в. ст. 246—248.

45 к. Пѣснь сѣому АрхистратїгѠ Михаил[ас]. Архистратїгъ умнїихъ силъ воеводо.

46 к. Пѣсн' чесному крестѠ. Истина радость Кресть Хѣтъ.

Пор. Бог. 1790, ч. 73, 1825, ч. 73, 1850, ч. 79, 1886, ст. 161—62.
47 к. Пѣснь сѣому Великомученику Евстафію. Евстафіе, кто исповѣсть чѣдеса.

49 к. Пѣснь сѣому Духу. Источникъ духовный || Радостъ дне° исполни. Пор. Бог. 1790, ч. 61, 1825, ч. 61, 1850, ч. 65, 1886, ст. 136—38; В. Гн. У. д. в. ст. 46—47; В. Щурат, Из студій над почаївським „Богогласником“, Львів, 1908, ст. 25—26; П. Бевсоновъ, III, ст. 42—4; Почаївська вбірка кін. 18 в., ч. 21; Пѣсенникъ, ст. 202—3.

50 к. Пѣснь сѣомѣ Ілію. Источникъ благодати, || Сѣ илие в° неко взати°. Пор. Бог. 1790, ч. 201, 1825, ч. 202, 1850, ч. 204, 1886, ст. 435—36; М. Гр. Зап. XV, ст. 42—43; В. Гн. У. д. в. ст. 63—64; П. Бевсоновъ, I, ст. 768—770; Пѣсенникъ, ст. 224—5.

50 к. об. Пѣсн сѣомѣ Дмитрию. Цвѣтъ вѣдичный и пахнущий в солоню зивиса.

51 к. об. Пѣснь блаже°номѣ ѿнѣфрию. Сѣ преподабне и три-блаже°не || ѿнѣфрие сѣе и призра°не. Пор. Бог. 1790, ч. 191, 1825, ч. 192, 1850, ч. 194, 1886, ст. 417—19; Пѣсни благовѣйныя, 1806, к. 81 об.; Чубіньський, Труды, т. I, ст. 176—178.

52 к. об. Пѣснь Зарванника. З ѣмпѣровъ горниухъ Бѣтъ сѣ зиваютьъ. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 187—189; Пѣсенникъ, ст. 34—6.

53 к. Пѣснь Зарванника. Неизглагола°на тайна во мирѣ познана. Пор. Бог. 1790, ч. 76, 1825, ч. 76, 1850, ч. 82, 1886, ст. 166—168.

54 к. Пѣсн Зарванника. Златомъ кованинъ трѣви, днесъ вострѣвѣте. || Предвѣчному цесаревн пѣснь принесѣте.

55 к. об. Пѣснь Зарванника. Мире шкред°ний, снє сєвѣ внемли, || Шже сиваетъ Бѣтъ в чѣдахъ на земли.

56 к. Пѣснь Зарванника на подовенъ Источ. Кто шко Бѣтъ ѣ извѣватель, ѣ || Црѣ царемъ, всѣхъ спаситель.

57 к. Пѣсн сѣому Іванѣ Гочавскомѣ. Градє, встани, || Ко°пой на вси страни.

58 к. Пѣснь сѣому Муханѣ. Мухане, кто шко Бѣтъ, велми возопилє°. В. Гн. У. д. в. ст. 62—63; Чубіньський, Труды, I, ст. 166; В. Гн. Лїрники, ст. 46—47; Пѣсенникъ, ст. 52—54.

59 к. Пѣсн сѣомѣ Муханѣ. Истини гла° твоей, Мухане, || Рекать вси на невеси смѣле.

60 к. об. Пѣсн сѣомѣ Николаю. Днесъ вси восклениѣте, || Пѣснями возгласѣте, || Чловеци. Уриваетъ ся на третій строфі.

Дальше знову недостає карток.

61 к. Пѣсн на боже Тѣло. Твоя чєс°, хвала, нашъ вѣчний Панє, || На вѣчне часи нехъ (нехъ) не оустанє. Пор. Бог. 1790, ч. 66.

1825, ч. 66, 1850, ч. 70, 1886, ст. 147—148; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 22.

61 к. об. Пѣсн' ѡ надеждѣ свѣта. Ко домѣ давидовѣмъ || Страшнаа совершается.

62 к. об. Пѣсн' Свѣтителю Хрѣтовѣ Николаю, видана Р. Б. 1764 miesiaca wrzesnia D. 10. Помрачнїе часи, днесси выспнайте, || Ёи вси христняне чѣда прославляйте.

62 к. об. Пѣсн' свѣцѣчка. Шумитъ лѣсъ ё Да гудуть пташнинаа, Котрѣ пари не мають, Безумни звѣрата. ё

Я тимже прикладомъ ё Та цнжъ важати, Коли лѣта Скон марне трачу, Не ма(ю)чи пари. ё.

2. by iak paru ne znaydu, To chyba szercem budu. Ta taky ze bo ia za diwezata prosyty Boha budu.

Oy, diwezata, diwezata, treba umyraty, Łaknuczomu, prahnuczomu sam Boh kazet daty.

64 к. об. Пѣсн' на Воскресенїе Хрѣво. Миръ ко свѣтѣ южси днес' наполни, || Же Бѣ въ гроба до Яда встѣпиль.

65 к. об. Здасть ся, продовженїе піснї з 64 к. Та ne budet taja spaseniia, kotora ne daie. Pysmo swiate toie swidczyt, chto ieho czytaie. Крім того проби пера, між тим: Buway my zdorowa, ty diwezayno moia.

66 к. Пѣсн' Ржѣтѣ Прѣтой Бѣи. Днес' грайте, црїе, || На триоумфѣ Марин. Пор. Бог. 1790, ч. 80, 1825, ч. 80, 1850, ч. 86, 1886, ст. 190—91.

67 к. Образецъ св. Николая з підписами: Swienty Mikołay, Свѣти Миколай Чѣдотворицъ.

67 к. об. Пѣсн' оуспению Прѣтой Бѣи. Чудо преславно || По всемъ свѣтѣмъ ївѣно. Пор. Бог. 1790, ч. 109, 1825, ч. 109, 1850, ч. 116, 1886, ст. 260—62; Пѣсни благовѣйныя, 1806, к. 59 об.; М. Гр. Заѣ. XIV, Misc., ст. 13—14. Дальше недостає картюк.

69 к. Кінець піснї до Варвари (?).

Пѣсн' на покровъ прѣтоѣ Бѣородици. Коспойте согласно || Пѣсн' новѣ прекрасно. Пор. Бог. 1790, ч. 84, 1825, ч. 84, 1850, ч. 90, 1886, ст. 197—200; Малуи Пѣснословецъ или сборникъ пѣсней во честь и славу Пречистой Дѣвы Марин. Коломия, 1885, ст. 25; В. Гн. У. д. в. ст. 217—218; Пѣсенникъ, ст. 42—45.

70 к. об. Пѣсн' [на] Покровъ Прѣ Бѣородици¹⁾. Истиннаа Мати свѣта, Пречистаа Пачно, || Проснилас' паче сло^вца, слѣчна^а Дна^ано.

71 к. об. Пѣснѣ Положеню Риди. Ёи всеми странаи вси христни-

¹⁾ В рук. Бѣородици.

нин. Пор. Бог. 1790, ч. 104, 1825, ч. 104, 1850, ч. 111, 1886, ст. 249—250; Мал. Півн., 1885, ст. 42.

72 к. об. П'єснь Положени[ю] честниа Ризи. ..еннй йсточникъ намъ дне° йзвннса. Тільки сам початок, бо дальше знову недостає карток.

73 к. Пісня на Покрову Богородиці. Благов'кстєсимъ днесъ радость всємъ мїрѣ. Пор. 10 к. об. Значаєть ся від другої строфи: **Є** вс'кми святнми, арх'гелскимъ хоромъ.

73 к. об. П'єснь Пр'той Б'їи. Источнице, ѿ, владодати, ѿ, || Пречистаи Д'кво Мати. Пор. Бог. 1790, ч. 135, 1825, ч. 136, 1850, ч. 136, 1886, ст. 301—303; П. Безсоновъ, ст. 768—70.

74 к. об. [П'єснь] Пр'той Бгоро[ди]ци. **Є** пречистаи Па'чи, Д'кво Б'їє. Пор. М. Гр. Зап. XV, ст. 39. Без кінця, бо дальше недостає що найменше одной картки.

75 к. Кінець пісні до Почаївської Богородиці: **К** тєб'к, **Б**ж'їа Мати, приб'гаємъ. Пор. М. Гр. Зап. XV, ст. 33—34.

75 к. об. П'єснь пр'той Б'ї[ороди]ци. Б'їє, в'крнимъ шворона. Пор. М. Гр. Зап. XVII, ст. 52; В. Гн. У. д. в. ст. 220—222.

76 к. Перечеркнено: На стр'втенне [с]у[с] Х[рис]та, а написано: великопо[стна] **Є** Д'їице Пречистаи, М'їи владослове'ннаи. Пор. Бог. 1790, ч. 102, 1825, ч. 102, 1850, ч. 109, 1886, ст. 239—241; Мал. П'єн. 1885, ст. 39—41; М. Гр. Зап. XVII, ст. 53; В. Гн. У. д. в. ст. 161—162; П. Безсоновъ, II, ст. 183—184; П'єсенникъ, ст. 183—5. Без кінця, бо дальше недостає карток.

77 к. Докінченне якоїсь духовної вірші.

П'єсн' св'цка. М'єсиш тиса признати, акн щирє кохати.

78 к. П'єснь св'цка. Гей не т'кштєса, короженки, не т'кштєса. Пор. Я. О. Головацкій, Народныя п'єсни Галицкой и Угорской Руси, Москва, 1878, ч. I, ст. 333—334.

79 к. П'єсн' св'цка. Єм'тна на ср'ц'х хвилн наст'єплє'. Пор. В. Перетцъ, Историко-литературныя изсл'дованія и матеріали. I, 2. Спб. 1900, ст. 169.

80 к. об. П'єснь св'цка. Ташкаи ричъ любити || И до тебе ходити. Пор. В. Гнатюк, Хоценський співанце Левицьких (Записки Н. Т. ім. Ш. т. ХСІ), ст. 117.

81 к. П'єсн' св'цка. **Є** м[к] тяжко, хтє кохає, || На д[о]легливости нар'єкає.

82 к. П'єсн' св'цка. **Є**хъ мн'к жалъ великй', || Т'ужу непростанє. Пор. В. Перетцъ, Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики (Изв'єстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, 1907, кн. 1), ст. 171—172; Wasław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, Львів, 1833, ст. 307—310.

84 к. об. Пѣсн' свѣцка. Йхъ, такъ срдцу не нудѣти? || Кого люблю, не видѣти. Пор. Wasław z Oleska, Pieśni ludu galicyjskiego, ст. 321; Я. Головацький, Народныя пѣсни Гал. и Уг. Русн, I, ст. 302—303; В. Гн. Зап. ХСІ, ст. 110.

85 к. Пѣсн' свѣцка. Нимовити мѣнк трѣдно, || Що ти люблю. Пор. Wasław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie, ст. 340; Я. Головацький, Народныя пѣсни, I, ст. 368—369.

86 к. Пѣснь свѣцка. Нехай нагородить нѣа твои трѣди || И тяжкаго ¹⁾ срдца в'диухани. Пор. В. Гн. Зап. ХСІ, ст. 117—118.

87 к. Пѣснь свѣцка. Леткль чорній жѣкль, ѣ. || Да в рѣчѣкѣ пѣкль, пукль. Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, т. II, Львів, 1840, ст. 94—95; Я. Головацький, Нар. пѣсни, II, ст. 504—505, III, ст. 498—500; В. Перетць, Забѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи (Извѣстія отд. рус. яз. и слов., 1901, кн. 2, ст. 90—92).

87 к. об. Пѣснь свѣц[к]а. Постона'но чѣсно || Жить в любви нелестно.

89 к. Пѣснь свѣц'а. Да тихаи водо'ка да береги зноснтъ, || Козакъ молоде'кій Гетмана си проснтъ.

90 к. Чѣ ти горда, дѣвино'ко, || На шо'жъ ти дѣфаешъ?

91 к. Пѣснь свѣцка. Го'хъ мнѣ жалъ непомааѣ, || Шо не по-достанѣ. Далі втята одна картка.

91 к. об. Пѣснь ш свѣт'к. Доколѣ, оумѣ пернати, || Доколѣ вѣдешъ лѣтати. Пор. Бог. 1790, ч. 224, 1825, ч. 225, 1850, ч. 222, 1886, ст. 467—468.

92 к. Пѣсн' ш милости Б'жой. Хто тилко знаетъ, || Що Го'по'а на не'к'к. Пор. Бог. 1790, ч. 78, 1825, ч. 78, 1850, ч. 84, 1886, ст. 171—174; В. Гнатюк, Кілька духовних віршів (Співаник із Грушова). (Зап. 56, Misc., ст. 31—32).

93 к. Pieśn na Boze Narodzenie. Оу dzień Narodzenia Syna Jedynego. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 402; Kantyczki, ст. 475—477.

94 к. об. Пѣсн' свѣцка. Б'ла в'дово'ка оубога, ѣ. || Малаж бо шна пят' дочокъ, ѣ.

Пісня: Стонтъ вѣрѣа над водою, || Хитаєтъ совою.

95 к. Пѣсн' свѣцка. Ще сло'це не заходитъ, довраноць не моваю.

95 к. об. Пѣсн' свѣцка. Го'й, по сѣмъ воц'к Д'знаю, ѣ. || Б'к'ча'р в'к'ц'к займає'.

¹⁾ В рукоп. И тяжкаго.

Пісн св'їцка. Гей вчера в Гн'кстрє вилл, || Гн'кстрєвєю
водє пила. Ё.

96 к. **Пісн** вадрового лїха з варшави. Да йшовъ машовъ
из варшави, || На н'кмъ вєти, соукн'к шарк. Варіянти сєї піснї ві-
брав др. Ів. Франко в XIX роздїлі „Студій над народніми піснями“
(Записки Н. Т. ім. Ш. т. LXXVIII), ст. 129—137.

97 к. об. **Піснь** св'їцкама. Котра приходїт, по цїастю тўжит.
Замазана так, що нечитка.

98 к. **Piesn swiatowa.** Ach ty mni, bida mni 2. || **Molodomu**
w tuzi żuty. Пор. Я. Головацький, Народныя піснї, III, ст. 353—
354. Крім того українські і польські порнографічні пісенні уривки: **Sila**
s..ty sereď chaty i Gwałtu na złodzieia.

98 к. об. **Pieśń swiatowa**, wydana Año Dni 1764. **Покижъ** дє-
матн, || **Бжє**, дай знати.

99 к. об. **Pieśń swiecka.** Jedzie Maciek przez wieś drogą. Пор.
В. Гн. Зап. ХСІ, ст. 124.

100 к. Р. **swiecka.** Owieczeczka kosmatoczka, || **A chtoż** cie na-
pasi? **Moia** małeczka.

100 к. об. **Пісн'** **С'гома** **Николаю.** **Болшого** н'кст' на землн
трона (тільки початок півнійшим письмом). Пор. 2 к. об.

101 к. **Pisń** na **Woskresenyie** **Chrystowo.** **Chrystos** **Pan** z mert-
wych **wstaw** || **Y** **zwytiastwo** **otrzymał.**

102 к. **Пісн'** **воскрєсенска.** **Иерусалиме**, **св'їтисн** **нин'к** **над**
зв'їзди. Пор. Бог. 1790, ч. 49, 1825, ч. 49, 1850, ч. 53, 1886, ст.
111—114; **Почаївська** збірка кін. 18 в., ч. 17. Без чотирох кінцевих
строф. Дальше недостає що найменше 4 картки.

103 к. **Piesni** o **nayswię[t]bey** **Marii** **Bohorod.** **Przyznać** **to** **muśe**
Marii, **ze** **protektorka** **swiata.**

103 к. об. **Pieśń** **Marii.** **Marsz**, **moie** **serce**, **od** **bolu** **tego.** Пор.
Mioduszewski, **Śpiewnik**, ст. 833—834.

104 к. **Gwałtu** **na** **złodzieia** **ianka**, пор. 98 к.

104 к. об. **Докінченне** піснї в першій сторони 103 к.

105 к. **Пісня** до св. **Николая.** **Бол'шого** н'ксть на землн трона.
(півнійшим письмом). Пор. 2 к. об. Дальше недостає, здасть ся, 7 картки.

107 к. **Проби** **пера.**

107 к. об. **P[i]esn** **swiecka.** **Zaiąc** **sobie** **siedzi** **pod** **miedzą**, ||
A **myśliwcy** **o** **nim** **nie** **wiedzą.** **Pauli** **Ż.**, **Pieśni** **ludu** **polskiego** **w** **Gal-**
icyi, **Львів**, 1838, ст. 165—170; **Wacław** **z** **Oleska**, **Pieśni** **polskie**
i **ruskie** **ludu** **galicyjskiego**, ст. 65—66.

108 к. об. **Піснь** **свецка.** **Ной** **pozwol** **sercu** **choc** **momęt**, **go-**
dziny.

110 к. Piesn swiecka. Zaczawszy moy afekt stateczny, Poważalem sobie być wiecznym.

110 к. об. Pieśń¹⁾ swiecka. Zrewiduy kto serca statecznie w kochaniu, || A obaczysz pełne w żalech, narzykaniu.

111 к. об. Piesn swiecka. Niechay swiat widzi, || Że się Bóg przydzi || Złamaniem danego słowa.

112 к. об. Пісня: Dajcie echo || Nam s pociechą || swy cnoty || Apolo z muzami.

113 к. Pieśń swiecka. Hey, zradny swiecie, || Zwiodłeś mnie przecie.

114 к. Пісня: Hey ranaia wosna będzie, || Wesołyie ludzie wszendzie.

114 к. об. Пісня: Pukiż, Bogini, twemi pieszczoty będziesz mnie martwiła, || Pukiż lancuchem szczyrey miłości będziesz mnie więziła. Докінченне на першій стороні 116 к.

115 к. об. Pieśń swiecka. Sam się dziwuię swey nieostrożności, || Że mam pochopne myśli ku miłości.

116 к. Pieśń swiecka. S pola bydeleczko do domu, byczki moie, || Ieszcze mie nie staie cielentczek dwoie. Поп. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galic., ст. 454—455.

118 к. об. Pieśń swiecka. Ey, za coz me szczyre intenta || Dziwne ich wicher kęci?

119 к. Пісня: Ha, ha, ha, ha, ha, ha, || Zabrzmi Melodyia.

120 к. Pieśń swiatowa. Wyroki niebios, || Przyjęcie mile.

120 к. об. Pieśń [o] opatrności Boskiej. Ach, nieskonczony Boże, w twej sz[cz]odrości, || Pamiętasz, pamiętasz, pamiętasz o każdym stworzeniu.

121 к. об. Pieśń swiatowa. Oy co za profit z mego kochania, || Ze zamiast uciech ciężkie wzdychania.

122 к. Piesn swiatowa. Serce umartwione, miłość zraniona.

122 к. об. Piesn swiatowa. Usty nie wymowie, || Serce mi nie powi.

124 к. Piesn swiecka. Ach ia nieszczęśliwa, || Cozem uczyniła.

124 к. об. Piesn swiatowa. Otuz masz miłości, || Czegoś sama chciała.

126 к. Пісня: Kędyzes była, Dorotko, || Kędyzes była, dziecino?

126 к. об. Пісня: Piękna Wenus || Nic nie wiedząc || O Appolinie.

127 к. Piesn swiatowa. Iadący ia w pilne drogie, || Stawam na popasie.

¹⁾ В рукоп. Pieśń.

128 к. Piesn swiatowa. Bas: Daie swiatu wale. Dyszkant: A to dlaczego?

128 к. об. Piesn swiatowa. Czyia dziefczyna, czyia? || Oycowa, macierzyna.

[Pieśń] swiatowa. E[y da]y ze mi, Boze, w tera[y]znieyszym roku, || O co ia cie probe z rana az do zmroku. Ż. Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi, str. 156—157.

130 к. Piesn swiatowa. Zwazywby swiatowe ponęta || Y iego przewrotne wykreła.

130 к. об. Text czlekā piękney uwagi. Coz? zład za profit y co za zapłata, || Ze swiatu holduiesz?

132 к. Pieśń o Panu Jezusie. Zniewalasz, muy Iezu, do zalu.

132 к. об. Pieśń o marności świata. Coz mi iest z tego, choc bym zyl długo?

134 к. Pieśń swiatowa. Hey wim ciz ia, w pewnym miescie dziefczyna nadobna, || Do ludzi podobno. Поп. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galic., str. 221.

134 к. об. Piesn swiatowa. Dobranoc oddaie, || Zyczliwym zostaię.

135 к. остання, з замазаним латинським текстом.

Цікавійші записки в співаніку такі: на 20 к. на долі: Jan Paszkowski; на 55 к. на долі: Te Kantuczki Nalieżą Ja[nowi]; на 57 к. під Зарваницькою пісню до св. Михайла „Кто яко Богъ“ дуже виразно написано: 1742; на 94 к. на долні: Нис Liber meus, testis est Deus, qui illum auxit Ioañes natus Paszkowski; на 97 к. по скінченню пісні „Да йшов Ляшок із Варшави“: Сия Псалли Раба Бжгого Івана Пашковського, Бакалара Предградського; на оборотній стороні 97 к.: Пісни Jegomoscъ Пана Пашковського, а крім того: Хто хоче бѣльше знати, най [не иде] спати; на 104 к. на долі: Сні пѣсни Священнаго Іерея Івана Пашковського, пароха Мишковниц[ого]; на оборотній стороні 106 к. на долі: Аще кто хочеть багато знати, тому подобаєть мало спати; на 107 к. межі пробами пера: Przewielebnemu u Bogu Imci Xiędzu Paszkowskiemu Parochowi; на 113 к. в горі в боку є підпис: Paszkowski; на 118 к. є недавній підпис олівцем: Jakub Kontukiewicz; на оборотній стороні 133 к. підпис: J. Rużyski, крім того: [Te] Psałemki Nalieżą mnickiey Reguły Roku 1834. Ktoby zkradł, da proklat budet.

1742 р. се найдавніша дата, яку виказує співанік, але виразистість сеї дати в порівнанню із текстами пісень дозволяє посунути дату списання більшости співаніка ще кілька літ назад; так само старою, коли не ще давнішою, є початкова частина співаніка (12 карток). Найпізнійші дати, зазначені

в співанику, коли не брати увагу випадкової записки з 1834 р., походять з 1764 р.; се дати написання двох акростихових вірш Пашковського, одна в честь св. Миколая, „видана Р. Б. 1764 miesiąca wrzesnia D. 10“, а друга світська, „wydana Año Dni 1764“. Можливо, що для одержання найпізнішої дати треба поступити два роки наперед. Над акростиховою віршою Пашковського на Богоявлення зазначено, що вона „видана Року $\Psi\Psi\Psi$ дня $\text{Ї} \text{И} \text{Зарна}$ “. Очевидно, в тім написанню року друге Ψ стоїть помилково замість іншої букви, можливо, що замість Ѓ . В такім разі була би дата $\Psi\Psi\text{Ѓ}$ себто 1766 р. найпізнішим реченцем завершення співаника. Сей здогад, поминаючи може дещо пізніші польські тексти дворацьких пісень, не противить ся характерови письма, яким написані згадані акростихові вірші, бо воно в співанику найсвіжіше.

Се одначе не виключає можности, що й інші пісні, тільки на яку десятку літ скорше списав сам Пашковський з виїмкою перших 12 карток, які списані відмінним почерком і ще деяких незначних виїмків. Сяк чи так, з огляду так частих приписок о. Івана Пашковського й ствердження приналежности йому „пісень священних“, дальше з огляду, що аж три його акростихові вірші задержали ся у співанику, вкінці з уваги, що всі части теперішнього співаника без сумніву були довший час в руках Мишковицького (Мишковичі, найправдоподібніше село в Тернопільщині) пароха, називаю співаник його іменем. Версифікасорська праця бакаляря, а потім священника Івана Пашковського з одного боку, а його акростих в Богоявленській вірші „Іерей Іван Пашковскій“ з другого боку промовляє незбито за тим, що бодай одна з двох пісень, які з акростихом Пашковського ввійшли до Богогласника, (великодна „Іеусь днесь от гроба встаєть“ і вірша про душі в чистилищи „Помяните, помолитесь во Господу“) — а саме перша є духовим плодом Івана Пашковського, а не Василя.

VII.

Співаник Пашковського дає також змогу вяснити ще деяку подробицю і в історії Богогласника. В Богогласнику під ч. 90 наведена пісня на Воведенне Богородиці, що починаєть ся словами $\text{Трїа} \text{л} \text{тнїю} \text{Ю} \text{ниця}$, $\text{Несквїрнїю} \text{Я} \text{гниця}$. Дає вона дуже добре захований акростих: $\text{Т} \text{Є} \text{С} \text{О} \text{Д} \text{Є} \text{Р}$. До того самого автора належить пісня під ч. 173 в честь Миколая, що зачинаєть ся

¹⁾ Акростих: І. Пашковскій.

словами Трѣхъ крѣтѣхъ блаженъ, Пастырю, предъавленнѣи с' небесѣхъ. Тут дає вона акростих: ТНПСОБ, а в співанику Пашковського: ТСОДОР. В рукописи має заголовок: Пѣс[н]ь с[в]ятителю иерар'ху Х[ристу]вѣ Николаю і виглядає ось як:

Трикрати блаженъ, Пастырѣ, трикрати блаженъ еси,¹⁾
Ти бесѣдова(л) ис²⁾ Бого(м), когда ли(турги)са(л) ³⁾ еси.

И д(не)сь бесѣдѣ(ш)

И в' небѣ ца(р)ствѣ(ш),⁴⁾

Николае с(в)а)те,

Чудесе(м) неповиате,⁵⁾

Блаже(н) еси.

Есте(с) ѿ д(у)ха святаго про(с)вѣщенїи, Николае,
В'сѣа страна(и)на да ннѣ слави(т), хвали(т) ииыя твое.

И мв тебѣ воупѣ(ш),

Радѣйсѣ, глаголешъ,

До тебе патрона,

С' небеснаго трона

В'си волаемъ.⁶⁾ Ї.

С) колика⁷⁾ благода(т) подана естѣ о(т) Бога
Тебѣ, с(в)а)те Николае, що чдесѣ дѣ(ш)⁸⁾ многа.

Ти слѣвнихъ и [х]роми(х),

Вѣспи(х) и зломи(х)

И всѣ(х) очищае(ш).

Вѣрни(х) испѣлае(ш),

С(в)а)тителю.⁹⁾

В Богогласник із 1790 р. ввійшла ся пісня з такими відмінами:

¹⁾ Пастырю, вредставленнѣи с' небеси. ²⁾ со. ³⁾ гди літургісаль.

⁴⁾ о насѣ молитвуешъ. ⁵⁾ В' чудесѣхъ пребогате.

⁶⁾ Небо облажаєть свате чудно житіє твое,

Всѣа страна земнородныхъ чтиє имя ти святое.

Ї. И мы прославляемъ,

Радуйся, выываемъ,

Бо тебе патрона,

З' горняго сіона

Вси желаемъ.

Дальше є строфа. якої нема в текстї співаника Пашковського:

Предивенъ Пастырѣ Христова явиася еси стада,

Храня врученныя овцы от губителна ада;

Ї. Лютыя бо звѣри,

Противники вѣры

Мечемъ обоюднымъ,

Словесемъ разсуднымъ

Посѣклъ еси.

⁷⁾ О коль велія. ⁸⁾ Николае святый, || Черезъ чудеса.

⁹⁾ На земли и морѣ

Ратуешъ воскорѣ;

Дража́ши еси, святилею Николае, оу́ чѣдесехъ.
 По все(м) свѣтѣ́ славен' еси, престо(л) имѣль, хвалитъ ты вси.
 Ты царска корона
 Имѣ(т) за патрона,
 Даби и в день суда,
 Причиниси тогда
 За насъ грѣшнихъ.¹⁾ Ё.

Отець ско(р)быши(м) ти еси, сиротамъ и в'довамъ защитите(л),
 В' в[с]яки(х) бѣда(х) и в' печале(х) ал'чущи(х) ти кор'митель.
 Тѣмъ ти цар'. Или старъ,
 Юноша, Кто слиша,
 Надоша под' нога
 З'раче на образа
 Святителя.²⁾ Ё.

Рцемъ ти, святе Николае, будь на(м) патрономъ в' востатни ча(с),
 Когда суда праведн' приде(т), да ни о(т)ригне(т) на(с).
 Оутод'ниче Господень,
 Не за[будь] на(с) в' то' день,
 Причиниси ко Богѣ,
 Покажи дорогѣ
 В' небѣ жити.³⁾ Ё.

До п'ятох пісень Івана Мاستиборського, відомих із Богогласника, прибуває зі співавника Пашковського дві нові, досі недруковані. Перша се Піснь на ро(ж)де(с)т[во] Христово.

Мая́да(т) боз'ки' в'се то испо(л)няе(т),
 Же на(и)на чиста си(и)на раждае(т).
 И царъ пророк[ов] дне(с)си оутѣшае(т),
 Псалом'ниѣ пѣсни слѣчне спѣвае(т).

Ктоже твоя цѣлбы
 Изчести хотѣлбы,
 Суетный трудъ.

¹⁾ Сеї строфи нема в „Богогласнику“.

²⁾ Отець ты вселюбезнѣйшій бѣднимъ, вщипмъ, сиротамъ,
 Солнце всѣхъ осіявая, И источникъ щедротамъ;

Ё. Алчущихъ кормитель,
 Вдовства защититель,
 Скорбныхъ утѣшая,
 Всѣмъ вся подавая
 Требующимъ.

³⁾ Будь убо намъ теплѣйшій предстатель во все время,
 Бгда же судія придетъ воссудити все племя,

Ё. Предъ Божиимъ судомъ
 Стани за снмъ людомъ,
 Обрѣсти путь десный,
 Ведущъ во небесный
 Чертогъ славы.

С чрева ¹⁾ прежде деница
 Рожде(н)ни` синъ ѿ о[т]ца,
 В' послѣд'наѣ лѣта в' Богородица. Ё.

Стихиа зе(м)ниа в'сиса радѣю(т),
 Хр(и)ста рож'де(н)на на себѣ чую(т).
 И аггли в' небѣ спѣваю(т),
 Хр(в)ста ро(ж)денъна в'си вихвалю(т).
 Слава во вшнихъ Богѣ,
 Да(ж)дѣ намъ радос(т) пре(м)ногѣ,
 Нехѣ' бѣде(т) Тебѣ хвала самогѣ. Ё.

Богомислие в'си пастиріе
 Та(м) приобѣгали на чѣда див[н]ѣе.
 Дари аг'ниѣ аг(н)ци дне(с) о(т)дали,
 На колѣна пре(д) ни(м) в'си оупадали.
 Іїко творцѣ своемѣ
 В' дѣ(д)ки грали в'си емѣ,
 На сѣнѣ в' наслахъ положе(н)нѣ. Ё.

Роди зе(м)ниа в'сиса в'ближѣте,
 Христа ро(ж)де(н)на днесъ вихвалѣте.
 О(т)тве(р)вѣте и мисли, оуста,
 В'дѣачне хвалѣте Ис(с) Хр(ис)та,
 Си(н)не Божи' во (ж)любѣ,
 При'ми мо(л)бѣ ко себѣ,
 Коронѣ ²⁾ вѣчне дарѣй ³⁾ оу небѣ. Ё.

Снип[тр]ѣ трие царіе несоша,
 Къ царѣ бесме(р)тв(н)ѣ в'си оти'доша.
 Лива(и), влато, та(к) те(ж) и смир'нѣ,
 Хр(ис)тѣ о(т)дали тамо премир'нѣ,
 Чѣдѣ преслав'ні' в'зирали,
 На колѣна в'падали,
 А потомѣса воспи(т) в'си нови(р)тали. Ё.

И ми до Хр(ис)та всиса о'пѣшѣмо,
 Дне(с) на колѣна враз' оупадѣмо.
 Псал'ми и пѣсни дне(с) заспѣва'мо,
 Хр(ис)тѣ рож'де(н)номѣ хвалѣ о(т)да'мо.
 Синѣне Божи' едиני',
 Постави насѣ в' де(н) сѣлни
 На правѣ' странѣ в'си Х[р]и(с)тиани.

Друга вірша із акростихом Мастиборського в співанику
 Пашковського се Пѣсн' на воскресение Хр(исто)во.

Мирѣ во свѣтѣ кожса днес' исполни(л),
 Же Б(о)гѣ ѿ гроба до Ада встѣпилѣ.
 Тамъ сокрѣшилѣ врата пекелниа
 И сотерлѣ вериа желѣзнага.

¹⁾ В рукоп. Щрева. ²⁾ В рукоп. короронѣ. ³⁾ В рукоп. дарѣе.

Смертю смерт поправъ,
 А намъ животъ даровавъ, Ё.
 Такъ Давидъ пророкъ сии глагола. Ё.

Адаме и Ево, веселися,
 Гди Хр(исто)съ в Охланн нависа.
 Ѓложѣте оубо печал' свою,
 А вни' дѣте во радост' первѣю,
 Поюще согласно
 Пѣса' новѣю прекрасно
 На вѣки всегда, нинѣ и присно. Ё.

Стальшиса шканинїй Іоуда
 И хождаше в свѣтѣ яко шблѣда,
 Же Хр(и)ста Пана своего предаль,
 За трицять сребрниковъ в рѣцѣ катомъ даль.
 [Тѣ Христа] поймали,
 В' сына привязали, Ё.
 Потомъ нещадно бичовали. Ё.

Боръ великій оу Гвревѣвъ стался,
 Ѓгда царь І(с)съ катомъ достался.
 Болѣва' терпѣль токмо человечествомъ
 И в небѣ равно билъ присно со Оцемъ.
 Ко крестѣ прибша,
 Кровъ и водѣ сточиша
 Из' бокѣ его пресвятѣйшаго. Ё.

Снипня небесна готовиса,
 Же Хр(исто)съ воскресъ, оувеселися.
 И вси людєе, днес' вовиграйте,
 Слѣчние пѣсни дне' заспѣвайте.
 Дарѣй намъ вдѣ' жити,
 Ты в небѣ хвалити,
 Ѓ нинѣ и на вѣки ты зрѣти.

Так само дві нові вірші приносять співаник Пашковського й иншого автора чотирох пісень у Богогласнику, а саме Івана Вольського. Одна з тих вірш Пѣсен' [на] Покровъ Ц[ресвятої] Б(о)городици.

Испина Мати свѣта, Пречиста Па(н)но,
 Просилас' паче сло(н)ца, слѣчна(н)а Дитя(н)но,
 Дне(с) на воздѣсъ со арха(н)гели
 Молящсја ва христиани
 Ко снѣ своемѣ. Ё.

Ѓ пречиста ц(а)рице, пресвѣтла ста(м)но,
 Припадаемъ к ногамъ твоимъ, слѣчна Дитя(н)но.
 Милостива намъ, ц(а)рице, бѣди,
 С(н)на оужоли, бисмо zostали
 В' н(е)бѣ емпѣре' ско(м).

[Ар]ха(н)гели ѡбстоима (та) на воздсѣхъ равно,
 [По]кривашѣ оусѣхъ вѣ(р)нихъ ѡмофоромъ славно.
 Радѣиша, Дѣво ѡбрадована,
 Нехъ твоѣ мил[ость] всѣмъ бѣдетъ да(н)на
 Молящихся къ тебѣ. ѿ.

На воздсѣхъ ис тобою предитеча Хри(с)товъ
 Со про(р)оки, мѣченики ишапѣ Богословъ,
 Слесаю ты, Па(н)во, стоили,
 Равно с тобою творца благали
 За родъ Христия(н)ски. ѿ.

Лѣствица помя в н(е)бѣхъ славно именовъ Патриархъ,
 Оутре(р)жденю на земли к небеси ѣ" ве(р)хъ.
 Егоже приими всѣхъ Б(о)гъ сѣдти
 Праве(д)наѣмъ, грѣси бѣдетъ платити
 На ко(н)чинѣхъ вѣка. ѿ.

Соравне на(с), Пречистаѣ висотѣ н(е)бесной,
 Жес' пригала во утробѣ свѣтлос(т) слави дивной,
 Котораѣ на(с) всѣхъ ѡсвѣщаеѣ
 Вѣрѣющихъ во(н), кто притѣкаеѣ
 Ко [тебѣ].

Кла(с) прозвѣвши, б(о)жестве(н)ни, ниво неѡр[анага],
 Возрастивши И(су)с Хр(ис)та.
 Пречиста к немъ рѣцѣ возноситъ,
 А ѡ ратѣнокъ, ми(р) проситъ
 Живѣщихъ на земли. ѿ.

Исполняеѣшъ веселѣе дне(с) во храмѣ твоємъ,
 Избавляеѣшъ ѡ всякихъ бѣдѣ молящихся тебѣ.
 Кто притѣкае(т) к твоѣ" мило(с)ти,
 Избавле(н) бѣдетъ ѡ всякой влости
 Рѣкою своею.

И ми ты дне(с), Пречистаѣ, бѣдемъ визвалити,
 Бисмо могли со святѣми в небѣ ца(р)ствовати,
 Абисмо жили в мирѣ спокойне,
 А тебе, Па(н)но, хвалили гоине
 На вѣки вѣко(м).

Акростих Вольського мае ѿ отся Пѣсен' с(ва)томѣ Михаилѣ.

Истини гла(с) твой, Михаиле,
 Реклѣ еси на небеси смѣде.
 Вонми в' мирѣ створеній
 И ѡ Б(о)га в'чине(н)ній
 Во лицѣ.

Хвалите Б(о)га, тайна премнога,
 Тисящами пре(д)стоѣтъ,
 Непрестанне поють с(ва)гъ,
 Владицѣ. [с(ва)гъ, с(ва)гъ

С)гн' палащѣ слуги сотворилеѣшъ,
 Архангеловъ, дѣховъ оутвердилеѣшъ,
 Херовими и сили
 И вся, иже со ними
 Тмами темѣ.

Вси стоѣтъ равно, велми преславно
 Паче сло(н)ца си[м]ють,
 Радос(т) велию мають
 Гос[пода].

Архангеле Михаиле славне,
Воеводо и чиновачалне,
Ти бо пе(р)ви` во лицѣ
Престоиши владичѣ
Пресла(в)но

С тмами ангель, хоровѣ Архангель
В тройческаго престола,
Где есть радост` весола
Вамъ да(в)на.

Небесние хори и полати,
Престоли, спѣшитса витати
Михаила чу(д)наго,
Воеводѣ славнаго
Архангела,

А началника аггелскаго лика,
В'торого во красотѣ,
Преизбра(н)на в добротѣ
Гавриила. Ъ.

Во хонѣхъ чѣдо сотворилесь,
В канени рѣки погрузилесь,
Которие елини
Совѣщахѣ с(в)ятини
Зринѣти.

Абие зависа, где помолиси
Архипа твой оусе(р)дно,
Рѣки стали безвредно
Плинѣти. Ъ.

И ми всѣ просим ти оусе(р)дно,
Причиниса ко Б(о)гѣ молебно,
Абисмо тамъ zostали,
Ѓжольвѣи сипали
Оужасно.

З хоровѣ аггелскихъ и а(р)ха(н)-
Нех ца(р)ствѣють во адѣ, [гелскихъ
А ми во го(р)не(м) градѣ
Прекрасно.

Лѣкѣ силенѣ и стрѣли сѣ(р)чисти
Спустилесь, словеса огнисти,
Котории слишачи,
Вѣси в безднѣ летачи,
Болали:

Горе намѣ, горе, печелное море,
Где ми бѣдемѣ плавати,
Кораблы южѣ нестати,
Плакали.

Страшнѣи есть мечѣ твой, Михаиле,
Ѓбоюдѣ острий есть превѣлие.

Нехѣ прогон(и)ть всѣхъ полки,
Иже в мирѣ бѣсовскии,
Во скорѣ,
Насѣ сохраняет и заступаеѣт
В мирѣ спокойне жити,
Ѓчи всѣхъ возводити
Ко горѣ.

Которѣи градѣ тебе прививаетѣ,
Той завше (в) свободѣ zostаетѣ
Ѓ проклатихѣ агаранѣ,
Іеретиков, безсѣрма(н)
Невѣрнихѣ — в

Ми вѣ(р)нѣ, оусе(р)дно, к тебѣ
Молбѣ вси простираеѣт, [молебно
Щедротѣ твоихѣ желеаеѣт
Превѣлно.

З текстів співаника виходить, що пісні Бардинського (ч. 173), Вольського (чч. 73 і 84), Іешицького (ч. 49), Мاستиборського (ч. 135) та Моравського (ч. 169), які ввійшли до „Богогласника“, підпали значним редакційним змінам.

Вірша на Вознесінне під ч. 58 у Богогласнику з 1790 р. має акростих: **ЄВСТАФІЙ**. До того самого автора може належати і Пѣснѣ с(в)ятому Великомученику Евстафію у співанику Пашковського, де акростих може означати імя святого й автора.

Евстафіе, кто исповѣсть чѣдеса
 Во невѣ(р)стви(и) живуше,
 Ⲫ дѣлехъ его чула(т)ста и(е)б(е)са,
 Тогда славно воюю[ще]
 Риму гетману невитаженому,
 Царю тропану велмилюбимому
 И наукаха(и)ному.

Внегда воевалъ со неприятеле(ш),
 Ⲫгонилъ всегда звитязство,
 Моцнимъ алекса(и)дромъ испобѣдителемъ
 Звало го римское па(и)ство.
 Лечь на долгие лѣта неволникомъ
 Из лицара славно снорове(и)нико(м)
 Ц(а)рѣ сталста тропа(и)нѣ. Ъ.

Сей на ловитвѣ в пустыню вѣхавши,
 Чѣдесаъ благихъ исполниста,
 Сленца чѣдна под собовъ познаша,
 На тве(р)дѣ скалѣ вселиста.
 Тогда оуслиша гла(с) Ѡ створителя,
 Болѣючи(х) на(с) Ѡкупителя,
 Что мы гониши, плакидо. Ъ.

Тогда Евстафій вѣло ужасеста,
 Впадъ на ве(м)лю уме(р)ш(в)лені
 И паки гла(с) ко немѣ принесеста,
 Данъ бѣдешъ мнѣ ѡблюбле(и)нї.
 Тогда со женою, сини ѡкре[с]титста,
 Євангелие(м) моимъ про[с]вѣтитста
 И вси мнѣ уподобитста.

А гди Евстафїи сие исполнивши,
 Бла[о]дари велми Б(о)гу,
 А сотворитель емѣ ѡбывивши,
 Же утраплены и трвогѣ
 Маеть подне(с)ти для угаждениа
 И во заслѣгахъ для стверждениа
 До вѣчной корони. Ъ.

Финкѣсъ пресладки не ѡжасаетса,
 Злихъ вѣговъ навиждаеть,
 З фо(р)туниахъ вѣтви и бѣ(л) ѡбнажиста
 И фрѣкта побѣжде(и)ниахъ,
 Гди внезапѣ и смѣги его помроша
 И кости его напрасно впадоша,
 Паць оубогимъ стае(т)ста. Ъ.

Иѡвѣ страстей плакида ревнѣста,
 Б(о)гъ даль, Б(о)гъ вѣлѣ, возглашаеть,
 Несмѣшенимъ сер(д)цемъ сие воспрїи[м]ста,
 Женѣ и чадъ потѣшветъ

И дла похѣти в египетскѣ странѣ,
 Би не вѣдали ѿ гетма(в)нѣ славнѣ,
 З римѣ в ноци уходитъ.

Плакаста горко, что жени лишиста,
 Поспѣши в далеку странѣ,
 А гди Евстафій к рѣцѣ приближиста,
 Горе плакнѣдѣ, так славний.
 И чада его побрала звѣрне
 И ѿнѣ, stomachи, велии в рѣцѣ млѣе,
 Чадо жени лишиста. Ё.

Лишенимъ над желчь сердцемъ ѿгорчиста,
 Вождѣ велии славни сѣтѣста,
 В о(т)щеть велѣцѣ укочаиста,
 До служенишаста готу[е]ста,
 Папѣ неволникомъ сталста человекомъ,
 Моцний звѣта(с)ца щасливимъ волникомъ,
 Легъ на долгие лѣта.

Абие братѣ ко римѣ приспѣли,
 Вожда нѣсть в римѣ такога,
 Казалъ царѣ шѣкати, аби приѿбрѣли
 Где Евстафій сладкаго,
 До веси одной, гди слѣги помроша
 И евстафій егда ѿбрѣтоша,
 Зѣло радовашаста. Ё.

Вірша на Зелени свята „Источникъ духовный“ дає акростих:
ИГОСИФ РГОУТГ. Пісня на Переображенне з поч. Великимъ
 гласомъ и ужасомъ дне(с), Давиде, викрика“ має акростих: **КЯГИИЯ**
БРСО. Варіант збірки „Угросурських духовних віршів“ д. Гна-
 тюка (ст. 186—187) не має акростиха. Акростих пісні „З емпѣ-
 ровъ горнихъ Богъ си являеть“ привязує тільки пісню до
 звисної в історії духовної вірші Зарваниці. Збогачує співаник
 Пашковського історію нашої духовної вірші і новими авторами.
 Зарваницька пісня „Мире окресний, сие себѣ внемли“ дає
 акростих: Медвицкий чи Ме(годицкий).

Мире ѿкре(с)ни, сие себѣ внемли,
 Иже снѣеть Б(о)гъ в чѣдахъ на земли,
 В' нѣ(с)течкѣ За(р)ваници,
 Син Марѣи дѣвици,
 Ц(а)рѣ слави. Ё.

Єг'да нѣст' мощно сие си па'рещи
 Б(о)гомъ дѣемаи пре(с)лавнаи вещи.
 Токмо вси приѣзгнѣмо,
 На колѣна в'падѣмо.
 Вѣрнѣи. Ё.

Даръ пребогати на землі лависта,
 Врaг бо дшевний всюдѣ про(с)лависта.
 Темнихъ, хромихъ влѣчаешъ,
 Демоновъ проганяешъ
 ☩ человекъ. Ё.

Земле, ѿ нинѣ трепетна бѣди,
 Понеже насище(н)на еси блюди.
 Кончина приблизиста,
 Чиста П(а)н(н)а про(с)лезиста
 За ве(с) миръ. Ё.

Исти(н)но токи слезне изливаєтъ,
 Ц(а)ра распята за грѣшнихъ благаєтъ,
 Чоуде(с)но-ситающе,
 Ко снѣ в'зирающе
 Ра(с)пштѣ.

Ц(а)рице, вѣ(р)нимъ еси застѣница,
 Славою почте(н)на ѿ Б(о)га ѿца,
 Проси ти, чи(с)та П(а)н(н)о,
 Не дай на(с) Агаряно(м)
 Во ѿбла(ст).

Когда при(с)пѣть сме(р)тнаѣ тривога,
 Бѣдъ и в' де(н) сѣдний причина до Б(о)га.
 Не забѣд' ти молящихъ,
 Имя твоє славящихъ
 В' За(р)ваници.

Иа'бавъ на(с) пи(л)но ѿ лѣвни стра(н)ни,
 Да не поперѣтъ демони ногами.
 Даждъ ѿде(с)нѣю стати,
 Покло(н) тебѣ ѿдати
 В' сиѿнѣ.

Исти(н)но, кролю свѣта и тво(р)че нашъ,
 Оуслиши мате(р), молящю ѿ на(с).
 Рачъ к себѣ на(с) приняти,
 Ты в' н(е)бѣ ѿглядати
 На вѣки. Ё.

В честь Зборівського Ісуса зложив віршу Костецький :

Крини лѣти, юни дѣти чуда прежде по(в)нали,
 Пото(м) в дому ѿбраз' к тому всѣмъ живущи(м) вказали.
 Руцѣ, в то(м) вде ѿбѣ ногѣ,
 ☩кравле(н)ни рани сквоѣ,
 Бокъ и главѣ склоне(н)нѣ. в.

☩ кто болитъ, нехъ наволить дати поклон' виновній,
 Приходящимъ и просящимъ Б(о)гъ в дарахъ невимо(в)ній.
 Бѣднихъ хорихъ оуздравляєтъ
 И ѿ бѣсовъ оуволяетъ
 В градѣ славномъ Зборовѣ. в.

Старци лѣти, многи дѣти, иже адрави востали,
И старици со девици вси исти(н)иу при(а)нали,
Же Ѡ Хр(ис)та распятаго,
Оу Зборовѣ чудовнаго,
Благодать ѡтримали. в.

Труди плоти, кто в ѡхоти сердечной ѡфѣруеть,
Тутъ вспел'ній изба(в)ле(н)ній ѡпустъ д(у)ши знайдуеть,
Бо елико звѣадъ на н(е)бѣ,
Ласкъ толико в каждой требѣ
Вѣрнимъ Х(ристо)с готуеть. в.

Егда може кто, ѡ Б(о)же, чуда твоа иарещи
И иннаи преславнаи в краю тутейшомѣ вещи.
Даешъ в ласки слѣпимъ ѡчи,
С(в)ѣтлж' дни и вси ночи
Во слѣдъ тебе ходити. в.

Ц(а)режь, пано(м) и всѣмъ ставо(м) даруй в покою жити,
Августови реѣна(н)тови невѣрнихъ побѣдити.
Дай и ц(е)рквамъ стать во вѣрѣ,
Еп(ис)копо(м) при ѡфѣрѣ
Тебе Б(о)га хвалити. в.

Кровь и воду, би свободу имѣлъ грѣшникъ, пролилесь,
Бо пр(о)роко(м) ти(м) вироко(м) в духу с(в)ягомѣ мовилесь :
Не престану благъ творити,
Еще буду ихъ лѣчити
При ѡстатной годинѣ. в.

Иволъ, Пане, дасы стане воля твоа на(д) нами,
Ты просимо и молимо грѣшнии со слезами.
С(в) повѣтра, войны, глада
И напрасной сме(р)ти ада
Заховай насъ на вѣки.

Третій автор Левицький закріпив своє авторство подвійним акростихом: Авктор і Левицк(ий). Він уложив віршу в честь св. Михайла:

Архистратигъ умнихъ силъ воевода,
Людие, почтемъ, той ве(м)наго рода
Благода(т) подае(т),
Сатанѣ стрѣчае(т)
С пресвѣтлаго раа
До те(м)наго краа.

Во ерихонѣ чудо всѣмъ изывляе(т),
Егда со мечемъ пред исусо(м) стае(т).
Самогъ развѣшити
И мѣсто хранити
Согласно волаеть,
Враговъ ѡстрашае(т).

Кто есть яко Б(о)гъ, ѡгромне волае(т),
 Во вѣчни" та(р)та(р) враговъ Ѡсилае(т).
 С небеснаго гмахъ
 Без жаднаго страху
 Кажет(т) вонъ летѣти,
 На вѣки горѣти. Ъ.

Твоимъ бо мечемъ врагъ есть пробожде(н)ни"
 И под ногами лежить съзвие(н)ни",
 Восхотѣл' бо Б(о)гъ
 Равенъ бити многъ,
 Дне(с) гави при'мше(т),
 Во адѣ царствуетъ.

Г) Михаиле, ми(р) ты вослѣваешь,
 Царие и князи чѣдъ твой величаютъ.
 Г)брѣлъ еси благодат',
 През' ты есть съноста(т)
 Со небесъ стръче(н)ни"
 До вѣчной гее(н)ни. Ъ.

Рачси ва нами Б(о)гъ причинити,
 Когда во(с)хошетъ Ѡ дѣлъ на(с) сѣдити,
 Да ни (з) содомляни
 Бѣдемо погна(н)ни
 Во пламен' ѡгне(н)ян',
 На вѣки ванале(н)ни.

Егда на сѣдѣ трѣбою вострѣбятъ,
 Тогда грѣшние пре(д) пекломъ загѣдѣтъ,
 Бѣди нашъ за ѡборону,
 Бисмоси сиѡнъ
 Всеи вравъ поклонили,
 В' немъ на вѣки жили.

Пісня св. Миколаєви виказує акростих: Иоан Автор :

Играймо, співаймо,
 В тимпани вдараймо
 Согласно прекрасно.
 Во нами(т) вѣчну бѣдешъ праведникъ,
 Йкоже во градѣ процвітаєть финикъ,
 Святѣйши" Николае. Ъ.

Г) святѣ'ши" Ѡче,
 Скори помощниче
 Сироташъ и вдовамъ,
 Во бѣдахъ предстаєшь и всѣхъ заступаєшь,
 А сына Б(о)жия всегда змолтаєшь
 За нами грѣшними. Ъ.

Арию посрами
 Падшаго под ноги
 Под вои с(в)ягши.

В никей преславномъ на соборѣ се(д)шомъ
Вѣру зтвердилес' и всѣмъ научилес',
Гѣе Николае.

На смерт' wszжде(я)нихъ,
Гѣ меча збавилъ ихъ
Воскорѣ, во дворѣ.
Цареви запрѣтилъ, аби ихъ випустилъ,
Которие при'шли, дари ти принесли,
Гѣче Николае.

Автор ти билъ еси,
Когда славилъ еси
Во тройци со Оци
Гѣца предвѣчнаго, сина рожденного,
Духа пресвятаго, в божествѣ рожде(н)наго,
Гѣ нинѣ на вѣки. ѿ.

З уваги, що поміж авторами пісень „Богогласника“ мають се імя і Вольський і Ієшицький і Мастиборський і Моравський, не можна з певністю означити її авторства. Але що дві вірші Мастиборського, одна на великдень: *Йграй, Іерскалуме новый*, і друга молитовна до Богородиці: *Йграй, свѣте, ѿ веселіа*, зачинають ся характеристичним приказовим способом того самого дієслова „играти“, на основі того можна ще найскорше приписати авторство повисшої вірші Іванови Мастиборському, менше правдоподібно, що се наслідованне вірш Мастиборського.

До згаданих аматорів акристикowego закріплення свого авторства долучуєть ся і сам властитель співаника — Іван Пашковський, якому належать у співанику з повною певністю дві духовні вірші. Перша се:

Пѣсн' Св(я)тителю Хр(ист)овѣ Николаю, видана Р. Б. 1764
miesiąca wrzesnia D. 10.

Помрачвіе часи, днесы витасняйте,
[Ви] вси християне, чѣда прославляйте
Святителя Николая.
Той естъ патронъ скорий, всѣмъ помощь даєтъ
В наглой смерти, кто го благаєтъ
Оумилно.

Аще наставляи по морѣ плавающихъ
Иже сме(р)т' во скорѣ иногда являющихъ,
Чѣдъ твой в тѣ часѣ изавилъ еси.
Оуже бо нестидво бѣси лѣтали,
Всѣ вразѣ погрѣзати корабли жалали,
Гѣгналь еси ихъ.

Шки враговъ темнихъ всегда поламляешъ,
Вѣрнихъ христіановъ нендѣнихъ вспоминаешъ,
Преображенне Николае.
Нищимъ в ноци злата тамста подалес',
На бракъ скве(р)ній дѣвиць ста(р)цѣ.не.далес'
Слѣди.

Ко(р)мчи' Николае ѡбѣреваемхъ,
Подаждь рѣку в бѣдѣ ти прославляющихъ,
Добродѣтелей зеркало,
Тѣлесъ нашихъ врагѣ, дѣшъ спасеніе,
Російскаго рода возвишеніе,
Николае. Ъ.

Сѡза(р)нага звѣздо, стовпъ неѡбороній,
Оугодниче Б(о)жій, строителю дивній,
Ми(р)дикійскій Николае,
Оула изавителю тав(н)ственного,
Славим ти патрона превиб(о)рнаго,
[Пресвѣтій].

Великое море чѣдесъ виливаешъ,
Нищихъ богатими много поставляешъ,
Б(о)гомудре Николае,
Арига, б(о)жество раздѣляюща,
Севелига, Трѣ(ц)ѣ с(в)ѣтлугу смѣшающа
Пренрѣлес'.

Слези ѡмѣль еси ѡ лица страждущихъ,
Кормител' бо еси старихъ и алчущихъ,
Благосерде Николае,
Стецѣмста роди, земний вилѣ,
Молѣмъ чудотво(р)ца в той тутъ свѣтній
Оумилно.

Кими похвалами вѣнци оуважаемъ,
Тебе чудотво(р)ца на помощь виваемъ,
Бзд' нам помощникъ, ѡброна,
Дай в семъ свѣтѣ мирѣ сполне мешкати,
В небѣ Б(о)га творца в тройци ѡглядати
На вѣки.

Другу віршу, місцями зівсім затерту, тяжко в цілості й відчитати. Подаю тут се, що з бідою перечитав:

Пѣси на Богоствленіе Господне, видана Року 1717
дня Ъ Инуариа.

Керей днесъ зъ крестомъ градегъ,	Вси днес' вси
Ко Іордану памѣт приведегъ	Б(о)га с небеси гласи слишаще,
Х(рис)та крещася.	Сина во водѣ свѣтло стомаще,
Градѣможъ и ми на памѣтку тѣ,	Дѣхъ пресвѣтій' вѣ дѣлающе
Уарим во Тройци Б(о)га доброту	Ивна видяхъ.

Ісусъ той днес' являється,
 Во Іордани освящається
 С Івана
 Пойдѣножь и ми

 В' сладост' премѣнилъ
 Во Іордани.
 Сдѣвися в' мою нищету
 Іванъ гласа, како ты крещѣ,
 Сквернѣ не имѣша.
 Ісполнишася гласъ Ісанилъ,
 Пѣстинна трѣба страхъ Іванинѣ
 Всѣхъ, всѣхъ, всѣхъ,
 Всѣхъ созиваетъ, сотецѣтєся,
 Како бо крещѣ, сдивѣтєся.
 Владика градеть,
 Рѣка трепещеть
 Іванова.
 Авъ Ѡ тебе радбимъ крестихѣся,
 Ти мнѣ глаголєшь, ѡставъ, спѣ-
 Ко Іордавѣ, [шихѣся

Всякыя правды исполненне,
 Виразай на мнѣ южь крещевне
 Днес', днес', днес' южь сѣ крещаетъ,
 Всѣхъ ошиваетъ,
 Всякы' чловечы' грѣхъ
 По[грѣж]аетъ во Іордани,
 Бн всѣ вохани

Нашъ предвѣчний Сотворител' Панъ
 Выходить з воды, всяк гласъ в ѡр-
 Днес' вси крикѣтѣ. [ганъ,
 Архангелские хори спѣвають,
 Б(о)гѣ крещемъ[сѣ] хвалѣ воздають.
 Днес' Давидъ во [г]рѣла велми вда-
 [раеть,
 Найсѣ в нимъ вразѣ вѣбшаеть,
 Жєсѣ пророцтво его являеть
 На Іордани.
 Пашщєки врагомъ ватвори,
 Коварства всѣхъ чѣдѣ избави,
 Скинє предвѣчна,
 царємъ нашимъ...

Інші тексти пісень співавника Пашковського, чи подають цікавий матеріал для літературної історії „Богогласника“, чи представляють собою невідомі досі продукти української віршоробської творчості, найдуть місце в збірнім виданню українських духовних вірш. Тут навів я тільки се, що дає підставу до здогадів про авторство й хронологію поодиноких продуктів віршевої духовної творчості.

(Кінець буде).

З історії устрою Гетьманщини.

Критичні замітки Миколи Василенка.

Молодий одеський вчений М. Е. Слабченко три роки назад випустив чималу книгу про полковий устрій, в якій торкається ся головніших питань з історії адміністрації Гетьманщини, а недавно випустив другу — по історії українського права XVII—XVIII в. Питання ним порушені на стільки важні, що вимагають ширшого обговорення. Перша книга д. Слабченка „Малорусский полкъ“¹⁾ складається з двох частин. Частина перша містить в собі шість глав: I Полковое дѣленіе Гетманщины; II Полковое устройство (общій обзорь); III Полковникъ и полковая старшина; IV Помощники, не подчиненные полковнику; V Соетное и мѣстное самоуправленіе; VI — Полковая канцелярія въ собственномъ смыслѣ. В другій частині „Малорусского полку“ розглядає автор „военно-административный укладъ малорусскаго полка“, а саме: гл. I — военное дѣло; гл. II — полицейское дѣло; гл. III торговля и промышленность; гл. IV — земельный дѣла; гл. V — полковий судъ. До книги зроблені деякі додатки (ст. 329—436), які містять в собі матеріали, взяті виключно з Харківського Істор. Архиву. Матеріали ці досить інтересні, але вони відносять ся до половини XVIII ст., коли „военно-административный уклад малорусскаго полку“, по термінології д. Слабченка, загубив вже, в значній частині, свої характерні риси.

Принято на засіданню історичної секції 23 мая (5 червня) 1912 р.

¹⁾ М. Е. Слабченко, Малорусский полкъ въ административномъ отношеніи (Историко юридическій очеркъ). Одесса 1900. Ст. 436.

Як видно зі змісту книги Слабченка, вона поставлена дуже широко і торкаєть ся не тільки інституцій, але й того, як вони існували в житю. Се ціле „адміністративне право“ Гетьманщини, о скільки воно має на меті полк, як адміністративну одиницю. „Нераз, пише д. Слабченко в своїй передмові, — адміністративних інституцій Гетьманщини доторкались і загальні історичні праці.. На протязі багатьох десятків літ збирались і матеріали, з котрих головнійші були зібрані, систематизовані і почасти оброблені д. Лазаревським і д. Судьенком“. „Предлагаемый скромный трудъ, каже далі автор, подводить итогъ до сихъ поръ сказанному великорусскими и украинскими учеными, а вмѣстѣ съ тѣмъ представленіемъ первую попытку дать изображение полковой административной жизни родного края“.

Оттут вже зараз вражає недокладність та неясність вислову і термінології. Ніяких матеріалів, як се добре знає і д. Слабченко, Судьенко не обробляв і не систематизував. Трохи чудно ставити рядом Лазаревського і Судьенка, вченого дослідника і видавця, хочби й дуже поважного, яким був М. О. Судьенко. Далі О. М. Лазаревського д. Слабченко називає „основателемъ юридического направлення въ малорусской историографіи“ (ст. 40 прим. 7). Хто знайомий з працями Лазаревського, той знає, що Лазаревського менш всього можна зачислити до „юридического направлення“. Ані по освіті він не був юристом, ані по науковим інтересам та по науковій методі.

Д. Слабченко називає свою працю „историко-юридическимъ очеркомъ“. Точність висловів — обовязкове вимагання від усіх наукових праць, але юриспруденція вимагає особливої точности. Д. Слабченко же в своїм „історично-юридичнім“ нарисі зовсім нею нехтує. Наприклад справа юридичного відношення України і Москви ще не досліджена і представляє собою дуже важке наукове питання. Д. Слабченко рішучо заявляє, що „Гетьманщина признавалась вассальнымъ государствомъ“ (ст. 27). Україна для д. Слабченка — се „республика“ (ст. 46, 50). Назвою шляхтич він користуєть ся для доби, коли шляхетства ще не було (ст. 285). „О-бокъ съ гетманами“ ніколи не „функціонировала знаменитая Малороссійская Коллегія“ (ст. 54).

„Сотни представляли части полковой території, довольно разнообразныхъ размѣровъ... Каждая сотня состояла изъ нѣсколько (?) мѣстечекъ и массы (?) селъ, пользовавшихся независимымъ отъ сотни (?) управленіемъ. Власть сотенной старшины распространялась собственно только на козаковъ,¹ живущихъ въ мѣ-

стечкахъ п селахъ куренями (?), остального населенія сотникъ не могъ касатися. Были сотні, въ которыхъ совсѣмъ не жили козаки. Очевидно, въ такихъ сотняхъ сотенная власть была ничтожна“ (ст. 118—119) — пише автор. Але-ж не можна в „юридическомъ очеркѣ“ говорити про „нѣсколько“ місточок, „массу“ сіл, коли се було не обов'язково: сотень, на якихъ числило ся по одному місточку, була більшість, а були сотні, де знаходимо зовсім не „масси“ сіл, а одиниці. В журавській сотні прилуцького полку було одно місточко Журавка і пять тільки сіл (Лазаревський, Опис. Стар. Малор. т. III, ст. 379). Небіжчик О. М. Лазаревський в своїм „Прилуцькім полку“ (ст. 417—418) подає відомости про населенне полку з 1780 р., з яких ми бачимо, що Прилуцький полк складав ся з 11 сотень: 1) полкѡва сотня містила в собі город 1, сіл 22, слободок 5, деревень 8, хуторів 97; 2) переволочанська сотня — місточко 1, сіл 12, деревень 3, хуторів 20; 3) монастирищинська — міст. 1, сіл 9, дер. 4, хуторів 30; 4) іченська — міст. 1, сіл 9, слоб. 1, дер. 1, хутір. 40; 5) красноколядинська — міст. 1, сіл 10, слоб. 2, хут. 59; 6) голинська — сіл 10, слоб. 3, дер. 2, хут. 22; 7) іваницька — міст. 1, сіл 5, хут. 17; 8) сребренська — міст. 1, сіл 8, дер. 1, хут. 58; 9) перна варвинська — міст. 1, сіл 8, слоб. 1, дер. 2, хут. 44; 10) друга варвинська — сіл 9, дер. 1, хут. 15; 11) журавська — міст. 1, сіл 2, дер. 1, хут. 2. З сих відомостей бачимо, що д. Слабченко подав свої висновки про „нѣсколько“ місточок і „массу“ сіл в сотнях не на підставі фактів.

Термін „сотня“ д. Слабченко вживає для „части полкової території“ і як назву для якогось носителя влади, від котрого залежать, або не залежать села. Але тут виходить страшенна плутанина. Як територія вона не суцільна, бо були села в „незалежною від сотні управою“. Яку-ж адміністративну одиницю склали сі села? Коли вони були приналежними до сотні, то які інституції, чи яка власть їх об'єднувала в сотню, як адміністративну одиницю? Далі д. Слабченко, як ми вже бачили, найшов сотні, в яких не жили козаки і каже, що „сотенная власть в такихъ сотняхъ была ничтожна“. Але яка-ж власть мала силу в такихъ сотнях і чому така адміністративна одиниця звалась сотнею? Д. Слабченко, як на доказ того, що були сотні, де не жили козаки, посилаєть ся на А. Ю. З. Р. т. X ст. 792. Тут ми, одначе, бачимо зовсім що инше: в городі Синявці бачимо 122 козаків (міщан 273), в г. Коушеватій —

114 козаків (шіщан 369). Примітка д. Слабченка, що „къ такому взгляду приводитъ, по крайней мѣрѣ, описаніе Бѣлоцерковскаго полка“ дуже характеристична для того, як д. Слабченко користується матеріалами і як робить свої висновки. В матеріялах ми бачимо зовсім не те, що хоче бачити і що каже д. Слабченко.

На жаль, наведений вище факт невідповідного використання матеріалів — не одинокий. Д. Слабченку хочеться доказати, що на суді „присутствіе громади часто бывало только на бумагѣ“ (ст. 306). Напр., каже він, „въ одномъ документѣ 1663 г. лубенской ратуши читается: „Я Кагурскій, староста лубенскій, мы... войтъ... при мнѣ бурмистровъ будучихъ... зо всего товариства зо всею громадою... мы Ст. Жукъ атаманъ в. з. лубенскій... зо всѣмъ товариствомъ“... Вѣдь это только фраза, добавляе д. Слабченко. Какая же вся громада, какое же все товариство, когда на лицо было только 3 человекъ“? (ст. 306). Отже подивимося, що каже документ, до якого посилаєть д. Слабченко (Кіев. Ст. 1896, т. 52 ст. 456): „Я, Марцик Нагурскій, староста Лубенскій. Мы, Федоръ Бышовецъ, войтъ Лубенскій, при мнѣ бурмистров будучих: Іосифа Свитайла, Сидора Адамовича, Олекси Товкача, Миколи Мирченка, Івана Витязя, Івана Бея, Федора Печеника зо всею громадою. Мы, Стефанъ Жукъ, атаманъ войска запорожского лубенскій, Федоръ Пирскій, Янъ Гендрихъ, Стась Яблонскій зо всѣмъ товариствомъ войсковымъ“... Як бачимо, людей на суді було більш ніж трое, як числив д. Слабченко.

„Власть сотенной старшины, каже він, распространялась собственно (а не собственно? як розуміти се з юридичного боку?) только на козаковъ, живущихъ въ мѣстечкахъ и селахъ куренями, остального населенія сотникъ не могъ касаться“. Така категорична заява д. Слабченка не має ніякого доказу в історичних матеріялах, а ось деякі тексти, що говорять зовсім навпаки: 12 падолиста 1678 р. стародубський полковник Григорій Карнович, затверджуючи Терешка Ширая, по вибору, сотником заваблянським пише в своїм „листі“: „...мѣти хотим и приказуемо пилно, абысте его все товариство, старшое и меншое, такъ уряды мѣскыє и всѣ нсполитые люде во всем до чиненя порядку належитого, яко власному утвърженному вам сотнику от нас, отдавали послушенство и звиклую ему чинили повинность...; панъ сотникъ... съпротивныхъ и непослушныхъ войсковымъ каранем повиненъ карати“ (з матеріалів о роді Шираїв вібр. в Черн. Двор.

депут. собр., одержаних мною від В. Л. Модзалевського). 12 січня 1709 р. гетьман Скоропадський видав такий універсал: „всімъ обще, як товариству сотнѣ роменской, такъ и посполитымъ людемъ, въ самомъ городѣ Ромнѣ и по всей тамошней околичности знайдучимся, доброго здоровья отъ Господа Бога увичивши, симъ нашимъ ознаймуемъ універсаломъ, ижъ были тутъ у насъ жители города Ромна и единомыслне просили, абыми вручили урядъ сотництва роменского пану Якову Лукяновичу. Якому их жителей роменскихъ, до насъ внесенному давши мѣстце прошенію, вручилисьмы тотъ урядъ сотництва мененному пану Якову Лукяновичу для того власне, ижъ онъ до удержания порядковъ тамошнихъ городовыхъ естъ здалый и до услугъ войсковыхъ способный, злецивши ему, абы онъ порядковалъ въ городи все. Мѣти, прето, хочемъ и рейментарско симъ нашимъ приказуемъ унѣверсаломъ, абы жители, вѣдаючи о таковой волѣ нашой, мененному пану Якову Лукяновичу, сотникови своему роменскому, належитое во всемъ отдавали послушаніе; а онъ мѣетъ всякого в войсковыхъ, такъ и въ посполитыхъ людей доброго въ томъ шановати, а волѣ нашой прѣтивного и непослушного, за учиненіемъ слущного розиску, карати“. (З тих же матеріалів, справа Лукяновичів).

Ось ще декілька прикладів, які покажуть, що посполиті люди, себто міщане і селяне, зовсім не були свободні від сотенного уряду, а були в його завідуванню, і що думка д. Слабченка, що „остального (окрім козаків) населенія сотникъ совсімъ не могъ касатся“, суперечить матеріалам. 16 листопада 1679 р. гетьман Самійлович в листі до сотника конотопського пише, що пану Кандибі він дав право відбирати повинности від людей, що мешкають коло Кандибиного хутора. „Зачим, ви, старшина конотопская, знаючи о той волѣ нашой, тѣхъ поменених пана Кандибини поданнихъ отъ насъ люцовъ жадными посполитыми тяжарами и становискомъ войсковымъ не обтяжали, и жебы войтъ семяновскій до своего ихъ не потягалъ послушенства (Генер. слід. Ніженського полку, Чернігів 1901, ст. 219 N. 84). 15 марта 1669 р. гетьман Многогрішний своїм листом наказує сотникови киселівському, щоб він „войтамъ приазавалъ величковскому, киселевскому, домашлинскому и всѣмъ громадамъ помененихъ селъ“, гатить греблю величківську (Обовр. Румян., Описи, вип. IV, ст. 17). 23 листопада 1693 р. сотник новгородський Лукьян Жоравка дав довід на заснування

в Новгородку Сіверському олійницького цеху (Обоз. Рум. Оп. вип. 3, ст. 819).

На жаль, легковаженне висновків, що до сотників, не одинокє у д. Слабченка. „Должность или урядъ полкового судьи, каже він, явился гораздо позже Богдана Хмельницкаго и его ближайшихъ преемниковъ... До 1669 г. особаго полкового судьи въ гетманщинѣ, какъ чиновника, не встрѣчается... Въ статьяхъ Б. Хмельницкаго упоминаются только войсковые судьи. При перечисленіи другихъ полковыхъ чиновъ полкового судьи не видно, хотя въ договорѣ подѣ Бѣлою Церковью въ 1651 г. есть подпись судьи черкаскаго, а на пунктахъ 1654 подписалось даже нѣсколько судей (розстр. — мое)... Со времени гетманства Многогришнаго полковые судьи появляются почти во всей гетманщинѣ... Признаніе полкового судейства урядомъ послѣдовало со стороны московскихъ властей въ 1669 г., когда царь нашелъ нужнымъ въ жалованной грамотѣ послѣ измѣны Брюховецкаго обратиться и къ полковымъ судьямъ. И такъ, только въ гетманство Многогришнаго и даже Сожойловича появился урядъ полкового судьи, какъ помощника полковника. Къ подобному же выводу, додає д. Слабченко, можно придти и другимъ путемъ — прослѣживая наличность судящихъ властей по актамъ“ (ст. 86—87).

Тут ми бачимо знов страшенну плутанину. Як се розуміти: і не було уряду і був, бо судді підписались під статями Б. Хмельницького. Що се таке: „до 1669 р. особаго (?) полкового судьи въ гетманщинѣ, какъ чиновника (?) не встрѣчается?“ А хто-ж такий був полковий судя: почесна назва, чи що?

На те, що уряд полкового судді існував з самого початку Гетьманщини, є вказівки. Се не дає права д. Слабченку так категорично висловлювати ся, як се він робить. Ось факти. Що полкові судді були ще при Б. Хмельницькім, бачимо з документа, надрукованого небіжчиком О. М. Лазаревським (Замѣчанія на историч. монографіи Д. П. Миллера, приложенія ст. 53): „року 1656 мѣсяца сѣнтября 26 дня, за висланнемъ насъ, Самойла Сухопаренка, судю полку нѣжинскаго и всего Сѣвера, отъ его милости пана Григорія Гуляницкаго, полковника нѣжинскаго и всего Сѣвера“... В 1663 р. в Ніжині полковим суддею був Макар Сидорів (Опис. Ст. Мал. II, 28). В „Переписнихъ книгахъ“, що містили в собі спис людей, приведенних до присяги московському цареві в 1654 р. ми знаходимо вказівки на існування тоді полкових суддів (А. Ю. З. Р. X, 292

і далі). Напр. в Стародубі ми бачимо суддю, який називається військовий (ст. 298), але ця назва могла бути дана помилково полковому судді московськими людьми, що робили перепись: московські люди і полковників звали „військовими полковниками“ (ст. 306). Ми бачимо суддю в Гадячі (ст. 301) і в полтавськiм полку (ст. 302). В „Переписних книгах“ споминають ся шість „війскових суддів“ (ст. 306), під якими треба розуміти суддів полкових, бо ми знаємо, що генеральних (війскових) суддів, котрі згадують ся в статях Б. Хмельницького, було тільки двох (А. Ю. З. Р. Х, 479).

Д. Слабченко правду каже, що для рішення питання, коли встановлено уряд полкового судді, краще всього слідити за суддями по актах, але для цього треба переглянути багато актів і не так наскоком і випадково, як се, на жаль, зробив д. Слабченко. При таких систематичних перегляданю актів ми навряд чи знайдемо потверджене виводів д. Слабченка. Напр. під 12 грудня 1664 р. в полтавських „мѣских“ книгах знаходимо: „предо мною Олешкомъ Кованкою, полковъзником наказним, и при бытности Івана Евѣфименка, судѣ полку Черыславского“ (книги міські полтавські, вид. В. Л. Модзалевським, ст. 5). Далі „Рок 1665 мѣсяця януаря 18 дня Предо мною Ромаком Сороковим, судею полку полковського“ (ст. 19). Значить, як уряд, суддя полковий був раніш 1669 р., і діло обійшлося без всякого „признанія московских властей“. Се „призпаніє“ — фраза кинута д. Слабченко, невідомо на підставі яких мотивів. Фраза дуже відповідальна в науковім значіню. Вона зовсім змінює той погляд, котрий існує в історичній науці, що юридично устрій Гетьманщини був незалежним від уряду московського і розвивав ся самостійно без втручання московського уряду.

На гетьманство Многогрішного і Самійловича д. Слабченко взагалі дивить ся як на якусь дуже важну епоху в історії Гетьманщини, а найбільше в історії суду (ст. 293—294, 305 і інші). Але і тут більш безірунтовних фангавій, ніж наукових висновків. Наприклад ось як малює д. Слабченко початок полкових суддів. „Со времєнь Хмельницкого, каже він, въ роли полкового козацкаго судьи является полковникъ. Специальных мѣстъ для совершения правосудія не было. Въ большинствѣ случаевъ судились или въ полковничьемъ дому или въ городскихъ управленіяхъ (sic). Непрерывныя войны постоянно отвлекали полковниковъ отъ ихъ административно-судебныхъ обязанностей и они

(полковники), въ силу необходимости, должны были доверити кому-нибудь исполненіе судебныхъ обязанностей. Поручити судъ городамъ (дивна точність термінології!), куда вторженія (?) первоначально не было замѣтно, являлось для полковниковъ нежелательнымъ, потому что пришлось бы вести изъ-за возвращенія власти борьбу (?) съ магистратами и ратушами и сверхъ того означало потерю большихъ зароботковъ. Въ силу такихъ соображеній правители полковъ необходимо пришли къ мысли имѣть у себя соотвѣтствующихъ помощниковъ-полковыхъ судей. Въ такомъ разрѣшеніи затрудненія полковника, очевидно (звідкіля для д. Слабченка се очевидно?), подражали своимъ административнымъ предшественникамъ — польскимъ старостамъ“ (ст. 295). Ся тирада — не науковий погляд; ніякого обірунтованя своїхъ думокъ д. Слабченко тут не дає. Думка, що полк, як адміністративна одиниця, мала свого попередника в польськѣм старостві, не нова. Її висловлював ще ранійше проф. М. Ф. Владимірскій-Буданов, але з обережністю, яка характеризує сього видатного вченого. М. Ф. Владимірскій-Буданов находить, що на правім березі Дніпра полки „отчасти соотвѣтствуютъ прежнимъ староствамъ“ і то не всі: на правім березі Дніпра полки були розміщені в 2 старостах брацлавського повіта і 7 київського. Щодо Полтавщини, то, каже проф. М. Ф. Владимірскій-Буданов, „нова адміністративна організація була впорядкована на непочатім ще ґрунті і не має нічого такого, щоб відповідало їй в давнійшій польській устрою“. Подібність поміж полком і староством, по думці проф. М. Ф. Владимірського-Буданова, була тільки поверховна, географічна. Внутрішній устрій полка був явищем оригінальним і дуже інтересним з історично-юридичного боку (Передвиженіе южно-русского населенія въ эпоху Б. Хм. ст. 19). Д. Слабченко пішов далі і рішучо заявляє, що „строго говоря, новыхъ територій, новыхъ административныхъ округовъ и ихъ границъ не было. Малорусское правительство потрудилось лишь замѣнить одинъ терминъ — другимъ, староство — полкомъ“ (ст. 30). Чи так же се?

Ми знаємо, що в Стародубі існувало за часів польського панованя староство (Лазаревскій, Опис. Стар. Мал. т. I, ст. 3), але стародубського полка при Хмельницькѣм не було. Стародубщина належала до ніжинського полку і тільки в 1663 р. вона була виділена в окремиій самостійний полк (Лазаревскій Опис. Ст. Мал. т. I, ст. 11, Максимовичъ, Сочиненія I, 745). В Стародубщині, як бачимо, справа з заміною „староства —

полком" зовсім не так стояла, як каже д. Слабченко. Було староство остерське. Після зборівського трактату 1649 р. був заснований окремий остерський полк, але в 1653 р. він уже не існував. Територія остерського староства змінилася в дечому перед тим, як увійшла в київський полк (М. Н. Александровичъ, *Остерській уѣздъ*, ст. 49—50). З староства любецького (Арх. Юго-Зап. Рос., ч. VII, т. I, ст. 296 і *Źródła dziejowe* т. XX, ст. 85) теж не зроблено полка. Отже не можна сказати, що поділ України на полки се була тільки зміна терміну. Ні, тут було щось инше, і початку поділу на полки треба шукати раніше 1654 р., видно в 1649 р., коли на підставі зборівського трактату робилися „реєстри війська запорожского“. Границі староств порушувалися при поділі на полки. Черкаське староство, наприклад, містило в собі і деякі села на лівім березі Дніпра, Ірклій, Кропивну, Голтву (Арх. Юго-Зап. Рос. ч. VII, т. I, ст. 366), які були виділені в окремий кропивенський полк (А. Ю. З. Р., X, 239).

Ідея, що полк — се староство так захопила д. Слабченка, що він не може допустити думки, щоб було інакше. Більша частина Полтавщини була під владою кн. Вишневецьких. Тут староств, як королівських урядів, не було, а старости були управителями Вишневецьких. Скільки було староств в Вишневецьчині і де старости сиділи — невідомо. Старостинський устрій і управа були організовані, каже д. Слабченко, на взірць королівських. „Конечно, додає він, старости въ Вишневецьчинѣ считались не только не родовыми, но и офіційально не могли считатся урядами. Тѣмъ не менѣе они, по своему значенію и компетенціи равнялись староствамъ государственнымъ“ (ст. 13). Зрозуміти, чим були староства в Вишневецьчині з слів д. Слабченка не можна очевидно; але він і сам не може сього знати, бо для пізнання староств в Вишневецьчині, їх устрою і характеру бракує матеріалів (статя проф. М. Грушевського, *Господарство польського магната в Зап. Укр. Наук. Тов. в Києві*, кн. I, ст. 26). Все, що д. Слабченко пише про староства в Вишневецьчині, він подає не на підставі фактів. Що староства в Вишневецьчині теж не переіменили тільки свою назву староства на полк, видно з того, що прилуцький полк хоч в більшій своїй частині й лежав на території Вишневецьчини, але містив в собі декілька сотень, котрі зовсім до Вишневецьчини не належали (Лазаревський *Лубенщина и князя Вишневецкіе в Києв. Стар. 1896 р. т. 52*, ст. 345). Хоч в Вишневецьчині існувало лубенське старо-

ство, лубенський полк теж появив ся тільки в 1658 р., а раніш територія лубенського полку була поділена між крапивянським і миргородським полками, які до Вишневецьчини не належали (Лазаревський, Исторические очерки полтавской Лубенщины Чт. в Общ. Ист. лѣт. Нестора кн. XI від. II, ст. 34 і 78). Як бачимо з сього, говорити рішучо, що староство змінило тільки свою назву, як се робить д. Слабченко, зовсім не можна. Що поділ території на староства міг мати значінне при поділі на полки, се досить правдоподібне, але про те, як велике було се значінне, говорити ще не можна, бо для того бракує матеріалів і в науці се питане мало ще й порушено. Висновок же д. Слабченка: „число полковыхъ територій должно ровняться числу староствъ, введенныхъ „за польске панованне“ (стор. 31) — не має основи, бо його не підтверджують факти. Факти говорять, як ми бачили, щось зовсім инше.

Як можна бачити з того, що вище сказано про працю д. Слабченка, нею зовсім не можна користуватись з наукового боку. Не боячись прибільшення, можна прямо сказати, що на кожній сторінці в книзі д. Слабченка є або не обігрунтовані, або прямо фантастичні, з наукового боку, виводи. Наприклад: „за полковниками признаны были только военныя функціи, во всемъ остальномъ все оставалось въ такомъ же положеніи, какъ и до Хмельницкаго“ (ст. 43). Як було до Хмельницького — ми дуже мало ще знаємо, бо бракує матеріалів. Далі: „При новомъ укладѣ (після 1648 р.) существовали прежнія сословія, но они не были такъ строго замкнуты, какъ нѣкогда. Свободенъ былъ переходъ изъ одного сословія въ другое. Все (?) уравнивало (sic) вольное (?) натуральное ховяйство“ (ст. 44). Остання думка д. Слабченка не обігрунтована і неясна. Що до першої про „сословія“, то вона зовсім нехтує те, що установлене в науці в справі питання про „сословія“ в Гетьманщині, бо всі дослідники приходять до однакового висліду, що шляхти після 1654 р. осталось зовсім мало і вона зараз же росилилась в козацтві, так що не можна говорити про існуванне шляхецького „сословія“ (див. праці Лазаревського, Максимовича, Міллера, Єфименка, Барвінського). Давнійшого селянства теж не було, а було щось инше. „Козачество и крестьянство, каже В. А. Мякотін (Рус. Бог. 1894 р. ч. 2, ст. 34), эти двѣ группы населенія, между которыми лежала ранѣе рѣзкая грань, раздѣлявшая свободу отъ рабства, благодаря послѣдствіямъ переворота, вызваннаго возстаніемъ, въ которомъ они дѣйствовали общими силами,

значительно приблизились одна къ другой“. „Представительство старшины, которое являлось народнымъ (?) представительствомъ, каже д. Слабченко, ослабляло (?) земское демократическое начало и только въ своемъ аристократическомъ видѣ было признано (?) даже самыми могущественными гетманами“ (ст. 45). Мова йде про „раду полковників“. Питанє се теж ще дуже темне і вимагає спеціальної праці. Про нього не можна говорити так, як д. Слабченко на ст. 45—46, не роблячи навіть вказівок на джерела, коли не числити тих 3—4, що випадково бачимо на сих сторінках. Що до історії „ради полковників“, то не треба забувати, що і генеральна старшина і полковники мали при кінці XVII ст. велику силу. Коли вони не зєднались в якусь „постійну раду“, то щось инше було причиною, а не признанє чи не признанє ради „могущественними гетманами“.

„Не смотря на то, что полковникъ, — каже д. Слабченко на ст. 46, — такъ или пначе долженъ былъ быть тѣсно связаннымъ съ полковными финансами, онъ въ 90 случаяхъ на 100 въ XVII ст., а 50 въ XVIII ст. являлся чиномъ (?) военнымъ. Военное дѣло стояло у него на первомъ планѣ, а всѣ другія функціи для него имѣли второстепенное значеніе“. „Статистичний метод“, котрим користуєть ся д. Слабченко дуже характеристичний для його наукових дослідів, але проти нього рішучо і обовязково треба в науці протестувати. А ось як просто пояснює д. Слабченко зміцненне власти полковників і старшини. „Воєннія „заверюхи“, какъ быражаются украинскіє лѣтописцы, помогали полковой старшинѣ захватывать чужія, или никогда не принадлежавшія отрасли управления. Военное дѣло основано на субординаціи — отсюда сила полковника“ (ст. 47). Все виходить дуже просто.

Не будемо робити більше виписок. До кінця книги можна переходити сторінка за сторінкою і бачити, як легко д. Слабченко рїшає найтруднїйші питання. Він десь (не каже тільки де) довідав ся і рішучо заявляє, що до 1682 р. „полковой урядъ (?) не признавался (ким?) урядомъ“ (ст. 297). На ст. 305 він знов довідав ся, що „съ Многогрішного (іменно з Многогрішного, а не ранїйше і не пізнїйше) громада обыкновенно присутствовала въ судѣ въ качествѣ учителей, свидѣтелей, экспертовъ по нѣкоторымъ дѣламъ, вліяла на исходъ нѣкоторыхъ рѣшеній и сама не судила, какъ думается г. Левицкому и г. Багалѣю“ (ст. 305). Не кажучи вже про рішуче висловлену

думку д. Слабченка, яка потрібує докладного обґрунтування, тут інтересна точна хронологія, хоч, як відомо з праць д. Міллера і Лазаревського, про суди в Гетьманщині ми досить мало знаємо, щоб говорити про якісь точні хронологічні дані в історії розвою суду в XVII ст.

Інтересно, що коли д. Слабченко говорить про „земельныя дѣла“, про надане земель за військові послуги, він зовсім не цитує „Генеральныхъ слѣдствій о маенностяхъ“, хоч вони видані вже по ніжинському, чернігівському, київському, гадацькому, прилудькому і переяславському полку. Можна думати, що д. Слабченко і не знає „слѣдствій“, але вони, як відомо, являють ся головним джерелом для пізнання землеволодіння, найбільше історії „пожалованій“. Нехтування головного джерела мало вплив і на висліди д. Слабченка. В них теж багато помилок і необґрунтованих думок. Напр. „благодаря подтвердительному универсаламъ и 10-лѣтней давности (?) владѣнія надданья изъ пожалованій на помѣстномъ правѣ обратились въ „вѣчную“ собственность надаваемыхъ“ (ст. 282). До сього д. Слабченко робить ще таку примітку: „Такимъ образомъ, захватъ ранговыхъ имѣній произошелъ на основаніи права, юридической нормы. А если такъ, то къ шляхетству такъ враждебно относиться, какъ то дѣлалъ г. Лазаревскій, не возможно“. О. М. Лазаревскій був серіозний вчений і говорив те, що говорили йому факти і про якесь вороже відношене його до шляхетства можна говорити тільки в полемічних памфлетах, а не в серіозних наукових працях, які повинні наперед спростувати ті факти, на основі яких зробив Лазаревскій свої висновки, а тоді вже й говорити про його ворожнечу, чи прихильність до шляхетства. Те, що д. Слабченко каже, нібито „захватъ произошелъ на основаніи юридической нормы“, чиста нісенітниця. Захват, як діяльність незаконна, не може опиратись на норму. Те історичне явище, що „населенныя маенности“ зробились власністю державців, мало свої причини в обставинах економічного життя Гетьманщини. Велику роль грало тут обезземленне поспільства. Питанне се довге і важке. Його не раз уже торкались в своїх наукових працях О. М. Лазаревскій, проф. І. В. Лучицький (рецензія на 1-й т. Лазаревського „Опису Стар. Мал.“ в Київс. Унив. Извѣс. 1889 р., кн. XII), В. О. Мякотін (Рус. Бог. 1894 р., в рецензіях на Генер. Слѣдства в Київс. Ст. і в рец. на 2 том Лазаревського „Опис. Стар. Малор.“ в „Огчеті о 37 присуд. наград Уварова), проф. Д. І. Багалій („Новый историкъ Малороссіи“) і недавно В. Барвин-

ський (Крестьяне въ Лѣвобережной Украинѣ въ XVII—XVIII в.). Тут не місце його докладнїше розбирати. Я хочу тільки підкреслити методу наукового дослїду д. Слабченка.

Щоб дати оцїнку працї д. Слабченка, треба сказати, що він, як ми бачили на Генер. Слїд., далеко не використовував всїх головнїших матерїалів, уже надрукованих. Йому невідомі, наприклад, деякі матерїали, друквані в Сборнику Харков. Істор.-філол. Общества. Що до архївного матерїалу, то ним користувався д. Слабченко зовсїм випадково, а про „малорусскїй полкъ“ можна написати докладну наукову працю тільки на основі архївного матерїалу. Ми привели докази, що д. Слабченко поводить ся з матерїалом не науково. Цитує він джерела теж не все точно. Напр. приписуючи якусь недоречну ролю бунчуковому товариству, якої воно нїколи не відіграло і не могло відіграти в Гетьманщині¹⁾, д. Слабченко загалом посилаєть ся на Лазаревського: „масса матерїаловъ, каже він, иллюструющихъ наше положеніе, собрана въ статяхъ г. А. Лазаревскаго о малорусскихъ фамиліяхъ и въ изданныхъ покойнымъ изслѣдователемъ равныхъ архивахъ“ (ст. 58). Вказівок на сторінки нема. Я навів вище чимало доказів необґрунтованости

¹⁾ „Бунчуковые въ своихъ рукахъ держали огромныя богатства, какихъ не имѣли гетманы (?!)... Къ власти они не были призваны и имѣли огромную силу. Они отгѣспили (?) полковниковъ, но и сами не стали на ихъ мѣсто. Они обезличили (?) гетмана... Бунчуковое товариство несло въ Украинѣ разрушительную миссію (?) и подготовило реформы Равумовскаго и переходъ къ общеимперскому управленію“ (стор. 58). Роспалена фантазія д. Слабченка зробила в бунчукових товаришів якихось страшних демонів. В дійсности се були досить смирні люди, підлягли гетьманам, котрих гетьмани, або уряди гетьманів, посідали частенько розслїджувати про деякі, між иншим і межові справи. Реформи Равумовскаго зовсїм не носили „разрушительного“ характера, а більше носили характер „созидательный“. Вони явились наслідком пробудження громадянського почуття серед старшини і мали на меті не „переходъ къ обще-имперскому управленію“, а як раз навпаки — самостійний розвій привїлецій Гетьманщини, хоч і на підставі шляхецьких змагань. Се добре виявилось і в епоху Великої Комісії 1767 р.

Коли зайшла беїда про сю Комісію, то касуємо одну догадку д. Слабченка (ст. 21 прим.). Мова йде про „Записку о... недостаткахъ, которыхъ въ М. Коллегіи трактовать должно“. Д. Слабченко думає, що ся записка була передана депутатові в Комісію і дивуєть ся, що в титулі Записки стоїть в М. Коллегіи, а не Комісії. Але так і має бути тут: „въ Коллегіи“, бо „Записка“ — се погляди Румянцева для Колегії. На підставі сеї Записки М. Колегія склала свій наказ своєму депутату Наталїну.

і фантастичности виводів д. Слабченка. Все те, взяте разом, позбавляє його працю всякої наукової вартости. Не можна покладати ся ні на що в праці д. Слабченка. Праці д. Слабченка не можна виправити, бо їй треба переробити сторінку за сторінкою. Її треба просто відкинути і написати наново. Користувати ся нею не можна.

Можна дивуватись історично-філ'ольогічному факультетови Новоросійського університету, котрий надруковав працю д. Слабченка в своїх „Записках“. І науці і д. Слабченкови факультет не зробив користи. Научна література одержала книгу, котру треба відкинути, а д. Слабченко виробив помилкові „наукові методи“, котрі буде прикладати і до інших наукових праць. Він вже випустив „Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII в.“ і хоче випустити скоро, як сам обіцяє, „ислѣдованіе по исторіи финансоваго строя Малороссіи“ („Опыты, ст. 70). Скорість, з якою д. Слабченко пише свої розвідки про важкі, головні в історії Гетьманщини питання, до яких не рішали ся приступати до сього часу серйозні дослідники, — бо бракувало матеріалу, на жаль обіцяє мало користи для науки.

Про наклад „Русалки Дністрової“.

Написав Михайло Тершаковець.

I.

Великість накладу та його доля.

Після невдачі з „Зорею“, яку Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич владили з початком 1834 або навіть з кінцем 1833 р., та якої не допустив до друку свіжо іменованій львівській цензор для руських книжок, о. Венедикт Левицький, на спілку з львівським митрополитом, Михайлом Левицьким, — названа трійця, поучена сумним досвідом, рішила напечатати „Русалку Дністрову“ в Будапешті, де цензурні відносини були лєкші, як в корінно австрійських краях. До того станув в пригоді Юрій Петрович, сербський студент, з яким Я. Головацький пізнав ся на студіях в Будапешті. На його то руки Я. Головацький вислав рукопись „Русалки“ ще перед 4 вересня 1836 р.¹⁾ Перед 6/10 1836 р. вона була цензурована і до яких 6 неділь мала вийти друком;²⁾ і дійсно в кінцем падолиста вона могла бути готова.³⁾ Перед 6/4 1837 р.

Прийнято на засіданню фільологічної секції 14 вересня 1911.

¹⁾ Гл. проф. дра Кирила Студинського: „Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49“, як XI і XII т. „Збірника фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка“, Львів, 1909, I ст., де подавий зміст листа Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/9 1836 р.

²⁾ Гл. *ibid.*, де поданий зміст листа з 6/10 1836 р.

³⁾ Гл. *ibid.*, 2 ст., де в змісті листа з 9/11 1836 р. сказано: „Док лист до рук прийде Русалка буде готова“. — Після проф. Студинського „Русалка“ була випечатана щойно в грудни 1836 р. (гл. *ibid.*, ст. XXXVI).

частину¹⁾ накладу післано до Відня, а відси до Львова²⁾. Тут мусіла „Русалка“ бути на ново цензурована тому, що була напечатана на Угорщині, яку в цензурних справах вважано заграничною державою. Цензурував її В. Левицький, котрий чіпився дрібничок та осудив її в червні 1837 р. Крім львівського цензора на порученє Zensur- und Polizei-Hof-Stelle мав висловити свою думку і віденський цензор, Вартоломеї Коштар³⁾. Сей не бачив в „Русалці“ нічого переступного, тому осуд В. Левицького здивував його⁴⁾. Доля „Русалки“ була одначе рішена після damnatur В. Левицького, не помогло і Коштареве transeat. „Русалку“ осуджено і сконфісковано⁵⁾, а гр. Седніцький, президент т. зв. Zensur- und Polizei-Hof-Stelle, зажадав 24/10 1837 р. від львівської губернії актив в справі конфіскати, „um beurtheilen zu können, ob nicht in diesem Falle von meinem Standpunkte aus, die Nothwendigkeit eintritt durch die k. ung. Hofkanzlei zu bewirken, dass an die betreffende ungarische Censurbehörde, welcher in dem befragten Fall ein unzukömmliches Benehmen zur Last zu fallen scheint, die geeignete Weisung erlassen, ähnlichen Unzukömmlichkeiten aber für die Zukunft vorgebeugt werde“⁶⁾. І дійсно від будапештєнського цензора зажадано вяснєнь в справі „Русалки“. Сей, будучи приятелем Ю. Петровича, попросив його видобути від авторів „Русалки“ потрібні вказівки. Листом із 26/4 1838 р. звернув ся останній за бажаними вяснєнями до Я. Головаць-

¹⁾ Як велику, про се буде мова вище.

²⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 2, де поданий зміст листа в 6/4 1837 р.

³⁾ „Wurde (ровум. „Русалка“) in der Lemberger Censur Juni 1837 mit damnatur erledigt. Laut Auftrag der h. Hofstelle wird dasselbe Euer Wohlgeboren (ровум. Коштареву) zur gefälligen Prüfung zugemittelt, um auch das Gutachten des hierortigen H. Censors darüber zu haben“. (Гл. мої „Матеріяли й замітки до історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840 pp.“, як III т. „Українсько-руського Архива“, Львів, 1907, ст. 114—115). — Інакше представлено се у проф. К. Студинського, після якого: „Дев'ятьсот екземплярів „Русалки“ задержано у Відні, а тамошня „Polizeihofstelle“ зажадала від львівської цензури ближших пояснєнь і цензорського орєчення. В сей спосіб дістала ся „Русалка“ в руки руського цензора, Вєдєдикта Левицького“ (гл. „Кореспонд.“, ст. XXXVII).

⁴⁾ Гл. мої „Матеріяли“, ст. 114—115.

⁵⁾ Говорить про се Я. Головацький у своїй замітці до листа І. Вагшлевича (гл. „Кореспонд.“, ст. 126, вж.).

⁶⁾ Гл. мої „Матеріяли“, ст. 113.

кого ¹⁾, який, звісно, не занедбав уділити їх як найскорше. Сі виясненя і цензорський звіт мусіди бути сього рода, що угорська королівська рада не бачила причини конфіскувати „Русалку“ і 26/6 1838 р. дозволила продавати її публично ²⁾.

Вирине тепер питанє, чи „Русалка“ дійсно розходила ся по Угорщині і в якім числі примірників вона там розійшла ся, чи люди, причасні до її долі, вєпіли розіслати її поза границі Угорщини, особливо до Галичини, скільки примірників сконфісковано, та як великий був цілий наклад.

На сі питання не було доси згідної відповіді ані у дослідників, ані у жерел, на яких можна було опирати ся. Найпопулярнійшою була гадка дра Омеляна Огоновського, висловлена 1889 р., що „ізъ выпечатанныхъ 1000 экземпляровъ „Русалки“ Петровичъ пбславъ (1837 р.) 900 на руки Головацкого до Львова, а 100 экземпляровъ до Вѣдня. Полиція забрала тѣ экземпляры, які були у Львовѣ“. „Зъ пбдѣ томъ конфіскаты вѣдобулась „Русалка“ ажъ въ 1848 р. По Галичинѣ розбѣшлись хиба лишъ тѣ экземпляры сей книжки, котрѣ Петровичъ вѣславъ

¹⁾ Was die Rusalka anbetrifft (sic), so bitte ich Sie mir gleich mit erster Post auf volgender (sic), und zwar entweder in der deutschen Sprache oder Lateinischen Sprache, und zwar das N Z* so das ein jeder lesen kann, besonders von dem Zensor. Im (!) ist Rescript gekommen damit Er relation gibt über Rusalka. Jetzt hängt v(on) Ihm ab das Schicksal der Rusalka. — Er wünsch (sic) zu wissen:

1) Warum ist dort Rusalka verbothen? was ist in Ihr Zensur widriges? Das NZr. bezeichnen Sie specialissime auf welcher pagina und welche Wörter.

2) Ob war dort Rusalka noch im Manuscript bei der Zensur? und was Sie zur antwort (sic) bekommen haben.

3) Wer am meistens (sic) ist gegen Rusalka?

4) Alle übrige was zur entschuldigung (sic) dienen könnte (sic). Besonders aber wie ich schon gesagt habe das zu bezeichnen, warum ist verbothen worden.

Ich habe grosse Hoffnung. — Wir werden Triumphiren (sic). Ich werde keine Mühe sparen, besonders aber der Zensor ist mein Freund. Ich erwarte mit der ersten Post die Antwort. — Er wird seine Relation verzögern nur wegen diesem Schreiben und Ihrer Antwort. Silentium altum — sapienti pauca. — Ewiger Freund G. Petrovic“ (гл. „Кореспонд.“, ст. 10). — Інтересно, що перша частинна листа Ю. Петровича писала по сєрбськи. — * Non Censurata.

²⁾ „Русалка є ab excelso Consilio Regio sub sessione dto 26 Junii одобрена и публично се продавати сие“, писав Ю. Петрович до Я. Головацького в листі в 12/2 (24/1) 1839 р. (гл. „Кореспонд.“, ст. 16).

бувъ до Вѣдня¹⁾. Першу частину сеї вістки автор „Ист. лит. руск.“ взяв без сумніву (виразно не цитує він жерела) зі споминів Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, напечатаних 1885 р., в яких сей м. и. сказав, що „Русалка напечатана въ 1000 экземплярахъ и Петровичъ прислалъ мнѣ всѣ во Львовъ за исключеніемъ 100 экз. посланныхъ въ Вѣдень“²⁾.

Безперечно, свідощтво Шашкевичевого друга, учасника спільної долі і недолі, повинно заслуговувати на довіре і на нього можна було і таки належало покликувати ся, одначе вже на основі знаних тоді (1889 р.) фактів треба було його провирити. Діло в сїм, що той сам Яків Головацький³⁾ заявив ще 1883 р., що „львовская цензура заарестовала 1000 экземпляровъ „Русалки“ и запретила продажу“. Тимчасом автор „Ист. лит. руск.“, не згадуючи навіть про свідощтво напечатане 1883 р., повірив пізнійшому свідощтву (з 1885 р.) без жадного застереження, мимо сього, що до якогось застереження, зглядно погоджена сих обох суперечних зі собою свідощтв спонукувало тверджене д. Володимира Коцовського, основане на ранше напечатанім свідощтві Я. Головацького (хоч д. В. К. не цитує жерела) і висловлене 1884 р., а саме, що „весь надѣйшовшій накладъ (1000 прим.) сконфісковано“⁴⁾. Він же (автор „Ист. лит. руск.“) поминув також свідощтво, яке появило ся в печати 1888 р., походило одначе ще з 1837 р., отже з року виходу „Русалки“, а до того в дуже достовірних уст, бо з уст одного із її видавців, М. Шашкевича; іменно в слідстві, яке з нагоди конфіскати „Русалки“ семінарські власти перевели з її видавцями, останній заявив, що „die ganze Auflage soll 800 Exemplare stark seyn“⁵⁾.

У найновійшого дослідника, проф. дра Кирила Студинського, після якого „вислано цілий наклад з Пешту до Львова

¹⁾ Гл. „Исторія литературы русской“, Львів, 1889, II-ої части 2-ий відділ, ст. 370—371.

²⁾ Гл. „Литературный сборникъ издаваемый галицко-русскою Матицею“, Львів, 1885, ст. 32.

³⁾ Гл. його статю п. з. „Къ исторіи галицко-русской письменности. (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину)“, поміщену в „Кіевской Старинѣ“ з 1883 р., т. VI. Наш цитат на ст. 649.

⁴⁾ Гл. І. Онпшкевича „Руска Библиотека“, т. III, ст. XXVI, Львів, 1884 р.

⁵⁾ Гл. „Зоря“ з р. 1888, ст. 13.

в цвітні 1837 р.“¹⁾, та „дев'ятьсот екземплярів „Русалки“ задержано у Відні“²⁾ — стрічаємо ся з компромісом між пізніше напечатаним свідоцтвом Я. Головацького і деякими новими даними, які принесла книжка сього-ж ученого, компромісом, який одначе не усунув давних суперечностей і крім сього поставив нас перед новими труднощами у розв'язці нашого питання. Неудача компромісу вийшла відси, що шановний видавець „Кореспонденції“ не узглядив всіх, для розв'язки нашого питання безперечно першорядних даних, поміщених в його-ж книжці. Сі дані — се листи згаданого вже Юрія Петровича, друга Якова Головацького, та Івана Головацького, Якового брата; вони писані до Я. Головацького в гарячий час, бо саме тоді, коли „Русалка“ виходила у світ або коли вже розходила ся по світі, і відси їх вага для нашого питання дуже велика. Одного велика шкода, а саме, що лиш деякі листи Ю. Петровича дійшли до нас в цілості, підчас коли з прочих задержали ся лиш змісти, зроблені самим Я. Головацьким; все-ж таки навіть самі змісти поучують нас про неодну річ.

І так з листа Ю. Петровича до Я. Головацького, датованого 6/4 1837 р., довідуємо ся, що „Русалка все издание послано во Вѣну. Gesch. bis Wien u(nd) v(on) dort wird aus d(ie)ser Compagnie Hr. Weppelbaum nach Lemberg schicken an Stanisl. Aulich“³⁾. На перший погляд виглядає, що оба наведені отсе речення не стоять зі собою в жадній звязи хоч би тому, що одно написане в славянській мові (великоруській), а друге в німецькій, та вже вище⁴⁾ наведено примір, який показує, що Петрович любив нераз писати частину листа по славянськи (по сербськи), а другу по німецьки; подаючи зміст з його листів, Я. Головацький йшов за оригіналом та задержав дуалізм мов, тільки що сербський оригінал переповів по великоруськи⁵⁾. Що одначе зв'язь сих двох речень є тісна, се вихо-

¹⁾ Гл. „Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849“ („Збірник фільологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка“, т. XI і XII), Львів, 1909, ст. XXXVI.

²⁾ Гл. *ibid.*, ст. XXXVII.

³⁾ Гл. *ibid.*, ст. 2.

⁴⁾ Гл. у нас ст. 3, зам. 1.

⁵⁾ По всякій імовірности Ю. Петрович не знав великоруської мови, по крайній мірі не знаємо жадного його листа в сій мові, навпаки всі три його листи, що дійшли до нас в цілості, писані по сербськи (гл. „Кореспонд.“, ст. 8—10, 16—17, 60—61); на сій основі можна говорити, що великоруська мова нашого речення походить від Я. Головацького.

дить із тої обставини, що друге з них (німецьке), само для себе, не має жадного значіння і тільки з першим (славянським) одержує його, звісно щойно тоді, коли його відповідно доповнити, зглядно поправити. І так „Gesch.“ належить читати: „Geschickt“. Що се за „d(ies)e Compagnie“, не знати; так само не знати, що се за особа „Weppebaum“, імовірно якась віденська перевозова фірма. За то „Aulich“ — се нічого иншого, як невиразне (и замість: п), зглядно недокладне (брак поперечки над: l) написане знаної в 1830 рр. львівської фірми Antich, через яку вже в цвітні 1837 р. Я. Головацький одержав книжки від угорського Серб, Федора Павловича¹⁾. Що сей Антич називає ся у Ф. Павловича Володиславом, а у Ю. Петровича Станіславом, і що Я. Головацький, ідучи за ними, назвав Антича раз Володиславом, а другий раз Станіславом, — се не дивниця, бо і Павлович і Петрович, що були віддалені від свого львівського земляка і довгим часом і великим простором, могли забути його хресне ім'я. Так само міг забути його і Я. Головацький, котрий подав свій коментар до Павловичевого листа вже після 1850 р. Супроти сього можемо з повним правом сказати, що Володислав і Станіслав Антич — се одна

¹⁾ Ф. Павлович писав 22/4 1837 р. до Я. Головацького м. и. осьщо: „У прочемъ желеѣи и дѣломъ засведочити колико Васѣ любимъ и почитуемъ, молимъ да бы мое Србске вѣнѣге, кое кодъ Глѣра Владислава Антиѣа тамошнѣгъ Трговца иматъ као некии мали знакъ мое любви к вама на даръ иѣи любезно и сердечно примили, и поредъ нѣи кадшто се и на вашу Браћу Срблѣ опомените, нашъ благонаклони прѣятель Ѳеодоръ Павловичъ“. До назви Володислава Антича додав Я. Г. осьяке пояснене: „Владиславъ Античъ, Сербъ изъ Герцоговины, купецъ бакалейныхъ товаровъ во Львовѣ, въ свое время славился честностью и доброкачественностью товаровъ во всей публикѣ во Львовѣ. Магазинъ его былъ въ самомъ рынкѣ возлѣ б. дома Товарицкаго. Онъ и другой Сербъ виноторговецъ Густа были православные, почти единственные изъ львовскихъ горожанъ. Античъ поддерживалъ связи съ своими земляками и потому редакторъ Сербской Лѣтописи Ѳеодоръ Павловичъ, съ которымъ я познакомился въ Пештѣ, прислалъ нѣскольکو экз. Лѣтописи, журнала издаваемого Серб. Матицей и другія книги — Изъ подаренныхъ мнѣ Павловичемъ книгъ по одному экз. я передалъ въ 1850-ихъ годахъ въ библ. Народнаго Дома во Львовѣ. — Я. Г.“ (Гл. „Кореспонд.“, ст. 6—7 і зам.).

До Антича, як до посередника між собою і Я. Головацьким, звертав ся і Ю. Петрович. Дня 7/6 1842 р. писав він до Я. Головацького м. и. осьщо: „Доциѣе писао сам Гдру Антиѣу, да ми што о вами јави, но и он ми незнаде ништо казати“. (Гл. *ibid.*, ст. 60.

особа ¹⁾. Конець кінців, обговорюване нами німецьке речення, переказане Я. Головацьким із листа Ю. Петровича, належить читати і розуміти осьяк: „Gesch(ickt) (розум. „Русалку“) bis Wien u(nd) v(on) dort wird aus d(ie)ser Compagnie Hr. Weppelbaum schicken an Stanisl. (?) Antich“. Що тут говорить ся іменно про посилку „Русалки“ (про котру сказано і в великоруськім реченні), а не про що иншого, про се нема що й сумнівати ся м. и. і тому, що инакше се речення не мало би найменшого зміслу.

Із двох вище наведених речень, взятих із листа Ю. Петровича, виходило би отже, що цілий наклад „Русалки“ (як він великий, про се в листі не говорить ся) післано з Пешту до Відня, а звідси мав вислати його Веппельбаум до Львова на руки Антіча. Що одначе сього місця не належить розуміти дослівно, ми зараз пересвідчимо ся про се: І так 28/6 1837 р., отже зовсім недовго після листа з 6/4, Ю. Петрович звівств Я. Головацького, що „Русал. 20 у Беч. До Ганки 10. У Земун 10“ ²⁾. Він же, Ю. Петрович, дав „Русалку“ купцям на продаж ³⁾, а також у себе лишив якусь частину примірників ⁴⁾. Як велике було число проданих примірників, сього не можна точно означити, хіба приблизно, а се на основі грошевої вартости проданих примірників, яка виносила 18, зглядно 20 fl. CM. На сю суму вложили ся: 1) 12 fl. CM. ⁵⁾, зглядно 10 fl. CM., які

¹⁾ Инше діло, що все таки лишає ся непевним, як властиво називав ся сей Антіч, Станіслав, чи Володислав; імовірніше одначе, що Станіслав (як його назвав Ю. Петрович) тому, що 1837 р. Я. Головацький через часте буванє у нього мав його імя в свіжій тямці і певно був би не назвав його ложно, хоть би се навіть зробив був і Петрович, — підчас коли в часі коментована Павловичевого листа (що найменше після 1850 pp.) хресе імя Антіча могло вилетіти йому з тямки. Одначе мимо сього, що Антіч міг називати ся Станіславом скорше, як Володиславом, я лишаю його хресе імя непевним.

²⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 2.

³⁾ 26/4 1838 р. Ю. Петрович писав до Я. Головацького: „приближесе и торъ Пештанскій, содъ научимъ юштъ данъ пречекати докъ се искуни тргорцы да прійимъ новце за Русалке да вамъ уедно пошлѣмъ, но ево неволѣ! навѣз у оно и то време и страшна она Катастрофа на нашъ градъ, трговцы се разиѣше и разбеѣше и тако ништа неприймихъ“. (Гл. „Кореспонд.“, ст. 8).

⁴⁾ 12/2 1839 р. писав Ю. Петрович до Я. Головацького: „За оне пакъ кнѣге (Русалке) ков су кодъ мене заостале, будите безъ бриге и уверени, да ій я као и самъ оной животъ чувамъ и на ныи пазямъ. За све я мюкъ чешку гарантирамъ“. (Гл. *ibid.*, ст. 17).

⁵⁾ 7/6 1842 р. писав Ю. Петрович до Я. Головацького: „Год. 1839

Ю. Петрович мав вислати на руки Я. Головацького, та які пропали, наслідком чого він виплатив на руки І. Головацького належність ще раз, але вже лиш в висоті 10 fl. CM., і 2) 8 fl. CM.¹⁾, які тойже Ю. Петрович доперва обіцяв вислати. Коли припустити, що один примірник „Русалки“ продавано по 1 fl. CM., то продано около 20 примірників. Крім сих проданих примірників „Русалки“ лишила ся у Ю. Петровича спора скількість примірників, які він передав Поповичеві, а сей знова І. Головацькому, що тоді був в Будапешті. В сій справі писав 27/8 1841 р. І. Головацький в Пешту до Я. Головацького осьщю: „Вбд Г. Поповича вдобравем: „Русалку Дністрову“ — 170 екземплярбв — казали, що нїхто не хоче купувати — не знаю чи всѣ то вже — Петрович мав но тілько всѣх збставити, крбм тих, що Г. Надеждин из Москви скблька на показ взяв. Напиши, що маю из ними дѣлати. — Я думаю, коб но як через границу перекрасти“²⁾).

Коди зберемо всї доси добуті числа, то нам представить ся осьякий рахунок сих примірників „Русалки“, які розійшли ся між людьми:

- 1) 20 (перед 27/4 1837 р. вислав їх Ю. Петрович до Відня [невідомо кому])
- 2) 10 („ „ „ „ „ Ю. Петрович до Земуна [невідомо кому])
- 3) 10 („ „ „ „ „ Ю. Петрович до Праги [на руки Вячеслава Ганки])
- 4) 170 („ 27/8 1841 р. дістали ся вони до Відня через [Ю. Петровича — Поповича — І. Головацького].)

Разом: 210.

желю сам био саобштити вам њеке вѣсти о жени а заједно вас и о Русалки извѣстити, и зато у Мцу Уулиу — яко се не вагам — упутии писмо са 12 f CM. под вашим адрессом на университет. Но као што сам се доцније могао извѣстити вы то писмо нисте добили“ (Гл. *ibid.*, ст. 60).

¹⁾ 29(17)/10 1842 р. писав І. Головацький до Я. Головацького: „вбдѣжаючи обѣцяв сам (розум. Ю. Петрович. М. Т.) за мене просити и вбвзатися, а найдалѣ за шѣсть недѣль вѣдомбств о собѣ и о моѣй справѣ дати, а заразомъ и за продану Русалку 8 f CM. вбдбслати (бо 10 f CM. вже менѣ на мѣсци був виплатив, хоч я дуже и вбдтгався брати, що вѣбм то вбн вже раз их посылав, та на поштѣ пропали, але вбн таки на вперте доконче ми их накинув, що через ѣго вину пропали, чом не посылав за реценисом). — Але як в Богом собѣ поѣхав, та тбльки его и чути — а я як жду так жду вже без мала чи не три мѣсацѣ, и годѣ и вѣдомости и прочого дбждатися“ (Гл. *ibid.*, ст. 66).

²⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 56.

5) До цього додати ще кілька примірників, взятих Надеждіним до Москви на показ, приблизно 5.

Разом: 215.

6) Крім цього була мова про приблизно 20 примірників, проданих або самим Ю. Петровичем або ким иншим (купцями, посередниками, то що), за які вторговано 18, зглядно 20 fl. CM. Виринає питане, чи Ю. Петрович вторгував сі гроші (все одно, чи безпосередно, чи посередно) за 3 перші позиції, зглядно за їх частину, — чи примірники, які продано за 18, зглядно 20 fl. CM., творили нову позицію. Відповідь на сі питання утруднена через брак фактів. Ся обставина, що годі припустити, аби Ю. Петрович розлихав „Русалку“ між різних людей даром, навпаки, що він одержав бодай частину грошей за примірники вичислені в 3 перших позиціях, а відтак і друга обставина, а саме, що той же Ю. Петрович в листі з 26/4 1838 р. говорив про купців, які забрали „Русалку“ в коміс та які з нагоди свого приїзду до Будапешту мали привезти гроші за неї, — промовляла би за потакуючою відповідю на перше питане. Натомість ся обставина, що годі припустити, аби „Русалка“ не була в обороті в сім місци, де вона вийшла, себто в Будапешті, а дальше, що Осип Левицький набув її іменню в Будапешті¹⁾, промовляла би за потакуючою відповідю на друге питане. Одначе з огляду на се, що рівно сильні моменти промовляють за і проти твореня нової позиції, буде найпораднійшою річю припущене нами число 20 примірників, які продано за 18 (20) fl. CM., переполовити та одну половину, себто 10 примірників, як певно продану додати до одержаних вище 215. Разом: 225.

Добуте щойно число (225) примірників, розісланих або розпроданих в різних славянських землях, поуче нас, що твержене Ю. Петровича, будьто „все издание послано во Вѣну“, а звідси до Львова, не відповідає дійности, бо до Львова післано не цілий наклад, а цілу частину, що лишала ся поза 225 примірниками. Як же велика була ся частина?

Після ранше напечатаного свідоцтва Я. Головацького число примірників, післаних до Львова і тут сконфіскованих, виносило 1000, після пізнійше напечатаного свідоцтва тогож Я. Головацького се число виносило 900. Є зовсім оправдана основа

¹⁾ Нише буде про се точнійше говорити ся.

думати, що в обох разях зайшла у Я. Головацького похибка, як се побачимо зі слідуемого: Вище сказано, що М. Шашкевич, запитаний 14/6 1837 р. в слідетві, як великий був наклад „Русалки“ відповів, що 800 примірників. На мою думку нема найменшого сумніву, що, складаючи таке зізнане, М. Шашкевич розминув ся в правдою о стільки, що він говорив про цілий наклад, який мав виносити 800 примірників, підчас коли під сим числом належить розуміти тільки скількість примірників, сконфіскованих у Львові. Думаю дальше, що Шашкевич сказав неправду свідомо, а се в тій цілі, аби спасти бодай сю частину примірників, якою орудував Ю. Петрович. Одначе на число, подане Шашкевичем, можна сміло спустити ся, бо він мусів подати до протоколу правдиве число, знаючи, що власти мають сконфісковану „Русалку“ у себе і що його правдомовність можуть кожної хвилі сконтролювати. На число 800 ми одначе мусимо спустити ся, а не тільки можемо, а се тому, що Шашкевич подав його не з воздуха, тільки на основі інформацій Я. Головацького, котрий мав в своїх руках цілу технічну сторону видавництва. Коли-ж опісля власти не допитували ся за великістю накладу „Русалки“ ні у Вагилевича, ні у Я. Головацького (який сам признав ся, що кермував цілим видавництвом), — то видко находили вірним число, подане Шашкевичем. На сій основі і ми можемо вважати його вірним, одначе лиш о стільки, що воно подавало не скількість цілого накладу, лиш скількість примірників, сконфіскованих у Львові.

Коли додамо дві осягнені таким чином позиції (225+800), то вийде, що цілий наклад „Русалки“ виносив 1025 примірників; для заокругленя можемо приймати 1000. Що таке число відповідає дійсности, за сим кромі вище наведених промовляє ще й ся обставина, що в обох свідощтвах Я. Головацького стрічаємо ся з числом 1000 (1884 р. — 1000, 1885 р. — 900 + 100 = 1000). Инше діло, що між сими обома свідощтвами заходять суперечности ¹⁾, що подробиці подані ними не відповідають дійсности ²⁾, одначе вгадка про число 1000 примірників в обох свідощтвах є цінна, бо вона свідчить про се, що число 1000

¹⁾ Після свідощтва, напечатаного 1884 р., число сконфіскованих примірників виносило 1000, після свідощтва, напечатаного 1885 р., воно виносило 900.

²⁾ Сконфіковано не 1000, ані 900, а 800 примірників; розійшло ся не 100, а 225 примірників, і не лиш до Відня, але і в инші стори.

так вбило ся в тямку Я. Головацькому¹⁾, що він міг відтворити собі його в своїй пам'яті по перейшло 40 літах.

З вище наведеного ми бачили, що цілий наклад „Русалки“, який виносив 1000 (точно 1025) примірників, був поділений на дві нерівні частини, з яких одна далеко більша (800 примірників, отже трохи менше, як $\frac{4}{5}$ цілого накладу) була сконфіскована у Львові та увільнена з конфіскати щойно 1848 р., а друга, далеко менша частина (225 примірників, отже трохи більше, як $\frac{1}{5}$ цілого накладу) розходила ся по людях з рук Ю. Петровича, в Угорщини, де „Русалка“ була дозволена. Ми бачили дальше, в якій скількості примірників і куди розходила ся „Русалка“. Знаємо іменно, що Ю. Петрович розіпхав 45 (20 до Відня, 10 до Земуна, 10 до Праги, около 5 до Москви), а може й 55 (додаючи до 45 ще 10 примірників, які він ще евентуально міг продати) примірників між чужою публікою, що (о скільки ми знаємо) вторгував за „Русалку“ 18, зглядно 20 fl. CM. та

¹⁾ В сїм згляді інтересне особливо свідоцтво, надруковане 1885 р. Я. Головацький тямив вірно, що наклад „Русалки“ виносив 1000 примірників, що одна частина примірників, далеко менша, аберігла ся, а друга, далеко більша, була сконфіскована. В 1880 рр. він забув вже про менші позиції уратованих примірників (пор. вище 2, 3, 5, евентуально і 6 позицію), а тямив лише, що уратовано більше число примірників, післаних до Відня. Сих примірників начислив Я. Головацький 100, підчас коли в дійсности їх було 190 (20+170) (пор. вище 1 і 4 позицію), значить він помилив ся (in minus) майже о сотку; одначе маючи в тямці, що цілий наклад виносив 1000 примірників, він сю сотку дочислив до числа сконфіскованих примірників і сим разом знов помилив ся о сотку (in plus). — Що до свідоцтва, надрукованого 1884 р., то ми можемо уважати його свого рода *Dichtung und Wahrheit*; *Wahrheit* о стільки, що дійсно цілий наклад виносив 1000 примірників, *Dichtung* о стільки, що прецівъ не цілий наклад був сконфіскований. Сеї видумки ужив Я. Головацький відай свідомо, а се в тій ціли, аби викликати відповідний ефект та досадно зобразити неприхильне становище австрійського правительства супроти відродженя галицьких Українців. Що ся видумка могла бути свідомою, за сим промовляла би ся обставива, що вже 1881 р. Я. Головацький представив був справу накладу „Русалки“ так, як се надруковано в його свідоцтві в 1885 р. [діло в сїм, що рукопись, яку надруковано 1885 р., Я. Головацький написав ще 1881 р. і сьогож року вислав на руки Богдана Діцицького (гл. „Сборн. гал-руск. Мат.“ в 1885 р., ст. 9)], представив її по змові найточнїйше, підчас коли 1884 р. він згадав про сю справу тільки мимоходом. Коли-ж він 1884 р. представив ту саму річ інакше, віж 1881 р., коли то він про неї думав основнїйше, то се відай тільки тому, що 1884 р. йому не розходило ся о сушу правду, лише о викликане ефекту при помочи чисел, зближених до правди.

що найпізнійше в половині 1841 р. „Русалка“ не находила вже жадного інтересу серед чужої публіки на Угорщині, наслідком чого Ю. Петрович постарався о висилку остаючих у нього 170 примірників на руки Івана Головацького. Угорські книгарі, що не розуміли мови „Русалки“, продавали її вже 1841 р. дуже радо навіть за дрібничку¹⁾, звісно тому, що не находили на неї покупу. Свідчить про се Осип Левицький, який саме 1841 р. набув примірник „Русалки“ на Угорщині, та який чувся по-кликаним „Rusinom jako moim współziomkom, o tém to dziele, tyczącém się ich literatury, podać wiadomość, a to tem bardziej, gdyż, chociaż w Galicyi mieszkam, książka ta, pomimo wzmianki o niej w Rozmaitościach lwowskich, do rąk moich nie doszła“.

З певністю можна сказати, що і зі 170 примірників „Русалки“, післаних на руки Івана Головацького, розійшлося в Галичині смішно мале число або таки й нічого. Вправді І. Головацький брався переначкувати „Русалку“ до Галичини²⁾, одначе із деяких фактів можна бачити, що перед 1848 р. вона була там білим круком. І так прим. о. Томович звертався за нею 1844 р. то до Івана Вагилевича³⁾, то до Я. Головацького через Карла Володислава Запа⁴⁾ і, розумієся, не одержав нічого, бо у Я. Головацького не було „Русалки“ на продаж⁵⁾, тільки один примірник на свою потребу. Якою рідкістю була „Русалка“ в Галичині, про се свідчить дуже вимовно факт, що навіть один зі співробітників „Русалки“, І. Вагилевич, не мав власного примірника, бо мусів позичати його то від Я. Головацького⁶⁾, то від Івана Бірецького⁷⁾. Чужинці були отже в далеко вигіднішій положенню, бо в перших літах після появи „Русалки“ між ними розійшлося далеко більше примірників, як

1) Гл. Осипа Левицького I лист із серії „Listy tyczące się piśmiennictwa ruskiego w Galicyi, staraniem ks. Lewickiego ze Szkoła wydawane“, перенечатаний в моїх „Матеріялах“, ст. 210 і д. Наш цитат на ст. 210.

2) Гл. про се вище, ст. 8.

3) Гл. лист І. Вагилевича до Я. Головацького, писаний 1/7 1844 р., напечатаний в „Кореспонд.“ на ст. 126.

4) Гл. лист К. В. Запа до Я. Головацького, писаний 14/9 1844 р., напечатаний в „Кореспонд.“ на ст. 127—128. Згадка про „Русалку“ на ст. 128.

5) Гл. „Кореспонд.“, ст. 126, там.

6) Гл. „Зоря“ в 1888 р., ст. 13.

7) Гл. лист І. Бірецького до Я. Головацького, писаний 31/1 1840 р., напечатаний в „Кореспонд.“ на ст. 22—24. Згадка про „Русалку“ на ст. 24.

між самими австрійськими, особливо галицькими Українцями, серед яких вона була великою рідкістю. Не знаючи і не маючи „Русалки“, останні не знали і про діло, довершене її авторами. Смерть найважливішого подвижника відродження, М. Шашкевича, галицько-українська суспільність приймила так байдужно, що Николу Устіяновича ся байдужність діткнула незвичайно сильно і спонукала його в 3 літа після смерти М. Шашкевича дати вислів своїму негодованню в прегарнім стиху, писанім первісно по польськи, а опісля переложенім на українське¹⁾. З українського тексту наведу дві перші строфи:

„Три яри-м глядав, ожидав три яри,
Ця яка цвітка пораночком мая,
Хотай маленька, смиренна, дрібная,
Блідного личка, независтой твари,
Не ввійде на Твоїм гробі;
Або звук струни сумраком вечерним,
Ударен скрошно братньою рукою,
З-над Дністра, Сяну родицям сіверним
Гомоном жалю, журною думою
Не подасть вістки о Тобі.

Но дармо-м глядав і ожидав дармо,
А в серцю гадка, лице паленіє:
Де-ж рускі діти?... надармо, надармо
А третьою яри сонце вечерів,
А за Тя нікто не скаже!
Нікто сусідам вісти не дасть знати,
Якоє серце земля привалила,
За яким сином плаче руска мати,
І на крест святий, де Твоя могила,
Віночка нікто не ввяже!“

(Гл. „Руска Цисьменність“, т. III. Вид. тов. „Просьвіта“, у Львові, 1906, ст. 180).

Правда, сього-ж таки року, коли Н. Устіянович написав свій стих в память М. Шашкевича, Я. Головацький подав свої, з теплом написані спомини про нього в I ч. „Вінка“, в який

¹⁾ Польський оригінал мав заголовок: „Cieniom Marcyjana Szaszkiewicza ku wiecznej Jego pamięci“. Н. У. бажав, аби його стих напечатав Ян Н. Каміньський у львівських „Rozmaitościach“; сей одначе відмовив йому сього в боязни, аби не „pagazić się publiczności“, а се тому, що в стиху приходили місця національно-політичного змісту, який декому міг бути немилий. Польський оригінал переложив опісля сам Н. У. на українську мову п. в. „Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічну Ёго память“ та напечатав 1848 р. разом з польським оригіналом. (Гл. Дра Ом. Огоновського „Ист. лит. руск.“, II₂, ст. 417).

перепечатано також всі оригінальні твори М. Шашкевича та майже всі переклади, напечатані первісно в „Русалці“, а крім цього поміщено деякі зовсім нові твори. Здавало би ся, що бодай тепер твори М. Шашкевича та вістка про його жите і діла найдуть сильний відгомін серед галицько-української суспільности, одначе на жаль так не стало ся з кількох причин: 1) Твори М. Шашкевича уступали що до скількості супроти чималой віршової плідности навіть такого І. Головацького, який великою скількістю своїх віршів міг імпонувати невибагливій публиці та притьмити самого М. Шашкевича. 2) Історична роля М. Шашкевича була поставлена в дуже непевне світло наслідком сеї обставини, що II часть „Вінка“, яко безпосередне продовжене I части, була зрадагована під тою самою фірмою І. Головацького, одначе вже язичієм. Безкритична публика могла не тільки не додумати ся сього, що тенденція II части „Вінка“ та цілої Шашкевичевої діяльности — се два протилежні бігуни, але й дуже легко могла взяти М. Шашкевича за один зі стовнів об'єднительного напру. 3) „Вінок“ після свідоцтва Дениса Зубрицького не мав великого круга читачів¹⁾ і тим самим твори М. Шашкевича, напечатані в нїм, не мали доступу до широких кругів суспільности.

Що наші припущеня про малий вплив творів М. Шашкевича, перепечатаних і напечатаних в „Вінку“ — вірні, доказом сього події 1848 і пізнійших років. Вправді 19/10 1848 р. „на запроводѣ товаришества Руского народного Просвѣщенія“ Н. Устіянович згадав про „Бандуриста“ незабвенного нашого Шашкевича²⁾, а два роки пізнійше М. Козаневич присвятив йому-ж знану теплу згадку, одначе не забуваймо, що Устіянович та Козаневич — се особи, які і лично і ідейно стояли до М. Шашкевича дуже близько, не дивниця отже, що вони відізнавали ся про нього в такий спосіб. Але як дивили ся на нього люди, що стояли оподалік від нього? Тижий прим. О. Левицький, що 1843 р. присвятив „Русалці“ цілу статю, в якій м. и. писав „Dziękuję więc niech będą rządowi, który nie tylko na stosunki polityczne, lecz i na niepotrzebne nowości baczne ma oko i Rusalcę Dniestrowej rozszerzyć się w téj formie, w jakiej z rąk triumwiratu wyszła, nie pozwolił“³⁾ — в своїй бесіді,

¹⁾ Гл. Н. Попова „Письма къ М. П. Погодину въ славянскихъ земель“, Москва, 1879.

²⁾ Гл. „Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицы“, Львів, 1850, ст. 8. ³⁾ Гл. мої „Матеріяли“, ст. 226.

виголошеній 26/10 1848 р. на зїзді руських учених, знав лиш се сказати, що „покойный М. Шашкевичъ, котрый переймввши ся духомъ народнымъ рускимъ, во ибсняхъ великую снаходилъ прїятнбсть“¹⁾. А чи не характеристичне для долї Шашкевичевих ідей се, що Я. Головацький, котрий хїба зі всїх був найблищий Шашкевичеви, найцїннїйшим із цілої діяльности свогого друга найшов його „Читанку“, яку він поручив „Матици“ напечатати, не згадуючи про инші, цїннїйші його твори? Чи не характеристичне і се, що Шашкевичева „Читанка“ вийшла дійсно, одначе не в мовї Шашкевича, тїльки в мовї „Галицко-русской Матици“? Чи не характеристичне дальше і се, що навїть така повна пістизму згадка М. Козаневича появила ся не в мовї, якою писав великий Небїщик, а в страшнїй паламарщинї віденського „Вїстника“? ²⁾ Звісно, вона появила ся в такїй мовї не з вини автора, а з вини редакції „Вїстника“, та се зовсім не змінє річи, а вказує лиш на се, що для ідей, голошених Шашкевичем, не стало вже місця в 1850 рр., бо прийшли грабарі, які мали їх погребати, прийшли чорти, які, користаючи з сього, що господар заснув, насипали кукілю між здорове зерно, і то насипали його стїльки, що майже придусили здорове зерно.

¹⁾ Гл. „Очеркъ“, ст. 84.

²⁾ „О несмертельный Маркіяне!“, говорить ся там, „трогательными словами тронулъ ты чувства, привалены тяжкимъ сиротинства каменемъ, въ задумцѣ погруженного молодца, и звернулъ увагу на оный предметъ, который въ моей души лежалъ, а не моимъ видѣлся быти. По ровлущѣ съ тобою я сиротонька отдаленъ отъ свѣта скитался безъ цѣли и надежды по берегахъ Опара и Орявы; тамъ твой голосъ ногопилъ мя: „Сбирай цвѣтоньки Верховиньскіи, а насадимъ городецъ русскаго слова“; но тогдашнї гадки мои молодцы не понимали твоего благовѣствованія. — Я собиралъ но не садилъ. — Судьба хотѣла, же мы ровлучили ся перемѣною мѣстца, ахъ за скоро розстались... а я запялся моимъ званіемъ. По долгомъ молчаніи, твой голосъ снова надлетѣлъ въ моего пребыванія стороньку, и возвалъ за дружбу твоей молоденькой красавой дони „Русалки“, колїсь ю отдавалъ за мужъ туда ва Дунай! Одержавши твое цѣлованіе, я подивлялъ твою дерзость и отъ того часа восхищались мои чувства про русское слово, про русскую словесность, и горять до нынѣ! Не могучи участникомъ быти твоей сватѣбы, уплелъ я первый зъ русскаго цвѣта вѣночекъ, и послалъ твоей донѣ въ упоминокъ, а ты его Руслане въ косы твоей надобной отданицы не лишилъ есь влести. — Ты важегъ еси огонь въ моей груди, который лише гробова переть загасити возможеть“. (Гл. „Вѣстникъ для Русиновъ австрійской державы“, Відень, 1852, ст. 150. Стая М. К. має заголовок: „Цвѣтка воспоминанія на гробъ Маркіяна Р. Шашкевича“).

Стрійна будова М. Шашкевича, здвигнена з таким трудом, була знівечена; треба було на ново здобувати се, що вже було здобуте, складати, що вже було зложене. Прихильники Шашкевичевих ідей мусіли зводити з противниками тяжкі боротьби в обороні народньої мови в літературі, сеї мови, яка вже силою факту, довершеного М. Шашкевичем, мала в літературі право горожанства. На боротьбу в обороні народньої мови затрачували ся найлучші сили, гаїв ся дорогий час так, що до здвигнення літератури в сій мові не було коли і взяти ся. Отже давне шукане, давне блуджене по манівцях і тріюмф ріжних чорних духів. Доперва в міру сього, як серед галицько-української суспільности кріпшала національна свідомість, як на народну арену стали виступати нові, чим раз свідомійші покоління, став рости і культ для Шашкевича та для його діла. Се одначе в нічім не змінє факту, що вплив Шашкевича та його „Русалки“ в перших літах і навіть в перших десятиліттях появи книжки був невеликий та ограничував ся лиш до людей, які стояли в більше або менше тісних зносинах з ним самим.

II.

Кошти накладу „Русалки Дністрової“.

Як незгідні між собою жерела що до великості накладу „Русалки“, так само незгідні вони і що до коштів накладу. І так до протоколу, стягненого і списаного 14/6 1837 р., М. Шашкевич зізнав: „was dieselbe (розум. Auflage, себто наклад „Русалки“) gekostet habe, ist mir nicht bekannt; ich habe meinerseits 15 Stück Dukaten¹⁾ dazu beigetragen, die ich von meinem Ohnswisterbruder Johann Audykowski Pfarradministrator in Konty ausgeliehen habe. Dem Wereszczyński²⁾ aber, den ich von Person gar nicht kenne, wird deswegen

¹⁾ У своєму рефераті з 25/11 1837 р. до гр. Седліцького, президента віденської Zensur- und Polizei-Hof-Stelle, барон Кріґ, президент львівської губернії, говорить хибно про 15 fr., себто 15 fl. СМ. Він каже іменно, що Я. Головацький одержав „von dem Kolomear Kreisschuldirektor Wereszczyński 60 fr. (чит. fl. СМ.), dann 15 vom Theologen Szaszkievicz“. (Гл. мої „Матеріяли“, ст. 113). Належить додати, що реферат бар. Кріґа писаний на основі протоколу візнань М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича.

²⁾ О. Никола Верещинський родив ся 1793 р. в Ходорові. Його отець, Михайло, був так само священником, а мати, Марія, походила з роду Федоровичів. Гімназіяльні та філософічні науки кінчив у Львові,

öffentlich Dank gesagt, weil er zur Bestreitung der Druckkosten auslehnungsweise einen Beitrag von sechzig Gulden Convvmze an den Jacob Glowacki gethan hat“¹⁾). Із цих слів М. Шашкевича не знати ще, чи вкладом його, М. Шашкевича, і вкладом о. Н. Верещинського був заплачений цілий наклад „Русалки“, чи може ще дехто доплатив до сього і скільки. Се пояснюють зізнання Я. Головацького: „Die Druck = und andere Unkosten habe ich selbst nicht bestritten, weil Ich kein Vermögen besitze, aber ich habe das nöthige Geld ausgeliehen und zwar beim Kreisschuldirektor in Kolomea Wereszczyński sechszig Gulden Convvmze, beim Martian Szaszkwicz 15 Stück Dukaten, die ich nach-dem Absatze dieses Werkes an die Käufer den Gläubern zurückzustellen hoffte“²⁾). Значить дійсно наклад „Русалки“ був заплачений вкладом о. Н. Верещинського та М. Шашкевича. 15 голандських³⁾ дукатів, одержаних від М. Шашкевича, в заміні на конвенційну монету дає 68·43 fl. CM.⁴⁾, а разом з 60 fl. CM., одержаними від Н. Верещинського, виносить 128·43 fl. CM., — себто стільки мав би коштувати цілий наклад „Русалки“. Се число не годить ся одначе із числом поданим в змісті листа Ю. Петровича до Я. Головацького в 4/12 1836 р., де сказано, що: „Русалка 11 болон = 157 fl. CM. за Русалку“⁵⁾).

Лишає ся вкінці ще одно жерело, а саме часто згадувані вище спомини Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, у яких говорить ся так: „Вскорѣ послѣдовало розрѣшення цензуры и услужливый Петровичъ прислалъ мнѣ счетъ за напечатаніе книжки въ суммѣ 400 гульд. На радости я написалъ письмо къ директору Верещинскому въ Коломыю, и онъ согласился дати 400 флор.“ „При уплатѣ оказался недочетъ въ типографіи въ 100 гульд. и Шашкевичъ взялъ въ займы

а теологічні у Відні. Висвятившись безжеино 1816 р., сповняв він протягом 8 літ обовязки учителя релігії в Сучаві, на Буковині, а опісля став директором головної школи в Коломиї і на сім становищі перебув повних 32 років. Умер 5/11 1882 р. в Чернівцях. Про його громадянську, літературну та педагогічну діяльність гл. „Кореспонд.“, ст. XXXVI — XXXVII, там.

1) Гл. „Зоря“ в 1888 р., ст. 13. 2) Гл. *ibid.*, ст. 14.

3) Що се були голандські дукати, про се говорить ся зараз нище.

4) Гл. Jos. Alois Ditscheiner — Joh. Karner: „Vollständiges Lehrbuch der kaufmännischen Arithmetik“. Pest, 1860, ст. 242 і д.

5) Гл. „Кореспонд.“, ст. 2.

у колеги Авдыковського „посаговихъ“ 20 голандських¹⁾ дукатовъ, обратився къ духовнику Тарасевичу, который принялъ ихъ подъ залогъ, и я послалъ 100 гульд. въ Пештъ“.

Свідоцтво Я. Головацького, напечатане 1885 р., о стільки годить ся із визнаннями М. Шашкевича і того-ж самого Я. Головацького в 1837 р., що воно стверджує у видавництві грошеву участь Н. Верещинського і М. Шашкевича. Впрочім всі подробиці сього свідоцтва відмінні від подробиць зі свідоцтва з 1837 р. І так 1) у свідоцтві, напечатанім 1885 р., говорить Я. Головацький про 20 голандських дукатів, підчас коли 1837 р. він згідно в М. Шашкевичем говорив лиш про 15 дукатів. 2) 400 гульд., чи фльор. (після свідоцтва, напечатаного 1885 р.) не стоить в жадній пропорції до 60 фл. СМ. (після свідоцтва з р. 1837), бо-ж 400 більше від 60 майже 7 разів. Між ними обома числами можна довести до деякої згоди лиш тоді, коли прийме ся, що під 400 зол. (Я. Головацький каже: гульд., фльор.) будемо розуміти не зол. СМ., тільки зол. польські²⁾. 400 зол. польск. в заміні на СМ. дає 99·05 фл. СМ., отже число, яке вправді зближене до 60 далеко більше як 400, яке одначе все-ж таки не покриває ся в 60. 20 дукатів³⁾ в заміні на СМ. дає 91·24 фл. СМ., а се число вже покривало би ся менше більше з тим, що подав Я. Головацький, який 20 дукатів уважав рівнозначною монетою зі 100 фл. (розум. СМ.). Таким чином після свідоцтва, напечатаного 1885 р., наклад „Русалки“ мав би винести 190·29 фл. СМ., себто 99·05 фл. СМ. (або 400 зол. польск.) + 91·24 фл. СМ. (або 20 голандських дукатів), одначе ся сума знов не покриває ся зі 157 фл. СМ. (гл. лист Ю. Петровича до Я. Головацького в 4/12 1836 р.), ані зі 128·43 фл. СМ. (гл. визнання М. Шашкевича і Я. Головацького в 1837 р.).

Котре-ж із наведених вище трех жерел — найновіше, зглядно найбільше зближене до правди? Думаю, що таким мусимо признати лист, точніше витяг із листа Ю. Петровича до Я. Головацького в 4/12 1836 р., в яким сказано, що кошти на-

¹⁾ Гл. вище ст. 17, зам. З.

²⁾ Гл. „Лит. Сборн. издав. гал.-руск. Матицею“ в 1885 р., ст. 32.

³⁾ Др. Ом. Огоновський, що йшов за свідоцтвом в 1885 р., взяв гульд. і фльор. Я. Головацького за зол. р(енські) (1 зол. р. = 2 кор.) і череа се ввів нове замішане в рахунок. Гл. „Ист. лит. руск.“, II, ст. 370 і 1 зам.

⁴⁾ Інтересно, що 20 дукатів в заміні на зол. польск. дає 368·46 зол. польск., отже майже 400, значить суму, яку Я. Головацький приписав Н. Верещинському.

кладу виносили 157 fl. CM. Се жерело заслуга на віру тому, що 1) воно походить з часу, коли „Русалка“ саме печатала ся, 2) від особи, яка заряджувала цілим видавництвом. 3) Як би хто закинув, що ми опираємо ся не на оригінальні листі Ю. Петровича, тільки на витязі, зробленім Я. Головацьким, який міг сфальшувати дані листа Ю. Петровича, то на се мусіло би ся замітити, що Я. Головацький не мав найменшої причини фальшувати, бо-ж витяз із листа Ю. Петровича він робив не для загалу, тільки для власного ужитку. Сі моменти загальної натури промовляють за повною віродостоїнстю свідцтва із 1836 р. Крім сього є ще деякі моменти спеціальної натури, які будуть обговорені трохи нище.

Натомісь проти повної віродостоїнности двох других свідцтв (із 1837 і 1885 р.) промовляють деякі моменти, котрі не дають приймати їх в цілости, тільки в часті. І так проти повної віродостоїнности свідцтва із 1837 р., себто зізнань М. Шашкевича та Я. Головацького, мусимо замітити, що вони (сі зізнання) були зложені не добровільно, тільки на жаданє власти, котра відповідно до сих зізнань могла примінити і евентуальну кару. Наслідком сього і М. Шашкевич і Я. Головацький (а також і Вагилевич) могли і мусіли складати такі зізнання, які для них були найвигіднійші, хоть би навіть розминали ся з правдою. І дійсно, ми бачили вже попередє, що М. Шашкевич у своїх зізнаннях свідомо додав хибно великість накладу „Русалки“. З певністю не помилимо ся також, коли скажемо, що 1) він говорив неправду, сказавши, що не знає, скільки коштував весь наклад „Русалки“, — 2) що він сказав її свідомо (бо-ж тоді принустити, аби його не цікавила справа, в яку вложив він всю свою душу, його, котрий вложив у видавництво і свою пайку гроша і саме сво пайку, що не ставала до покритя коштів за ціле видавництво), — 3) що сказав її в сій цілі, аби (відповідно до умови з Я. Головацьким¹⁾ власти набрали пересвідчення, що ціла справа виданя „Русалки“ інтересувала його, М. Шашкевича, дуже мало, що нею займав ся передовсім Я. Голо-

¹⁾ Як відомо М. Шашкевичеві (і розуміє ся його товаришам) грошила кара за напечатанє „Русалки“ за границями Галичини. Кари подобовав ся особливо М. Шашкевич, який по смерти вітця мусів думати про рідню як найстарший син і брат. „Чтобы спасти Шашкевича“, каже Я. Головацький, „я принялъ на себе всю вину, заявляя, что будто-бы будучи въ Пештѣ, я нашолъ возможность издати книжку“ (гл. „Лит. Сборн. издав. гал.-русск. Матиц.“ з 1885 р., ст. 33).

вацький. Коли-ж М. Шашкевич вважав відповідним сказати неправду (точніше: сказати, що не знає, скільки виносили кошти цілого видавництва, підчас коли він мусів їх знати дуже добре) що до коштів цілого видавництва, то тин більше мав він (а за ним і Я. Головацький) деякі причини не сказати правди що до подрібного рахунку коштів видавництва. Сих причин було дві: 1) Як відомо, видавцям „Русалки“ роблено закид із сього, що вони бажали оминати краєву цензуру і тому удали ся з печатанем на Угорщину. Обжаловані, найпаче же Я. Головацький боронив ся тим, що тому віддав рукопись „Русалки“ до цензури в Пешті, бо а) сам був в критичнім часі на студіях в Пешті, б) бо кошти печатаня в Пешті менші, як в Галичині. Коли-ж вони бажали, аби власти увірили в їхню аргументацію, то мусіли подати у своїх візнанях такі кошти печати, з яких власти бачили би наглядно, що печатане книжки в Пешті дійсно коштує дешевше, як в Галичині. 2) В 1 статейці було сказано, що М. Шашкевич у своїх візнанях подав цілий наклад „Русалки“ на 800 примірників та що він свідомо обнизив його о зверх 200 примірників. Відповідно до обниження великості накладу мусіли бути обнижені і кошти за наклад, бо в противнім разі говорене обжалованих про дешевість печати в Пешті власти назвали би викрутом.

Що-ж випадало обжалуваним обнизити? Чи пайку, вложену Н. Верещинським, чи пайку, вложену М. Шашкевичем? Ся обставина, що власти могли би сконтролювати правдомовність їх візнань у самого Н. Верещинського, а сей, старша людина (в критичнім часі мав 44 літ) і до того духовна особа, не став би говорити неправди, — спонукувала обжалованих подати його вклад у вірній висоті. Натомісьць вклад М. Шашкевича могли вони подати у меншій висоті; вправді в данім разі о. Іван Авдиківський міг би і мусів би на жадане властий сказати правду, себто, що він позичив М. Шашкевичеві більше як 15 дукатів, одначе останній міг зовсім добре викрутити ся тим, що решту позички ужив на инші ціли. Впрочім обнижене висоти свого вкладу М. Шашкевич з огляду на свої будучі відносини до церковних властий міг вважати корисним для себе з осьякої причини: Він, М. Шашкевич, був особисто неясібною людиною. До того його рідня була по смерти о. Семена Шашкевича (Маркіянового вітця, що вмер ще 1833 р.) в незавиднім матеріяльнім положеню, з якого міг вирвати її найстарший син, Маркіян, котрий саме 1837 р. скінчив духовну семінарію, мав висвятити ся

та одержати яку, звісно добру посаду. Коли-б отже йому прийшло ся старатись о таку посаду, то церковні власти могли би йому відмовити такої доброї посади, мотивуючи се тим, що він може вдоволити ся і гіршою, бо-ж він маюча людина, коли міг видати більше, як 15 дукатів на випечатаня такої, нікому непотрібної книжки, якою власти уважали „Русалку“. Чи і сей мотив відіграв у М. Шашкевича (а також і у Я. Головацького) якунебудь роллю при концепції їх зізнань, сього певно не можна сказати, одначе він міг грати деяку роллю, що впрочім не було би жадним гріхом. Конець кінців і М. Шашкевич і Я. Головацький мали різні причини обнизити висоту коштів накладу „Русалки“, особливо висоту пайки, вложеної М. Шашкевичем, підчас коли висоту пайки о. Николи Верещинського вони мусіли подати вірно. З сього виходить, що їх зізнаннями можемо покористувати ся, о скільки вони відносять ся до вкладу о. Николи Верещинського, натомісь мусимо відкинути їх, о скільки вони відносять ся до вкладу М. Шашкевича.

Що до третого і останнього жерела в наших питаню, себто що до споминів Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, написаних 1881, а напечатаних 1885 р., то вже в 1 статейці було сказано, що вправді не можна вповні покладати ся на подробиці, подамі в них, що одначе все-ж таки вони мимо великого віддаленя в часі зберігають важні дані, які відповідають дійсному станови річий. То само дасть ся сказати і про сю частину споминів Я. Головацького, яка говорить про кошти накладу „Русалки“. І так у споминах ми стрічаємо ся з такими числами, які на перший погляд не дадуть ся причинити ні до рахунку в 1836, ні до рахунку в 1837 р.; та се тільки на перший погляд, бо при ближнім розгляненю дивні числа, наведені Я. Головацьким, покажуть ся дуже інтересним помішанем різних дійсних фактів, одначе таким помішанем, яке помагає відкрити дійсну правду. Я. Головацький каже іменно, що при вирівнуваню рахунку в друкарни показав ся недобір в висоті 100 гульд. (звісно СМ.) та що на покритя сього недобору М. Шашкевич позичив у Авдиковського 20 голяндських дукатів так, що він, Я. Головацький, ніг вислати до друкарні нестачючих 100 гульд. При заміні голяндських дукатів на фл. СМ. допустив ся Я. Головацький маленької неточности, бо в дійсности 20 гол. дукатів дає не 100 фл. СМ., тільки 91.24 фл. СМ., значить Я. Головацький почислив трохи за високо. Та ся, впрочім мала неточність стає нам в пригоді. Вже вище (ст. 18, зам. 4) звер-

нено увагу на се, що 20 гол. дукатів, замінені на зол. польські, дає 368·46 зол. пол., отже близько 400 зол. пол. Саме таку суму приписав Я. Головацький о. Н. Верещинському, який одначе дав на печатанє „Русалки“ меншу квоту, бо лиш 60 фл. СМ., себто 242·31 зол. пол. Звідки-ж взяв Я. Головацький таку квоту? Я думаю, що вона в нічим иншим, як простим пересуненем вкладу М. Шашкевича на о. Н. Верещинського, вкладу, заміненого на зол. пол. та побільшеного, згідно заокругленого з 368·46 зол. пол. до 400 в такий самий спосіб, як 91·24 фл. СМ. заокруглено до 100 фл. СМ.; иншими словами: в свідощті Я. Головацького з 1885 р. представлено числами властиво лиш вклад М. Шашкевича, і то представлено його в трьох монетарних формах: в голандських дукатах, зол. СМ. та зол. пол., підчас коли вклад о. Н. Верещинського чисельно лишив ся властиво неозначений, згідно був означений хибно в висоті вкладу Шашкевича. Пояснює ся се тим, що вклад останнього своєю незвичайністю так вразив пам'ять Я. Головацького, що сей навіть по зверх 40 роках вірно пригадав собі його разом з заміною на сі монетарні вартості, які в 1830 рр. були в уживаню. Сея незвичайність вкладу М. Шашкевича полягала іменно в його великості: сума 20 дукатів, чи то 91·24 фл. СМ., сама собою була на 1830 рр. поважною сумою, а ще більше поважною в порівнаню із вкладом о. Н. Верещинського. Останній був прецінь людиною на становищі, і то на досить гарнім становищі, — М. Шашкевич був ще студентом, і то неважним, а все-ж таки в наклад „Русалки“ він вложив більшу суму, як його старший, до того маючий собрат. В 1881 р., себто в часі писаня споминів, в 67 р. свого життя, коли то Я. Головацький дивив ся критично і твердо на події „юних днів, днів весни“, могла йому названа незвичайність видати ся навіть неможливістю, иншими словами: в 1881 р. Я. Головацькому могло видавати ся неможливим, аби М. Шашкевич, бідний студент, міг вложити в наклад „Русалки“ більшу суму грошей, як о. Н. Верещинський, маючий чоловік, і тому то останньому приписав він поважну квоту 400 гульд., супроти яких вклад М. Шашкевича мав би бути тільки 1/4 частю. Конець кінців думаю, що представлена отсе мною комбінація що до помішань та пересунень ріжних дійсних фактів у пам'яті Я. Головацького — оправдана, значить, що в його споминах, напечатаних 1885 р., вклад М. Шашкевича можемо вважати вірно затамленим, натомість дійсний вклад о. Н. Верещинського призабути.

Коли зберемо разом се, що сказано про віродостойність свідоцтва з 1837 р. та свідоцтва з 1881 (1885) р., то покаже ся, що свідоцтвом з 1837 р. можемо послугувати ся, о скільки воно відносить ся до вкладу о. Н. Верещинського, натомісць свідоцтвом з 1881 (1885) р. можемо послугувати ся, о скільки воно відносить ся до вкладу М. Шашкевича. Після першого з них вклад о. Н. Верещинського виносив 60 фл. СМ., після другого вклад М. Шашкевича виносив 20 голяндських дукатів або 91·24 фл. СМ.¹⁾, разом 151·24 фл. СМ. Ми бачимо одначе, що ся квота годить ся майже вповні (ріжниця 5·76 фл. СМ. не грає жадної ролі) із рахунком свідоцтва з 1836 р., після якого наклад „Русалки“ виносив 157 фл. СМ. і яке ми приймили як найбільше віродостойне. Ся згідність рахунків є найлучшим доказом вірности переведених вище мірковань.

Означене висоти дійсних коштів накладу „Русалки“ 1) усуває остаточно незгідність, що доси заходила між жерелами, говорячими про се, 2) ставить у властивім світлі матеріяльну ролю М. Шашкевича у видавництві, в яке останній вложив більшу грошеву суму, як о. Н. Верещинський, а не навпаки, як се могло би виходити зі свідоцтва Я. Головацького з 1881 (1885) р. Ся друга обетавина становить ще один новий, лишній доказ на се, з яким западом брав ся М. Шашкевич до справи відродження українського письменства в Галичині, коли він попри свою найзамітнішу у ній духову участь доложив до неї і поважну на сей час і на свої матеріяльні засоби грошеву суму на се, аби опісля ціле жите злиднувати та терпіти недостаток.

¹⁾ В змісті листа Ю. П—а до Я. Г—ого з 23/2 1837 р. сказано м. и.: „Похід Игора получиў — и 90 фл. СМ.“ — До сих слів Я. Г—ий додав пізвійше осьяку дописку: „т. в. Петровиць получили отъ меня рукопись Слова о пол. Игор. перев. Вагилевича для напечатанья“ (гл. „Кореспонд.“, ст. 2 і 1 зам.), а ми додамо, що Ю. П. одержав і 90 фл. СМ., які могли бути вкладом М. Ш—а, зменшеним о 1·24 фл. СМ. Ся грошева посилка з перед 23/2 1837 р. мусіла бути наслідком жаданя Ю. П—а з 4/12 1836 р. вирівнати рахунки, без чого управа друкарні не хотіла видати накладу (по вирівнаню остання видала його, бо вже перед 6/4 1837 р. Ю. П. вислав „Русалку“ Я. Г—ому). Що до Пешту вислано лиш 90, а не цілих 91·24 фл. СМ., то се відай тому, що ще перед 11/1 1837 р. вислано тамже 15 фл. СМ. (гл. *ibid.*, ст. 2), відай також на рахунок „Русалки“. Можливо отже, що вкладу о. Н. В—ого не вислано первісно в цілости, тільки обірвано якусь, звісно малу частину, яку одначе вже перед 11/1 1837 р. відіслано навіть в надвишкою, наслідком котрої вкладу М. Ш—а не треба було посилати в цілости, тільки у висоті 90 фл. СМ. Як би там не було, все-ж таки 90 фл. СМ. майже вповні покриває ся із 91·24 фл. СМ., отже ще один доказ, що наші міркованя вірні.

Miscellanea.

Памяти Евгена Голубінского.

Одійшов ще оден визначний представник історичної науки взагалі і великоруської зокрема. По Ключевскім, найвизначнішим з сучасних великоруських істориків — Голубінскій, найбільший на ниві історії церкви, якого взагалі мала коли небудь ея дисципліна не тільки в Росії, але і в цілій Словянщині. Сей другий, що вправді вже давно був зломлений тяжкою працею і невідрадними її обставинами, що передчасом надломали його духові сили і зробили повним інвалідом за кілька літ перед смертю; його смерть — тільки нагода для об'єктивної оцінки його заслуг, його трудів, його індивідуальности; як активна наукова сила — він перестав існувати далеко скорше.

Самі собою стають поруч себе сі два представники великоруської історичної науки — Ключевскій і Голубінскій. Вихованці тоїж самої духовної верстви і духовної школи, ученики московської академії й її професори від початку і до кінця своєї наукової діяльности, многозаслужені представники двох споріднених дисциплін, що часто робили над тими самими питаннями (в агіографії) — і заразом такий різкий контраст між самими їх індивідуальностями. Оден улюбленець долі, який міг зіставати ся своїм і в тій духовній школі, яка його виростила, і серед поступових наукових кругів, в широких кругах молодіжи і в офіціальних та двірських кругах, чоловік популярний і безсумнівну — жадний популярности, широкої аудиторії. Другий — учений аскет, цілою душею відданий тому, що вважав науковою правдою, готовий перетерпіти все задлятого, аби обстояти свободу своєї

думки, незвичайно дражливий на пункті своєї оригінальності і незалежності. Чоловік з темпераментом старих релігійних еретиків, що своїм складом пригадує якого-небудь Авакума або інших представників церковної опозиції. Учений тої міри — котрому одначе до кінця життя приходило ся воювати з духовною цензурою, що клала своє veto на його писання і деяким так таки й ніколи не дала побачити світу. Індивідуальність сувора і суцільна, котра своєю щирістю й глибоким відданем змушує забувати і її наукову зарозумілість і односторонність судів, в імя піетизму до наукової правди, котрій служила.

Спомини одного з ближших до Голубінського людей, повірника його інтимних розмов, котрому він диктував свої спогади в останніх руках, появивши ся недавно,¹⁾ додали різні характеристичні подробиці до сеї цікавої і рідкої фігури — але основні прикмети її проступали так виразно в писаннях покійного історика, завдяки його суб'єктивізму, котрого він не цурав ся і не стидав ся, — що в головних рисах ся індивідуальність доста ясно вирисовувала ся перед всяким, хто уважно слідив за його науковою діяльністю.

Евген Песков, в школі тодішнім звичаєм перейменований на Голубінського — на честь земляка, професора моск. академії Ф. Голубінського, родив ся в 1834 р. в священичій родині в глухій куті Костромської губ. Перейшовши тяжку школу в лютий солигалицькій бурсі, з костромської семінарії був післаний до московської академії, де своїми здібностями і працею звернув на себе увагу звісного історика церкви професора Горського. Обережний, в школі Філарета вихований професор пробачав талановитому учневи його критичний, опозиційний дух, що так тяжко суперечив напрямкови духовної російської школи. Підправивши від себе „полицейским краснорѣчием“ (як висловляв ся Голубінський) його курсову працю про політику візантійського правительства против еретиків, Горський добив ся, що його учень дістав ступень магістра і по недовгій службі при семінарії був приділений бакалавром (доцентом) до московської академії при його катедрі історії рускої церкви. Голубінському було тоді 27 літ. З незвичайним завзятем увзяв ся він до студій над сим слабо розробленим тоді, до офіціальних вимог і точок погляду приноровленим предметом. Він поставив своїм завданням, ділом свого життя — написати історію „рускої церкви“ до

¹⁾ В Журналі Мін. Нар. Просв. 1912, V, статя С. Смірнова.

синодальних часів з становища наукового, критичного. Свою profession de foi історика він виловив з нагоди одної критики, висловивши ся непримиреним противником „історії тупой и лгущей“, котра загніздила ся в офіціальній церковній науці, а поборником „історії настоящей, которая стремится къ тому, чтобы по возможности вѣрно и по возможности обстоятельно узнавать прошлое и потомъ стараться такъ же вѣрно и обстоятельно воспроизводить его“. Сї слова не були фразою в його устах, але з такими щирими змаганнями тяжка була доля в тій духовній школі, в яку він попав і в якій судило ся йому зіставати ся до кінця.

Його перша велика праця — немов перший вступ до задуманої історії русскої церкви — монографія про Кирила і Методія (1867), предложена в рукописи на премію академії наук, була дуже прихильно оцінена Срезневским і нагороджена великою премією — але „по обставинам цензурним“ не могла бути надрукована і зістала ся в рукописи по нинішній день. Щасливіша була його друга праця — „Краткій очеркъ исторіи церковей болгарской, сербской и румынской“ (1871): вона була надрукована і не стягнула ніяких репресій на автора, навпаки — він дістав відпустку і засоби на наукову подорож до Греції й словянських земель. Вернувши ся з сеї подорожи, яку використав для ознайомлення з церковною археологією і сучасним церковним життям православних і католицьких земель, Голубінский з новою енергією взяв ся до головної праці — історії русскої церкви і до 1880 р. була готова перша частина її, два великі томи, що обіймали добу домонгольську. Але видати їх удало ся тільки завдяки Макарію, тодішньому московському митрополитови, що не тільки знайшов кошти на се видання, але і оборонив його від атак духовної цензури: добив ся того, що сю працю пропущено і Голубінському признано за докторську дисертацію. Невважаючи одначе на митрополичу протекцію, в синодальних і взагалі офіціальних сферах її критичним „руїнним“ характером і „публіцистичною“ закраскою були в високій мірі невдоволені. Синод спеціальним указом поручив духовним академіям не признавати наукових степенів (магістра і доктора) за праці, які не мають своєю безпосередною метою оборони правдивості і авторитета православної церкви. Победоносцов, всеильний управитель православної церкви, був невдоволений критикою канонізованих в російській церкві легенд про побут на Руси апост. Андрія, про Володимирове охрещенне. Коли

скоро потім умер митр. Макарій, заговорили навіть про вида-
лення Голубінського з служби; до цього не дійшло, але Голубін-
ський зістав ся під знаком не-ласки. Победоносцов заборонив
святкувати якнебудь 25-літній юбилей його діяльності; цензура
не пропускала його писань; навіть в академічнім орґані не
удалось йому надрукувати продовження своєї „Історії“ — вона
спіткнула ся на митр. Алексії в 1893 р.

Все се не минуло без сліду на Голубінскім, при його
вдачі і переконаннях. Тяжко працюючи він вів жите анахорета,
не підтримуючи ніяких особистих відносин, не буваючи між
людьми. Авдіторії він не любив і не цінив; не маючи здіб-
ностей і темпераменту лектора не мав популярности і не шукав
її. А одинокую дорогу, на котрій він еднав ся з ширшим нау-
ковим світом, загорожувала йому цензура. Він не скапітулював
перед нею, але його духові сили ослабли, зломил ся в таких
неприхильних обставинах. Коли обставини покращали для нього
— се було вже занадто пізно, того давнього Голубінського вже
не було.

В 1900 р. московські Чтенія, під своєю цензурою надру-
кували першу половину другої частини його праці, присвячену
історії володимиро-московської митрополії до пол. XVI в. Книжка
ея була переслана Победоносцову і зробила на нього дуже при-
ємне вражіння; в неприхильника Голубінського він зробив ся
прихильником, радив московському товариству друкувати історію
Голубінського далі; синодальні орґани перемінили зараз тон су-
проти нього. Утішений Голубінський поспішив передрукувати
в московських „Чтеніях“ перші томи історії, котрих давно вже
не було в продажі, й історію канонізації (1901—4) і став ла-
дити до друку другий том володимиро-московської доби. Але
сил не було, і скоро він мусїв облишити сю роботу, зробивши
на рукописи отсю приписку: „В маѣ 1904-го года, по приѣздѣ
домой изъ Петербурга, я принялся было за приготовленіе къ
печати 2-ой половины II тома И. Р. Ц... Но вскорѣ увидѣлъ
свое старческое безсиліе сдѣлать дѣло и оставилъ его. Да про-
ститъ мени Богъ и да простятъ люди, которыхъ интересуеть
дѣло! Е. Голубинскій. 29-го мая 1904“. (Сей том друкуеть ся
тепер, в таким виді, як він тоді лишив ся, в московських
„Чтеніях“).

Се був уже початок кінця. Очі сліпли — покійний став
диктувати свої спомини, але далі почала пропадати пам'ять.
Пять останніх літ були властиво аґонією. Покійний скучав таким

прикрим житем, жадно бажав смерти, і нарешті упокоїв ся 7 (20) січня. Поховано його поруч його учителя А. Їорського.

Pièce de resistance покійного зістала ся його історія церкви до-монгольської доби. Вона викликала незвичайне заінтересованне, була просто таки розхоплена і зробила дуже сильне вражінне в наукових кругах і в публіці. При тім центральним значінню, яке в до-монгольській добі мала церква, — Їодубінському прийшло ся порушити цілий ряд важних питань і з політичної історії, і з культурного життя, і в сфері оцінки жерел, і в історії письменства, і він не відступав перед ними, скрізь вносячи свій безоглядний критицизм, скрізь перепробовуючи дотеперішні погляди і на розвалинах ходячих гадок будууючи сміло власні здогади, або на підставі порівнянь, аналогій і пережитків церковного життя місцевого і грецького заповняючи прогалини там, де не ставало джерел, де уривали ся свідочтва сучасних намяток. Критичний дотеп, полемічний темперамент, той жар, котрий вносив він нерас в розслід дуже сухих і спеціальних тем, в котрих він одначе жив всім своїм житем, весь переносячись в епоху, — незвичайно впливали на читача. Живий, догенний виклад, жваві екскурси в новішні пережитки старого життя — підтримували інтерес, з котрими читались сі грубі томи — як рідко яка наукова лектура. І тепер, коли вже багато з тих здогадів показали ся помилковими, коли в інших питаннях нові дані дали інші розвязки старих загадок, коли різні проблеми історичного досліду і ставлять ся і рішають ся инакше, ся праця Їодубінського все таки зістаєть ся одним з найвизначніших утворів і мабуть довго не буде заступлена чимсь рівнож талановитим. При тім, о скільки історія церкви в до-монгольській добі головно розвиваєть ся в українських землях, в українських культурних центрах, мала і має ся праця великий інтерес і вартість також для нашої науки.

Друга частина, чи другий том, як її назвав Їодубінський, не тільки для нас не має того інтересу, як перша, але і сама по собі стоїть далеко низше від першої. Хоч автор і каже, що другу частину він приладив до друку слідом за першою, але між ними ціла безодня. Нема вже того могутнього критицизму, того розмаху мисли, тої сміливої, одноцільної концепції. Історія церковного життя перемінена в історію єрархії, галерію митрополитів, і в міру того як різні землі виходили з єрархічної власти сих митрополитів, виходять вони і з поля досліду автора.

Побачим, на скільки другий том сеї праці, не виданий за

життя автора та присвячений оглядови організації церкви і різних сторін церковного життя, пригадає нам блискучого автора історії до-монгольської доби. Але й сеї останньої досить буде для доброї й тривкої його слави.

М. Грушевський.

Перше поминальне богослуження за упокой Тараса Шевченка 1862 року у Львові.

ЗА ДУШУ СВ. ПАМЯТИ

Тараса

ШЕВЧЕНКА,

Славного руського вѣща, помершого дня 26 лютого 1862 року.

обдѣлсѣ въ рокии смерти, въ Понедѣльникъ, дня 26 лютого сего року, о 10^{ти} годинахъ рано въ православно-восточной Церкви во Францiшканской мѣстѣ у Львовѣ

ПОМИНАЛЬНОЕ БОГОСЛУЖЕНЬЕ.

на которѣ всѣмъ почитателямъ прѣбывающего въ памятникѣ руського славоиста гениа. родника загорѣти честь и чѣсто.

Львовъ дня 26 лютого 1862.

Свѣдѣнiя Кавенн.

Року 1862 дня 26 руського лютого, яко в річницю смерті поета, відбуло ся вперше поминальне богослуження за нашого вѣща у Львові в малій православній церковці, яка находилася тоді на Францiшканській улиці в глибині города. Місто тої церковці на тїм же церковнім ґрунті тепер поставлена нова, okazaна і значно більша православна церква.

Руську публику запросив на поминки плякатами розліплюваними і приватно розсиланими Ксенофонт Клижкович, тодішній головний сотрудник „Слова“, одинокої руської політичної часописи у Львові, двічі в тиждень що середи і суботи видаваної Богданом Дідицьким.

Плякат той тепер дуже рідкий, ледве у кого в бібліотечі знаходить ся, єсть 57 мм. довгий, а 42 мм. широкий. З десяти стихів другий (Тараса), третій (Шевченка), семиї (Поминальне Богослуженье) і десятій (підпис: Ксенофонт Климовичъ) зложені гражданкою, ірочі стихи кирилицею. По за обрубницею (рамцятами) в долині є ще стих випечатаний гражданкою: Типографъ Института Ставропігіянського.

Правописъ оповістки є етимольоїчна, але значно змінена в користь народного язика, майже фонетична. Статі такою правописею писані находимо тоді подекуди в „Слові“, іменно в мід пера Івана Хмаря, яким псевдонімом часто підписував ся Ксенофонт Климович, а навіть кілька статей писаних по українськи, іменно від декотрих українських писателів, а також декотрих галицьких народовців. Статі такі поміщав тоді Дідицький в своїй часописи яко „малоросъ“; здає ся він тоді фонетичну правописъ батателізував і навіть в голову не покладав, щоби місто „онъ“ могли у нас писати він, місто „говориль“ говорив, щоби могли „ы“ заступити буквою и, а „ѣ“ через і і пр.

Саме тоді почала виходити в новім напрямі літературна часописъ „для забавы и науки“ під редакцією Федора Заревича („Вечерницѣ“, 1 число видано 1 лютого 1862 р.). Все ж таки р. 1862 ледви чи кількох приклонників фонетичної правописи найшлось у нас навіть і межі голдовниками народного язика, а і „Вечерницѣ“ писали, іменно з початку, етимольоїчною правописею, хоть подібно як у Климовича значно зближеною до фонетичної (хто, вѣнъ, вона, вони, тєє, говорить, довженъ, повный, ходивъ, полюбивъ, честувавъ і пр.). То ж печатанє оповістки поминального богослуженя за Тараса Шевченка правописею етимольоїчною було в тім часі вкраєм одвітним. Правописъ етимольоїчна була ще довгий час в Галичині уважана яко єдино правильна. В кождім разі етимольоїчна правописъ оповістки на всіх ділала ободряючо; правописъ фонетична, так звана „Кулішівка“, була мало якому звісна і тоді в Галичині ввсїм не популарна.

На поминальне богослуженє прибули численно львівські Русини, як старші, так і молодь. Зійшли ся численно і „староруси“, до чого немало причинила ся справа обрядова, котру в „Слові“ порушували головно Наумович і Галька. Ціла церковця була набита публікою поминаючою великого поета.

Іван Верхратський.

Причинок до історії українського руху в Росії.

У збірнику листів Драгоманова до Івана Франка й інших (1881—1886 р.)¹⁾ на сторінці 190 № 45 надруковані „Уваги на програму Українців соціалістів-федералістів“. До них Іван Франко додає таку примітку: „Не пригадую собі, що се була за програма і від кого була послана Др—ву. Подану далі критику її прислав Др—в з висше поданим листом; в неї у Львові знято копію і вислано в Росію, а оригінал лишив ся у мене. Друкую його для повноти, хоча сама критика без відповідного тексту не всюди гаразд зрозуміла. І. Ф.“ Треба ще сказати, що листи наведені у тому ж збірнику на сторінках 126 — 139, №№ 32, 33 під заголовком „Перший і другий лист до Петербуржця“ належать до зносин з одними й тими-ж кореспондентами з Петербурга. Перед першим листом Франко зауважує: „В осени 1885 року прибав до Львова молодий студент Українець із Петербурга, здасть ся Дмитрієвський з наміром порозуміти ся листовно з Др—вим про різні речі, переказані йому кружком петербургських і інших земляків. У нього завязала ся жива переписка з Др—вим. Виїздячи назад у Росію, Петербуржець деякі листи забрав з собою, а отсі два не датовані, але писані в осени 1885 року лишив у мене, не відважуючись брати їх з собою. З огляду на їх ширший інтерес друкую їх тут у їх повнім тексті“. В першому листі до Петербуржця Др—ов між иншим писав: „Будьте ласкаві написати мені, чи багато українських кружків в Пітері, які їх напрямки, що вони роблять, що думають робити в недалекому часі, чи єсть у них стала організація.“²⁾

Висше згадані уваги Др—ва на програму були написані після передачі йому сеї програми, якої нема в переписці, оголошеної Франком, а листи під №№ 32—3 стоять в ближшій з нею звязку. Ми подаємо низше сю програму в її повнім тексті, а тепер хочемо пояснити, хто такі були автори наведеної тут програми. Се був кружок політичного напрямку, який складав ся з 13 осіб з поміж українського земляцтва і проістнував від 1883 до 1890 року, організуючи далі українську молодь у кружки, ведучи зносини з кружками инших напрямків та національностей і приймаючи живу участь в житю молоді в Петербурзі. Між собою члени

¹⁾ М. Драгоманов: „Листи до Ів. Франка і інших“ (1881—1886), видав Іван Франко. Львів, 1906.

²⁾ Див. „Листи“ ст. 1906.

називали свій кружок „кружком 13-ти“, але в зносинах, так сказати, зовнішних приходило ся, по звичаю того часу, називати себе „групою українських соціалістів-федералістів“.

Про діяльність сього кружка ми иншим разом розкажемо докладнійше, а тепер тільки скажемо, як і з кого він складав ся.

Українське земляцтво початку 80-х років у Петербурві було дуже численне і популярне. Воно мало гарно впорядковану і дуже багату як на той час бібліотеку, мало багату касу, впорядковувало вечірки, справляло що-річно роковини Шевченка. Безумовно, традиція українського земляцтва в його культурному змісті без перерви тягла ся від 60-их років, з часів „Основи“. Серед старих Українців у Петербурві жили ще в доброму здоров'ю такі земляки, як Костомаров, Мордовців, Мікшін, Вашкевич.

Цікаво знати, серед кого і як жила і переховувала ся політична думка українства від часу „Кирило-Мефодіївського Брацтва“, або хоч з часів „Основи“ до новітших часів (до 80-х рр.)?

В осени 1883—1884 академічного року, цілком по своїй власній ініціативі почало збирати ся окремо 5 людей з поміж українського земляцтва. Серед них були два студентами воєнно-медичної академії, один студент петербурського університету, один технольоїчного інституту і один бувший технольої, видалений за розрухи 1878—79 року. В 1884—85 академічному році до кружка запрошено ще двох студентів університету (один з них потім перейшов у воєнно-медичну академію), одного воєнно-медичної академії, одного лісового інституту, три студентки з Бестужевських і одну з Надеждінських курсів. Родом члени кружка були: четверо з Київщини, один з Херсонщини, один з Бесарабії, три з Харківської губернії, два з Чернігівської, два з Полтавської, значить шість людей було з правобережної і сім з лівобережної України.

Кружок завязав ся цілком конспіративно і хоч дехто з його учасників і не оминув „всеобщей гражданской повинности“, хоч декого пошарпала доля, але все таки істноване „кружка 13“, як центральної організації петербурської української молоді зостало ся невідомим як для політичної поліції, так і для загалу українського земляцтва. В 1888—89 р. навіть всі основателі кружка виїхали на Україну, а в Петербурві зостала ся тільки молодша генерація — так званий „кружок медико-технольоїв“. В тім самім часі яркою зіркою заблис в Петербурві Трохим Зінківський. Як розвивала ся українська політична думка в Петербурві за часи 1890—1905 років — нам невідомо.

Низше подана програма була пробою зібрати разом всі культурні, політичні і економічні риси, що єднали товаришів групи, а також ті риси, котрі їх відрізняли від інших опозиційних течій в Петербурзі. Ця програма багато разів читала ся, як у своїх, українських кружках, так і при зносинах з молодю інших напрямків.

Ця програма була уложена одним з товаришів спеціально для полекшення зносин і пропаганди; потім її переглянено і в де чому пороблено зміни. Цікава вона з того боку, що являєть ся трохи чи не єдиним документом, який свідчить про напрямок організованої української молоді на протязі 1883—1889 років. Два згадані листи Др—ва до Петербуржця досить ярко зазначають, якими питаннями і фактами цікавив ся кружок: отже західно-європейською літературою про терор та про федералізм, також думками Др—ва про початок тодішнього толстовського руху. Кружок просив його подати свою думку про компанію, котра почала групою „Освобождение труда“ нову течію — соціалдемократичний напрям в російських соціалістичних партіях. Крім того кружок намагав ся зорганізувати постійне набуване закордонної літератури, як Драгоманівської, так і загальної. Др—ов згодив ся на се з великою охотою, просячи zarazом допомогти і йому висилкою наукових книжок і всяких виписок з фольклору, що можна було зробити користуючи ся тільки петербурською „Публичною Библиотекою“. Кружок, пам'ятаю, вислав Др—ву такі капітальні видання, як академічне видання „Radloff: Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens“. Пересилано також і гроші.

Очевидна річ, сі зносини були для членів кружка не легкими, бо можна було сподівати ся провалу.

Той спосіб зносин, з котрого почав кружок, був найбезпечніший. Один з товаришів виїхав до Львова і почав переписку з Др—вим; з листів здіймав копії, котрі потім привіз до Петербурга, а самі листи лишив у д. Франка, чим спас їх для історії. Товариш, що вів зносини, тепер небіжчик, був у ті часи студентом, з початку петербурського університету, а потім военно-медичної академії, здаєть ся, до 1886—7 акад. року. Се був син священика Черниг. губ. м. Мена Дмитро Іванович Петровський. Іспит на лікара зложив 89—90 р. при московському університеті, після чого вступив на службу в чернигівське земство, але прослужив не довго, бо заразив ся сипним тифом і вмер. Покійник не мав часу працювати серед народу в тім напрямі, який виносив в своїй душі. В иншій місці ми ще вернемоь до постати Дм. Ів. Петровського, як кружкового діяча.

Коли звернемо ся до уваг Др—ва, то побачимо, що вони голов-но редакційного характеру і з більшістю їх треба погодити ся.

Де що з того, що Др—ов уважає зайвим, або непотрібним повторенем про національність, про фєдералїзм, було потрібним в практичних умов тих бесїд і спорів, які вели ся, наприклад, з народовольцями: і їм і нам відомий був великий принцип права людини і громадянина; але що-ж діяти, коли народове-лець в ту саму хвилину, коли ви робили висновок з великого принципу про національну волю доказував вам, що націоналізм єсть признакою зоологічною, а через те забезпеченє його не тільки некорисне, але навіть шкідливе (покійний Шевирьов — який брав участь в справі з 1 марта 1887 р. — казав, що на другий день після революції з такими напрямками, як національні взагалї неминучо прийдець ся розправляти ся військом; таку саму думку нам доводило ся чути нераз і від радикалів-великоросів). Через таку соціологічну „дикість“ опонентів приходило ся принцип націоналізму і його *raison d' être* в житю виводити таким способом, як він виведений в записці в пунктах під літерою А.

Далї Др—ов рішучо виступає проти згоди фєдералїстів з представниками партій „государственно-централїстическаго характера“. Їх Др—ов трактує як ворогів і висловлюєть ся, що фєдералїсти можуть дружити тільки з фєдералїстами. Тут теж непорозумїне. Ніколи не може бути в такій боротьбі, яка веде ся в 70—80 рр., в Росїї тільки одного опозиційного напрямку; їх буває кілька. Та, чи инша людина бере участь в якому-небудь партійному напрямї, тому що він більше підійшов під її розумїнне, темерамент, а то й просто тому, що з ним людина вперше стрїнулась; треба сказати, що й нема такого напрямку в принципях і способах боротьби, окрім хіба анархістичного, який не мав би *raison d' être* і не був би корисним взагалї. Хто-ж, воюючи, вибирає тільки одну якунебудь зброю, або обстрілює одну тільки позицію? Якї б не були програмові відмінни до певного пункту, то все таки єсть загальна мета, до здобутя якої треба йти разом. От через те хоч українська група і виразно відрізняла себе від інших напрямків, то одначе се не стояло на перешкодї як кружкови так і членам його ставати у пригодї роботою і грошима другим групам, хоч би й центра-лістичного характеру.

„Анти-гуманное направление въ европейской политикѣ — не ясно“ (В § N IV). Тут провідна думка така, що як би яка не-

будь окраїнна національність, придержуючись сепаратизму, схотіла стати самостійною державою, то зараз стала би жертвою якої-небудь шуки-держави; краще вже держати ся тої політичної купи, що так чи инакше склала ся; треба тільки инакше упорядкувати житє і тоді всім буде добре.

Говорячи про „сепаратистическое стремление нѣкоторыхъ национальностей и областей“, ми окрім Польщі мали на думці досить рішучий рух Сибіряків і початок тодішнього руху серед молодіжи донського козацтва, котре й досі відіграє далеко непочесну роль в громадському і державному житю Росії.

В примітці Драгоманова до С. сказано: „кінець вступного параграфу перед а) дуже темно виложений“. Се правда; тут автори записки провели дуже популярний тоді що до економічних перспектив погляд, висловлений вперше „київськими бунтарями“, що мов би то тодішні селянські бунти в часом розростуть ся, зроблять ся частійшими і зіллють ся в одно повстанне; так дивлячись, „бунтарі“ вважали потрібним підіймати сі селянські бунти. Члени петербурського кружка, очевидно, не згоджувались з „бунтарями“ що до пропаганди бунтів, але погляд на те, чим скінчать ся розрухи, здавав ся правдивим, а через те товариші вважали потрібним утворене соціалістичної інтелігенції, котра ті розрухи довела би до діла. Взагалі кружок вважав соціально-економічні питання дуже складними і більшу увагу звертав на політичні і культурні завдання, як більш відповідіючі вимогам часу.

Програма.

Если-бы мы хотѣли охарактеризовать себя однимъ терминомъ, то сказали-бы, что мы украинскіе социалисты-федералисты. Такимъ образомъ въ программу нашей дѣятельности входятъ задачи культурныя, политическія и экономическія. Сопоставляя наши цѣли съ условіями современной жизни въ Россійской Имперіи, мы видимъ себя вынужденными быть революціонерами.

А.

1) Культурная сторона нашей дѣятельности опредѣляется тѣмъ, что мы націоналисты. У насъ нѣтъ научныхъ данныхъ (да и едва-ли кто-нибудь можетъ представить ихъ), на основаніи которыхъ можно было-бы думать, что въ будущемъ исчезнутъ національности и все человечество сольется въ однообразное цѣлое; въ силу этого мы отказываемся отъ работы въ пользу фикціи сліянія человечества, которая должна была бы сопровождаться игнорированіемъ и подавленіемъ націо-

нальныхъ чертъ, т. е. страданіемъ живой личности. Объединеніе человѣчества въ области культурной мы видимъ въ объединеніи наукой и научной идеей прогресса, что вовсе не исключаетъ національной индивидуальности.

2) Мы чувствуемъ и сознаемъ себя украинцами, а не обще-россами (русскими); это чувство и сознаніе явилось у нас, благодаря нашему воспитанію и развитію среди украинскаго народа и условий его жизни съ одной стороны, укрѣнилось на данныхъ исторіи и этнографическаго анализа нашей народности съ другой стороны.

3) Мало того, мы желаемъ остаться украинцами, видя въ возможной денационализациі нашей фактъ далеко не демократическій; такъ полагаемъ мы потому, что не имѣемъ данныхъ, говорящихъ въ пользу того, что - бы кто-нибудь изъ отвернувшихся отъ украинства и порвавшихъ такимъ образомъ нити психическаго взаимодействія съ массой украинскаго народа, имѣлъ большую возможность да и охоту и умѣлость выполнить долгъ интеллигенціи по отношенію къ своему народу. Чувство привязанности къ Украинѣ съ одной стороны, лучшее знаніе условий жизни украинской, чѣмъ условий жизни другого края Росс. Имперіи съ другой, побуждаетъ насъ къ работѣ на родинѣ, т. е. и въ практической дѣятельности быть націоналистами.

4) Мы желаемъ дальнѣйшаго сохраненія украинской національности, что нужно понимать, какъ желаніе культивировать и доразвивать тѣ черты нашего національнаго типа, которыя, благодаря историческимъ и этнографическимъ условіямъ, успѣлъ выработать украинскій народъ и которыя симпатичны съ точки зрѣнія научнопонимаемой идеи прогресса. Ко всѣмъ другимъ чертамъ украинскаго типа мы относимся или индифферентно или отрицательно.

5) Мы не противимся свободной ассимиляціи и возможному объединенію съ другими національностями подъ вліяніемъ науки; мы не хотимъ изолироваться и жить такъ, что-бы наши интересы исключали или противорѣчили интересамъ другихъ національностей, а въ содѣйствіи этому свободному развитію мы видимъ работу въ высшей степени космополитическую.

6) Мы возмущаемся политикой нивелированія, безразлично, идетъ ли она отъ деспотизма или изъ прогрессивныхъ круговъ, если нивелировка идетъ при помощи государственной централизациі и національно государственной гегемоніи.

7) Какъ украинцы, какъ народность безправная въ культурномъ отношеніи, мы не представляемъ себѣ нашего освобожденія безъ такогo же освобожденія польской, литовской, бѣлорусской, латышской народностей, безъ освобожденія Кавказскихъ народностей и огромной массы ино-

родческихъ племенъ и безъ представленія правъ на свободное культурное развитіе народностямъ, вкрапленнымъ среди украинскаго народа; в потому ставимъ себѣ въ обязанность содѣйствовать васколько это въ нашихъ силахъ культурному освобожденію всѣхъ подневольныхъ національностей Росс. Имп.

Требованія и работа (легальная и нелегальная) въ области культурной, рассматриваемая под указанными углами, будетъ состоять въ содѣйствіи и участіи нашемъ :

- I. Въ развитіи науки объ Украинѣ (исторіи, филологіи, этнографіи).
- II. Въ развитіи украинской литературы, театра, музыки.
- III. Въ развитіи печати на Украинѣ.
- IV. Въ организаціи народной украинской школы на началахъ національной педагогики.
- V. Въ поддержкѣ умственно-этическихъ движеній украинскаго народа.
- VI. Въ противодѣйствіи отрицательнымъ сторонамъ обрусенія края.
- VII. Въ поднятіи національнаго вопроса въ общерусской и другихъ литературахъ.
- VIII. Въ возбужденіи интереса среди живущихъ на Украинѣ къ украинской наукѣ и литературѣ, что будетъ достигаться главнымъ образомъ устройствомъ бібліотекъ и распространеніемъ книгъ.

Въ выполненіи этой части нашей программы мы опираемся почти исключительно на интеллигенцію и лишь отчасти на наиболѣе интеллигентныя личности среди крестьянства.

Такъ какъ конституція дала бы возможность отчасти выполнить эти задачи, то мы не можемъ не относиться желательно къ факту существованія конституціи въ Россіи, какъ формы переходной.

В.

Въ сферѣ политическихъ отношеній мы стремимся :

I. Къ полной національной автономіи (самоопредѣленію) Украины, къ самоуправленію на демократическихъ началахъ.

II. И по принципу, и по практической необходимости того-же желаемъ и для всякаго области и національности, входящей въ составъ Росс. Имп., внѣ зависимости отъ того, имѣла-ли національность въ прошломъ свое самостоятельное политическое бытіе или нѣтъ; „историческому праву“ противопоставляемъ право каждой народности на свободное развитіе.

III. Соединеніе національностей и областей въ одно федеративное государство по полному сознанію каждой изъ нихъ своей выгоды при этомъ, мы считаемъ болѣе прочнымъ, чѣмъ какое-либо соединеніе съ другимъ цементирующимъ началомъ, а потому, что касается формъ взаимоотношеній національностей и областей, мы ратуемъ за федеративныя формы, какъ наиболѣе справедливыя.

IV. Федеративныя-же формы принимаемъ и во вѣдшихъ между-государственныхъ отношеніяхъ.

V. Языкъ, историческое прошлое и общность интересовъ въ настоящемъ — вотъ тѣ естественныя факторы, которые опредѣляютъ дѣленіе на автономіи.

Смотря такъ, терминъ „Украина“ представляется намъ въ будущемъ терминомъ интегральнымъ въ смыслѣ политическомъ; перечисленные факторы обусловятъ, безъ сомнѣнія, оригинальность задачъ на Кубани, сравнительно съ Украиной, а этой послѣдней сравнительно съ Подольемъ, Подоліей и т. д.

Такимъ образомъ мы стремимся къ важнѣй существующей политической организаціи Россіи централистическаго характера организаціей федеративнаго государства; это федеративное государство должно гарантировать развитіе мѣстной инициативы въ дѣлѣ управления краемъ предпочтительно передъ усиленіемъ вліянія этого края на свои дѣла черезъ посредство центрально-государственныхъ учреждений; должно гарантировать народное образованіе, какъ основу демократическаго самоуправления; должно гарантировать развитіе національности и племенъ въ культурномъ отношеніи, и гарантировать вообще права личности, пропаганды, агитаціи.

VI. Мы противъ возведенія въ обязанность для каждой народности Росс. Имп. участія въ будущемъ федеративномъ государствѣ; мы стоимъ за полное право каждой народности ориентироваться въ данномъ случаѣ такъ, какъ она сама пожелаетъ; дѣло политическаго такта и развитія подсказать вѣрное рѣшеніе.

Что-же касается насъ, какъ украинцевъ, то мы не видимъ въ будущемъ стрѣхъ причинъ, побуждающихъ не вступать въ федеративное государство; съ другой стороны, мы видимъ мало данныхъ для залого нашего самостоятельнаго бытія, особенно въ виду общаго антигуманнаго направленія въ европейской политикѣ.

Тѣмъ не менѣе мы все-же ставимъ вопросъ о нашей полной независимости въ моментъ могущаго наступить переворота; мы не видимъ въ такой постановкѣ вопроса противорѣчія чьимъ-либо интересамъ и наоборотъ, видимъ гарантію отъ посягательства на наши.

Въ цѣляхъ намѣченныхъ политическихъ интересовъ, мы опираемся на оппозиціонныя современному политическому режиму движенія:

- 1) На революціонное политическое движеніе съ обще-русскимъ государственно-централистическимъ характеромъ.
- 2) На сепаратистическія стремленія нѣкоторыхъ національностей, краевъ и областей.
- 3) На децентралистическія движенія нѣкоторыхъ провинцій съ цѣлями самоуправления.

Съ первымъ движеніемъ у насъ общія цѣли экономическаго переустройства на началахъ коллективизма; со вторымъ общія цѣли политическаго переустройства Рос. Имп. на началахъ національной и областной независимости.

Расходимся-же съ первымъ на болѣе прямой и интенсивной постановкѣ федеративно-національныхъ отношеній, со вторымъ и третьимъ — на противопоставленіи федерализма сепаратизму или чаще и главнымъ образомъ въ обязанности съ нашей стороны внесенія въ политическое движеніе и экономическихъ требованій. Этими сопоставленіями выясняется наша роль въ современныхъ движеніяхъ въ Росс. Имп. Идя объ руку съ общерусскимъ социальнымъ движеніемъ, мы должны пропагандировать въ духѣ полной независимости и свободнаго федерировація національностей и областей; идя-же рядомъ съ сепаратистическими движеніями, мы должны пропагандировать и агитировать въ пользу присоединенія къ политическимъ требованіямъ требованій экономическаго переустройства на социалистическихъ началахъ.

Итакъ, смотря съ точки зрѣнія всего сказаннаго, мы видимъ наши задачи въ борьбѣ съ деспотизмомъ и политическими недоразумѣніями (сепаратизмъ) и предрасудками (централизмъ), а это обуславливаетъ:

1) Пропаганду съ нашей стороны среди украинской молодежи и интеллигенціи федеральныхъ междунаціональныхъ и междуобластныхъ отношеній, что достигается организаціей кружковъ среди живущихъ на Украинѣ и украинской молодежи собранной въ центрахъ, распространеніемъ идей федерализма.

2) Пропаганду тѣхъ-же идей среди молодежи національностей и областей съ сепаратистическимъ характеромъ, и

3) Въ содѣйствіи другъ другу въ обмѣнѣ литературой, опытомъ, взаимной адвокатурой и популяризаціей съ группами, тождественными нашей по убѣжденіямъ. И въ этой сферѣ дѣятельности, какъ и въ культурной, мы главнымъ объектомъ своего воздѣйствія считаемъ интеллигенцію, а воздѣйствіе-же на народъ должно выразиться:

1) Въ изданіи, распространеніи популярныхъ брошюръ съ критическимъ отношеніемъ къ царизму и бюрократизму, какъ началамъ, враждебнымъ народнымъ интересамъ, здѣсь-же должно идти изложеніе началъ политической свободы и расчлененія тѣсной связи этихъ началъ съ экономическимъ благосостояніемъ народа; развитіе этихъ мыслей важно связывать съ традиціями козачества и Сѣчи Запорожской.

Примѣчаніе 1. Что касается нашего мнѣнія о партійныхъ отношеніяхъ, то мы высказываемся въ томъ-же духѣ, въ какомъ высказались выше, говоря о живящихъ и междунаціональныхъ отношеніяхъ вообще: мы стоимъ за самостоятельный образъ дѣйствій украинцевъ и, какъ пар-

тіи, высказываемся противъ сліянія съ общерусскими партіями, а также противъ признанія украинской партіи фракціей какой-либо изъ нихъ.

Имѣя выше сказанное противъ „русскихъ“ партій, мы относимся тѣмъ не менѣе съ должнымъ уваженіемъ къ ихъ дѣятельности; добавимъ, что намъ несимпатичны ихъ взаимная нетерпимость, признаніе каждой изъ нихъ за свою дѣятельностью максимума продуктивности, наконецъ, ихъ государственный централизмъ.

Въ нашихъ глазахъ дѣйствіе „соціалъ-демократовъ“ въ рабочей средѣ не менѣе важно, чѣмъ работа „милитаристовъ“ въ войскѣ и „народовольцевъ“, между прочимъ, на поприщѣ борьбы посредствомъ террора.

Въ такой дифференцировкѣ дѣятельности мы видимъ наибольшей успѣхъ борьбы.

До сихъ поръ дифференціація русскихъ революціонныхъ силъ обусловливалась или классомъ (рабочій, буржуазный), или элементомъ государственной жизни (войско, правительство); мы-же — націоналисты — находимъ необходимымъ обусловить дифференціацію силъ и дѣятельности еще и этнографическими различіями людей, что вполне оправдывается съ точки зрѣнія средствъ.

Примѣчаніе 2. Принципъ федеризованія партій и группъ не исключаетъ выгодныхъ условій борьбы, онъ тѣмъ болѣе примѣнимъ, если группа, подобная намъ, есть группа пропагандирующая.

Примѣчаніе 3. Мы ничего не имѣемъ противъ участія украинцевъ, ясно сознающихъ себя таковыми, въ террористическихъ предпріятіяхъ.

С.

Что касается экономическихъ отношеній, то мы являемся социалистами, стоимъ за переходъ заводовъ въ руки рабочихъ и земли въ руки сельскихъ громадъ. На эту задачу, полное осуществленіе которой представляется намъ лишь въ далекомъ будущемъ, мы смотримъ, какъ на наиболѣе трудную. Трудность эта обусловлена необходимостью перестройки міросозерцанія человѣка, пмѣненіемъ его инстинктовъ и привычекъ, между тѣмъ масса народа велика и совершенно не развита; политическія условія Росс. Имп. затрудняютъ пропаганду; мы думаемъ, что лишь установленіе политической свободы дастъ возможность дѣлать что-нибудь существенное въ этомъ направленіи.

Тѣмъ не менѣе, мы считаемъ нужной и безусловно возможной и теперь такую пропаганду; аграрныя движенія, охватившія Украину, будутъ продолжаться непрерывно до тѣхъ поръ, пока не сольются въ одномъ повсемѣстномъ движеніи, и народъ не получитъ удовлетворенія; такой исходъ можно предсказать впередъ, принимая во вниманіе

полную неудовлетворительность экономических отношений и возрѣніе народа на земельную собственность; задача пропагандистовъ будетъ состоять во внесеніи поправки на социализмъ, т. е. въ предотвращеніи уродливыхъ экономическихъ отношеній въ будущемъ послѣ экономического переворота.

Примѣчаніе. Мы считаемъ благоприятными для пропаганды среди народа слѣдующія обстоятельства:

а) Относительное развитіе украинскаго селянина и широкая свобода слова.

б) Распространеніе въ народѣ сектантскихъ ученій, умѣніе укрывать это распространеніе отъ зоркихъ глазъ полиціи и духовенства; важно, чтобы пропаганда велась осѣдло, и чтобы пропагандисты были людьми житейски опытными.

Такимъ образомъ наши ближайшія задачи въ области экономическихъ отношеній будутъ состоять:

1) Въ содѣйствіи народженію украинской социалистической интеллигенціи.

2) Въ размѣщеніи поодиначо, или небольшими группами, таковой какъ позволить жизненныя условія, по городамъ и селамъ съ цѣлью осѣдлой пропаганды; эти лица должны стремиться занимать то или другое общественное положеніе по отношенію къ мѣстному обществу, народу и рабочимъ.

3) Такъ какъ въ цѣляхъ пропаганды необходима популярная критическая и социалистическая литература, то естественно является потребность въ кружкахъ, которые занимались бы составленіемъ и изданіемъ ея.

4) Среди украинскаго населенія вкраплены другія народности — евреи, поляки, великороссы, нѣмцы, молдаване и т. п.; успѣхи пропаганды среди украинцевъ тѣсно связаны съ успѣхами той же пропаганды среди этихъ народностей, а потому украинцы должны содѣйствовать образованію издательскихъ кружковъ и среди интеллигенціи этихъ народностей; и здѣсь важна работа сообща, по одному плану; сподручѣе всего, думаемъ, заняться этимъ дѣломъ въ кружкахъ молодежи, собранной въ центрахъ, какъ въ виду лучшихъ условій совмѣстной работы, такъ и въ виду практики родного народнаго языка.

Подав *Мих. Василев.*¹⁾

¹⁾ Сю статью Мих. Кал. Василев надіслав на кілька тижнів перед смертю, підписавшись псевдонімом: М. Лебединський. З огляду, що в посмертних статях про нього, його авторство відкрито, друкуємо її в його правдивим іменем. *Ред.*

Наукова хроніка.

Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII в. (1772—1790).

Dr. A. Brawer — Galizien wie es an Österreich kam. Eine historisch-statistische Studie über die inneren Verhältnisse des Landes im Jahre 1772. Лунськ-Відень, 1910, см. 107; H. Grossman — Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę (Kwartalnik historyczny, 1911 кн. 3/4); Dr. W. Pawłowski — Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. (Biblioteka Lwowska. XIV), Львів, 1911, см. 81; H. Grossman — Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyjańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790 (Przegląd prawa i administracji, 1911 кн. 12).

Стан Галичини у хвилі переходу її з під польської Річи цесолитої під Австрію (1772) і перші роки австрійської в ній господарки ще до недавня знали ми дуже мало. Брак студій над архівним матеріалом тих часів — з одного боку, й некритичне відношене поодиноких авторів до відомого вже — з другого, не то не дозволяли виробити собі сяк-так докладного образу нашого краю в тих часах, але навіть і се, що начеб то було відомо про ті часи, не відповідало переважно фактичному становищу річи. Для прикладу вважаємо хочби на відому працю В. Калінки п. в. Galicya i Kraków pod panowaniem austriackiem, яка довгі часи, аж до недавня, вважається ся одинокою й найповажнішою монографією по внутрішній історії Галичини кін. XVIII й 1-шої пол. XIX ст., і заразом, як показують чим раз всесторонніше найновіші праці про ті самі часи, оперті на архівних матеріалах і критичним зміслі авторів, є майже у всім невірною і фальшивою. Такий стан, як сказано, тривав аж до недавня, до перших років XX-го ст.

Корисний зворот під сим зглядом принесли що-йно останні часи. В році 1907 появляється ся у Львові накладом Товариства для підняття польської науки перша поважна монографія про Галичину 2-гої пол. XVIII ст. д. В. Шумовского п. в. Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783, яка, оперта майже виключно на архівних жерелах, подає вперше до-

кладний образ санітарних відносин у Галичині у хвилі переходу її під Австрію й заходів на сїм полі нового господаря. Вона перша робить поважний вилім у дотеперішніх поглядах на відносини австрійських державних керманічів кін. XVIII ст. до нашого краю, вилім — у користь згаданих власне керманічів. Слідуючою не менш поважною монографією про відносини, які запанували у нашім краю зараз безпосередно по окупації його Австрією, є книжка В. Токажа п. з. *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773*, видана в 1909 р. краківською Академією Наук. Оперта, як і попередна, виключно на архівних матеріалах, вона цифрами і фактами заперечує знов переважній части обвинувачень, які кинув був на австрійську господарку у Галичині 2-гої пол. XVIII в. згаданий В. Калінка й які раз-у-раз повтаряли й повтаряють за ним сторонники його історичної концепції. Вкінці третя монографія про сї часи, видана того самого (1909) року й тою самою Академією Наук — се двотомова праця В. Хоткововского п. з. *Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780)*, яка хоч у відношеню до гр. к. церкви тих часів й являєть аж надто односторонною, то все-ж таки важна із за богацтва використаних у нїй архівних матеріалів. Детальнійший розгляд усіх згаданих праць подали ми у „Записках“ т. ХСІ п. з. Галичина в другій половині XVIII ст.

Слідуючі два роки принесли декілька нових праць про сї часи. І так у 1910 р. появляеть ся у Липску-Відні монографія дра А. Бравера п. з. *Galizien wie es an Österreich kam*, в якій автор на підставі головно жерельного матеріалу пробує подати образ господарських і суспільних відносин у нашім краю у хвилі переходу його з під Польщі під Австрію. Рік 1911 приносить дальші нові причинки. Маємо на думці праці д-ра Б. Павловского (*Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r.*) і Г. Гроссмана (*Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę i Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790*), які крім використаня архівного матеріалу (Павловський), подають також і нове освітлене деяких питань. Цінна і цікава в останнього взгляду власне праця Гроссмана про промислову і торговельну політику терезіянсько-йосифинського правительства у Галичині, в якій автор у супереч дотеперішнім поглядам на сю справу польських істориків стараєть ся доказати, що терезіянсько-йосифинське правительство не тільки що не „переслідувало всяких проявів промислового життя у Галичині“ (як писав Калінка), але, противно, примінювало у нашім краю політику як раз меркантильну при помочи всіх питомих сьому системови радикальних методів і способів, які виробили ся були вже перед тим на заході.

Розглядови сих нових праць й присвячуємо дальші сторінки.

I.

Перша праця — д-ра А. Бравера п. з. Галичина у хвилі її переходу до Австрії.

Праця ся се властиво вступ до иншої, більшої праці п. з. Культурні змаганя Йосифа II у Галичині, яку власне готувить згаданий автор. Виходячи зі слушного заложеня, що змаганя сі тільки тоді можна буде зрозуміти, як слід, коли мати-мемо ясный образ внутрішніх відносин у краю в сих часах, він й приступає найперш до змалюваня власне сих відносин. А що в австрійській і галицькій історіографії відносини сі аж до останніх часів були майже не тикані (монографія Токажа появилася вже по написаню праці д-ра Бравера), тому прийшло ся йому вже до вступу робити жерельні студії в архівах-віденських і львівських. Через те вступ сей і набирає спеціального інтересу.

Складаєть ся він із шіснадцятьох розділів. У розділах I—II говорить автор про окупацію Галичини і про різниці між східною її частиною й західною; у р. III про статистику людности; у р. IV про відносини оселенчі й мешкальні; у р. V. про єуспільний поділ людности; у р. VI про відносини земельні і про заряджуване добрими; у р. VII про системи господарованя й річний висів; у р. VIII про живна й їх з'ужитє; у р. IX — домашні звірята, плеканє пчіл і рибальство; у р. X — лісна культура й гірництво; у р. XI — селянські тягарі; у р. XII — промисл; — у р. XIII — ремесло; у рр. XIV—XV про торговлю й комунікацію; вкінці у р. XVI про духовну культуру.

Як відомо, окупація Галичини Австрією почала ся вже 1769 р. В осени сього року австрійський обершт Зегер заняв війском найперш т. зв. сичизькі землі в півн. Угорщині (які належали до Польщі), а незабаром потім і сю частину сяндецького округу у самій Галичині, яка колись мала належати до Угорщини. Саме тоді й зачали ся формальні переговори в справі поділу Польщі. Не чекаючи одначе їх покінченя, цїсар відручним письмом з дн. 22 марта 1772 р. зарядив війскову окупацію тих частин земель Річи посполитої, які піанійше одержали назву „Галичини“.

Рівночасно поділові переговори між Австрією, Прусією і Росією вели ся дальше. До різкіїших контроверсій приходило тільки між Австрією і Росією ізза двох пунктів: ізза богатих велицьких і бохенських копалень соли, які мали-б були (на пропозицію Росії) лишити ся дальше при Польщі, і ізза Львова, який Росія мала охоту забрати сама. І були хвилі, коли цїсар Йосиф і Кавніц справді були вже готові зрезвгнувати в Львова, щоби тільки задержати в своїх руках згадані сільні райони¹⁾. У звязку з тим згадаємо ще про проєкт, який вийшов був із австрій-

¹⁾ Боротьбу за Львів реферуємо докладнійше дальше, обговорюючи працю Павловського.

ських військових кругів, а який замість Покутя радив Австрії заняти землі, висунені даліше на північ, у воеводстві Люблинським, Холмським і Белзьким. Проект сей одначе в Відні відкинено.

При окупуваню покликувала ся Австрія, як відомо, на давні права до Галичини і Володимирії — Угорщини, а до Освенціму і Затора — Чехії. Угри з сеї причини думали навіть серіозно про прилучене Галичини до їх земель, підносили ся також голоси за прилученем Освенціму і Затору до Шлезка. Всі ті пляни одначе розвіяв цісар Йосиф II. Не вважаючи на величезний простір, який займали окуповані землі, не вважаючи на їх різкі ріжницї (історичні, етнографічні, культурні, соціальні й ин.), злучив він їх в одну адміністраційну одиницю під старим іменем східної їх частини — „Галичини і Володимирії“.

Власне про сі ріжницї й говорить автор докладнійше у розділі II-гім. Отже найперш звертає увагу на се, що навіть в границях польської Річи посполитої ріжниця між сими землями означувала ся між ин. тим, що належали вони до двох ріжних груп країв: західна їх частина до т. зв. Малополющі, східна до т. зв. Руських земель. Спеціально-ж група т. зв. Руських земель (Ziem ruskich) мала за собою свою власну давню історичну традицію вовсім ріжну від сусідної з нею Малополющі. Ріжні землі сі також під взглядом етнографічним. Західна їх частина має людність польську, східна — українську. Ріжні даліше під взглядом культурним. В західній частині перевага за культурою латино-німецькою, в східній за византийською. Ріжні вкінці і під взглядом соціальним. Спокійне жите на заході сприяло розвоєви добробуту місцевої людности, її густоті й ин., тоді як людність на сході, виставлена на часті напади татарських орд, з'убожіла й прорідла. І т. д.

Властивий опис стану Галичини у хвилі її переходу до Австрії починаєть ся що-йно в розділом III-тім. Автор, як і слід, приступає найперш до усталеня цифри населеня краю взагалі, а даліше статистики конфесійно-національної і професійної. Користаючи ся неопублікованими ще доси двома першими військовими переписями населеня нашого краю в рр. 1773 і 1774 й притягаючи для порівняня також увесь друкований матеріал про сі й пізнійші роки, автор означає загальне число населеня Галичини у хвилі її переходу до Австрії на менше-більше 2,600.000 голов. З того християн що найменш 2,430.000 г., Жидів около 170.000 г.¹⁾

¹⁾ В доповненє до зібраних автором у табл. I (ст. 18) ріжних статистичних дат населеня Галичини 1773 р. додамо ще одну, яку (власне як результат 1-шої галицької переписі в 1773 р.) подає др. А. Гіртлер, а то: 3,888.946 (з того: властива Галичина — 1,690.149, Володимирія — 1,216.501, Затор — 487.651, Освенцім — 494.645) (пор. Dr. A. Gürtler, Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753—1790. Innsbruck, 1909. Ст. 45 і табл. I).

Та коли можна ще, бодай приблизно, викомбінувати цифру населення нашого краю 1772 р. взагалі, а цифру християн спеціально, то подати цифрові дані дотично поодиноких християнських конфесій і поодиноких християнських національностей неможливо. Річ у тім, що сучасна австрійська перепись, роблена для чисто фінансових і військових цілей, на питання сі не звертала зовсім уваги і в справі сій ми здані на загальні оцінки сучасників, в першій мірі — першого губернатора краю гр. Ф. Пергена, який в своїм справозданю з 1773 р. оцінює число Русинів в новій провінції на $\frac{2}{3}$ загального населення краю. Число се в певних застереженнях приймає також і наш автор.¹⁾

Нема також безпосередних дат про поділ християнського населення 1772 р. по станам і званю. Тільки на підставі дедукції з рр. 1776 і 1780 (статистичні дані de Lussa) автор приймає для 1772 р. отсі числа: осіб шляхоцького походження що найменш 95.000 (3·65% цілого населення), вільної мійської людности коло 332.200 (12·77%), кріпаків 1,859.580 (71·57%). Решта — урядники нешляхоцького походження, різні гоноратори, вільні професії й ин. Спеціально що тикаєть селян, то т. зв. повних господарів (в цілими або половиною маєтків) було тільки 293.858 душ (16% всіх кріпаків); решта 84% мала тільки хатину й невеличкий клаток землі, або не мала нічого й мешкала в комірнім у інших.

Що тикаєть ся осельних і мешкальних відносно у краю, то найпевнішими вважає автор дані другої військово-урядової переписі з 1774 р. Перепись ся, поминувши все таки певні недокладности, виказує в Гали-

¹⁾ „Не всі одначе гр. католики у Галичині, каже він, є Русинами; є нині, а ще більше було за часів Польщі, визнавати сього обряду, що говорять по польськи. З другого боку в новіших часах рекляють Русини цілу масу руських визнаців латинського обряду (латинники), які мали бути вписані в статистику як Поляки. На питане, чи взагалі є або були руські р.-католики, без докладного розсліду на місци не можна дати відповіді... Гр. католиків, що вживають польської мови, можна одначе вказати“. — Не заперечуючи існуваня гр. католиків, які говорять по польськи (головно в Західній Галичині), звернемо увагу автора, що й без докладного розсліду на місци, навіть на підставі нинішньої статистики, можна вказати поважну цифру власне р. католиків, що говорять по руськи. Проф. Й. Бузек пр. начислює їх що найменше 36.000 (див. Wiadomości statystyczne. T. XXI, Z. II, st. 156), др. В. Охримович навіть 66.000 (див. Студії з поля суспільних наук і статистики. Т. I, ст. 89). В дійности одначе майже всі р.-католицькі селяни (з виїмком магурських кольоністів) і маломіщани Сх. Галичини вживають в щоденному житю тільки руської мови. Такий стан (навіть в ще більших розмірах!) існував також і за польських часів.

чині 6617 осель, себто міст, місточок, пів-місточок (Marktflecken), сіл й ин. З того: міст, місточок і пів-місточок — 333 (5%), сіл, присілків й ин. — 6.284. Переважне число міст і місточок — розміщене у східній частині краю, західна під сим зглядом доволі вбога. Християнське населення міст побіч ремесла займало ся в значній скількості також управою землі, як се ведеть ся зрештою й по нинішній день. Навіть у мійській раді Львова в хвилі його окупації бачимо одного хлібороба. Всіх домів у краю було 471.634 (1 дім на 5·6 осіб) — у $\frac{2}{3}$ курні ліпянки.

Про поділ населення під зглядом соціальним говорить автор у розділі V-тім. На підставі друкованого матеріалу характеризує загальнопоодинокі його стани: шляхту, міщанство (окремо Жидів) і селян, присвячуючи сим останнім крім того ще окремих розділ, XI-тий (Селянські тягарі).

У розд. VI-тім говорить про земельні відносини в краю і про управу дібр. Найбільше землі ($\frac{1}{3}$) належало по словам губерні. Ауерсперга з 1775 р. до австрійської держави (т. зв. добра державні і по-вауїтські). Дальше йшли землі єпископські, церковні, монастирські. Трохи менше чим дві третини краю займала приватна власність, більша частина якої знов належала до великої посілости. Останнє місце займали дрібна шляхта, селяни-власники і міщани. Що тикаєть ся т. зв. лятифундій, то власники їх, перебуваючи звичайно в публичній службі, не управляли їх самі, а віддавали в правила в аренду дрібнійшій шляхті, деколи Жидам. Господарка така відбивала ся некорисно в першій мірі на закріпощенім селянстві, з якого тимчасові арендарі-доробкєвичі старали ся витиснути для себе як найбільший дохід, а дальше — очевидно і на самим господарстві, про раціональну культуру якого в таких обставинах не могло бути й мови. Не дивно отже, що австрійське правительство виступило відразу проти такого господарюваня, змушуючи більших власників сидіти у своїх добрах й управляти їх самим; на тих, що перебували поза границями краю довше як 6 місяців, накладано податок у подвійній висоті.

У дальшій розділі зупиняєть ся автор над системою управи землі і річним висівом. Що тикаєть ся першого, то в краю нашім буда принята в тих часах загально т. зв. трійна система, себто поділ рілі на три групи: назначену на озимину, на ярий засів і на відліг. Відлогом лежала щорічно четвертина поля. Після річного відлогу засівали сю часть осіню озиминою, пшеницею або житом; у двох слідуючих роках сіяли на ній ярину — овес, ячмінь, стручкові рослини й ин.; на четвертий рік лежала вона знов відлогом. Що тикаєть ся скількості землі, занятої під згадані роди засіву в цілім краю, то статистичний виказ за р. 1772 подає такі числа:

	Селянська земля (кірці висіву)	%	Панська земля (кірці висіву)	%
Орна земля в Галичині	2,007.659	100	975.630	100
Озимина	488.694	24·3	245.542	25·2
Ярина	1,041.493	51·8	461.828	47·3
Відліг на 1 рік . . .	547.471	23·9	229.216	23·5
Відліг на 3 до 5 літ .	—	—	39.043	4

Поверхня управленої землі становила в р. 1772 коло 11% цілої поверхні краю. Найбільше було її в північній і північно-східній частині краю (на Поділлі), найменше на півдні від Дністра (Підгір'я). Найбільше сіяли (головно на Підгір'ю) ячмінь і овес (1·5 разів стільки, скільки пшениці і жита взагалі); значний процент припадав на гречку. З інших рослин сіяли в більшій кількості коноплі і лен (більше!). В околицях між Дністром і Прутом управляли тютюн, який становив поважне жерело доходу для тамошніх селян. Найменше землі займала культура овочевих дерев. Можна було їхати цілими годинами через галицькі села, не подібуючи ні одного овочевого дерева.

Як велика була видатність висіву згл. урожайність землі і як зуживалося живо — відповідь на се маємо у розділі VIII. І так, губернатор ф. Перген установив в податкових цілях у 1773 р. видатність живої у Галичині на 3 зерна, т. зв. потрійний висів. З того відчислявав він третину на висів, в останніх двох третинах іще четвертину на кошти оброблення, а решту оподатковував 10% вартости. Сю оцінку однак вважає автор низькою й на підставі порівняння з дещо пізнішими часами (1784—1804) приймає для 1772 р. видатність п'яти а навіть шестикратну висіву. Та приймаючи найкращий навіть урожай, який при тодішній примітивній культурі землі (невживане майже навозу, неглибоке орання [дерев'яні плуги!] й ин.) можна було досягнути, кількість усеї зібраної пшениці і жита (4,114.500 кірців = 8,229.000 дол. ав. мір = 4,962.300 hl. = 191 l. на мешканця) все таки не вистарчала до нормального виживлення всеї людности краю. Тим більш, коли частину з того треба було лишити ще на новий засів, частина йшла до горалень на куреня горівки, а дещо також до Гданьска на торг. Головно на широку скалю роввинена була продукція горівки, яка становила найважливіше жерело доходу галицького властника дїбр.¹⁾ На меншу скалю продукують також пиво.

¹⁾ „Щоби забезпечити собі відхід, пише автор, наказували двори своїм селянам, в частині також Жидам, брати горівки в арендаря. Не можна однак ніяк говорити, щоби тим самим наклонювано або зму-

В розділі ІХ-тім йде мова про домову худобу, пчільництво й рибальство.

Стан худоби в 1772 р. показує нам отся статистична табличка:

Послілість	корови	волки	корови	молоді	вівці		безрого	Сіно зbrane з дуг у фірах
					старі	молоді		
Доменно-панська	3.557	3.560	6.814	5.612	2.462	847	4.005	40.023
Доменно-селянська . .	51.833	73.976	132.879	117.726	92.538		62.819	149.684
Приватно-селянська . .	215.699	247.805	465.604	393.801	400.350		251.675	620.062
Приватно-панська	26.019	17.510	44.522	38.138	29.851	12.857	33.993	225.330
разом	296.658	342.851	649.819	555.277	538.685		352.492	1.037.300

Коли що до скількості стан худоби у нашім краю у хвилі його переходу під Австрію представляв ся ще не зле, то вовсім инакше мала ся річ що до якості. Перші австрійські справозданя малюють стан сей чорними красками. Селянин звгалі не знав, як треба ходити коло худоби. Рідко коли ставив для неї стайні, тримаючи її літом під голим небом, зимою — у курній хаті разом зі своєю родиною. Про живленя її, як слід, уже й не говорити. Нє дивно, що худоба ся викликувала в австрійського урядника або відразу або співчуге.

Доволі розповсюдненим було в тих часах у нас пчільництво. Сама десятина від пчід, яку платили домініям кріпаки, виносила в 1772 р. 2230 бочок по 543 л., се є кругло 12.109 hl.

Що тикасть ся риболовства, то стояло воно тоді у нас ще на дуже низькім степені. Вправді ставів було в краю доволі багато, одначе не приносили вони такого доходу, який могли-б були приносити при шувано селян до питя“. — Наведені слова автора, на жаль, не відповідають дійсному станови річи. Селян не тільки наклонювали пити горівку, але навіть змушували до сього — власне домінії. „Істнував прецінь, каже проф. В. Токаж, горівчаний примус, з яким боротьба була така трудна, що ще в 1783 р. хлопці в Бохенщині мали скажкити ся на се, що домінії накидують їм горівку. Двір відсилав хлопів часто, коли йшло о які виплати, з квітками до арендаря, а сей платив — принайменш частину — горівкою. Арендар поза тим був одиноким представником певної економічної культури на селі. Він купував усе і в нього можна було всього дістати. Навіть хлос, який не пив, мусів пити, аби мати в нього кредит, а потім пив уже з привычки і т. д. (Dr. W. Tokarz, Galicya w początkach ery Józefińskiej. W Krakowie, 1909. Ст. 166).

ліпшій господарці. Річ у тім, що стави сі спускали раз на три роки і поява на ринку відразу такої кількості риб обнижувала дуже значно їх ціну. Все-ж таки сума, вказана в 1772 р. як „*piscina geditas post tres annos*“, виносила 863.286 з. п., отже на один рік 71.940·5 ців. гульденів — сума, як на ті часи, доволі поважна.

Ще менш ровнинене було мисливство. З звірят, на які тоді полювали, а яких нині в Галичині нема, згадаємо бобра, який жив в околиці Янова і Городка, де находять ся великі стави.

На дуже низькім уровени стояла також лісна культура. Вправді в Галичині було, і є ще нині, доволі багато лісів, головню на півдні, здвож Карпат, одначе експлюатоване сих лісових богацтв було дуже примітивне і на цілій лінії (головню в королівських лісах) мала місце т. зв. господарка розбихацька. Се, а також і брак відповідних доріг, було причиною, що, як пише відомий географ Лісганіт, „більша частина краю на долах терпить брак дерева“.

З продуктів гірничих перше місце займала сіль. Найбільше було її в західній части Галичини (Величка і Бохня), хоч у значній кількості збираю її і в південно-східній Галичині, на т. зв. Покуттю, де вона становила предмет широко розгалуженої селянської торгівлі (в Поділях, Волинею й Наддніпряниною). З інших мінералів добувано в невеличкій кількості залізо (в околиці Нового Торгу), нафту і земний віск (в околиці Дрогобича).

Селянсько-панські відносини в Галичині в тих часах обговорює автор у розд. XI. Відносини сі були вже вправді темою декількох окремих праць¹⁾, всі вони одначе звертали головну увагу на правну їх сторону, лишаючи на боці момент господарський, який найкраще можуть схарактеризувати цифри. Цифри сі й подані в обговорюванім розділі.

Як відомо, земля, на якій сиділи селяни, була майже власністю шляхти і за право користаня нею мусіли платити чи то працею своїх рук, чи господарськими продуктами, чи вкінці готовими грішми. Найбільшу вартість представляла безплатна праця рук. На 367.207 селянських родин припадало по інвентарям взагалі 22,408.000 панщизняних робочих днів річно, себто 61·02 днів на одну родину. Сі панщизняні робочі дні були троякого рода: нормальні, „даремщина“ і т. зв. помічні дні. Скількість нормальної, себто правильно в тижни відбуваної панщини, виносила на рік 19,563.000 днів; пересічно отже одна селянська родина обовязана була робити панщини дещо більше як 1 день у тижни. За дні т. зв. „даремщина“ і помічні (обовязкові, коли нор-

¹⁾ Пр. одна з новіших: Mieses, Die bäuerlich-gutsherrlichen Verhältnisse in Galizien.

мальні дні не вистарчали до оброблення панської землі) селянам спеціально плачено. На панщину виходив селянин переважно не сам один, а в одну або й двома парами запрягу й малим погоничем (сином). На близько 12 мільонів селянських робочих днів в власною худобою припадало тільки $10\frac{1}{2}$ мільона днів піших. Вартість усіх нанщивняних робочих днів оцінено на 1,168.173 fl. На одну отже селянську родину припадало панщивняної роботи на ціну 3 fl. і 11 кр. річно, т. зв. 32 днів в двома парами запрягу, 64 днів в одну парю або 95 днів піших.

Крім панщини в роботі складали селяни ще цілий ряд ріжних панщивняних данин (т. зв. десятин) чи то в натурі чи грішми. І так: десятина від ріжного рода збіжа вносила разом коло 371.700 д. а. мір (вимоложеного і вчищеного зерна, переважно вівса) вартости 111.600 fl.; десятина від домашнього дробу $\frac{1}{2}$ мільона штук, що разом зі знесеними яйцями ($1\frac{1}{5}$ мільона) представляло вартість 70.000 fl.; десятина від меду 12.100 hl. в ціні 22.300 fl.; десятина від льну коло 1 мільон звоїв à 3 кр. = 50.000 fl. Взагалі, вартість усіх річних панщивняних данин in natura доходила майже до суми $\frac{1}{4}$ мільона fl., а вартість цілої панщини рівнала ся сумі коло 2,140.000 fl. На одну отже селянську родину припадало 5 fl. 49 кр., що рівнала ся вартости 174 піших робочих днів. Розуміть ся, що панщивняні обовязки не були однакові в цілім краю: менші і лекші — на сході і в камеральних добрах, більші і тяжші — на заході і в приватних.

Що тикаєть ся галицького промыслу, то найважнійші галузи його стояли тоді (як стоять ще й нині) у дуже тіснім звязку зі сільським господарством і взагалі селом. Отже — головним і найбільш розвиненим представником його було в першій мірі горальництво, яке при відомих відносинах, не тільки що оплачувало ся, але приносило гарні доходи. Поза тим згадаємо ще про ткацтво, яким займало ся коло 17—18.000 родин, дальше килимарство (сконцентроване головно в Яричові, Бечу, Сокали й Кошарні), фабрикацію шкіри (в Буську), поташу, скла й ин. Взагалі-ж повести виразну границю між т. зв. промыслом і ремеслом для тих часів майже неможливо.

Що тикаєть ся ремесла й ремісників, то в порівнаню з иншими австрійськими краями представляли ся вони дуже лихо. Заможнійша верства, шляхта, нолагоджувала всі свої потреби переважно за границю, або спроваджувала заграничних ремісників на сезон до краю, так що місцеві ремісники діставали замовлення тільки від убожших клас. До того в деяких родах ремесла було переповнене (надмір майстрів), пр. в кравецтві, що ще більше причиняло ся до з'убожіння ремісничого стану. Ремісничі цехи тільки в королівських містах мали певне значіне; по менших місточках, де магістрат був безсильний і все залежало від домінії,

цехи служили тільки для паради при процесіях. Між ремісниками-християнами й ремісниками-жидами вели ся до того вічно боротьби й процеси, які кінчили ся часом навіть криваво. В руках перших було в цілости шевство, в руках других — кравецтво. Шевці крім шевства займали ся також рільництвом (стан такий задержав ся ще й до нині). Найбільший попит мали ковалі.

Два передостанні роуділи присвячені характеристиці галицької торгівлі й комунікації. В порівнянню з невисокою культурою землі і з значним промислом галицька торгівля стояла значно висше. Причина сьому — положене краю на границі між урожайними краями східними й високо промисловими західними. Крім сього грало тут ролю також значнійше число жидівського населеня в краю, яке в переважній своїй більшості займало ся власнею торгівлею. Вправді купецький стан взагалі був у Польщі в пониженю й відчував на собі тяжко шляхоцьку самоволю, одначе купці (головно Жиди) радили собі на се в сей спосіб, що за певною оплатою віддавали себе під опіку визначнійших магнатських родів. Се забезпечувало їх перед самоволею дрібнійшої шляхти. Сама-ж шляхта торгівлею не займала ся, з виїмком торгівлі земельними продуктами.

Земельні продукти (головно пшеница) й становили найважнійший артикул галицького експорту, який знов в загальній сумі галицької торгівлі займав визначне місце. Річ у тім, що галицька шляхта експортувала своє вбіже Вислою просто до Іданьска — і то в такий кількості, що австрійське правительство, побоюючи ся дорожнечі в краю, зараз в першім році по його окупації видало заказ вивозити збіже. Такий самий заказ видано й дотично вивову дерева згл. потасу. З інших товарів, які посилено до Іданьска, вгадаємо ще лен, шкіру, віск, мід, горівку, тютюн й ин. Взагалі цілий галицький експорт йшов водними дорогами, які дуже добре надавали ся до сеї ціли. З поворотом тягнуно кораблі попри береги.

З Іданьска привожено до Галичини переважно східно-індійські товари кольоніяльні, а також продукти з Англії, ганзейських міст, Голландії й північної Франції.

Найважнійше місце по торговельних зносинах з Іданьском й положеними над східним морем краями, займали такі-ж зносини з південною Німеччиною й Шлезком. Вправді зносини сі мали місце сухими дорогами, через що вимагали більше коштів і при лихій стані польських доріг були більш утрудненими, одначе для менш заможних купців були більш приступними, бо робили можливими менші транспорти. Торговельними зносинами з Німеччиною займали ся майже виключно Жиди. Вивожено туди головно: рогату худобу, прісний мід, спірітус, сиру шкіру, вовну

й ин.; привожено звідтам: полотняні й галаятерійні товари. Взагалі імпорт в Німеччини до Галичини був значно висший, чим галицький експорт туди.

Тільки частина закуплених на заході товарів лишала ся в краю. Другу частину їх транспортовано дальше на схід, на Україну, до татарських ханатів, до Молдавії й Волощини, а навіть до Туреччини. Торговлю зі сходом мали в своїх руках головно Вірмени.

З краями чесько-австрійськими стояла Галичина тільки в слабих торговельних зносинах.

Незначними були також зносини зі сусідною Угорщиною (спроваджувано звідтам вино, овочі й ин.), в Італію (спроваджувано ювілійські вироби), в Амстердамом (книжки) й ин.

Поділ Польщі завдав галицькій торговлі болючий удар. Добрі дороги й публичне безнеченство, які створила Австрія, не могли зрівноважити страт, які спричинив новий уклад кордонів.

Її справою торгівлі звязані були тісно дві інші справи: монета і кредит.

Що тикаєть ся монети, то під сим зглядом панував у Польщі повний хаос. В Галичині пр. в 1773 р. курсувала побіч польської ще монета: австрійська, російська, пруська, шведська, данська, саксонська, папська, голяндська. Не дивно, що при таких стані ціла Польща залита була фальсифікатами (пр. фальсифікати, призначені виключно для Польщі, бив пруський король Фридрих II), через що населенє краю було наражене на значні шкоди (пр. при виплатах приватним особам, а також урядови треба було все додавати надвижку „pro bona moneta“). Кінець сьому поклало аж австрійське правительство 1775 р.

Кредиту в нинішнім розумію сього слова в Польщі не було восім. Коли-ж прийшло ся кому затыгнути в другого грошеву позичку, мусів у застав віддавати вірителеви свої добра, який уживав їх за процент (10%) аж до повної сплати довгу. Жиди, які не носідали дібр, брали позички на імя цілого кагалу.

Місцем, де залагоджували ся найбільші інтереси між шляхтою, купцями й ин., був Львів згл. т. зв. „львівські контракти“ в часі — по лат. Трьох королях. Сюди в'їздило ся тоді велике число шляхти не тільки в Галичини, але також в Поділя і Волиня, разом зі своїми родинами. Тут продавали, арендували й заставляли ся шляхоцькі добра, тут приїздили також заграничні купці зі своїми товарами. В однім тільки 1772 р. земельних трансакцій доконано на сих контрактах на суму 100 мільонів вол. п. Побіч „контрактів львівських“ треба згадати ще більші ярмарки в Бродах, Заліщиках, Таркові, Тернополі, Сокалі, Люблині й Ярославі.

Останній, XVI-тий, розділ присвячений духовій культурі Галичини. Схарактеризовано тут загально (переважно на підставі друкованих жерел) церкву, шкільництво, освіту й жите шляхти, польських міщан і селян — і окремо ще: Русинів і Жидів.

На сім і вичернуєть ся зміст праці д-ра Бравера.

II.

Доповненем до неї, а властиво частинною її коректурою являєть ся невеличка замітка д. Г. Гроссмана в кн. 3/4 за 1911 р. львівського „Kwartalnik-a Historyczn-ого“ п. з. Простір Галичини по окупації її Австрією.

Простір Галичини у хвилі її окупації подавали доси ріжні авторі ріжно, починаючи від Лісганіта (XVIII в.) аж до сучасних Кораона, Токаржа, Хотковського і — Бравера. Сей останній пр. приймає для Галичини 1772 р. менше-більше 82.000 km², що рівнаєть ся 1489·3 кв. географ. миль.

Цифра ся одначе, як виказує Гроссман, дещо за мала. Вийшовши від простору, який займає Галичина нині, автор переходить хронологічно (в зад) усі територіяльні її зміни аж до 1772 р., відіймаючи або додаючи відповідні території, о які зменшала ся або збільшала ся вона в прр. 1772—1846. В результаті — для р. 1772 виводить дійсний простір нашого краю на **1554·09** кв. геогр. миль.

Та усталене дійсної величини Галичини у хвилі переходу її під Австрію справи ще не вичерпує. Треба конче знати, яке поняте про її величину мало тогочасно австрійське правительство, яку цифру брало воно під увагу в своїх політичних і господарських обчисленях і комбінаціях?

І на се питанє д. Гроссман подає відповідь.

Правительство в своїх обчисленях опирало ся на обчисленях Лісганіта, який простір Галичини для р. 1772 означив був кругло на **1400** кв. геогр. миль. Коли-ж підчас регуляції границь в 1776 р. відпале в того 35·25 кв. г. м., то простір нашого краю по 1776 р. виносив **1.364·75** кв. геогр. миль.

Сю останню цифру й брало на увагу правительство при всіх своїх адміністративних комбінаціях, при йосифинських реформах і т. д.

III.

Третя праця, в якої хочемо подати коротке справозданє, се монографійка д-ра Бр. Павловського п. з. Заняте Львова Австрією 1772 р.

Складаєть ся вона в чотирьох розділів: I. На передодні розбору; II. Львів у російських руках; III. Похід австрійських військ на Львів; IV. Інсталяція нового правительства. При кінці додані т. зв. Приписки, — короткі виписки з рукописних матеріалів, які автор зібрав в архівах війни й міністерства вн. спр. у Відні й мійським у Львові.

В першій розділі переповіджені коротко дипломатичні переговори в справі поділу Польщі між Австрією, Прусією й Росією. Переговори сї закінчили ся, як відомо, спільною поділовою декларацією, яку дн. 19 лютого 1772 р. підписала Марія Тереса і Йосиф II, дн. 28 лютого Фридрих, а дн. 5 марта Катерина II. Декларація ся признавала всім державам рівні часті й забезпечувала взаїмну поміч.

На сій підставі приступлено до визначуваня територій, які мали дістати ся кожній зі згаданих трьох держав. Пруси і Росія, порозумівши ся між собою в справі сій вже перед тим, заняли визначені для себе часті без ніяких перешкод. Трудности виринули тільки між Росією й Австрією, а сконцентрували ся головню коло двох об'єктів: велицьких копалень соли і — Львова, яких Австрія жадала для себе.

Головно-ж Львів відіграв при сїм важну ролю. Місто се, як і взагалі цілу українську частину північної Галичини (нинішню східну половину нашого краю) Катерина мала намір забрати для себе. Тому претенсії Австрії дотично Львова зустрінули ся з російського боку в рішучою відмовою, на стільки рішучою, що була хвиля, коли цїсар Йосиф був вже здецидований зрезигнувати зі столиці Червоної Русі і зазначив се навіть довірочно в ultimatum, яке готовив віденський двір у відповідь Росії на її становище супроти австрійських жадань.

Та й цікавими були аргументи, якими Росія мотивувала своє відмовне становище в сій справі. Не бажаючи, очевидно, виявити отверто своїх намірів дотично Львова і території, на якій місто се положене, російське правительство виступило супроти Австрії в ролі ...оборонця діленої Польщі, згл. польської шляхти. Іменно, на жадане Австрії дотично Львова, російський міністер загр. справ Панїн заявив австрійському послюви на петербурьськїм дворі, кн. Льобковіцови, між ин. отсе: „місто Львів є й було від давних давен для Поляків мало що не тим, чим місто Москва для Росіян; від непамятних часів містить ся там архів титулів шляхти, її дібр і всіх її власностей, до якого переходять всі акти й документи, на підставі яких відбуваєть ся трансакція дібр з рук до рук“. А дальше: „можна представити собі, яку велику вагу має для польської шляхти задержане такого міста, що його забір станеть ся причиною страшного замішаня в маєтках і сталї посіданя приватних осіб і що їх руїна... буде кроком, якпй вплине рішучо на упадок цілої держави“... В такий самий спосіб мотивувала Росія своє відмовне ста-

новище в сій справі і в офіційальній своїй відповіді на австрійську ноту. На се віденський кабінет відповів, що Львів — одиноке місто в австрійській найці, яке має сяке-таке значіне, що хоч тепер є місцем в'їзду польського народу, де відбувають ся всі трансакції купна і аренди і де находять ся нині відповідні архіви і документи, то одначе вдасть ся, що й інші міста в Польщі, пр. Люблин, можуть також до сього надавати ся. А коли-б з причини переносни актів і виринув який малий клопіт, то був би він тільки хвилиний.

Як ми вже згадали, цісар Йосиф готовий був вкінці зрезигнувати в Львова і готовість сю означив довірочно в ultimatum, яке австрійський двір виготовляв у відповідь Росії. Щоби-ж одначе все таки до сього не допустити, постановив поставити Росію перед доконаним фактом. В тій цілі дн. 25 мая видав наказ війскам вступити до Польщі і — в першій мірі заняти власне Львів. Д. 26 мая Военна Рада видала головному командантови австрійської окупаційної армії, Гадікови, такий розказ дотично занятя Львова: „Теперішні відносини і цісарська служба вимагають того, щоби Львів заняли о скільки можливо найскорше австрійські війска. Зарядженя отже в сій справі, які — щоби досягли своєї цілі — мусять бути виконані зараз, складають ся з отсих точок: фельдмаршалок-поручник гр. Естергази має вирушити бевпроволочно приспішеним маршом у напрямі Львова разом з приналежними до корпусів генерала Гревена й Альмасі двома полками гузарів — Кайзер і Естергази, дальше з приналежними до резерви двома баталіонами піхоти в полку Леопольда Пальфі; крім того треба йому додати дві армати трифунтові і дві шестифунтові, разом в ящиками, які перед тим були приділені до резерви“. Точка 2-га наказувала брати підводи з Польщі, а в Угорщині — тільки найконечнійші. Точка 3-та додавала згаданому корпусови як резерву відділ ген. Альмасі, який складав ся з трьох піх. батальонів полків Маршала, Понятовского і Думляха й полку дармштадських драгонів. Рівночасно з сим відділом мали вирушити в дорогу й інші, а коли Альмасі доїде до Львова й займе його своїм корпусом, тоді оба полки гузарів в корпусу Естергази вернуть до своїх давних команд. Вкінці точка 5-та приписувала, як мають цісарські війска заховувати ся при вступі до Львова супроти Росіян. „Тому що з кільканайцятьох свіжо принесених вісток виходить, наче би Львів заняли російські війска, мусить ген. Естергази, в разі коли-б в часі прибуття його до Львова була там іще російська залога, поставити остро як обовязуючу засаду поступованя, щоби, одержавши поручене заняти се місце, заховувати ся супроти російських генералів й командуючих сею залогою офіцирів по приятельськи; на випадок, коли-б Росіяни покинули Львів, місце се має взяти в посіданє; коли би одначе Росіяне не спішили ся забирати ся з міста, має стати в цілим корпусом табором під Львовом“. Як велику

вагу прикладали у Відні до прискороного маршу й занятя Львова, видно з сього, що в сій цілі вроблено в складі корпусу Естергази навіть спеціальну зміну, заступаючи полки піші — гуварами.

А тим часом Львів був уже справді в руках російських — і то ще від 1767 р. (розд. II „Львів в російських руках“). Користаючи в внутрішній анархії у Польщі, Росія прислала сюди в червні т. р. як паціфікатора генерал-майора Кречетнікова, який розквартирував ся в місті разом зі своїм відділом — на мійський кошт. Від сього часу Росіяни стояли у Львові майже постійно.

Одначе не одну тільки паціфікаційну місію мав Кречетніков. Важнішим його завданням було підготувати завчасу ґрунт для остаточної окупації краю, очевидно, російської. В тій цілі мав він навазати широкі і сердечні зносини з місцевою шляхтою, стояти з нею в постійнім контакті — й нагинати її незаметно до всього, що скаже Петербург. І місія ся вповні йому вдала ся. Вишукавши собі в особі каменецької каштелянної Катерини в Потоцких Коссаковської вірну союзницю й знамениту помічницю в сій справі, він за її посередництвом і впливами довів вкінці до того, що дн. 4 грудня 1767 р. місто Львів перший раз відсвяткувало торжественно іменини... Катерини II, — стрілянем в армат і богослуженем. Після сього Кречетніков, як подає в своїй реляції, запрошений спеціально Коссаковскою до участі в сїм святі, приймав від вібраних бажання, дальше був на обіді, який дала каштелянова, а вечером на концерті й вечері, яка закінчила ся в 1-шій год. по півні.

Поза тим спільно з місцевим гарнізоном польським, боронив російський відділ Львів перед конфедератами, які, починаючи від 15 мая 1769 р., кілька разів пробували взяти місто приступом.

Не дивно, що австрійського генерала Естергази, який дн. 8 червня 1772 р. на чолі свого відділи вирушив в угорської місцевости Гомона походом на Львів, прийняв Росіяни з великим невдоволенем (розд. III: „Похід австрійських війск на Львів“). Невдоволене се виявляли вони тим, що весь час, як тільки вступив він на польську територію, робили йому в його поході труднощі, які з посуванем у глук краю чим раз вростали. Нарешті дн. 15 червня т. р. російський генерал Каменський, який мав команду над сею частиною краю, ввернув ся до нього просто з запитом, доки гадає йти й котру часть краю має намір вибрати собі точкою опертя.

Не бачучи иншого способу, яким можна було би упорядувати взаїмні відносини, — листовна переписка раз-у-раз рвала ся в причини частих виїздів Каменського зі Львова — постановив Естергази порозуміти ся з російським генералом особисто. А що в міжчасі відділ його все таки посував ся наперед і через Ліско, Устинову і Кростенко дійшов

був дн. 18 червня вже до Хирова, отже з цього місяця, випереджаючи свій відділ, постановив сам удати ся до Львова. Про се й повідомив Каменського листом. По численних перешкодах з боку Росія, які в більших чи менших відділах розбрили ся були по цілім краю, станув вкінці Естергази дн. 24 червня т. р. у Львові.

Місто Львів застав обсажене сильною російською залогою. Крім того був тут іще невеличкий відділ (60 людей) польського війська, який займав церкву св. Юра. В першій хвилі російська залога мала намір не випустити його до міста, а навіть була готова відігвати від мійських мурів просто — арматами. В останній одначе хвилі відступила від цього кроку й Естергази міг увійти й замешкати у Львові. Невеличкого прибічного його відділу до міста все таки не впущено, лишаючи йому як почесну сторожу 1 капраля, 1 фрайтра і 6 жовнірів, коло яких одначе рівночасно ставула така-ж сторожа російська. Виглядало се, наче-б австрійського генерала поставлено під арешт, що він так і зрозумів і проти чого зарав таки запротестував.

Не вважаючи одначе на особисту інтервенцію Естергази, Львів оставав і дальше виключно в російських руках. Росіяни стерігли пильно, щоби австрійських жовнірів під ніяким претекстом не випустити за близько до міста, так що коли для Австрійців виставлено на краківськім передмістю пекарські печі, варту коло них тримало військо російське. Між тим дорогою на Рудкп, Любін і Басівку, посував ся поволи полишений по-заду й сам окупаційний корпус Естергазого. Дн. 29 червня перейшов він Скнилів і того-ж дня розложив ся табором — у Кульпаркові. Увійти до Львова на разі не важив ся.

Не впущено до Львова також і відділу generalissimus-а цілої окупаційної армії, Гадіка, який прибув сюди дн. 25 липня вечером. Тільки на кількаразове його домагане позволено йому помістити свій штаб — на однім з передмість.

Та несподівано ситуація основно змінилася. Того самого дня, коли Гадік прибув до Львова й коли напружене між австрійськими і російськими військами дійшло до найвисшої точки, — в Петербурзі підписано між Росією й Австрією поділову конвенцію, на підставі якої частина Малополющі (без Кракова одначе), ціла майже Червона Русь з Галичем, а також частина Поділя й Волині дістали ся Австрії, — а тим самим і спірний до тепер пункт — Львів переходив на її власність. Про се повідомлено з обох сторін обі окупаційні армії — і по полагодоженню різних формальностей дн. 15 вересня по 12 годині в полудне останні відділи російських військ покинули Львів. Безпосередно по тім ген. Гадік видав розказ заняти його військам австрійським.

Як відбула ся сама інсталяція нового австрійського правительства у Львові, про се оповідає автор в останнім розділі, IV-тім („Інсталяція нового правительства“).

IV.

В кінці четверта праця д. Г. Гросмана п. з. Промислова й торговельна політика Терезіансько-Йосифинського правительства в Галичині 1772—1790.

„Що тикаєть ся Галичини, говорить автор на вступі згаданої праці, то терезіанієм, а ще більше йосифинієм не тішив ся в нас доси додатною оцінкою своєї економічної політики. Цілий ряд літературних документів від Magna Charta Леопольда, від праці Слотвінського, а головню від твору Калінки про Галичину починаючи, аж по нинішній день, усталив з малими виїмками опінію сеї політики як ворожої шляхті, яку знов інтенціфікували з цілим краєм. А рівночасне пятаували сю політику не тільки як антишляхоцьку, але й як антивійську й антипромислову, що руйнувала торговлю-й прозябающий промисл — фіскалізмом, політикою шитовою й ворожою політикою промисловою, примінюваною не в інтересі Галичини, але дідичних країв. Більш як від пів столітя усталив ся загально майже повторюваний осуд, що „австрійське правительство в безпримірним ригором переслїдувало всякі прояви промислового життя в Галичині“ (Калінка), вважаючи її тереном збуту для промислу країв дідичних (В. Ловінський, др. Т. Рutowский, Шнір-Попловский, др. Г. Яворский, кс. Хотковский). Тимчасом вичерпуючі дослїди над сею епохою довели до просто відмінних резульатів й виказали, що наведений висше погляд — хибний. Близший ровгляд дотогочасної літератури перекоує, що була вона оскарженем без доказів (ст. 1045—1046).

„Тер.-йосифинське правительство, цитуємо дальше слова автора, не тільки не було антипромисловим, але навпаки примінювало у Галичині політику замітно меркантильну, при помочи всіх питомих сьому системови радикальних методів і середників, які вже перед тим виробили ся були на Заході. Було се річю природною. Галичина, яка становила доси частину укладу, що біг по лінії анархо-февдального розвою — через карастрофу розбору стає втиснена в уклад, який кружить по лінії просто відмінній, централістично-бюрократичної держави мілітарної, і — природна річ — починає підлягати впливам більшого організму, якого стала частиною, отже в данім разі впливам політики меркантильної.

Очевидно, зі становища тогочасної галицької шляхти зміна така систему економічної політики була під суспільним оглядом наглою революцією, яка грозила їй висадженем з дотеперішньої провідної ролі суспільної в користь нових елементів. Становище се зрвуємо вповні,

коли пригадаємо собі економічні відносини у Польщі в хвилі власне першого її розбору, — той *par excellence* феодално-аграрний її характер й те виїмково упривілюване становище в ній власне шляхти-аграріїв, інтересам яких підпорядковані були всі інші суспільні класи (міста, промисл, торгівля і т. д.).

Та не зважаючи на се спеціально упривілюване, рільництво у Польщі находило ся в аж надто критичнім стані. Екстензивна господарка по лятифундіях й небувалий угніт панщевняних хлопів зробили, що рільна господарка була чим раз більше ірраціональна, а тим самим чим раз менше видатна. А з упадком рільництва з konieczности поступав упадок і самої Річипосполитої, яка власне опирала ся на аграрній організації. В тих умовах скорше чи пізніше мусіла прийти реакція проти сьому аграрному напрямови, як прийшла — зовсім аналогічно — вже перед тим на Заході. Реакцією сею був власне — меркантизм.

„На тлі сеї історичної перспективи, каже дальше автор, меркантильна політика австрійського правительства в Галичині представить ся нам в зовсім новім світлі. Що через політичні випадки не мало часу витворити ся у внутрі, те наслідком розбору прийшло зо-внї. Прийшло готове у формі викінченого й передуманого систему й плану діляня і тому надто насильно потрясло існуючими відносинами. Одначе сам прихід був, як ми бачили, неминучий.

„Вириване й підношене з цілого арсеналу меркантильного систему одної тільки боротьби ві шляхтою, пояснювалася сеї боротьби в Галичині виключно оглядом національного угніту заборчого правительства, яке намагало ся здавити „найбільш освічену“ верству народу — не показує зрозуміння відмального тут визначного історичного процесу. Прецінь на національнім і політичнім полі одержала шляхта не одну концесію (прибична гвардія, становий сойм, *forum pobitium* і т. д.), коли власне безоглядна боротьба вела ся на полі господарчім. Зрештою тісним і невистарчаючим є пояснюване національними вглядами факту такого загального в цілій західній Европі і в цілій сучасній Австрії, як боротьба консолідуючої ся бюрократичної держави проти феодалної вузкості й анархії. В Галичині і Польщі, де від кількох віків панував виключно односторонній аграрний напрям й який став тривалим через повне погноблене міст і мійського промислу — політика меркантильна, з природи річи звернена проти шляхти, буда конечнійшою ніж де инде.

Не заперечуючи промахів, які справді мали місце при примінюваню політики сеї австрійським правительством у Галичині, автор тим не менш одначе ставить ся до політики сеї і правительства прихильно. „Бути може, каже він, що будучий історик національного життя сеї епохи викрие не одну провину сього правительства й не одну болючу

страту, завдану нації. Ті згляди мусимо тут лишити на боці. Як лікар, „який шукає здоровля“, руководить ся не національними зглядами, але лікарською думкою (Шумовський), так і для нас при оцінюваню господарської політики австрійського правительства можуть бути міродайними одиноко критерії економічні“. З тої точки погляду „несимпатична нам австрійська бюрократія, яка прийшла по розборі до Галичини, була мимо того знярядом історичного процесу, об'єктивно неминучого. З того становища мусимо також признати, що меркантильну політику промислового правительства — згідну зрештою й рівнобіжну з політикою західних держав Європи — належить як цілість виправдати; була для краю історично неминучою, а тим самим управненою, мала за собою правдоподібність успіху, була отже в засаді позитивною і в інтересі краю пожаданою (ст. 1051—1052).

Пристаючи до подрібного розгляду економічної політики тер-йосиф. правительства в Галичині в обсязі промислу і торгівлі, автор підносить уже на вступі сей факт, що правительство се здавало собі дуже добре справу в того, що новочасний коштовний державний апарат вимагає таких великих грошових засобів, яких рішництво достарчити не в силі. Погляд сей потверджували відносини, які панували в західній Європі, а також в західних дідичних провінціях.

І в сій точці промислові інтереси Галичини сходили ся вповні в фінансовими інтересами держави. „Ми все стояли на тім основнім становищу, писала М. Тереса вже в першій тайній інструкції (27 мая 1772 р.) для гофратів Тереса і Гайтера, які мали уладити тимчасову адміністрацію краю, що Наш власний добробут — нероздільний від добробуту наших підданих, що один без другого — неможливий; тому отже належить старати ся о піднесенє доходів і могучости монарха не инакше, як тільки через підпиранє загального добробуту і заможности, а між інтересом пануючого і краю не належить робити найменшої ріжницї. А коли дальше признана правда, що правдивим жерелом, з якого пливе дійсний добробут монарха, підданих і цілої держави, є культура, мануфактури і фабрики, цвитуха комерція й сильна популяція — отже наказуємо звертати постійно бачну увагу на їх закладанє й улїцшенє й поручаємо усувати все, що головним тим жерелам стоїть на заваді“ — і т. д. Відповідно до сих загальних пішли потім спеціальні інструкції для першого губернатора гр. Пергена (6 вересня 1772) і гофрата Коціяна (31 мая 1773), які поручають надавати осілим по містах ремісникам і фабрикантам ріжні привилеї, наказують звернути увагу на торговельні дороги (в Галичині на Шлезк. й Угорщину), підпирати кравий експорт і т. д.

Взагалі економічні відносини Галичини у хвилі переходу її в під

Польщі під Австрію визначили шляхи, якими пішла промислова й торговельна політика правительства. Бо коли для торгівлі ринок самої Галичини не представляв більшого значіння, то очевидно, треба було передовсім заопікувати ся торгівлею транзитною. Бо коли далше промисл і торгівля не могли роввинути ся в причини упадку і занедбання міст, то правительство старало ся зреформувати мійську поліцію й правпу опіку. Коли головною перепоною в розвою краевого промислу є брак внутрішнього ринку, то правительство хоче зарадити сьому через відповідну політику популяційно-імміграційну й вишукуване експортowych доріг. Коли в краю брак відповідних ремісників, то переводить реформу цехів і спроваджує їх з заграниці. І т. д., і т. д.

З черги приступає автор до докладнішого розгляду усіх наведених висше заходів австрійського правительства коло піднесення галицької торгівлі і промислу. Отже заки згадає правительство могло забрати ся до безпосередного підпирання властивого промислу і торгівлі, мусіло найперш приготувати для нього умови істнованя, т. зн. забезпечити йому ринки збуту в сусідних краях. Найбільше значінє з сього вгляду мала для Галичини передовсім Польща і з огляду на зносини з Іданьском — Пруси, а далше Туреччина, австрійські дідичні краї, Угорщина і Сємигород. І ми бачимо, як усюди там правительство стараєть ся забезпечити збут галицьким продуктам, хоч стараня сї не все вінчали ся успіхом.

Що тикаєть ся Польщі, то австрійське правительство, свідоме того, що торгівля в сею державою становила у привої й вивої одну третю часть усєї галицької торгівлі, і що завдяки середньовічним польським цдам (пр. транзитне 12 згл. 14%, вивозове 10 згл. 12%) була дуже утруднена, всіма силами намагало ся заключити з нею трактат, опертий на повній взаїмній торговельній свободї. В першій мірі побивав ся за сим дуже власне цісар Йосиф, який, будучи сам прогібіціонїстом, власне для Галичини хотїв зробити виїмок, посвячючи в її інтересї навіть по части інтереси країв дідичних! Та хоч з польської сторони пропозиції сї відкинено, то все таки заключений трактат (1775) був для Галичини корисний, бо знижував привозове цло на 4%, транзитне на 1% а вивозове на $\frac{5}{12}$ %, і — що найважнїйше — давав вільний сплав Вислоу. Трактат сей доповнено пізнїйше ще декількома додатковити постановами, пр. про українську транзитну торгівлю 1778 р. й ин.

Ще гірше складали ся торговельні відносини з Прусами. Подібно як з Польщею, хотїв цісар Йосиф і в сею державою заключити торговельний договір, який Галичинї отворив би вільний доступ до моря і Іданьска. Із за розбіжности одначе економічних і політичних інтересів обох ривалізуючих зі собою держав до заключеня його не прийшло,

не вважаючи на кілька разів поновлювані проби в сій справі (1773, 1776, 1780, 1786).

Старало ся правительство навязати живійші торговельні зносини між Галичиною і Туреччиною. В тій цілі підняло воно заходи коло ревізії дотеперішних торговельних трактатів з Портою — з одного боку, а з другого — бажаючи заступити замкнену Прусами дорогу гданську иншою, стало підпирати експорт на південь Дністром і Прутом. В результаті тих заходів прийшов торговельний договір з Туреччиною з дн. 24 II 1784, який признавав Австрії однакові торговельні привилеї з Францією, Англією й Росією, і забезпечав орієнтальну австрійську торговлю перед ріжними шиканами, на які була виставлена до тепер.

Що тикаєть ся торговельних відносин Галичини до австр.-угорських країв дідичних і ролі в сих відносинах самого австрійського правительства, то справа ся представляєть ся в дійсности як раз навпаки, як привикли представляти її доси. Бо власне тут, де бачили доси один тільки митовий утиск Галичини, виявляєть наглядно зрозуміне правительства для економічних потреб краю.

Як відомо, у хвилі прилученя Галичини до Австрії панував в сій останній систем безоглядної прогібіції, який перейшов відтак вправді (1775) в систем лагіднійшої митової охорони, все-ж таки одначе з досить високими протекційними цлами. Отже примінене до Галичини прогібіції було би тоді для неї убійчим. Бо в дідичних австр. краях на місце заказаних заграничних вступали в обіг товари краєвої продукції. Тимчасом Галичина продукції такої не мала, а заграничні товари спроваджувано сюди не для місцевої консумції, але для дальшого транспорту через Броди на Схід. Заборона отже чужих товарів — з одного боку — вруйнувала би зовсім сю одиноку галицьку торговлю, з другого — краєвий промисл на сім не виграв би нічого, бо... промислу такого не було. Вправді через впроваджене до Галичини прогібіції міг був зискати промисл країв дідичних (забираючи Галичину виключно для себе), одначе правительство на се не згодило ся і в інтересі Галичини пішло иншою дорогою. Галичина була, поки що провізорично, в границь австрійського цлового систему виділена!

Тільки в звязку і в рамках схарактеризованої висше торговельної промислової політики правительства зовнішньої можна зрозуміти, як слід, таку-ж політику його внутрішню. „Ми в Галичині, говорить автор, по довголітних тяжких намаганнях краю сотворити промисл, по богатых заводах або невдалих пробах, знаємо нині, що не повстає він із дня на день. Знаємо також, що не можна сотворити його в краю Ескімосів, бо до свого повстаня й існованя мусить мати численні й ріжні умови, які мусять існувати наперед. Дивно, що наша історично-економічна лі-

тература розуміння сього для обговорюваної епохи не показувала. Підношено закиди, що правительство давило краєвий промисл, або принайменш відмовляло йому помочи. Ніякий такий випадок в жерел невідомий нам. Скільки разів зголошено намір заложити більшу фабрику — правительство ставило ся до сього прихильно й привібно поперте. Очевидно, жадане, щоби правительство по окупації Галичини закладало само або субвенціонувало фабрики, є нерозумним і в сучасних економічних умовах Галичини було навіть неможливим. Заки можна було подумати про безпосереднє підпиранє промислу (субвенціями або преміями і т. д.), належало приготувати бодай найпотребніші умови його істнованя. Політика промислова правительства розпадаєть ся отже на два основно відмінні періоди. Період 1773—1783, то роки підготовчої праці для промислу, коли на перший плян виступають інтереси торговельні, а на полі промислової політики правительство стараєть ся о приготованє конечних умов, отже о дороги й почти, о поправу кредитових відносин і гіпотеку, векселеві суди й правну безпеку, о сотворенє ринків збуту, мійської консумції й робітників (знесенє підданства), торговельні трактати і т. д. Безпосереднє підпиранє промислу було тоді неможливим. Важні експортів інтереси рільництва й торговлі наказували виділити Галичину митом, допускаючи до краю чужу конкуренцію. В тих умовах правительство не могло субвенціонувати підприємств, які мусли би змагали ся за своє істнованє в тяжкій конкуренційній боротьбі зі старим промислом заграничним й австрійським. Правительство, даючи більші позички, мусли би — природна річ — стреміти до забезпеченя скарбових сум, що довело би до даваня фабрикам виключних привилеїв і примінюваня — прогібіції! Що-йно, коли в першім десятиліттю переведено в цілости або в части вичислені висше реформи на полі адміністрації, законодавства і т. д., коли варазом загальний огляд на економічний розвій краю довів до знесеня цлого виділеня Галичини й заведеня прогібіції, себто коли виключено чужу конкуренцію й забезпечено внутрішній ринок, — що йно тоді в рр. 1784—90 надійшов час до безпосередної опіки правительства над промислом. І справді виступає він тепер на перший плян замість інтересів торговельних й йосифинське правительство приходить йому в помічю чи то субвенціями, чи вивозовими преміями, чи иншими способами заохоти.

Вкінці, для прикладу, розглядає автор декілька таких способів деталійше, — отже: політика популяційна, правительственні закупи, політика фінансова, звільненє від рекрутації й кватирунку, політика комунікаційна й тарифова, державні субвенції й премії вивозові, цлові опусту і т. д.

Ів. Кривецький.

Бібліографія

(оцінки, реферати, замітки).

Історія політична і культурна.

С. А. Корфъ — Древлянскій князь Мала (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1912, II, ст. 332—342).

„Мал князь деревський“, записаний на сторінки історії капризом долі, останніми часами звернув на себе особливу увагу дослідників. Недавно ак. Шахматов в своїх „Разысканіях“ поставив гіногезу про „Мала Кольчанина“, князя ж. Кольца = Клечеська, що мовляв заступив місце в літописнім оповіданню давнішого героя деревського повстання Мистишу Свенельдича. Тепер проф. Корфъ зовсім вичеркує Мала з пониж людей, вважаючи се імя простим непорозумінням. Він виходить з звісного, давно розваженого дослідниками контрасту, що літопись, згадуючи князя Мала, в інших випадках ігнорує його і виводить самих „Древлян“, „Древську землю“ як властиву репрезентацію і управу землі. Дослідники толкували се тим, що князі не грали в тім устрою ролі рішучої і стояли на другім пляні супроти громади і її ліпших мужів¹⁾. Проф. Корфъ добачає тут суперечність неможливу і розв'язує її, викидаючи князя Мала з літописи, як непотрібну вставку, як просте непорозуміння. Властиво не робить се від себе, а користується відкриттям свого товариша по гельсінгфорському університету проф. Піпівга, що в своїй недавній розвідці про імена Дніпра (De Skandinaviska Dnjerpnamen, Studier i Nordisk Filologi, 1910, с. 27) дав таке толкування слову „Мал“: в оповіданню про сватання деревського князя

¹⁾ Пор. Історію України-Руси I², с. 336.

літописець хибно зрозумів се слово; слова Деревлян „да поиди за князь нашъ за Мала“ в своїй первісній скандинавській формі значили просто — „вийди за нашого князя“; māl, malі се правний скандинавський термін: західно-готське право (Västgötalagen) признає шлюб правним тільки „за посагом і умовою“, маер mund ok маер maeli, а літописець вираз giptas маер malі зрозумів як gifta sig med Mal — як пропозицію вийти за „князя Мала“. Приймаючи вповні сей згодат проф. Піппінга, проф. Корф вважає дальшим результатом сього непорозуміння і вставку імени Мала в оповідання про рішення Деревлян — „поиметь жену его Вольгу“ і гльосу „бѣ бо имя ему Мала, князю дервьську“, і вичеркує імя сього князя в ділого оповідання¹⁾, а натомість підчеркує як важний факт „употребление лѣтописцемъ древне-скандинавской брачной формулы“, як свідцтво „того большого влияния, которое оказывало скандинавское право на славянскія племена сидѣвшія вдоль и около великаго пути изъ варягъ въ греки“. По його гадці, сей факт докаже потребу більшої уваги для скандинавських впливів. „Настоятельно требуется параллельное изученіе древне-скандинавскаго и древне-русскаго права; такимъ образомъ могутъ проявиться самыя неожиданныя сюрпризы, и только такимъ образомъ можетъ быть пролитъ новый свѣтъ на культурное и общественное взаимодействіе славянъ и варяговъ, отъ котораго зависитъ вѣрное опредѣленіе начала русскаго государства и русскаго права“.

Потребі порівняних студій скандинавського і староруського права, розуміють ся, можна тільки притакнути, але такі річи, як форма Västgötalagen в устах деревського віча се такий „сюрприз“, від якого не набереш особливої охоти до скандинавських студій. Як виходило б з слів проф. Корфа, він думає, що деревлянське віче справді давало своє поручення в скандинавських термінах: „для Деревлянъ такой бракъ кievской княгини являлся, конечно, актомъ чрезвычайной важности, и не мудрено потому, что они предлагали и предполагали облачить (!) его въ самую торжественную форму; а таковою, очевидно, являлась болѣе культурная скандинавская форма; неисключена къ тому же и другая возможность; скандинавская форма брака можетъ находить ся въ связи со скандинавскимъ происхожденіемъ самой Ольги“ (с. 342). В сѣм д. К. і бачить доказ скандинавських впливів „на славянскія племена сидѣвшія вдоль и около великаго пути изъ варягъ въ греки“. Тим часом як старій літописець очевидно представляв собі Новгород і Київ головними гніздами варягства і очевидно з сього боку протиставляв кievським По-

¹⁾ Завважу, що ті стилістичні подробиці, на які наполягає д. Корф, не існують в старшій версії Повісті, а імя Мала вона таки має:

лянам таку глуху провінцію як Деревську землю, у проф. Піппінга і проф. Корфа виходить навпаки: деревська громада звала і уживала скандинавську правну термінологію, а от київський літописець, провідник варязьких тенденцій, був ознайомлений з ними слабше і переплутав, не зрозумівши звичайної шлюбної формули. Се дійсно „сюрприз“!

М. Грушевський.

Россія и Италия. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихся сношеній Россіи съ Италіею, томъ I, выпускъ 1. СПб. 1907, стор. IV+114; выпускъ 2, ib. 1911, стор. 212, томъ III, выпускъ 1, ib. 1911, стор. 181+10 факсиміле.

Починаючи від 1895 р. петербурська Академія Наук, а спеціально її історично-філологічний відділ робив заходи, щоби заснувати в Римі постійну наукову інституцію, на взір інститутів інших держав, і приступити до систематичного використання римських бібліотек, особливо ватиканського архіва. Остаточно аж від початку 1905 р. удалося виконати ці наміри і в Римі осаджено ученого кореспондента, що мав приступити до розроблення італійських матеріалів до історії Росії. Нагляд над роботами кореспондента віддано „постійній історичній комісії“, утвореній в історично-філологічному відділі Академії. Комісія видала для кореспондента докладнішу інструкцію: він займається головно розслідуванням італійських архівів і бібліотек і описує важливіші їх відділи, що відносяться до історії Росії та приготує документи для наукового видання; піль описей — означити місце знаходження матеріалу, його розмір, дати можність орієнтувати ся в них і дати, в головних нарисах, поняття про його зміст, взагалі облекшити наукову роботу на будучности; видане документів має ввести в науковий оборот новий історичний матеріал.

Відповідно до цієї програми мають виходити дві серії видань: 1) „Памятники культурныхъ и дипломатическихъ сношеній Россіи съ Италіею“, — туди вйдуть матеріали, що творять більше-менше цілість: документи в історії сеї або тої місії, чи посольства; жерела, що стоять в ближнім відношеню до якогось міжнародного пляну чи підприємства; дані, звязані в іменем замітної історичної особи, або з періодом, що творить для себе цілість. 2) „Россія и Италия. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихся сношеній Россіи съ Италіею“ — тут вйдуть описи архівів і бібліотек; відільні документи, що не могли вийти до „Памятників“; всякі справовданя, замітки і ин. — „Памятники“ дотепер не вийшли на світ (в першій томі мають появили ся матеріали до часів Антонія Поссевіна 1578—1587 рр.); в серії „Россія и Италия“ вимушено три випуски, які тут реферуємо.

Кореспондентом Академії в Римі є Е. Шмурло, відомий в давніших робіт, дотинаючих Італії; про його занятя маємо справовданя за 1903—10 рр. (I, 1, стор. 1—14; III, 1, стор. 1—15, 42—51, 179—181).

Осередком робіт був ватиканський архів. Наперед приступлено до загального познайомленя в архівними катальогами (в числі 681), щоби здобути вказівки, де знаходять найважніші матеріали до історії Росії; таку підготовляючу роботу треба було перевести на початку, щоби не розбити занадто сил і мати основу під детальніші студії. Вказівки про матеріал зложено в катальог на картковій системі. Найважнішим „фондом“ архіва показала ся польська нунціятура; кореспондент почав складати її опись і довів її до кінця XVI в., так що приступлено до друку (вийде на світ в II т. Россія и Італія); ся нунціятура має на переломі XVI—XVII в. прогалину майже 30 років і через те вдержала ся дальша опись — треба було шукати останків по інших архівах. Рівночасно збирав кореспондент матеріал до виданя тому актів, що має обіймати 1578—1587 рр., епоху діяльности відомого єзуїта Посевіна. В польській нунціятурі знайшов ся богатий матеріал (тт. 15—34), вдебільша використаний Турґеневим, Тайнером і Пірлінгом: се по части депеші нунціятурц, письма папи і секретаріяту, переписка нунція, по части папери самого Посевіна. Для доповненя сеї збірки звертав ся кореспондент на всі сторони і перешукав всі важніші архіви, які описані по части в справовданях.

В першій випуску т. I зібрав Е. Шмурло звістки про ватиканський архів. Опись розпочинаєть ся замітками про склад архіва і його давнійшу історію, та виказом літератури; слідує загальний показчик по відділам. Ся опись не входить в подробиці, але дає добрий погляд на склад архіва і облекшує першу орієнтацію.

В другім випуску т. I маємо докладніший огляд єзуїтського архіва, що нині входить в склад римського державного архіва (Archivio di Stato di Roma). Архів дає цінний матеріал для історії єзуїтської пропаганди особливо в руських провінціях Корони і на Литві. Е. Шмурло приводить деякі документи в цілости, а інші переповідає. Так маємо звістки про люблинську колегію, листи Станислава Гербеста про Ярослава і Вильно (с. 122—3), єзуїта Павла Кампана також в Вильні (с. 128—133), листи Скарґи і ин. Виленська колегія має дуже богатий матеріал; для нас інтересні особливо звістки про папський семінар для Русинів, встанований в Вильні Посевіном: є для нього докладна інструкція, спис учеників, справовданя і ин.

В першій випуску т. III є кілька екскурсів, присвячених поодиноким документам, які видавець публікує. І так є нові реляції про побут Петра В. в Відні і Закості (с. 15—22); грамота Івана Василевича до

медіолянського князя Джан-Марії Галеаццо (с. 22—27); замітки про Марка Мартиновича, учителя морського діла кін. XVII в. (с. 27—40); про портрет Петра В. Врешті маємо матеріали до біографії Юрія Крижанича: про його побут в грецькій колегії в Римі і невдаду пробу виїхати на Русь для пропаганди 1644 р. (с. 52—113) і опись двох збірників документів в 1694—1703. До цього випуску додучені теж факсиміле з письма Юр. Крижанича і згаданих збірників.

І. Крип'якевич.

Ks. Dr. Szydelski — Archidiecezyna Lwowska na synodzie w r. 1641. (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 712—721, 805—818, 806—918, 972—986, 1079—1201).

Акти львівського католицького синоду з липня 1641 р. були видані сучасним друком; автор розвідки хоче їх ближше розслідити, передовсім тому, що відносини львівської архідієцезії ріжнилися від інших ізза положення її на „кресах“. Матеріал зібраний досить інтересний, особливо з побутового боку; але спеціально цікавих річей для нас небагато. Синод 1641 р. відносинами до православної церкви майже зовсім не займався; в консисторських актах того часу записана тільки одна справа, що вказує на напружені відносини між духовенством обох церков. Парох костела Д. Марії на краківській передмістю у Львові вносить жалобу на Івана руського пароха церкви Воскресення, що дав у своїй церкві шлюб католикам Янови Трачеви і Амвровіїви Пйонтковскому з жінками православної віри. Воскресенський піп мусів ставати перед консисторський суд і піддати ся карі: мав „направити сю соблазнь“ і оголосити в церкві, що мішані подружжя неважні, відсидіти арешт одного дня при своїй церкві і заплатити 5 гривень консисторови, а 5 гривень на прикрашене церкви. Кс. Шидельський хвалить сей засуд, як дуже поміркований і розумний, що вказує на велику толеранцію латинників до православних (ст. 1087—8).

З інших справ руських записаних в консисторських актах приводить автор справу між Андрієм Сльозкою, відомим нашим друкарем, що носить імя арцибіскупського друкаря, і його конкурентом Михайлом Скольським (ст. 1106—8).

До історії турецьких походів є звістки про оборону Бучача 1672 р., а саме костела Д. Марії, якого боронили руські міщане, і про такуж оборону с. Буца в Бережанським 1667 р. (1184—5).

Нарешті знаходять ся деякі записки до біографії Якуба Гавата, автора інтермедій виданих 1619 р. В часі синоду він був парохом у Вишнянах і брав участь в синоді 1641 р., — а тільки автор подає назвиско з похибкою як Gawal (ст. 719). Гават не міг погодити ся з своїми віка-

ріями і оден з них, Наддубський мусів аж ставати на єпископський суд; парох жалував ся, що мусів його напаминати, щоби добре відправляв служби „neque inter familiam, praesertim vero muliebrem sexum con-versetur“; вікарія засуджено ва 4 гривни карі і дві неділі арешту (ст. 812, 1195).

І. Крижаневич.

Н. Померанцевъ — Страничка изъ такъ называемаго уніатскаго дѣла (Русская Мысль 1909, кн. 1, ст. 61—78).

А. Стаховичъ — Холмскій вопросъ (Ibid. 1911, кн. 2—3, ст. 74—95 і 87—105).

Невеличка статейка д. Померанцова містить в собі кілька інтересних фактів до історії многострадальної Холмщини. Д. Померанцев оповідає про те, як мало знали у Петербурзі про уніатську справу, як він сам не мав про неї найменшого понятя, їдучи на посаду прокурора сідлецького окружного суду; оповідає про діяльність Москвина і Громеки, про насильства останнього над уніятами, дає характеристику попів москвофілів, викликаних з Галичини, — характеристику дуже нещідлибну, до речі сказати, нарешті згадує ва свої (увінчані успіхом) зусилля скинути уніятські справи з плечий суду на виключне „усмотрѣніе“ адміністрації... До статі додані деякі документи: лист єп. Куземського і листи ген. губ. Коцебу до Громеки.

Статя д. Стаховича має иньший характер: її ціль познайомити широке російське громадянство з Холмською справою, про котру воно не має найменшого понятя. Звідси популярний характер статі. Колиж ми її й відмічаємо, то для того, що автор, мимо відомої своєї неприхильности до українців і укр. руху, не може не признати великої шкоди від гоненя на Українців в Холмщині. Цікава статя ще й тим, що д. Стахович в противність до польських авторів, стверджує укр. характер краю і населення його. Автор сам побував на Холмщині і розглянув ся в тамошній ситуації, що побільшує значінне його статі, написаної досить об'єктивно.

В. Дорошенко.

Проф. Мих. Грушевскій — Очеркъ исторіи украинскаго народа. Изданье третье, дополненное. Київ 1911, ст. 468. Отсе видане ріжнить ся тим від попередних, що тут пропущена кінцева глава — огляд сучасного положеня українського народа і руху. Детальнійше обговорює автор поодинокі питання сучасного українського життя в працях: „Украинство въ Россіи, его вопросы и нужды“ (відбитва в 2-го вид. Очерка) і „Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ“, які являють ся неначе продовженем „Очерка“. Крім того основно перероблений і доповнений в сім виданю особливо виклад історії останніх трох століть, XVII—XIX.

Русская Исторія въ очеркахъ и статьяхъ. Составлена при участіи профессоръ и преподавателей подъ редакціей проф. М. В. Довнар-Запольскаго. Томи I—II, ст. 607+439. В виданю, якого перший том вийшов першим виданем ще 1904 року уміщені статі більше як сорок авторів. В перших двох томах маємо праці: М. Смирнова, П. Голубовскаго, А. Погодіна, Н. Полонської, А. Лободи, Ю. В. Готье, М. Довнар-Запольскаго, Д. Ушакова, Вол. Антоновича, С. К. Шамбинаго, П. Іванова, Ів. Кореневскаго, Г. Шмелева, Г. Максимовича, А. Гнєвушева, І. Катаєва, В. Перетца, Н. Мендельсона, Д. Айналова, В. Георгієвскаго, А. Яцимирскаго, М. Біляшевскаго, В. Пічета, та Е. Щепкина.

Смоленская Старина. Изданіе смоленской ученой архивной комисіи, Выпускъ первый часть 1—2, Смоленск 1909—1911, ст. XVI+16+371+195. З поміж численних заміток і праць сего випуска вибиваєть ся обємом своїм на перше місце праця Н. Рєдкова: „Преп. Авраамій смоленскій и его житье, составленное ученикомъ его Ефремомъ. Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія“. (ст. 1—176). Інші замітки присвячені головню дослідам історичних памяток та документів, що відносять ся до Смоленска.

Минская Старина. Труды минскаго церковнаго историко-археологическаго комитета. Выпускъ второй подъ завѣдываніемъ хранителя музея Д. Скрипченко, Минск, 1911, ст. 268. Тут маємо статью бар. Тиенгаузена: „Нѣкоторыя статистическія данныя о народонаселеніи Западнаго края“ (ст. 1—25) з додатком статистичних таблиць (ст. 26—110) та Д. Скрипченка: „Чего они добиваются: автономіи или же независимаго государства? (По польскимъ прокламаціямъ)“. Решта матеріали: до історії північно-західного краю, із слувцької старовини, опис рукописів і старих книг міньскаго церковнаго музея, кавки, легенди, пісні. М. Ф.

Ф. И. Свистунъ — Матеріалы для исторіи города Снятина надъ Прутомъ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, ч. 5). Виписки з рукоп. монографійки про Сятин Л. Кропивницькаго з р. 1839, дальше доповненя самого автора на підставі головню „Актів гродських і земських“, вкінці 2 офіціальні магістратські грамоти в руській мові з 1725 і 1750 рр., які находять ся в бібліотеці львівського „Н. Д.“.

Ф. И. Свистунъ — Изъ исторіи шпиталя фундаціи Кн. Константина Острожскаго въ Тарнополь (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, ч. 6). Грамота кн. К. Острожскаго з да-

тою: Острог, 30. VI 1600 р., якою рішає спір між фундованим ним у Тернополі руським шпиталем й одним Жидом о волоку землі — в користь шпитала.

Ф. И. Свистунъ — Учредительная грамота церковнаго братства въ Гологорохъ 1602 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, ч. 7—8). Фундаційна грамота церковного братства в Гологорох еп. Гедеопа (Балабана) в р. 1602 з конфірмацією еп. Йосифа Шумлянського з р. 1669.

Ф. И. Свистунъ — Матеріали для исторіи Хмельниччини въ Червоной Руси (Вѣстникъ „Народнаго Дому“. Льв. 1910, ч. 6). Декілька документів, виписаних із т. зв. „gadziesk-их“ книг Долини, про появу в містечку й околиці козаків 1648 р. й про становище місцевого руського населеня (ар. долиньський парох враз ві своїми парохіянами вийшов на зустріч козакам з хоругвами і хрестами й ин.).

Ф. Лабенскій — Уставная грамота братства Воздвиженія Честнаго Креста въ Страшевичахъ возлѣ Стараго Самбора (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, чч. 9, 11—12). Дослівний текст „артикулів“ братства з пол. XVII ст.

Ф. И. Свистунъ — Зачатки русскихъ народныхъ школъ въ Галичинѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, чч. 6—12). На підставі друкованих матеріалів й по части особистих споминів автор характеризує галицько-руське народне шкільництво кін. XVII й 1-шої пол. XIX вв. *Л. К.*

А. Грушевскій — Н. А. Маркевичъ (Журналъ Мин. Нар. Пр. 1911, кн. 1, ст. 59—141). В своїм інтереснім і ґрунтовнім етюді „З минулого української літератури й історіографії“ докладно знайомить нас д. О. Грушевський з літературними, етнографічними, історичними і архивними роботами автора „Украинскихъ Мелодій“. Статя д. Грушевського цінний набуток для нашої вауки, в котрім за останні часи помітно деяке оскудінне на такі роботи.

Др. К. Лучаківський — Промови Антона Любич-Могильницького (Неділя, 1911, ч. 25—26).

Йогож — Промови послів Устияновича і Гушалевича (ibid. ч. 27—28). Автор публікує з початку промови Могильницького в першій сесії галицького сойму, а далі для кращого відтінення їх також промови Устияновича і Гушалевича, котрі вражають нас мертвотою своєї мови. *В. Д.*

Ф. И. Свистунъ — Письма Михаила Качковского (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1909, чч. 11—12, 1910, чч. 1—4, 6).

Повний текст або виїмки в 31 листів відомого галицько-руського діяча Мих. Качковського з рр. 1849—1862 до о. І. Ільницького, пароха в Сільці коло Самбора, Я. Головацького й В. Дідицького. Листя сі (головно до Головацького й Дідицького) подають багато цікавих причинків до історії національно-культурного (передовсім літературного) руху серед галицьких Русинів в тих часах. *І. К.*

С. Русова — Просвітний рух на Україні в 60-х роках (Світло р. I, 1910—1911, кн. 6, ст. 34—42). Про недільні школи.

Др. О. Михалевич — Про університетське життя в Петербурзі в 60-ті роки м. ст. (Неділя 1911, ч. 15). Дрібничка до біографії Костомарова.

Др. О. Михалевич — Спомини про Шевченкових друзів (Неділя, 1911, ч. 11—12). Спомини про петербургську громаду 60 рр., головно про Костомарова.

Д. Д. — Микола Костомаров (Світло, р. I (1910—11), кн. 4, ст. 19—30). Літературно-біографічний нарис в нагоди 25-ліття смерті.

Е. Ө. Юнге — Изъ моихъ воспоминаній (Вѣстникъ Европы, 1911, кн. V—IX). Спомини пані Юнге, уродженої гр. Толстої, мають інтерес і для нас, бо згадує вона про Костомарова й Шевченка, котрих особисто знала і з котрими була в гарних відносинах.

В. Чепеляцький — Великий учений діяч Соборної України (Світло, р. I (1910—1911), кн. 4, ст. 33—39). Статя в нагоди 25-літнього ювілею літературно-наукової діяльності проф. М. Грушевського. *В. Д.*

Київъ въ восьмидесятихъ годахъ. Воспоминанія старожила. Київ, 1910, ст. 211. Спомини, писані без пляну і системи, просто в памяти. Ряд фактів менше або більше характеристичних з життя адміністративних і громадських діячів Київа в 80 рр. — почавши від полїцмайстра а скінчивши на штунді і Жидах. Автор обіцяє дати ще спомини з першого десятиліття 900-их років по тій-же „системі“. *М. Ф.*

Література.

Joh. B. Aufhauser — Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung (Byzantinisches Archiv N. 5), Липськ, 1911, XII, 255 ст., 7 табл. 8°.

Ся робота вийшла з семінара пок. Крумбахера, тож носить на собі всі пїхи знаменито задуманого і переведеного дослїду, тим більше, що факультетська підмога дала авторови нагоду зібрати потрібний ру-

копійний матеріал на місці у бібліотеках Афона, Атен і західної Європи. Автор поставив собі задачею прослідити розвій легенди про чудо св. Юрія із змієм і царівною і дійшов до висновку, що воно пізнійший додаток до первісного сказання про замучене святого. Всіх чуд — 13, з чого чудо із змієм і бісом сталося за життя святого. Вони рідко коли вбрані разом, бо чудо із змієм перемогло всі інші і вицерло їх майже повсім не тільки з славянських прологів і житій, але навіть і з грецьких. Для прикладу вкажу на рукописи музею Петрушевича: в них аж 16 статей з чудами св. Георгія, з чого тільки в Прологу № 27 з пол. XVI в. находимо три чуда: о поповім синові, наверненім сарацині і пастусі укушенім змією. Всі інші — чуда про змія і царівну. А що Aufhauser не знає останнього чуда з пастухом, то всіх чуд маємо 14. Автор займаєть ся виключно чудом з змієм, яке він розбирає у цілому ряді редакцій. Легенду саму в найширшій риторичній обрібці розбиває він на 167 точок (ст. 153—160), в яких голосіне царя над дочкою займає 32 пункти (точ. 34—66). Голосіне се дуже інтересне своєю будовою, основою на влучі почувань царя і історії всеї події. — Автор стежить за розвитком легенди не тільки в рукописах житійних старших, але і в народній мові, по загальному методу всеї праці. Отже виходить з основної, найближшої церковній редакції і переходить опісля до риторично розширеної, а там до оброблення легенди в грецькій людовій поезії. Найінтереснійша пісня, в якій святий просить у царівни позволення спати на її колінах, поки змії підійде. В часі його сну голуб з неба показує царівні таблицю з написом: „хто св. Георгія любить, той не пропаде“. Царівна будить рицаря, бо змії наближаєть ся — св. Юрій закладає йому золотий ланцюх на шию і волоче за собою (пор. іконографію, навіть західну вже в XIV в., прим. табл. VII в.); після иншого стиха хапає царівну за косу, садить її на коня і відвозить домів (163 ст. пісня А. Jeannaraki — Kretas Volkslieder).

Статя про чудо із змієм в византийській штуці (ст. 163) доводить ясно, що іконографія боротьби св. Юрія із змієм не старша від літературного оброблення теми, отже з XI в. Латинські легенди являють ся тільки варіантами звисних вже грецьких. Отже — увільнене чоловіка з рук сарацинів в Велябрі по рукоп. XI—XII в. та чудо з невірним, що вдарив копієм статую святого. Се друге оповіданє походить з 2-ої пол. VII в. Латинська легенда (182—6) про чудо із змієм XII в. не ріжнить ся нічим важним від грецької; її розбив автор на 111 точок, з яких плач короля 29—33. Поява св. Георгія не чудесна, бо він хоче напоїти свого коня в озері — королівна остерігає його перед змієм і розкавує йому всю історію. Святий просить у Господа чуда (72—78, 83), бере ленти королівни, вяже ними змія і каже їй іти з ним в місто.

Що йно годі, як горожани повторили за ним символ віри, святній пробив змія і охрестив місто. Як ся легенда, так і золота легенда Якова — в грецького жерела, але в рядом перерібок. З золотої легенди черпали всі середньовічні зах.-евр. оброблєня, яких все таки не стільки, як на Сході; вато зображень чуда, особливо в різьбі на Заході досить, можливо тому, що св. Юрій може служити образцем рицарської вдачі.

Загальний вивід такий: Легенди про чудо з змієм походять переважно в XI—XIII в.; історичного підкладу вони не мають, як рівнож не стоять в прямім звязку з житієм святого, що пострадав при Діоклетіані. А що вже в VIII в. на грецькій почві були устні перекази про се чудо, то можна сказати, що легенда була плодом грецької атіографії, яка процвітала в добу VIII—XI в. Звязь легенди з дохристіянськими мітами-про Пераея і Гора не доказана.

Придані знімки узгляднили староруські монети Ярослава Мудрого, але не дають того багатства матеріалу, який дали тексти і досліди автора. Се одначе не вина автора, якому належить ся велике признанє за дуже добру і интересну працю.

I. Свєтлицький.

Проф. В. М. Истринь — Исторія Сербской Александрии въ русской литературѣ, Выпускъ I. (Лѣтопись историко-филологическаго общества при Имп. Нов. Унив. XVI, ст. II+164).

— Пятая книга хроники Иоанна Малалы (*ibidem*, ст. 1—51).

В передмові до своєї праці „Александрія русскихъ хронографовъ“ висловив проф. Истринь 1893 р. бажаннє, щоби за його роботою пішла „історія сербської Александрії в рускій літературі як продовженнє праці акад. А. Н. Веселовского“. Для праці над історією східнославянських списків сербської Александрії, яких дійшло до нас велике число в найрізноморднійших перерібках, потрібно мати під руками близький до оригіналу грецький текст, який послужив би вихідною точкою при дослідах вад славянським перекладом. Подавши ще в 1899 р. в „Византійскомъ Временникъ“ кілька вісток про грецький список 17 в. історії Александра Македонського, який найшов проф. Истринь в Іверським монастирі на Атові, видав він саме тепер сей список як перший випуск „Исторіи сербской Александрии въ русской литературѣ“. Віденський текст, який видав Веселовський в своїй праці про сербську Александрію, показав ся дуже коротким у порівнанню зі звисними йому тоді сербськими текстами, тому Веселовский для своїх висновків послуговував ся т. зв. народньою книжкою, себто одним із багатьох друкованих новогрецьких текстів.

Під зазначеним у горі другим заголовком надрукована пята книжка хроніки Іоана Малали, що зберігла ся тільки в хронографі Моск. Арх. Мін. Ін. Діл і в аналогічнім з ним — хронографі Виленського Публичного Музею. Надрукований Архівський текст, а з Виленського додані тільки відміни. При кінці введені такі прикмети перекладу в порівнянню із грецьким текстом, як свобідний переклад, прикмети грецького тексту, який не дійшов до нас, поцсовані місця в оригіналі і перекладі, пропуски й долатки в перекладі в порівнянню із грецьким текстом, непереложені слова, зложені слова, описові вирази та взаємна заміна діяльного й страдального роду.

М. Возняк.

Пр. О. И. Титовъ — Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія. Выпускъ I. Русское книгописание XI—XVIII вв. (съ LXXIV рисунками). Отгисекъ изъ журнала „Искусство и печатное дѣло“ за 1910 г. 2 л. + 47 ст. + 25 табл. 4^о, ціна 4 руб.

Се дуже популярно держаний конспект руської палеографії, головво по А. Соболевскому. Оригінального і незнаного книжка ся не дає нічого, кромі кількох вникків з київських і полтавських рукописів. Місцями ся неоригінальність і конспективність роботи доводить автора її до очевидної некритичности. Приміром, про глаголицю він говорить весь час выводами акад. Соболевского, без найменшої згадки про праці Ягіча, якого він навіть не цитує в реченю: „А нѣкоторые даже склонны считать глаголицу болѣе древнею, чѣмъ кириллица“¹⁾ — ст. 3. На иншім місці (ст. 39), як автор захотів дати щось від себе, то дав одну велику недомовку. Годі хіба инакше назвати його слова про записи і приписки в рукописах, як недомовкою, коли він згадав тільки про історію походження рукопису та про вкладні, забувши зовсім про бевліч пісень, поговорок, літературних уривків, хронікарських і господарських записок — важних з огляду на живу мову доби і культурно-національне житє. — Ще раз повторяю, що одиноке цінне в книжці — вникки з київських і полтавських рукописів, навіть у 3-х красках, ва що належить ся редакції щира подяка.

І. Свєтлицький.

Pisma Jana Dzwonowskiego (1608—1625). Wydal Karol Badecki. (Wydawnictwa Akademii Umiejętności w Krakowie. Biblioteka pisarzów polskich. Nr. 58), Krakів, 1910, мал. 8^о, стор. 118 + (1).

З зібраних тут разом дуже рідких брошур, що під іменем Дзвоновского нераз навіть у тім самім році появляли ся кількома накладами,

¹⁾ Див. у Я. Б. Шницера — Иллюстрированная всеобщая истерія письменъ, Спб. 1903, ст. 222 и слѣд.

а саме: „Sejm albo konstytucye domowe, Statut, Niepospolite ruszenie або gęsia wojna“, та двох додатків до видання „Sejmu“ з 1625 р.: „Konterfet cudowny i siła kozaka Płachty, Ukraińca, który był przyciągnął z Sajdacznym kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy kozaków wybornych i dzielnych młodeców, przeciw ludziom niechrześcijańskim, w roku 1620“ та „Pieśń kozaka Płachty“ — з українського боку інтересні головню два згадані додатки. Про них надрукував др. Ів. Франко в XLVII т. „Записок“ гарну статтю п. з. „Козак Плахта. Українська народня пісня друкowana в польській брошурі з р. 1625“. Ще раз вернув др. Ів. Франко до тої самої пісні в „Студіях над українськими народніми піснями“, присвятивши окремий (XVI) розділ пісні про Козака та Кулину в LXXVIII т. „Записок“. Видавець писань Дзвоновского, хоч старанно зібрав польську й чеську відносну літературу, не знає праць дра Франка.

Перша згадка за пісню про козака й Кулину відносить ся до 1622 р. Автор „Mięso-pust-y albo tragikomedii na dni mięso-pustne“ навів тільки початкові слова пісні, яку співав головна особа трагедії Лапікуфель. Є також ся пісня при кінці брошури „Prażonka albo nawaga“ в 1640 р. Говорить про се Мацейовський в другім томі „Polski“, де й сказано про сю пісню, що вона „złą ruszczyzną napisana, mając w sobie dużo wyrazów, szczęścią na Rusi, szczęścią li tylko w państwie moskiewskiem niegdyś używanych“. Коли можна би відшукати примірник „Prażonki“, ва основі її тексту пісні про козака та Кулину та тексту Дзвоновского можна би при помочи півнійших варіантів, друкowanych в ріжних збірниках наших пісень і рукописних, реститувати первісний український текст пісні. На всякий спосіб текст пісні у „Prażonki“ певно не буде гірший від тексту Дзвоновского. Тому замітки дра Франка про мову пісні на ст. 12—14 „Козака Плахти“ були би стали в пригоді видавцеві Бадецькому, який змодифікував хвактеристику Мацейовского о стільки, що „wygazy te (про які говорить Мацейовський) i dziś jeszcze są używane przez lud rosyjski“.

Пісня про козака й Кулину складає ся із тринацятьох строф. Кожда строфа будована в той спосіб, що складають ся з чотирох восьми-складових віршів, чотирох чотирескладових, двох трискладових і одного постійного трискладового рефрену „Кулина“. В перших десятих строфах в незначними виїмками перші два вірші замикають питання Кулини, а прочі відповідь козака. Передрук української пісні не вдоволяющий. До польоніжів, яких і так повно в тексті Дзвоновского, додав видавець нові, крискуючи о: mój, swój, pokój, twój, rójdem, rójdesz, czółnom, dól. Та сама буква **ѡ** в тих самих випадках раз віддана через **ж** (paneż), другий раз через **ш** (szczosz). Держачи ся засад, принятих

Академією при передруці старих друків, треба було слово „gisty“ віддати через „jisty“. Не маю під рукою перводруку, а тільки знимку дра Франка в XLVII т. „Записок“, де є „zakrjiu“ а не „zakruju“ і т. п. Польські тексти писань Давошовського видані цілком поправно й видавця стояло багато труду повідшукувати й такі примірники брошур Давошовського, які доси були незвісні польським бібліографам. *М. Возняк.*

А. П. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ жъ старинной малорусской литературѣ, ст. 1—10 (Сборникъ Историко-Филологическаго Общества при институтѣ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, томъ VII). Нѣжин, 1911.

Се промова на ювілейнім святі в честь Гоголя, яке уладили в 1909 р. харківський університет, харківська шкільська рада та й історично-філологічне товариство. Автор як історик старої руської літератури виже Гоголя із двісталитною українською літературною історією перед ним. Недовго по Наріжнім, який у своїому „Бурсакови“ велить своїму героєви оповідати про бурсацькі мандрівки в духовними кантами, заговорив про се й Гоголь у „Вію“. По дорозі домів, як тільки де запримітили хутір, звертали бурсаки в головної дороги, ставали перед вікнами та на всю губу починали співати кант. Довго їх слухав господар хати, старий козак, плакав прегірко, казав до жінки, що те, що співають школярі, мусить бути дуже розумне, нехай винесе їм отже сала або щобудь такого. Огляд інтермедій веде автора просто в родину Гоголя, що з дитинячих літ привик до театральних і літературних вражінь, видів вистави в домі свого знатного кривняка Трощинського та сам пробував сил на шкільній сцені. Цинив комедії батька, а кілька епіграфів із них має „Сорочинская ярмарка“. Напрям, зарепрезентований невіднайденими доси Вергілієвими „Буколіками“ в перерібіці Лобисевича та перелицьованою „Енеїдою“ Котляревського, а викликаний звісними уподобаннями української літератури XVII—XVIII вв., прибрал Наріжний в форму повісти або роману. В сліди Наріжного пішов Гоголь; бурсацькі звички представлені в „Вію“, а в повістїю Наріжного „Два Івана или страсть жъ тяжбамъ“ стоїть у звязи знаменита Гоголева повість о двох інших Іванах. Словом усі гарні і здорові елементи старої української літератури Гоголь не тільки присвоїв собі, але й розвинув їх і поглибив. До нього не могли сі елементи найти собі справжнього артистичного вислову. Талановитий і геніяльний Прокопович жинув літературу для державної і церковної діяльності в часах Петрових реформ. Що покинув Прокопович, до чого не мав сил піднести ся Наріжний, се запліднив творчий жений великого артиста з початком 30 рр. XIX в. „Як що богагу великоруську літературу, давно вже признану в цілім світі, можемо порів-

нати в морем, до якого вливаєть ся чимало потоків, — ужию порівняння самого автора цінної і багатой змістом статі, українська література XVII і XVIII вв. представить ся нам в виді обильного потока свіжої води; часть того потока живила нову українську літературу XIX в., а друга в творчости Гоголя вплила ся в море загальноруської літератури“.

М. Возняк.

Рукописи, принадлежащія бібліотекъ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Выпускъ I. Рукописи церковнославянскія и русскія, документи и письма. Описаль А. В. Рыстенко, Одеса, 1910, ст. 88.

Рукописи, описані д. Ристенком, дають дуже сорокатиї історичний матеріал. Між ними знайде дещо цікавого для себе і історик мови і історик літератури, як рівнож дослідники історії церковного та суспільного житя. Збір рукописів „Общества Исторіи и Древностей“ складав ся дуже припадково, здебільшого — а то й виключно — в жертв членів та сторонніх осіб. Між 217 нумерами, котрі описав д. Ристенко, деякі мають відношене до українознавства. Завначимо рукописи, що найбільше звертають на себе увагу з сього погляду: пергаминове Євангеліє (виривок) XII-го ст. з ознаками живої української мови, яка виявилась в характеристичній для українсько-руських памяток ортографії: крьщине, хоуляшеши и і т. п. (I, 1, 1); збірник служб загалньих святим, українського письма XVII в., з такою припискою: „Купилъ сію книгу рекоюю общну завѣтъ Божій Андриушъ Зутъ... за спасеніє свое за гроши свои власніє за золотихъ три полскои монети и вдаль въ руки священному іерею Димитрію Лівчицкому пароху Борисковскому“ (I, 4, 4). Цікаві також: збірник поучень і житій святих XVII—XVIII в. (I, 6, 6); пізнійша копія XIX в. з рукоп. Царского „О законѣ Моисеемъ данѣемъ“, пр. Іляріона (I, 10, 10); збірник XVIII в., що був власністю Гавриїла, архієписк. Катеринославського, Херсонського і Таврійського, з віршами — написом до образу св. Іакова і прор. Даниїла (на котрім Шведи грали в дамки), епіграмою „на дерзость еретиків“ та епітафіюм полк. полт. Василю Кочубею (I, 21, 21); збірка листів київського митрополита Євгенія 1822—1836 р. (I, 35, 208); збірник іерея Алексія Савича Преображенского Кременчудского, написаний перед 1759 р. (I, 36, 213); „Синонєси“ XVIII в. з відмінами в порівнаню до Печерського (II, 1, 35); Білгородська „писцовая книга“ 1626 р. — копії XIX в. (II, 27, 61). Серед рукописів другого відділу — багато документів до історії Запорожя і полудневої України: Відомости про запорожських козаків XVIII в. (II, 150, 216); Мчела в 44 розділів, XVIII в. (IV, 1, 153); людові повіря Херсонської губ. (IV, 3,

155); в пісеннику часів імп. Єлизавети (IV, 5, 157) зустрічають ся українські пісні; в однім збірнику (IV, 9, 161) уміщена копія в благословенної грамоти архiep. Лазаря Барановича на архимандрію, видана Мих. Лежайському в 1671 р. Цікавий ще — збірник XVII—XVIII в. (IV, 10, 162), що містить виписки з „Патерика“ Печ., „Царственной Книги“, „Вел. Зерцала“ і ин., а також — указ ц. Алексія Мих. кн. Трубецькому, боярину Шереметеву, кн. Ромодановському і ин. про подорож до Війська Запорозького і до Переяслава в справі вибору гетьмана та ин. статі до історії України. Тамже знаходимо апокрифічне Послання Пялата до Тиверія, слово прор. Ісаїї „о послідних днех“, „Сказаніє о 12 снах ц. Мамера“.

Ми винотували тут лише дещо, побіжно торкнувши ся історичних матеріалів. При описі окремих рукописів подані користні бібліографічні уваги. Вкінці додано два показчики — іменний і річевий.

В. Перетч.

В. Дорошенко — Нова історія української літератури (Літературно-Науковий Вістник, 1911, кн. XII, ст. 473—509). Се досить простора критика на Історію українського письменства С. Єфремова. „Се не так історія, як скорше збірка літературних нарисів, об'єднаних одною певною ідеєю, в основу котрих не положено самостійне наукове студіювання матеріалу“, — отак взагалі відтак характеризує сей твір. Віддаючи авторови похвали за його гарний виклад та живий стиль, витикає йому критик його публіцистичну манеру, остро виступає проти основних тез, яких придержував ся С. Єфремов в своїм творі, а головню проти соціально-визвольної ідеї, висуненої ним на перше місце, і подає цілий ряд фактичних спростовань. *М. Ф.*

Офі — Історія українського письменства С. Єфремова (Науковий додаток до „Учителя“. Рік I, ч. 2, ст. 26—31). Рецензія ся вповні заслугоє на увагу, хоча деякими поглядами автора годі погодити ся. Так, між иньшим, для нього історія Єфремова написана ще за мало романтично. „Тьмѣ нивкихъ истинъ намъ дороже насъ возвышающій обманъ“. Розумієть ся в історії Єфремова нема обману, але за багато тої ідеалізації, котра ніколи не вступить несклібляючої наукової правди.

А. Василько — Історія українського письменства (Рада, 1911, ч. 153). Фелетон д. Василька знайомить укр. публику з працею д. С. Єфремова, Історія укр. письменства. Критичних уваг автор не подає, обмежуючись лиш коротким рефератом.

С. Єфремов — Ломоносов і українство (Рада, 1911, ч. 254). В своїм фелетоні в нагоди ювілею великого російського вченого,

д. Єфремов говорить про вплив укр. науки на Ломоносова, та про відносини Ломоносова до своєї рідної мови взагалі і до проєктів нової, більш фонетичної правописи взагалі, в котрій бачить обстоювання українських інтересів. Розуміть ся, етимологічна правопись в дійсности для нас зовсім не являє ся якимсь забезпеченням нашої язикової самостійности, навпаки се міст до общеросійськості.

Ок. — Один з попередників Котляревського (Неділя, 1911, ч. 5). Популярна стаття про Некрашевича. В. Д.

1811—1911. Словарь членовъ общества любителей российской словесности при московскомъ университѣтѣ. Москва, 1911, ст. 342. В основу цього словаря, виданого на столітній ювілей товариства, ввійшов матеріал зібраний Д. Д. Язиковим, крім того більше ста членів прислали самі потрібний автобіографічний та бібліографічний матеріал. Важно тут ствердити, що на протягу ста літ до товариства любителів російської словесности належало багато й українських письменників, учених та діячів, які знайшли місце в історії української літератури. Через те і в Словарі маємо звістки про українських членів Т—ва, а власне: Артемовського-Гулака, Бодяньського, Головацького, В. Каразина, Костомарова, А. Кримського, Лесевича, Максимовича, Марка Вовчка, М. Сумцова, і т. д. — коли вичисляти лише тих, які свідомо працювали на полі українознавства. М. Ф.

А. Василько — Українська література і кріпацтво (Рада 1911, чч. 42—45 і осібно: Київ 1911, ст. 32). Автор розглядав відносини української літератури часів відродження до кріпацтва і приходить до висновку, що вона завжди ставила ся до кріпацької неволі негативно і безповоротно її осудила. Розуміть ся, се не зовсім вірно, бо автор забув напр. на другий бік медалі у Квітки. Можна би й інші дрібніші факти нагадати, про котрі д. Василько не згадує. Поза тим всім стаття д. Василька може бути прочитана не без користі широкою публікою.

Ф. Корш — Про Т. Г. Шевченка (Утро Росії 1911, ч. 46).

Про ф. Граф Ф. Г. де ла Барт — Шевченко, *ibid.* Ювілейні статі, подають коротку характеристику поета і його творів.

В. Матушевський — Великі роковини (Рада 1911, чч. 46—48 і окремо: Київ 1911, ст. 34). Змалювавши попереду в загальних рисах український громадський і літературний рух перед виступом Шевченка, д. Матушевський переходить до самого Кобзаря і до його власного шляху серед сучасного життя й письменства в Росії.

М. Славінський — Тарас Шевченко (Рада, 1911, ч. 63).
 Ся промова, виголошена на ювілейнім вечорі в пам'ять Шевченка, улаштованим „Літературним фондом“ в Петербурзі 8 III ст. ст. 1911 р., подає коротеньку характеристику поета і його творів.

К. Чуковскій — Воскресаючий Шевченко (Р'язь, 1911, ч. 158). З приводу появи Щоденника і переписки Кобзаря.

К. Арабажин — Українській Прометей (Новая Жизнь 1911, кн. IV, ст. 121—140). Автор висуває ті сторони поезії Шевченка, котрі роблять його найближчим найбільш упередженим верствам людно-сти. В первіснім вигляді стаття появилася в 3-й книжці „Вільної України“ 1906 р. (ст. 5—16) під тою самою назвою.

Недуга й смерть Тараса Шевченка (Діло, 1911, ч. 54). Фелстон присвячений останнім часам життя Шевченка.

С. Т. — Виховниче значіння творів Т. Г. Шевченка (Св'ятло, р. I (1910—1911), кн. 6, ст. 3—10).

Д. Пісочинець — Дитячий вік Шевченка і діти в його творі (ibid. ст. 11—21).

С. Волох — Невиконані постанови (ibid. ст. 22—26).

Йогож — По святах (ibid. кн. 7, ст. 28—32).

С. Черкасенко — Шевченко й діти (ibid. кн. 6, ст. 26—34).

Йогож — Шевченко педагогом (ibid. кн. 8, ст. 6—15).
 Ювілейні статі. Стаття д. С. Т. вказує на гуманітарне значіння творів Шевченка, на високі ідеали Кобзаря, статі дд. Пісочинця і Черкасенка говорять про відношення Шевченкової поезії і самого поета до дітей, друга стаття Черкасенка присвячена „Буквареві“ Шевченка, а д. Волох в першій статі нагадує ухвали про пошанування пам'яті Кобзаря української громади у Петербурзі на зборах зараз по смерті його після виносу тіла, а в другій накликає до студіювання Шевченкового Кобзаря.

П. Понятенко — Значіння рідної мови для поетичної творчості Шевченка (Рада, 1911 і окремо: Київ 1911, ст. 18, вид. „Зоря“). Автор доводить, що художньо-поетична творчість Шевченка була в великій залежності від того, якою мовою він орудував для втілення своїх поетично-художніх замислів.

С. Дорош — Кріпацтво в творах Шевченка (Рада 1911, ч. 46). Спинивши ся в початку на безгаланній долі Шевченка-кріпака, автор переходить до відношення поета до панщини і панів в своїх творах.

Д. Пісочинець — Жіноча доля в творах Т. Г. Шевченка (Рада, 1911, ч. 50). На раді цитат показує автор широ-гуманне

відношення Кобааря до жінок, котре дає право назвати його „оборонцем жіночої долі“.

Др. В. Щурат — Шевченків „Буквар“ (Неділя 1911, ч. 11—12). Замітка про зміст Букваря Шевченка і про ідейність того змісту.

М. Возняк — Народина культура Шевченка в Галичині.

Йогож — Перша вистава „Назара Стодолі“ в Галичині (Неділя 1911, ч. 11—12). В першій статі д. Возняк оповідає про перші сліди знайомости з Шевченковими творами, про смерть Шевченка, її вражінє, про перших критиків Шевченка, про перші роковини смерті та про початки культу Шевченка і відносини до нього москвофілів. Друга — коротенька замітка про першу виставу „Назара Стодолі“ у Львові в 1864 р.

Др. В. Щурат — Святкованє роковин смерті Шевченка в Галичині 1862—1870 (Неділя 1911, ч. 11—12). Др. Щурат публікує з своїми замітками спомини о. Е. Лисинецького й Т. Рєваковича, котрі подають цікаві причинки до культу Шевченка в Галичині.

Вол. Дорошенко — Корифеї російської критики про Т. Шевченка (Неділя 1911, ч. 11—12). Коротке переповідженнє відомих поглядів Бєлінського, Добролюбова й Чернишевського.

С. Ч. — Бєлінський і Шевченко (Рада 1911, ч. 123). З приводу ювілею Шевченка автор спиняєть ся на відносиних до нього знаменитого рос. критика, користуючи ся працею на сю тему д. Крєвецького.

М. Возняк — Шевченків „Кобаар“ 1860 року в світлі критики Совіньського (Діло 1911, ч. 54). Автор знайомить в змістом студії Леонарда Совіньського, Тагас Szewczenko, виданої перєд 50-ти літами.

Лідія Шішманова-Драгоманова — Шевченко в болгарській літературі (Рада 1911, ч. 246). Авторка в своїм фелетоні знайомить нас в статью молодого болгарського письменника С. Чилингирова „Шевченко на болгарски“, уміщеній в журналі „Славянський Глас“.

Шевченко і руссофіли (Діло 1911, ч. 63).

Шевченко і Москвофіли (Рада 1911, ч. 60).

Статі знайомлять з писаниною галицьких москвофільських газет з приводу Шевченкового ювілею.

Вол. Жаботинський — Урокъ юбилея Шевченка (Одескїя Новости 1911, ч. 8355). Автор доводить, звертаючи ся на адресу Рє-

сиян, що шанувати Шевченка просто як талановитого письменника число таке а таке не можна, що шанувати його — се значить визнавати все те, що звязане з сим імям. Шанувати Шевченка — се значить зрозуміти й признати, що нема і не може бути єдиної культури в державі, де живе сто й більше народів, а зрозумівши й признавши се — потиснути ся й дати законне місце могутньому побратимові, себто укр. народи, другому по силі в сій державі. Статя перекладена в „Раді“ 1911, ч. 73.

М. Степаненко — В ріднім селі Шевченка (Неділя 1911, ч. 11—12). Переклад невеличкої статейки з московської „Газети Копійки“ 29/XII 1910 р. — про пам'ять і памятки по великим поеті в його ріднім селі.

П. Кореневскій — У могили Т. Шевченка (Историческій Вѣстникъ 1911, кн. 2, ст. 604—616). Автор коротенько спививши ся на безталаннім житю великого поета, оповідає про свою подорож на його могилу та відносини до памяти поета ріжних її відвідувачів.

Н. Василенко — П'ятидесятиліття могили Т. Г. Шевченка (Рада 1911, ч. 121 і 122). Автор оповідає про похорон Шевченка та впорядкованне і прикрашенне його могили від 1861 р. аж до наших часів. Статя первісно друкувала ся в ч. 128 „Київської Мислі“.

Російська преса про Т. Г. Шевченка (Рада 1911, чч. 54—56, 67). Бібліографічні списки Шевченківських чисел російських часонисей. В. Д.

Бібліографія, бібліотеки.

Български книгосписъ за сто години 1806—1905. Материали събра и нареди А. Теодоровъ Баланъ, Dr. Ph. Издава българското книжовно дружество въ София отъ „фондъ на прѣдъкъ“, София, 1909. Ст. 1667.

Отся книга, хоч видана вже досить давно, настілько заслугує на увагу кожного, хто займаєть ся славістикю, що її обговорена, хоч троха запізнене, не може бути зайвим на сторінках наших „Записок“. На перших 3—9 ст. сеї книги автор її подає орієнтаційні уваги про дотеперішні праці над бібліографією нової Болгарії, про матеріали для неї, про добір і опис тих матеріалів і про спосіб зредагованя його власної праці. Подаю в тої передмови дещо важнійше. Головними скарбницями болгарського друкваного слова треба вважати поперед усього Народню бібліотеку в Софії, до якої на основі спеціального закона від р. 1897 присилають із цілої болгарської держави обовязкові примірники кожного друкваного або літографованого твору, призначеного для публичного вжитку. Друга значна бібліотека болгарських книг містить ся при болгарськім університеті в Софії. Розумієть ся, що не мало ріжнородних,

особливо давніших видань містить ся по приватних бібліотеках та по бібліотеках різних болгарських товариств, та про ті поменші бібліотеки автор отсеї книги на жаль не дав ніяких докладніших звісток.

Важні уваги подає він про методу бібліографічного трактованя книжкового матеріалу, заявляючи, що до своєї бібліографії він втягав тільки публікації призначені для прилюдного вжитку, а виключив із неї:

а) запросини; позови, оголошеня та оповістки приватних інтересів або товариств;

б) картки або брошури друковані для спеціальних цілей, для роздаваня між знайомих та приятелів, як ось заповіти, посмертні оголошеня, торговельні каталоги, проспекти, програми вечерниць та обходів, цінники товарів;

в) друки призначені для вжитку державної адміністрації, оповістки, візваня, інструкції, звіги в діяльності комітетів та товариств, членські реєстри та справозданя;

в) летучі листки, які день в день продають на вулицях, друковані чи то прозою чи стихами, а також стінні календарі.

Розуміть ся, при таких обмеженю бібліографічної повноти друкованих творів не могло обійти ся без виїмків і довольности в оціненю, чи даний продукт друку вмістити в бібліографію, чи ні. Так само неясно зазначені межі того, наскільки бібліографія обіймає твори виключно вложені болгарською мовою, а наскільки узглядає твори в мішаних мовах, отже учебники різних язиків, а також твори на інших мовах, що доторкають чи то історії, чи етнографії, чи взагалі життя та краю болгарського народа. Розуміть ся, що вичерпанє таких *Vulgaria* в одній книзі переходило би сили одного чоловіка, і що автор отсеї праці обмежив у тім напрямі її обєм до *minimum*.

Богато стараня докладає автор отсеї бібліографії на точний і повний опис згаданих у ній книжок, подаючи при кожній не тільки повний титул, рік і місце друку, формат, число сторін і ціну, але також уміщені декуди під заголовками т. зв. мотта, декуди огляд змісту або інші принагідні уваги. Оттак уложена бібліографія болгарської мови за століте обіймає 14.175 чисел, яких опис містить ся на ст. 17 — 1247 отсеї книги, друкований у два стовці на кожній стороні. На жаль автор, не вважаючи на наукові претенсії, на які так налягає в своїй передмові, в самім укладі своєї бібліографії допустив ся такої фундаментальної помилки, яка з наукового погляду відбирає їй майже половину вартости. Всю бібліографію „*нової Болгарії*“ за сто літ він упорядкував поазбучно, не тямлячи на основний принцип наукової бібліографії порядкувати виданя по рокам, що робить можливим слідити розвій не тільки друкарського діла, але також найріжніших галузей духового та матеріального життя рік за роком. Що в переведеню друку сеї бібліографії

допущено страшенну масу помилок та недоглядів, се показує реєстр помилок і пропусків, що обіймає стор. 1251—1358, кожда в два стовпці друку. По переведеню сих поправок автор додав іще підбіжучими далі числами, знов у азбучнім, а не в хронологічному порядку, доповнення чч. 14176 — 15258. Отак латаний та хватаний вийшов перший відділ болгарської бібліографії, який автор назвав статистичним. Другий, менший відділ він назвав досить невластиво критичним, невластиво тому, що в нїм нема нічого критичного, а тільки коротка передача титулів друків першої части, розложених систематично на 185 груп відповідно до різних фахів, як ось: Енциклопедії та бібліотекарство, богословіє, право, медицина, природничі науки, філософія, вихованє та публікації для молодіжи, фізіологія й література, історія й мітологія, географія, етнографія та культура і т. и. Систематика дуже довільна і припадково погрупована, а хронологічного розкладу таки нема. Сей другий відділ обіймає сторони 1431—1657, а в додатку до нього на ст. 1659—1667 поміщено виказ періодичних видавь. Розумієть ся, не можна відмовити книжці значної вартости вже хоч би для того, що подає таку масу бібліографічного матеріалу, але все таки не можна не пожалкувати на автора, що не перепровадив своєї праці відповідно до найважнішого наукового вишогу, якого заірці міг знайти в загально-доступних бібліографічних працях західно-європейських, російських, а навіть і наших українських та галицько-руських. *Іван Франко.*

Zentralblatt für Anthropologie. In Verbindung mit F. v. Luschan, H. Seger, G. Thilenius herausgegeben von Georg Buschan, Брауншвайг, Vieweg, 1908—1910. Річники XIII—XV.

Zentralblatt зачав останніми часами звертати пильнійшу увагу на славянську літературу і приносить доволі багато рецензій і рефератів з праць в українській, російській, польській, чеській і сербо-хорватській мові. Праці з обсягу української праїсторії, антропології і етнології реферують головню проф. Кайндль і В. Харузін: звістки в багатім бібліографічному огляді, що доданий до кожного з шістьох зошитів річника, виходять також в під пера редактора.

В 13-ім річнику (468 усіх рефератів) стрічаємо між иншим реферати із збірки Іванова в 17 томі Сборника Историко-филол. Общ. (ст. 339—340: В. Харузіна), з статей, поміщених в час. Światowit (VII), Materiały antr.-arch. i etn. (VIII) і з праць: Novorka i Kronfelg, Vergl. Volksmedizin (Штутт. 1908), В. Stern: Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland. T. II. (Берлін, 1908), F. S. Krauss, Slavische Volksforschungen (Липськ, 1908), K. Stolyhwo, Le crâne de Nowosiółka (Crac. 1908),

XIV. річник за 1909 рік приносить 544 реферати між якими обговорено також праці і статі: I. Peisker, Neue Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slaven (Stuttg. 1905) (Рец. Биган, ст. 23—24); В. Шухевич, Гуцульщина. Том V. Львів 1908 (Кайндль, с. 26), I. Франко, Студії над укр. піснями. Зап. Н. Т. ім. Ш. т. 75, 83 (Кайндль); Галицько-руські приповідки. Етногр. Збірник, 23, 24; Нові причинки до іст. укр. вертепа. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 82; З. Кузеля, Причинки до вірувань з ноч. XIX ст. Зап. Н. Т. і. Ш. 1907, т. 80; Дитина в звичаях і віруваннях укр. народу. Етнолог. Матеріали 1907, т. IX; Бойківське весіле в Лавочнім. Ibid. 1908, т. X; Перекази Гуцулів про бурі. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 86; М. Зубрицький, Імена і прізвища в Мшанци. Ib. т. 79; I. Шнайдер, Lud pieczyniżyński, Lud, t. 13; С. Пйотрович, Jewd. Wojcz. Ibid.; В. Гнатюк, Коломийки. Етн. Збірник, т. XIX; Віршована легенда про лицаря і смерть. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 85; Бойківське весіле в Мшанци. Мат. укр.-рус. етн. 1908, X; Весіле в Керестурі. Ibid.; Галицько-українські мельодії. Етн. Зб. т. 22: Ф. Вовк, Передмикенська культура. Мат. укр. рус. етн. 1905, т. VI; Говорка-Кронфельд, Vrgl. Volksmedizin. 2 томи; Талько-Гринцевич, Причинок до антропол. христ. і жидівських дітей на Україні. Mater. ant. arch. 1908, т. X; Е. Калужняцький, Über Wesen und Bedeutung der volksetym. Attribute christlicher Heiliger. Берлін 1908; Етногр. Збірник т. X; К. Широцький, Нагробні хрести на Україні. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 82; В. Перетц, До істор. укр. вертепа. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 85; Матеріали до укр. етн. т. X (праці Вовка, Зубрицького і т. д.). В XV-ім річнику за 1910 рік уміщені рецензії на Етногр. Збірник т. XXV (Гнатюка: Етногр. матер. з Балки) і на Етнологічні Матеріали XI (на праці Зубрицького і Онищука.

З. Кузеля.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1905 г. СПб., 1912. Ст. VII+208. 8°.

В отсїм недавно опублікованім справоздаві знаходимо відомости про рукописи і стародруки, що прибули до Бібліотеки, на протяві обнятого справозданем року. Між ними — де-кілька видань XVI в., друкваних в Венеції, досі незваних. З рукописів — три пергаминових „Служебники“, XIV в., виривок „Мінеї служебної“ за серпень, XV-го в., і виривок „Тріоди цвітної“, XV-го в. З паперових рукописів, які набула Бібліотека, декотрі мають значіне для українознавства, — одні з них написані на українській території, другі — твори пера Українців. Почнемо наш огляд з рукописів сих двох категорій. До них належать; „Розмови св. Макарія Єгипетського“, українського письма, 1611 р.,

в послісловієм, що закінчуєть ся словами: „здравствовати прочее азъ многотрѣшный янокъ Купріянь любезно молюся. Писано в Щебрешигѣ [Люблинської губ., Замостського пов.] лѣта Спасителева рожденія 1611, мѣсяца февруарія дня 9“. Такий самий список „Розмовъ“ („Бесѣдъ“) св. Макарія в такому самим послісловієм, писаний в Острові, 8 лютого 1610 р., вже перед тим посідала І. Публична Бібліотека (збір Тіханова, № 140). Збірник, писаний пів-установом XV і XVI в. в 4-ку (Q. I, № 1410), що містить оглашенія і поученія Феодора Студита: „начата бысть сія книга лѣта 6995 (1487) іюля 20“, а на прикінці: „лѣго 6996 написана бысть сия книга повелѣніемъ господина нашего куръ Іосифа Болгориновича, настоятеля Святыя Троици яже у Слуцьку“ — Антоном Сем. Челюстканим смольнянином; можна припускати, що се той „Федор Студит“, про котрого згадує стародавня опись бібліотеки Слуцького монастиря; збірник сей крім инших статей, містить Никодимове Євангеліє. Збірник поучуючих та аскетичних статей, писаний в Києві пів-установом XVI і XVII вв., в 8-ку (O. I, № 506) під заголовком: „Книга Божя поручена Богомъ труды и висканіемъ Іюде (?), а преведена в греческаго на славенской в Києве, а писалъ попъ Гурей для себе 7118-е (1610 г.). В збірнику, писанім пів-установом к. XVI в. (O. XVII, № 70), крім відомого „Посланія старця Філофея до дяка Мунехина“, — ряд творів ієродіякона Ісаїї з Каменця Подільського, що писав до царя Івана IV в вязниці — в Вологди та Ростова, а також посланіє до його 1562—1567 рр. В збірнику ріжного письма XVI—XVII вв. (O. XVII, № 71) містить ся — „О Григорія Цамблакѣ 6924 (1416) р. посланіє грамоты вѣхъ епископовъ Литовскихъ“, а далі — посланіє „на люторы“ старця Артемія. В збірнику XVII в. (O. XVII, № 72) знаходимо, крім инших статей Геннадія Схолярія, патр. Константинопольського, також Діальог його з передмовою, а в кінці сеї статі на л. 152 така запись: „списано от создания миру в лѣто 7119 (1611) году мѣсяца декабря в 6 день, с переводу Остафья Воловича Віленского писарей друкарскихъ Козмы и Лукаша Мамоничей“... Цікавий — збірник „равныхъ сочиненій“ (F. XVII, № 100), що був давнїйше власністю бібліотеки Д. П. Трошинського, з статями, листами та віршами кінця XVIII і поч. XIX в.

З инших рукописів, які не відносять ся до України і її діячів, згадаємо: „Пятокнижіє Мойсево“, XVI в. (Q. I, № 407); „Діоптру“ 1646 р. (Q. I, № 1404), що куплено в 1778 р. за два рублі дев'ятьдесять п'ять копійок; „Святцы“, поч. XVII в. (O. I, № 504), списаний видно з оригіналу 1581 р.; „Кругъ великій міротворный“, XVI в. (F. I, № 866), подарований в 1601 р.; збірник XVI в. (F. I, № 869), що містить житія святих грецьких і північно-руських; збірник 1402 р. (F.

I, № 868), в котрім є житіє св. Іоана Богослова, уложене Прохором (апокрифічне). В збірнику 1482 р. (Q. I, № 1411) — витяги в „Златой Чепи“ і апокрифічне оповіданє про повстанє світа і Адама, котре відріжнюєть ся від инших подібних. В збірнику XV в. (Q. I, № 1406) і „Протоєвангеліє Іакова“, житія північно-руських святих і запись про продаж книги в 1612 р. за сорок чотири алтини; збірник поч. XVI в. (F. I, № 870) містить крім инших статей, ряд казань на Рівдво Хр., слова Климента Словенського, слово Іоана Дамаскина на Благовіщенє (Діалог), „Страсть свв. Бориса і Гліба“, ряд оповідань про нерукотворний образ, сазаніє Афродитіана. В збірнику XVI в. (O. I, № 505) — „Пчела“, „Патерик“ Печерський 2-ї Касіяновської редакції; в збірнику XVI і XVII вв. (Q. I, № 1409) — „Книга Кааф“, „Посланіє Дмитрія Толмача о бѣломъ клобукѣ“ і „Повѣсть о бѣломъ клобукѣ“; збірник церковних пісень XVII в. (Q. I, № 1408) має запись в ціною — 4 рублі в полтину (в 1610 р.). В збірниках статей канонічного змісту: XV в. (Q II, № 131) — правила перших руських митрополитів; XVI в. (F. II, № 251) — „Преніє Панагіонта съ Азимитомъ“, „Вопрошеніє Кирикова“ і ин., устави св. Володимира і Ярослава; в инших рукописів зазначимо — Устав церковний 1603—1604 рр. (F. I, № 873) — статі про св. Бориса і Гліба, Феодосія Печерського, св. Ольгу і ин.

З рукописів, оздоблених мініатюрами, звертають увагу — „Лицевое Сказаніє о явленіи Томской Иконы Богородицы“, XVIII в., (Q. I, № 1414) і „Лицевой Сборникъ“, XVIII в., (Q. I, 1412) з 383 мініатюрами до житія Василя Нового, до житія Андрея Юродивого і до „Притчи о тѣмъ и воскресеніи мертвыхъ“. Решта рукописів, також цікавих в різних сторін, мають, на нашу думку, менше значінє для історії літератури. Опис рукописів належить дд. В. В. Майкову, X. М. Лопареву і Д. І. Абрамовичеві.

В. П.

А. Жук — Звіт бібліотеки Товариства „Просьвіта“ у Львові за 1910 р. (Письмо в „Просьвіті 1911, ч. 1, ст. 27—30).

Навмисне згадую тут про се справозданє, бо його цифри дають нам кілька цікавих вислідів.

Бібліотека „Просьвіти“ призначена для ширших кругів, а особливо для низших верств (як робітники і слуги), які до недавна користали виключно з польських бібліотек. Одначе із статистики виходить, що на ті круги випадає тільки 3% позичаючих. Переважний контингент позичаючих становить за те шкільна молодіж обох полів: на 529 зглядно 461 випозичальників в 1909 зглядно 1910 році було аж 459 зглядно 400 з поміж шкільної молодіжи. Се знак, що молодіж потребує відповідної лектури, якої їй не дають шкільні бібліотеки та що стан наших шкільних бібліотек невідрадий. Міродайнї круги повинні звернути на се

пильвійшу увагу і постарати ся, щоби шкільні бібліотеки стали на висоті завдання і заспокоїли попит ва книжками серед молодіжи.

Статистика бібліотеки „Просьвіти“ дає нам далі важні дані що до того, які книжки читають ся найбільше.¹⁾ Як се вже знаємо з чужих досвідів, найрадше випозичають ся красна література. На 3107 випозичених книжок припадало аж 2586 на оповідання, поезії і драматичні твори (2256 опов., 117 поев. і 213 драм. твор.); з того було 1792 книжкі в українській мові, 743 перекладів (234 з російської, 168 в французької, 144 в англійської а 106 в німецької мови), а 51 в чужих мовах. Научна література не надто притягала читачів і випозичальників; на неї припадало тільки 470 творів. З поміж них найбільше томів приходить на українську історію (153) і літературу (64), що свідчить про зрієт національної свідомости і дає новий доказ на те, що історичні книжки у нас читають ся найрадше.

Интересне звізці зіставлене авторів, що найбільше читали ся і спис найчастійше визичувалих книжок. До найбільше почитаних авторів належали Франко (30 книжок визичено 214 разів), Іван Нечуй Левицький (10 кн., 109 разів), Андрій Чайковський (6 кн., 78 разів), Е. Золя (17 кн., 74 рази). Т. Шевченко (5 кн. 73 рази), М. Вовчок (1 кн., 56 разів), М. Драгоманів (17 кн., 54 рази), М. Грушевський (5 кн., 52 рази), Ол. Стороженко (2 кн., 51 разів), Б. Грінченко (10 кн., 50 разів), Гр. Квітка (2 кн., 48 разів), М. Коцюбинський (5 кн., 46 разів), М. Гоголь (6 кн., 43 рази), М. Твайн (4 кн., 42 рази), П. Мирний (3 кн., 39 разів), А. Мартович (3 кн., 38 разів), І. Тургенев (7 кн., 38 разів), Л. Толстой (7 кн., 38 разів), М. Костомаров (1 кн., 35 разів), П. Куліш (2 кн., 33 рази), Е. Гребілка (1 кн., 33 рази), С. Руданський (1 кн., 1 кн., 32 рази), К. Дікене (3 кн., 32 рази), О. Ковалів (3 кн., 29 разів), О. Кобилянська (7 кн., 29 разів) В. Короленко (3 кн., 28 разів), В. Стефаник (2 кн., 23 рази), Ів. Вазов (1 кн., 23 рази), Григорієвич (4 кн., 23 рази), Шекспір (6 кн., 22 рази), О. Маковей (3 кн., 21 раз), Ол. Кониський (3 кн., 21 раз), Ярешинська (1 кн. 20 разів), Д. Лукіянович (2 кн., 20 разів), М. Йокай (2 кн., 20 раз.), Далі йшли ще Гілер (19 разів), Огоновський (18), Кірі (16), К. Устиянович (16), Н. Кобринська (16), Яцків (16), Ол. Толстой (15), Ф. Заревич (16), Ірус (13), Еберс (13), Гамсун (13), Самійленко (12), Шашкевич (11), М. Лисенко (11), Воробкевич (10) і Тобилевич (10). Найбільше визичали ся отсі твори: Марко Проклятий Стороженка (42 рази), Історія України Гру-

¹⁾ Треба зауважити, що така статистика має повну вартість тоді, коли в бібліотеці сороамірно повно заступлені різні області літератури і різні автори, коли сама адміністрація бібліотеки своїми порадами не впливають в певнім напрямі на добір лектури.

шевського (38), Твори Квітки (29), Кайдашева сім'я Левицького (27), Шевченкові твори (24), Захар Беркут Франка (23), Грінченкові твори (22), Чорна Рада Куліша (21), Батьки і діти Тургенева (20), Олівер Твіст Дікенса (19), В путях шайтана Коцюбинського (18), А. Чайковського Своїми силами (17), Серед степів Мирного (18), Дезертир Ковалева (17), Шевченко, українофіли і соціалізм Драгоманова (16), Жерміналь Золі (16), Судний день Короленка (14), Моє Слово (11) і Князь і жабра Твайна (14).

З. Кузеля.

С. Єфремов — Енциклопедія книжної справи (Рада, 1911, ч. 175). Фелетон присвячений критичному оглядові праці д. Рубакіна „Среди книг“, т. I, на котру була торік в наших „Записках“ рецензія. В. Д.

Österreichische und ungarische Bibliographie des Bibliothekswesens 1910—1911. (Додаток до Zeitschrift des österr. Vereines für Bibliothekswesen. Wien u. Leipzig 1911. Ст. 40). В порівнянню з іншими бібліографіями, що часто спізняють ся, виходить нова австро-угорська бібліографія цілковито правильно і обіймає в другім річнику літературу за 1910 і 1911 рік). Бібліографія мусіла тепер розширити свій об'єм, бо до спорадичних нотаток з малярської і української літератури прибули тепер обширні реферати Бянки Піклер і підписаного. В українськім відділі ногує ся навіть дрібнійші часописні звістки так, що на 533 усіх припадає на українську літературу 166.

Die Bibliotheken im österreichischen Staatsvoranschlag für 1912. (Ibidem 1911, зом. III, ст. 153). Етап і бюджет австрійських бібліотек не змінили ся багато від попередного року, хоть деякі бібліотеки виказали великий приріст роботи. Дотація для усіх 23 бібліотек вносить тільки о 7.200 К, а враз в коштами управи о 34.723 К більше. Найбільший приріст в дотації для Львова (+ 10.420 К) і для Відня (+ 9.061 К): для черновецької університетської бібліотеки предліміновано о 3.963 К більше.

Dr. N. Cotlarciuc — Kurze Übersicht über die rumänische Bibliologie. (Zeitschrift des österr. Vereines für Bibliothekswesen II, 1911, ст. 1—4.). Спис і оцінка румунської бібліологічної літератури. Для нас має головну вартість книжка: Bibliografia Românească de J. Biau și Nerva Hodoș (Букарешт, Накладом Академії, т. I, 1903, т. II, 1910), що обіймає спис книжок від 1508—1808, друкованих в краю або за границею Румунами. Про неї поговорю ще окремо, коли появиться ся третій том, що має обіймати бібліографію XIX-ого столітя.

E. Wolter — Russische Bibliotheken im Jahre 1910 — 11. St. Petersburger Brief. T. Erster Bibliothekarstag. (Zeitschrift d. österr. Vereins f. Bibliothekswesen 1911, кн. III, ст. 177—180.) Коротке справозданє з першого російського візду бібліотекарів у Петербурзі (1—7 червня 1911), що відбув ся при співучасті 250 учасників і заступників великоруських, фінських, шведських, польських, українських, білоруських, литовських, лотиських, кавказьких, сибірських і інших бібліотек. Конгрес працював незвичайно інтензивно в двох секціях, університетській і для народних хліборобських та міських бібліотек, і вислухав 57 викладів, з яких 11 мало загальний характер, 10 відносило ся до першої а 36 до другої секції. Працю конгресу видно далі в численних резолюцій і дезидератів. Для нас важна ухвала що до замовлюваня книжок в територіях не-великоруських: „Кожда бібліотека в не-великоруських околицях мусить закупувати книжки в тій мові, що може мати вплив на піднесене культурного уровня місцевої людности“. Важний також „Нормальний планъ постановки бібліотечної техніки въ меньшихъ бібліотекахъ“, випрацьований петербурьським бібліографічним товариством і надрукований в другім числі журналу „Бібліотекаръ“ за 1911 рік (ст. 149—219.). З. К.

Ів. Кривецький — Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка в 1911 р. (Діло, 1912, ч. 78). Автор докладно знайомить в розвитком сеї дуже важної інституції нашого Товариства. В. Д.

Боддан Р. Заклинський — В справі бібліотек для загальної осьвіти (Письмо в Просьвіти 1911, ч. 9, стор. 228—232). Автор навязуючи до статі Рубакіна, подає спис тих українських книжочок, які доконче повинні-б бути в наших бібліотеках для ширеня національної свідомости.

Іван Савицький — Про вандрівні (движні) бібліотеки. (Письмо в Просьвіти 1911, ч. I, ст. 8—11.). У нас зачинають вже теоретично і практично займати ся справою вандрівних бібліотек. По короткій замітці д. Паньківського в „Економісті“ і обширній статі З. Кузелі: „Про народні читальні і вандрівні (рухомі) бібліотеки“ (в чернов. календарі „Товариш“ в 1910 р.), що в найважнійших виїмках була передрукована в „Письмі в Просьвіти“ (1909, ч. XII), дістаємо тепер нову статью Савицького, в якій подані головню практичні замітки.

Dr. Michael Hainisch — Amerikanische Reiseerfahrungen. Die Volksbibliotheken der Kanadischen Provinz Ontario. (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen 1911, II, ст. 111—116.). Замітки про канадійські народні бібліотеки, підширані місцевим правительством. Замітки опирають ся на докладних справозданях окремого інспектора для бібліотек. З. К.

Житє суспільне і культурне.

М. Стасюк — Економічні відносини України до Великої Росії (Записки Українського Наукового Товариства у Києві, кн. VIII—IX).

Студія д. Стасюка, уміщена в VIII—IX книжці „Записок Українського Наукового Товариства“ становить замітну появу в нашій бідній економічній літературі. Цікава по зачепленій темі, оперта в значній мірі на розробленню сирих статистичних матеріалів, що вимагають для своєї систематизації силу дрібної рахункової праці — ся студія варта, щоб на ній і на її висновках спинити ся ширше. Уваги, подані нижче, будуть торкатись деяких питань, зачеплених в студії д. Стасюка, але вони не ставлять своєю цілю вичерпати усі питання, зняті автором.

Але перше вважаємо за необхідне висловити кілька загальних міркувань. Автор свою працю збудував, як працю полемічну. Він мав на увазі збити погляди, висловлені д. Гехтером в статі „Значіння України в економічному житті Росії“ (ЛНВ. 1909, XI). Д. Гехтер в тій своїй статі підносить думку, що Україна для Великої Росії є „житниця“, склад мяса, хліба то що, головний доставець цілого ряду продуктів обробляючої і добуваючої промисловости. Д. Стасюк, виступаючи проти такого погляду, на розгляді різних галузей народнього хазяйства, зачеплених д. Гехтером, доводить помилковість його думок. Отже в студії слідом за д. Гехтером розглядають ся обмін продуктами хліборобства, залізною рудою, марганцевою рудою, чавуном, залізом і сталю, кам'яним вуглем, солю, фосфоритами, продуктами обробляючої промисловости, продуктами цукроварської промисловости і т. д.

Не маємо нічого проти робіт полемічного характеру взагалі, але в даному разі нам здасть ся, що надання сій студії полемічного характеру пішло тільки на шкоду праці. Змагаючись вичерпати всі уваги д. Гехтера, д. Стасюк мусів торкатись галузей хазяйства другорядних в загальному балансі України, лише тому, що вони були зачеплені д. Гехтером; а разом з тим не вичерпав питання тоді, коли йшла мова про галузи хазяйства першорядні і головніші, а се не могло не відбитись на доведеності і обґрунтованості його висновків.

Сама стаття д. Гехтера, по словам автора, була лише рецензією на „Ежегодник Росії“ — отже збудована на дуже обмеженому матеріалі, не мала ширшого і певнішого ґрунту для своїх висновків; колиж до сього ще додати методичні хиби д. Гехтера, які підкреслює д. Стасюк в самому початку своєї студії — то з сього ясно видно, на скільки непотрібно д. Стасюк положив в основу своєї праці полеміку в нею. Зачепив через те такі питання, які можна було минути і разом з тим иньші.

питання, дуже важні і серйозні, обговорено не з тою докладністю, якої вони заслуговують.

До тих важливіших питань, розв'язанням яких не можна задовольнитись, у першу чергу належить питання про обмін продуктами хліборобства. При тому значінню, яке відіграє сільське хазайство на Україні, ми маємо право вимагати самого детального і докладного аналізу. А такого аналізу і бракує у д. Стасюка.

Перший закид, який можна зробити сій частині його студії — се невірність методу, яким користувався автор. Бажаючи розв'язати питання про ринки вбуту продуктів хліборобства, він розглядає обмін цілком незалежно і одірвано від умов і обставин продукції. Між тим збут як найтісніше зв'язаний з продукцією, і розглядати одно без другого при бажанні деталізувати питання, не є можливо. Ставляючи собі помірні цілі, д. Стасюк цифрам д. Гехтера протиставив свої в більшому числі, з ширшою аргументацією, і слабо обґрунтовану думку своєї противника, звичайно, збив. Але коли надати висновкам д. Стасюка самостійний характер і вяснити їх власну цінність, то стане ясним, що для їх обґрунтованости бракує багато.

Ставляючи питання глибше і ширше — необхідно, як ми зауважали, розглядати обмін в зв'язку з умовами і обставинами продукції. Кожда галузь продукції, як хліборобство, текстильна промисловість, гірничо-промисловість то що, в дійсности уявляє не суму виробництв, що постачають тіж самі продукти, а лише суму виробництв, які постачають продукти, близькі один до одного по своїйму характереві. Отже знайомство з умовами і обставинами продукції вказує, на обмін яких саме продуктів в даній галузі продукції слід звернути увагу, виробництво яких з них являєть ся розвиваючим ся і занепадаючим, помагає намітити райони, особливі по своїм продукційним умовам, в яких може виникати різниця в їх реалізації і т. д. — словом тільки розглядаючи обставини продукції в даній країні і студіюючи обмін в зв'язку з ними, ми зможемо внести в се питання потрібну деталізацію, зможемо вичерпати його. Тільки при установленню сього зв'язку може бути знайдено об'яснення тих сухих і мертвих цифр, які вказують скільки продуктів реалізованих на кождому окремому ринку.

Д. Стасюк в аналізі обміну продуктів хліборобства, як і в аналізі обміну інших продуктів, обмежив ся тільки розглядом самого обміну, не подбавши про установлення зв'язку його з умовами і обставинами продукції. Се веде до ряду непорозумінь.

Д. Стасюк розглядає Україну, як хліборобське ціле. Між тим не підлягає ніякому сумніву, що Україна уявляє ряд хліборобських райо-

нів з відмінним характером хазайства¹). Відмінний характер може вести за собою реалізацію продуктів на різних ринках. Отже поки д. Стасюк не доведе — а він цього не доводить, що характер реалізації продуктів у всіх районах однаковий, що скрізь обмін тяжить до одних ринків, доти його висновки не можуть уважатись доведеними.

Ми підкреслили, що тільки аналіз умов продукції може вказати, на розгляд реалізації яких продуктів слід звернути увагу. За браком такого аналізу д. Стасюк розглядає збут всіх продуктів хліборобства разом (табл. I, II, III). Дякуючи сьому цифри за ряд років надають ся до порівняння в дуже незначній степені. Суть у тому, що кожний раз ми маємо діло з сумою, в якій складані міняють ся ріжно, по своїм окремим законам і ті зміни на сумі можуть відбиватись, а можуть і не відбиватись, будши порівняні протилежними змінами других складаних. Можливо, що таких протилежних змін в дійсности не буде, що в сумі відібують ся зміни складаних — се рівно можливо й не можливо, як справа стояти-ме в дійсности, міг би розв'язати аналіз умов продукції окремих хлібів, аналіз котрого бракує у автора. А без нього зміни сум промовляють мало.

Питання, поставлене д. Стасюком — про значіння Великоросії, як ринку для українського хліба — розбиваєть ся на дві частини. Одна — про значіння великоросійського ринку в минулому і тепер; друга, складніша і важча, про дальші перспективи Великоросії, як хлібного ринку для України, про можливости утворення внутрішнього ринку для сільського хазайства України (внутрішнього в державнім значінню).

Коли над першою частиною нема чого провадити довгі дебати, а коли ся справа може уважатись цілком розв'язаною, відносно другої становище цілком инше.

Можливі поважні сумніви в тому, чи може взагалі бути розв'язане поставлене питання зараз, при тому перехідному становищі, яке займає тепер хліборобство України.

В усякім разі завданням дослідника, який розглядає се питання, необхідно мусить бути виділення тих галузей хліборобства, які переважно, чи більше від иньших працюють на внутрішній ринок і прослідкувати реалізацію їх продуктів. Сього завдання д. Стасюк не виконав.

Як ілюстрацію того, що в справі реалізації окремих хлібних продуктів справа стоїть не зовсім однаково, ми наводимо нижче ряд цифр; перші дві цифри вказують % хлібних лишків, який попадав на заграничний і внутрішній ринок з шести хлібних продуктів — пшениця, пшен. борошно, жито, житве борошно, ячмінь і овес; останні дві дають той са-

¹) Див. нпр. Волковъ, Курсъ международной хлібной торговли.

ний процент для одної пшениці. Проценти уложені на підставі даних залізнодорожних перевозок за 1900—1902 роки¹⁾.

Губернії	% лишків для шести хлібів		% лишків для пшениці	
	загр. рин.	внут. рин.	загр. рин.	внут. рин.
Київська	47	53	38	62
Подільська	67	33	43	57
Волинська	25	75	18	82
Харківська	25	75	12	88
Чернігівська	74	26	—	—
Полтавська	36	64	100	0
Бесарабська	85	15	82	18
Херсонська	76	24	63	37
Таврійська	91	19	100	—
Катеринославська	87	13	78	22

Коли б у нас були цифри для перевозок борошна, вони-б ще яскравіше підкреслювали значінне внутрішнього ринку; взагалі балакати про значінне великоросійського ринку і минути разом з тим без докладного аналізу обставини в млинарстві — галузі безумовно зростаючій і виробляючій переважно на внутрішній ринок — нам не уявляється можливим.

Поки ми маємо тільки той занадто загальний і занадто грубий аналіз обміну продуктів хліборобства, який дає д. Стасюк, питання про Великоросію, як ринок для нашого сільського хазяйства не може уважатись розв'язаним.

Становище справи погіршується ще тим, що з чисто статистичного боку — технічного — д. Стасюком робота переведена не бездоганно.

Висновки скрізь роблять ся тільки на підставі залізнодорожних перевозок; перевозки водою і на підводах залишені зовсім. Між тим скількість і тих і других не така вже мала, аби про неї можна було забувати цілком.

Велику роль водних перевозок на Дніпрі і Дністрі в районі, що прилягає до сих рік, підкреслює Волков. В абсолютних цифрах для головніших пунктів води і перевозки для шести хлібів (пшениця, жито, овес, ячмінь, пшен. і жит. бор.) такі²⁾:

	Прибуло в тис. пуд.			
	1900 р.	1902 р.	1904 р.	1906 р.
в Херсон	16,216	32,877	56,206	28,839
в Миколаїв	7,734	20,192	13,051	24,801
в Київ	1,722	1,467	1,458	4,159

¹⁾ Цифри взяті з книжки: Zurowsky, Russischer Getreideexport und seine Entwicklung. ²⁾ Справочникъ по хлібной торговлѣ.

Що до ролі підвозки підводами ми маємо дані для найбільшого експортного пункту — Одеси. Там ся підвозка виносить 10—15% всього експорту¹⁾; в дрібніших експортних пунктах ся підвозка грає ще більшу ролю²⁾.

Так само безпідставно проминув д. Стасюк й підвозку каботажем.

Що до таблиць д. Стасюка відносно залізничних перевозок, то не можна їм не закинути того, що уложені вони занадто недбало.

Тільки звертаючись до матеріалів, якими користувався д. Стасюк, можна установити, що його заголовки — вивіз хліба, перевезки хліба — означають перевезки всіх хлібних грузів.

Таблиця I подає порайонно вивіз хліба за кордон, на підставі її роблять ся висновки, між тими нема й найменшої згадки, що дані її не охоплюють весь вивіз за кордон.

Таблиця II і III укладена на підставі таблиць Білімовича, про які у нього вгадується, що в них розподілено тільки 87% всіх хлібних перевозок; у д. Стасюка ся згадка прокинута.

В тих самих таблицях д. Стасюком в його цілях зроблені поправки в районах, укладених Білімовичем; деякі з цих поправок цілком неможливі при тій системі таблиць, яка є у Білімовича; отже в II і III таблиці ми маємо ряд фактичних невірностей. Так напр. невірні дані приводять ся про Донщину в другій таблиці, Північно-Західний район в тій таблиці включає і Смоленську губ., яка окрім того виділена автором і в самостійний район і т. д.

Через те ми би остерегли від користування тими таблицями без попередньої звірки їх в таблицями Білімовича.

В велику хибу впадає д. Стасюк в таблиці четвертій, вираховуючи лишок на споживання; беручи урожай чотирьох хлібів, він в нього вираховує експорт всіх хлібних грузів.

Не ставино своїм завданням вичерпати всі помилки д. Стасюка. Нам здається, що і показане може переконати у тому, що аналіз, який має ряд і методичних хиб і хиб технічних, не може бути признаним вичерпуючим для розв'язання питання про взаїмні відносини України і Великобританії в справі обміну продуктами хліборобства.

Від аналізу поглядів автора в справі відношення України до Великобританії на хлібному ринку, перейдемо до розгляду його аналізу цих відносин в обсягу другої великої галузи українського хаваяства — залізної промисловости.

На підставі свого аналізу д. Стасюк приходить до таких виснов-

1) Отчеты Одесского комитета торговли и мануфактуръ.

2) Відповідні дані у Кнушевицького: Обзоръ коммерческой діяльности южнорусскихъ портовъ.

ків: 1) для української залізної руди, як ринок, Великоросія відограє незначну роль; головними ринками являють ся Польща і закордон; значний вивіз руди України при її малій забезпеченості сією рудою може бути тільки сумним симптомом. 2) з продуктів залізної промисловости Україна в Великоросію вивозить головно чавун-сирівець; Урал вивозить тудиж фабрикати і сталь; сподіватись, що український вивіз до Великоросії як чавуну так і готових продуктів зростати не, нема підстав з огляду на немінучу конкуренцію Уралу; що до обміну виробами заліза і стали, то і тепер Україна з ролі поставщика переходить на роль ринку.

Над розглядом сих тезисів д. Стасюка ми низше спинимось.

Що до фактів, вказуваних д. Стасюком про вивіз залізної руди переважно за кордон і в Польщу, то з ним можна погодитись. Але разом з тим не можна приєднатись до його песимістичної оцінки сих фактів. Насамперед про забезпеченість України залізною рудою. Проф. Ден, на якого покликаєть ся автор, на нашу думку, цілком не висловлюєть ся так безапеляційно про забезпеченість України рудою, як видаєть ся се д. Стасюкови. Проф. Ден, вказуючи, що залізнорудні запаси полудня не можуть уважатись значними, підкреслює перш за все, що керченські залізнорудні поклади можна уважати невичерпуваними, і через те доля тих заводів, що працюють на керченській руді не викликає ніяких побоювань; щож до криворозьських покладів, то про них певних цифр нема, а приблизні рахунки між собою дуже різнять ся¹⁾. Другі автори — дд. Кафенгауз²⁾, Глівиць³⁾, — висловлюють в сій справі значно більш оптимістичні думки, ніж проф. Ден, який також, як ми бачили, не поділяє того категоричного виводу, який приписує йому д. Стасюк. Отже через се ледве чи можна уважати оправданим той песимізм, з яким ставить ся автор до значного вивозу за кордон нашої руди. В сій справі цілком можна приєднатись до тієї думки, яку висловлює д. Глівиць: „Нічого й казати, більш корисно, як руду, вивозити, не кажучи про готові продукти, навіть такий сирий продукт, як чавун, але експорт залежить від тієї або иншої внутрішньої і світової конюнктури (підкр. наше).

Ще більшим песиміємом закрашені висновки д. Стасюка відносно становища і будучини нашої залізної промисловости. Користуючись по своїйому методови аналізом тільки обміну, не звязавши його з розглядом

¹⁾ Денъ, Каменноугольная и желѣзнодорожная промышленность, ст. 129—130.

²⁾ Кафенгаузъ, Синдикаты въ русской желѣзной промышленности, ст. 18.

³⁾ Гливиць, Желѣзная промышленность Россіи, ст. 8 и 24.

умов продукції, автор вважає проте можливим прийти до певних висновків, які він висловлює рішучо і безапеляційно.

Мусимо зауважити, що літературні матеріали не потверджують есенцістичних гадок автора. Прямий висновок з тези автора мусить бути той, що в валівній промисловості України нема сприяючих перспектив для зросту в ній виробу готових продуктів — нема через те, що ринок для них що далі то більше звужується. А між тим факти свідчать про ось-що :

Процентове відношення продукції виробів даної категорії до всієї продукції готових виробів¹⁾ :

Роки	I кат. Сортове, балки. дріт і т. ин.			II кат. лист. дах. ушв. зал.			III кат. рельси		
	Укр.	Урал	Рос.	Укр.	Урал	Рос.	Укр.	Урал	Рос.
1882	33—	56	39	—	36	16	60	7	27
1890	20	49	45	2	36	17	54	8	21
1900	43	48	53	16	34	22	39	17	22
1909	52	37	54	14	48	23	29	12	19
1900	56	34	54	16	44	24	23	20	16

Сі цифри ясно вказують той напрям, в якому йде розвиток виробу готових продуктів на Україні. Будуючись в початку на урядовому попиту (рельси), сей виріб що далі то більше переходить до предметів масового попиту — отже має він діло з розширюючим ся, а не звужуючим ся ринком.

Д. Стасюк на підставі тих даних, які він наводить, може дати відповідь, що коли й може йти мова про розширення ринку, то се буде ринок український, бо більшість готового продукту, виробленого на Україні, спродасть ся тут же.

Але сьому його твердженню теж перечить існуюча література. Д. Гливиць для готового заліза як головніші ринки називає райони Московський, Варшавський, Катеринославський, Петербурзький і Ростовський²⁾. Д. Савелев, спиняючись над сим питанням, так само зазначає велику роль загально-російського ринку для цілого ряду готових продуктів³⁾.

Отже, зводячи всі сі дані і дані д. Стасюка, не можна не прийти до висновку, що підстав у автора для його занадто рішучих і упевнених виводів не було. Не згадуємо вже про те, що сей висновок напрохується ще перед детальним розглядом праці автора — відразу, коли стає видно на підставі якого обмеженого матеріалу д. Стасюк робить свої загальні і широкі виводи.

¹⁾ Гливиць, ст. 48. ²⁾ Ст. 30.

³⁾ Sawellieff, Die Eisenindustrie in Südrussland, ст. 106.

Розглядом аналізу двох важливіших галузей українського народного хазяйства-хліборобства і валивної промисловости — ми обмежили свої уваги в приводу роботи д. Стасюка. Зважаючи на важність в нашому народньо-господарському організмі двох зачеплених нами галузей, ми гадаємо, що можемо робити висновки про студію д. Стасюка в цілому. На нашу думку, автор не мав матеріалів для того, щоб науково обґрунтувати свої погляди і вони валишають ся без такого обґрунтування, маючи характер поглядів публіциста, що підходить до фактів з певною теорією і освітлює їх з погляду сеї теорії. А бажання автора кожний раз пояснити звязища відповідно до своїх поглядів, не зважаючи на неповноту і обмеженість фактів, що знаходять ся в його розпорядженню, не один раз дає самі сумні наслідки: той цікавий сирій матеріал, що згрупований д. Стасюком, дякуючи його тенденційному аналізу, не зможе надатись до дальшого наукового використання.

Те, що погляди автора в його студії валишились без доказів, в значній мірі не являєть ся його особистою виною. Розроблення питань економіки України в дуже богатых галузях знаходить ся в такому становищі, що робити в приводу їх дальші йдучі висновки взагалі не являєть ся поки що можливим. Тим то й завданням тих, що досліджують економічне жите України, насамперед являєть ся праця її розроблення окремих питань, систематизація сирих матеріалів, а не збудованне широких, але мало обґрунтованих схем і теорій. В такому разі їх робота, на нашу думку, дасть найкористнійші результати для розвитку знання про економічне жите і економічний розвиток України. *В. Садовський.*

А. И. Ярошевичъ — Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Киевской губерніи (Окрема відбитка з видання Київської Губернської Землеустроїтельної Комісії „Хуторныя хозяйства Киевской губерніи. Результаты обследования, произведеннаго в 1908—9 гг.“. Київъ, 1911 г. 2 томи). Стор. 223 + 1 мапа досліджених хуторів. Київ, 1911.

Нова праця д. Ярошевича, невтомного і пильного дослідувача економічних відносин на правобережжю — надзвичайно цінний вклад в економічну літературу про Україну.

В основу її поклав автор головні матеріали, здобуті дослідом 1908 року, котрий в наказу Головного Управління хліборобства та землеустройства переведено було місцевими урядовими установами. Присвячено сю працю хуторським господарствам Київщини, але зміст її значно ширший, ніж се можна було думати по назві.

Перших 81 стор. мають своїм змістом вяснення походження, плану організації та результатів досліді 1908 року (глава I), нарис географічних умов хазяїнування в Київщині (глава II), начерк селянських

хазяйств на надільних землях (гл. III) та хазяйств дідичів (гл. IV). Решта розділів присвячена хуторським хазяйствам — селян Українців, Чехів та Німців. Кінчаєть ся праця загальним розділом, де автор малює нам загальну конструкцію хазяйств Київщини та їх взаємний вплив.

Як бачимо, питання про хутори д. Ярошевич вставив в доволі широкі рамки цілого сільського господарства Київщини.

З розділу першого ми довідуємо ся, що дослід 1908 р. охопив тільки незначну скількість селянських господарств — 7224, в той час коли самих тільки хазяйств на надільних землях було звиш $\frac{1}{2}$ мільона. Таким чином в тих частинах праці, де д. Ярошевич торкаєть ся не хуторських хазяйств, його висновки тільки можуть бути вірними в залежності від того, на скільки були типовими досліджені господарства.

Розглядаючи географічні умови сільсько-господарської діяльності населення Київщини, автор поділяє земельну площу губернії на два великі райони — поліський та лісо-степовий. Київське Полісе, се низина в чималим числом м'явих річок, коло котрих багато болот та лугових просторів. Грунт Поліся здебільшого трохи піскуватий (1—3 вершка), котрий подекуди переходить в суглинки та підволи, а найчастійше в сипучі піски. Окрім сього на Київському Полісю багато лісів, котрі страшенно вирубають ся останніми часами. Окрім сього Полісе визначаєть ся багатством атмосферичних осаднів (500 м. на рік), та близькістю підземних вод (3—4 аршина). Переходом до лісостепової частини є Передполісе та Придніпрове.

Лісостепова Київщина, се наслідок боротьби двох стихій, ліса та степу; його ознаки: більш менш високий що до рівня моря характер місцевости, різноманітні відтінки ґрунтів, уміркований клімат, перевага рілі над иншими угодами, добрим зрошенням по долинах та низинах, та глибоко під землею лежачими ґрунтовими водами на сході та півдні Київщини.

Такі географічні умови Київщини, котрі наложили чималий одбиток на економічну діяльність її населення.

Селянство Київщини здебільшого розселило ся чималими громадами, при чому характер землеволодіння переважно подворний, тільки незначна частина його являєть ся громадським (общїним) — щось коло 96 громад в 160.767 дес. Але поруч з сим ґрутовим розселенням селян виникали індивідуалістичні тенденції, змагання оселяти ся хутором, окремо від инших селян. Цікаво, що сї тенденції народили ся в селянстві задовго перед новіщою землеустроїтельною політикою російського правительства. Далекю меншу розповсюдженість мають одрубні володіння, коли земельна власність за винятком „садиби“ містить ся в одному шматку.

Розглянувши різні роди хуторів — селянські, церковні та приватних власників, автор дає поняття „хутора, какъ постоянной, изолированной, въдеревенской осѣдлости, связанной съ различными хозяйственными угодьями“.

Хуторські господарства, сей головний об'єкт досліду 1908 р. і досі мало розповсюджені на Київщині, поділяють ся на селянські хазяйства та кольоністські, чеські і німецькі.

Перше ніж змалювати нам економічне становище хуторських хазяйств, д. Ярошевич для порівняння подає нам відомости про хазяйства селян на надільних землях. Селянин Київщини пересічно господарює на 3,2 дес. При цьому є підстави думати, що коло 14% за браком землі не займають ся хліборобством, а 1/3—1/2 мають земельне забезпечення виче від пересічного.

Окрім цього господарство характеризують видатки на будинки, мертвий та живий інвентар. На підставі досліду над 647 хазяйствами Канівського повіту, ми бачимо, що пересічно хата коштувала 138,9 руб., сарай 28,9 та клуна 58,9, а всі будинки пересічно на 1 двір коштували 230,2 руб.

Цікаво, що видатки на будинки зростали поруч із зростом земельної власности:

Хазяйства	на 1 двір	
	на 1 дес.	на 1 дес.
в рублях		
менше 3 дес.	130,3	74,6
3—5 „	202,9	55,1
5—7 „	247,1	43,8
7—10 „	345,5	41,8
10—20 „	498,7	41,7
більш 20 „	1541,2	55,0
пересічно	230,2	50,3

Звичайно в кожному селянському хазяйстві є хата, сарай, клуна, а окрім цього, в декотрих селян — льох, комора, сажи й інші дрібні будинки. Після досліду на 100 хазяйств припадало 99 хат, 115 сараїв та 72 клуни. Хатами як і сараями забезпечені добре всі групи окрім тих, котрі мають менше 3 дес., де на 100 хазяйств приходило ся 92 хати та 66 сараїв.

Що торкаєть ся мертвого інвентаря, то, взагалі кажучи, в лісо-стеновому (цукроварному) районі йде „боротьба між фабричним плугом та на вів деревляни плугом місцевої роботи, при чім в багатьох випадках перемога повна одержана першим, але взагалі міцно тримаєть ся і місцевий плуг“. Инакше в подільських місцях, де й досі панують плуги місцевого виробу, відомі під назвою „норчаків“. Окрім плугів для оброблю-

вання ґрунту селяни вживають екстраторів, дракаків, рал, борон, котків, при чому цікаво зауважити, що первісне рало витісняють кращі знаряддя — драпак і (в заможних господарствах) екстратори. Більш складні і дорогі знаряддя, сїялки, жатки, молотилки, соломорізки та віялки — рідкий виняток. Се найкраще показують відомости про 573 села Київщини із 195 тис. дворів, зібрані агрономічним віділом київського земства, в котрих видно, що на 3 села трохи не 200 тис. дворів в 1908 р. мало жатки 182 казанів, молотилки 2.061 каз., віялки 3783 та рядові сїялки 282. Таким чином поки що селянство найбільше цікавлять знаряддя для оброблювання рілі.

Як і треба було того сподівати ся, дослід виявив велику диференцію селянства й що до посідання мертвим інвентарем:

	Уман. пов.	Канів. пов.	Канівск. пов.
	без всяких знарядів		без плугів
	в п р о ц е н т а х		
Безземельні	94,2	—	—
0—3 дес.	73,0	70,4	87,0
3—5 „	11,0	41,5	63,9
5—7 „	11,2	25,7	40,0
7—10 „	4,5	6,9	11,1
10—20 „	2,0	2,2	2,2
більш 20 „	2,9	—	—
пересічно	35,8	42,1	57,6

Показуючи велику екзальність безхазайних елементів серед київського селянства, наведені цифри приводять нас до того висновку, що забезпечення мертвим інвентарем росте поруч із зростом земельної власности.

Пересічні видатки досліджених господарств на мертвий інвентар були 34,9 руб. на 1 господарство, при чому в 1-ій земельній групі 10,7 руб., а в найвищій 167,5 рубл. Одначе в затратах на мертвий інвентар пересічно на одну десятину ми не бачимо великих різниць на стільки вони не великі. Тому взагалі кажучи селянські господарства на надільних землях треба вважати мало інтензивними.

Що торкаєть ся живого інвентаря, то тут перш за все слід зазначити одну дуже характеристичну зміну. В 40-х роках минулого віку живий інвентар складав ся переважно з волів, нині навпаки. Вели зникають в селянського господарства: на 100 штук робочої худоби припадало в 1903 р. в Уманському повіті 7,9, в Канівському 3,0, в Радомисльському 21,5. Взагалі кажучи змагання селян мати як можна більше парового поля приводить до того, що в господарстві зменшуєть ся сількість худоби.

В забезпеченню живим інвентарем виявляєть ся теж чимала диференціяція серед селянства: так без всякої худоби було в Уманському повіті 26%, в Канівському 24%, в Радомисьському 2,7% всіх хазяйств; без робочої худоби в уманському 45,4%, в канівському 43,6%, в Радомисьському 14,6%. При сьому в канівськiм повіті було хазяйств в 1 конем 27,6%, в 2 — 25,4% і в 3 тільки 3,4%.

Ось скільки було хазяйств позбавлених робочої худоби в різних земельних ґрупах (в %):

Хазяйства	Уманськ. пов.	Канівськ. пов.
Безземельні	98,7	—
менше 3 дес.	79,6	73,2
3—5 "	49,8	42,0
5—7 "	21,3	24,8
7—10 "	9,6	9,7
10—20 "	6,3	2,2
звш 20 "	—	—
пересічно	45,4	43,6

Коли звести до купи всі вище наведені відомости про забезпечення надільних хазяйств Київщини основним капіталом, то ми побачимо, що навіть в найбільш забезпечених селах Уманського та Канівського повітів 1/4—1/3 хазяйств були парцельними (менш 3 дес.), ще більш 1/5 хазяйств були абсолютно безхазяйними, без живого і мертвого інвентаря, що нарешті коло 1/2 хазяйств через брак у їх плуга і робочої худоби були позбавлені економічної самостійности.

Льогічним економічним висновком відсіля являєть ся потреба в заробітках, в постійній роботі на стороні і поденщині, і тим більше в поодиноких ґрупах, чим низче вони стоять на щаблях самостійної забезпечености (в %):

Хазяйства що посилають	постійні роботи		
	на заробітки (отхід)	поденщина	разом
менш 3 дес.	17,9	65,9	83,8
3—5 "	13,0	62,0	75,0
5—7 "	19,1	40,0	59,1
7—10 "	2,8	20,8	23,6
10—20 "	8,9	8,9	17,8
більш 20 "	—	—	—
пересічно	14,6	54,0	68,6

Уход на заробітки (отхід) за останні 20 років невпинно зростав, що вказувало на невпинний підупад селянського добробуту: в 1888 було взято документів 68,8 тис., в 1893 — 134,3, в 1898 — 159, 3, в 1903 — 160,6, в 1908 — 216,8, або в 1908 р. зросло судроти 1893 р.

в 3,2 рази. Головно йдуть на хліборобські роботи: в 1908 р. пішло на хліборобські роботи 82.170 душ (38%), на промислові роботи 56.443 д. (26%), на службу в міста — 73.474 д. (34%).

Коли до всього вище сказаного додати черезполосницю, дальнеземеле, руйнування парового поля, перед нами буде повний і сумний налюнок селянського хазяйства на надільних землях.

Але є і відрадні ознаки поступу в техніці селянського господарства, в культурах (цукровий буряк і харчові трави), в сівообороті, в знарядях, але поступу вельми незначного.

Повною протилежністю сим селянським господарствам являють ся господарства великих земельних власників. Загальна площа приватної земельної власности поділяла ся так:

розмір власности	число власників	у їх землі дес.
від 1 до 10 дес.	6.509	20.629,6
від 10 до 100 дес.	2.638	78.750,1
від 100 до 500 дес.	635	158.293,5
від 500 до 1000 дес.	285	203.294,5
від 1000 до 5000 дес.	312	627.284,8
більше 5000 дес.	43	688.917,8
разом 10.422		1.777.677,5

Як бачимо під дрібними (1—100) хазяйствами було 5,6% всеї площі приватного землеволодіння, під середніми (100—500) 8,9%, і під великими (більш 500) — 85,5, при чому під 43 найбільшими маєтками губернії було 38,7%.

Великі хазяйства приватних власників автор називає буряково-пшеничними, бо цукровий буряк та пшениця мають найбільшу вагу в їхньому господарстві, ваймаючи 2/5 управлюваної площі. Далі, по видаткам на будинки мертвий та живий інвентар та на робітничу силу, вони являють ся інтензивними. Ми бачимо через се в сих господарствах високу техніку, що видно в розвитку плодозміну, в добрім обробленню ґрунту та у вживанню компосту і туків. Звідси і дуже висока урожайність на нивах дідичів: озима пшениця 119—145 пуд. в 1 дес., овес 108—110 пуд., буряк 908—1223 пуд. і т. д.

По середній між сими двома ґрупами стоять хуторські хазяйства, і по заможности і по агрікультурній техніці.

Перше місце серед хуторських хазяйств належить хазяйствам Чехів колоністів.

Таких хазяйств на Київщині було досліджено 87 в 1.116 дес., або в 13,3 дес. пересічно на 1 хазяйство. При тім менше 10 дес. мали 24 хазяйства, або 27,6%, 10—20 дес. — 59 хаз., або 57,5, більш 20 дес. — 13 хаз., або 14,9%.

Будинки звичайні в чеському хазяйстві: хата з деревляним помостом, сарай, стайня, комора, льох, свинарник.

Що до мертвого інвентаря, то взагалі кажучи хазяйства Чехів кольоністів дуже добре забезпечені різними хліборобськими знаряддями, особливо молотилками, соломорізками. Ще краще забезпечення живим інвентарем, що видно з того, скільки припадає на 100 хазяйств різного товару: корів 549, робочої худоби 300, неробочого товару 316, дрібного 781. Робоча худоба майже виключно коні, котрі у Чехів славляться на всю губернію. 55% хазяйств має більше 3 корів, с. т. займається молочарством.

Сіють Чехи здебільшого жито, овес та картоплю, а також чималю овимої пшениці та конюшини. Окрім того, спеціальність чеського господарства — культура хмлю. Обробляють землю Чехи дуже добре, вживають гною, навіть туків. Звідси і дуже високі урожаї в чеському господарстві: озимої пшениці 64—180 пуд. з 1 десят., ячменю 65—157 пуд., картоплі 520—900 п., цукрового буряку 1440—1560 п. Звідси і велика валова доходність господарства — пересічно на 1 хазяйство 715,3 рубл. пересічно, на 1 десят. 53,9 руб.

Ось як врешті характеризує д. Ярошевич чеські хазяйства: „Чеське хазяйство являєть ся аразковим селянським хазяйством в тому розумінню, що воно затримало ріжносторонність давнього натурально-хазяйственного ладу, зберегло ріжноманітні звички, здорові риси селянського існування і в той же час вдало розв'язало проблему сучасного ладу пристосування до ринку“ (стор. 95).

Більш розповсюджені, але нижчі від чеських по своїй технічній і економічній рівні кольонії німецькі, котрих є в Клівщині 69 з більше ніж 1000 хазяйств.

Цікава і разом з тим шкодлива особливість німецьких кольоній се те, що вони здебільшого (82,1% дослідж. хазяйств) живуть на арендованій землі, і останніми часами доводить ся кольоністам виплачувати значні суми за аренду — в 1905 р. 5 руб. 93 коп. пересічно за 1 дес. Великі і зростаючі арендні виплати та короткість аренди в останні часи дуже шкодить добробутові німецьких кольоній.

Досліджені господарства Німців кольоністів були дуже диференційовані по величині землеводіння (в %):

Хазяйства	Власники	Арендатори	Разом
менш 5 дес.	4,1	9,8	8,5
5—10 „	24,7	37,0	34,5
10—15 „	28,8	37,8	35,9
15—20 „	19,5	10,6	12,5
більш 20 „	22,9	4,8	8,6

Отже більш 2/5 всіх хазяйств мали землі менше від середнього.

Хазяйнування на арендованій землі має своїм наслідком між иньшим те, що будинки у Німців колоністів, здебільшого, мають мізерний вигляд. Що тичеть ся мертвого інвентаря, то звичайно в хазяйстві їхньому є дерев'яний плуг, борона і віз; більше половини хазяйств має соломорізку. Чимало німецьких хазяйств не має зовсім плугів — в Радомисльському повіті 15,7%, в Київському 13,8%.

Живий інвентар у Німців — коні, середньо 1,4—1,6 на 1 двір, або 1 штука на 6,0—6,6 дес. Але і тут бачимо велику нерівномірність між окремими групами хазяйств (в %):

Хазяйства	Без коня	З 1 конем	З 2 кіньми	З 3 і більше к.
менше 5 дес.	79,0	12,0	9,0	—
5—7 „	45,5	42,0	12,5	—
7—10 „	15,3	47,0	37,2	—
10—12 „	3,5	40,3	56,2	—
12—15 „	2,9	10,9	84,0	2,2
15—20 „	—	8,2	88,8	3,0
20—25 „	—	4,9	80,5	14,6
25 і біль. „	—	—	55,6	44,4
пересічно	19,0	26,9	51,0	3,1

Таким чином маємо 15,7% німецьких колоністських хазяйств не має плугів, 19% — коней, 26,9% має 1 коня, в. т. виявляє неповну господарчу самостійність.

Головна галузь господарства — молочарство. Німці колоністи — головні доставці масла в Київщині. Техніка скотарства взагалі дуже висока. Все хліборобство пристосоване до потреб скотарства.

Головні культури — жито, овес та картопля (3/4 посівної площі); трохи сіють Німці ще озимої пшениці та конюшини. Обробляють землю дуже добре. Вживають тільки гній, але дуже багато. Урожайність висока, але низча, ніж у Чехів: озимої пшениці 64 п. в 1 дес., картоплі — 590 п., буряку — 540 п. і т. д.

Ось яка дохідність німецького господарства (в рублях):

	пересічно на 1 газ.				
	удоб. землі	десят.	дохід	трати	чист. прибут.
власники	20,9		690	199,1	490,9
арендатори	12,8		373	134,6	238,4
пересічно	15,6		487	157,9	329,1
	пересічно на 1 дес.				
	трати	дохід	чистий приб.		
власники	33,0	9,5	23,5		
арендатори	29,1	10,5	18,6		
пересічно	31,2	10,1	21,1		

Нарешті остання група досліджених хуторських хазяйств — хутори селян, майже виключно Українців, котрі поділяють ся на хуторян поліського (570 хаз.) та лісостепового районів (221 хаз.)

Хуторські хазяйства поліські поділяють ся на 3 категорії: 445 хазяйств власників в 6.707,5 дес. у їх та в середній величині земельної площі під 1 хаз. 15,0 дес., 70 хазяйств чиншовиків в 743 дес. і в 10,6 дес. на 1 хаз. та 55 хаз. арендаторів в 411,2 дес. та 37,5 дес. на 1 хаз. — разом 570 хаз. в 7.861,7 дес. землі та в 13,8 дес. на 1 хаз.

По розмірам землекористування хутори поділяли ся так (в %):

Хазяйства	Власники	Чиншовики	Арендатори	Разом
меньш 5 дес.	10,8	30,0	23,6	14,4
5—10 „	21,3	20,0	51,0	25,2
10—20 „	39,6	27,1	25,4	36,7
більш 20 „	28,3	12,9	—	23,7

Таким чином коло $\frac{2}{5}$ господарств забезпечені землю кепсько (меньше 10 дес.).

Забезпечення мертвим інвентарем видно з отсеї таблиці (на 100 хаз.):

Хазяйства	Плугів		Борон	Екстріп.	Молодц.	В'язок і млинів	Соломоріз.	Возів.
	Рал	Рал						
меньше 5 дес.	45	8	46	—	1	—	3	47
5—10 „	82	18	103	7	2	2	3	83
10—20 „	99	23	161	18	4	15	15	101
більш 20 „	123	10	210	12	21	35	29	127
пересічно	105	21	160	11	8	16	18	107

Отже група до 10 дес. недобре забезпечена і мертвим інвентарем, навіть найпотрібнішими знаряддями, плугом, бороною та возом.

Теж саме показує нам і забезпечення живим інвентарем, в котрому роллю робочої сили грають майже виключно коні (51 від на 570 хаз.):

Хазяйства	Без робочої худоби	З 1 штук.	З 2 штук.	З 3 штук.
меньше 5 дес.	63,3	25,1	21,6	—
5—7 „	45,5	34,8	19,7	—
7—10 „	13,5	38,0	47,5	1,0
10—12 „	5,6	30,5	61,6	2,3
12—15 „	3,9	8,2	82,1	5,8
15—29 „	1,1	5,9	83,9	9,1
20—25 „	2,1	4,2	67,6	26,1
25 і більше „	1,1	—	56,5	42,5
пересічно	17,5	19,8	55,0	7,7

Більш менш добре забезпечення робочою худобою починаєть ся в господарств в 11—15 дес. Найгірше забезпечені хазяйства менше 7 дес., ті самі, серед котрих і без плугів було 46% хазяйств.

Що до техніки сільського господарства, хуторяни наші стоять нижче від Німців: і сівооборот у їх не сталий, і гною вони вживають менше і обробляють землю вони менш речно. Сіють головно жито, овес, гречку, картоплю. Дякуючи низчій агрікультурі, врожаї у наших хуторян низчі ніж у кольоністів.

Коли наприклад урожайність 1 дес. суглинку у хуторян прирівняти 100, годі ось яке мати-мемо порівняння з урожайністю кольоністів:

Хазяйства	Жито	Овес	Картоп.	Ов. пшен.	Клевер.	Цукр. буряк
хуторські	100	100	100	100	100	109
німецькі	132	100	111	266	201	320
чеські	122	119	102	225	167	—

Головний дохід у наших хуторян здобуєть ся від хліборобства (58,5%), але чимало також і від „животновотства“ (39,4%).

Хуторяни Поліся наслідують німецькі кольонії і поволі наближають ся до їх і технікою і організацією господарства. Але поки що вони, ввагалі кажучи дуже далекі від своїх зразків. Тому і доходність їхнього хазяйства значно нижче, ніж у кольоністів (на 1 дес. удобя. землі рублів):

	Дохід	Трати	Прибуток
Хуторяне	20,91	7,92	12,99
Німці-арендатори	29,0	10,6	18,6
Німці-власники	33,0	9,5	23,5
Чехи	45,4	13,1	32,3

При менших видатках хуторяни, як бачимо, мають і менший дохід.

Порівняння поліських хуторів (570) з надільними хазяйствами (220) Радомисльського повіту показує нам, що не зважаючи на більшу земельну власність (13,6 дес.) у хуторян ніж у надільних селян (6,7), хуторяне стоять дуже близько до сих останніх і технікою, і живим і мертвим інвентарем.

Обтяжені великими довгами, хуторяни провадять інтензивну боротьбу за землю і се заважає їм енергичніше взяти ся за інтенсифікацію свого хазяйства.

Нарешті 213 досліджених хуторських хазяйств лісо-стенової частини Київщини. З 2.784,3 дес. землі у їх та з 13,1 дес. пересічно на 1 хаз.

Всі ці хазяйства поділяли ся на такі групи:

Хазяйства	Скількість хазяйств		Землі у їх		Пересічно на 1 хаз. десятин.
	абсол.	в %	абс.	в %	
менше 5 дес.	60	28,1	144,1	5,2	2,40
5—10 „	62	29,1	422,5	15,2	6,81
10—20 „	52	24,4	761,0	27,3	14,65
більш 20 „	39	18,4	1456,7	52,3	37,34
Разом	213	100,0	2784,3	100,0	13,07

Що до трат на будинки, то хуторяни доволі скропно забезпечені будинками і мають здебільшого хату, сарай, не завше льох та клуню. Витрачають на будинки в Канівському повіті 738 руб. на 1 хаз. і 39 руб. на 1 дес., в Черкаському 340 р. і 30,6 руб. При цьому треба зазначити, що видатки сі зростають в окремих групах із зростом земельного забезпечення.

Мертвий інвентар хуторян лісо-степової частини значно різноманітніший, і кращі знарядя, ніж у поліських, при тім перед всьому технічному поступови ведуть заможніші групи (більш 10 дес.).

Степень забезпечення хуторян різної заможности живим і мертвим інвентарем видно з еєї таблиці (в %):

Хазяйства	Без всяких знаряд.			Без робоч.		
	знаряд.	плуга	худоби	3 1 шт.	3 2 шт.	3 3 шт.
менше 5 дес.	43,0	71,0	56,6	6,7	30,0	6,7
5—10 „	4,8	17,0	6,4	12,8	64,6	16,2
10—20 „	—	3,8	3,8	—	57,7	38,5
більш 20 „	2,5	—	—	—	7,7	92,3
Пересічно	14,0	26,2	18,8	5,6	42,7	32,9

Таким чином 1/7 хуторських хазяйств не має ніяких знарядів, 1/4 не має найпотрібнішого — плуга, 1/5 хазяйств не має робочої худоби. Розуміється лиха забезпеченість живим і мертвим інвентарем падає на групу в пересічній розмір землекористування в 2,6 дес. на 1 хаз.

Що до культур, то треба сказати, що хуторяни сіють головно зернові рослини, а також подекуди чимало цукрового буряку, котрий по вислову одного хуторянина, „приносє в хазяйство гроші“.

Визнаючи за головне в своїйому господарстві полеводство, хуторяни добре обробляють землю, вживають багато гною, заводять подекуди культуру кормових трав і корнеплодів.

Доходи хуторських хазяйств основують ся в лісостеповій частині більше ніж в поліській на полеводстві (в % загальної суми доходу):

	Полеводство	Животноводство	Сторонні зароб.
Поліські хазяйства	58,5	39,4	2,0
Лісостепові	80,5	16,2	3,3

Як бачимо на Полісся під впливом Німців колоністів та сприяю-

чих природних умов хуторянин більше звертає уваги на животноводство, ніж хлібороб-хуторянин лісостепової частини.

Для порівняння хуторян сеї частини Київщини з червополосниками подивімо ся з початку на видатки основного на 1 хаз. капіталу :

	хуторяне	червополосники
менше 5 дес.	—	273,8
5—7 "	418,7	466,0
7—10 "	825,2	566,6
10—20 "	1288,7	799,7
більш 20 "	2188,4	273,0
Пересічно	1330,8	409,5

У хуторян, як бачимо, видатки більші, бо у їх будинки кращі, жертвий інвентар різноманітніший і ліпший, худоба краща і т. д.

Звідси і доходність хазяйства у їх вища :

	Урожай зерна в пуд.		Вартість продуктів рілн. в руб.		на 1 дес.		на 1 роб.	
	на 1 двір	на 1 пах.	на 1 ідока	на 1 двір	на 1 пах.	на 1 всеї зем.	на 1 муж.	на 1 полу
хуторяне	878	49,1	152,4	1.037,2	52,0	58,2	540,8	
червополос.								
ріжних сел	162,8	36,6	28,2	188,2	40,6	47,6	148,4	

Мі кінчили наш огляд змісту праці д. Ярошевича.

Широкий і повний глибокого інтересу малюнок господарювання різних груп нашого селянства вийшов з під пера шановного автора.

Можна сказати, що праця д. Ярошевича се одна з найкращих робіт по економіці Правобережної України. Хай під неї покладено невеличкий, хоч і добірний фундамент фактичного матеріалу, але в умілих, обережних і досвідних руках, ми певні в тому, вийшов з сього матеріалу цінний і головно близький до дійсности малюнок селянського господарювання в Київщині.

Взагалі кажучи, праця д. Ярошевича не має значних хиб. З дрібних же ми зауважили-б автори брак загального малюнку становища сільського хазяйства взагалі і селянства в окрема, котрий можна було-б скласти на основі урядових матеріалів. Такий малюнок давав би багато порівнюючого матеріалу, творив би певну перспективу.

Далі на нашу думку, треба було-б додержувати однакового методу і послідовности в розгляді різних хуторів, чого не бачимо напр. при аналізі хуторів лісостепової частини. Нарешті слід би було, як се подекуди і є, резюмувати кожду главу, що дуже важно при масі цифрового і табличного матеріалу. Правда, останне по часті відпадає, бо де-що з того автор зробив в останній главі.

М. Порш.

Б. Веселовскій — Історія земства тт. III і IV, Спб. 1911, ст. XIV+709+(2) і VIII+696+104+XXIX+(3). Издательство О. Н. Поповой.

В 95-ім томі „Записок“ я мав нагоду докладно спити ся на перших двох томах солідної праці д. Веселовського. Сим разом не буду повторяти тих загальних уваг, які зробив тоді, бо характер праці, її план, її методи зовсім не змінили ся. Дятого переходжу просто до огляду матеріалу, поданого в останніх томах сей великокартної роботи. 3-й том майже цілий присвячений політичній історії земств. Тут виказаний розвиток земств в звязку з загально державними подіями (див. т. III, ч. 1, розд. I—XXXIV). Кінчить автор на статуті Державної Думи і маніфесті 17 жовтня, викликаних ними подіях — віздах земських діячів 12—15 IX і 6—13 XI 1908 р. та заложенню конституційно-демократичної партії (ст. 1—645). Продовження сього досі першого так ґрунтовного огляду політичної історії земств знаходимо в 4-ім томі, де захоплені рр. 1905—1910 (див. т. IV, часть 1, розд. 2—10, 19 і слід.). Для внутрішньої історії земств дають сі розділи багато інтересного, нового матеріалу.

Розділи 1, а також 11—18-й 4-го т. подають огляд земської роботи за останні часи від конституції 17 жовтня до 1910 р. Тут говорить ся про господарську, просвітню-культурну діяльність земства за сей період, про положення ветеринарії, медицини, асекураційної, харчової справи і таке иньше, подібно як в перших двох томах. Осібно обговорює автор „Питання про сільський правопорядок та земське представництво“ (частина 2-а 3-го тому).

В сих томах історії д. Веселовського також скрізь розкидано багато цікавого матеріалу й для історії земств на Україні, та автор по своєму звичаю не виділяє його в осібні розділи, трактуючи в суші з загально-впоросійським.

Коректив до такого трактовання знаходимо до певної міри в IV томі, де ціла друга частина присвячена історичним оглядам поодиноких земств, отже тут знаходимо й короткі історичні нариси й українських земств: Катеринославського, Полтавського, Таврійського, Харківського, Херсонського й Чернягівського. Розумієть ся, сюди ще треба прилучити Бессарабське, Курське й Вороніжське, територія котрих захоплює й українські новіти. До речі, всі сі нариси в книзі слідують один по другим (див. ст. 239—342) в виїмком присвяченого Вороніжському, відділеного від иньших Орловським земством.

Вкінці маємо чималий бібліографічний показчик земської літератури, систематично впорядкований (ст. 1—104). Показчик сей обіймає коло 4.000 назв і доповнює такий самий показчик, доданий до I тому.

Перегляд матеріалу згромадженого в цілій праці по окремих земствах улекшуть ся спеціальним показчиком доданим до 4-го тому. За сей показчик не може не дякувати авторови особливо український дослідник, котрий би бажав звести до купи всі факти дотичні земств на Україні.

В. Дорошенко.

А. Русовъ — Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики (відбитка з „Извѣстій Кіевского Коммерческаго Института“). Київ, 1911, стор. 134.

Короткий огляд розвитку оціночної статистики в Росії д. Русова то перша в російській статистичній літературі спроба дати історичний нарис народження і малюнок сучасного становища нової і дуже важливої галузи статистики.

Докладний огляд шановного автора показує нам, як під впливом громадських потреб, з необхідности певних відомостей про господарчий стан окремих хазяйств і цілих адміністративних одиниць для оподаткування людности, виросла нова галузь науки, важлива і для практики і для теорії.

Свій огляд д. Русов починає з першої в Росії програми для оціночно-статистичного дослідю Чернігівщини, складеної під впливом відомих статистиків та економістів Журавського (Іван Фундуклей), українця марксиста, кївського професора Зібера, та відомого німецького професора Г. Майра. Широка і ґрунтовна програма дослідю, скомпонована дд. Червінським (промисловість добуваюча, головню хліборобство), Варваром (промисловість перероблююча) та Константиновичем (торговля), експедиційний спосіб дослідю, статистично-географічний метод Майра, прийнятий Чернігівськими статистиками, нарешті прекрасне використання матеріалу при сводці і обробленню — все се спричинило ся до того, що оціночно-статистичні роботи чернігівського земства зробили епоху в розвитку оціночної статистики в Росії. Виходячи з потреби реформувати місцеві фінанси збільшенем норми оподаткування та заведеня принципу справедливої рівномірности в податковій справі, чернігівські статистики, користуючи ся методом Майра, на підставі своєї програми, прийшли між иншим й до класифікації ґрунтів, попередивши в сїм статистиків нижгородських.

Далі д. Русов розглядає програму для дослідю Московської губернії, де оціночна статистика виникла майже одночасно з народженнем її в Чернігівщині, та приходять до того висновку, що обидві програми, Московська та Чернігівська, були однорідні, як по змісту так і по способу збирання відомостей.

З инших губерній д. Русов особливо докладно спиняєть ся на пре-

красних оціночно-статистичних дослідях Ніжегородської губернії. В той час, коли чернігівські статистики, починаючи з оціночно-статистичного дослідю, прийшли до класифікації ґрунтів, в Ніжегородській губернії в основу статистичних праць покладено було попередню роботу по дослідю ґрунтів, виконану такими видатними ученими природознавцями, як проф. Докучаєв та його учень проф. Сібірцев.

Розглянувши коротенько статистичні роботи в Вятській, Рязанській, Московській та інших губерніях, шановний автор, давши невеличкий нарис оціночно-статистичних праць в Херсонщині, дуже докладно спиняєть ся на зразковій оцінці нерухомих маєтків міста Харькова. Добре розроблена і зразково виконана програма оціночно-статистичних робіт по догляду доходности нерухомої власности міста дала таку силу різнородного оціночного матеріялу, котрого в ті часи не мало навіть ні одно місто Європи та Америки.

Після огляду практичних наслідків праці різних громадських інституцій на полі оціночної статистики, д. Русов подає відомости про обговорення оціночно-статистичних завдань в Московському Юридичному Товаристві та на віздах природознавців і лікарів.

В розвитку земської оціночної статистики законом 8 червня 1893 р. починаєть ся другий період. Щоб вяснити походження цього закону, д. Русов робить огляд розвитку оціночних робіт за кордоном, в головних європейських державах, у Франції, в Австрії, Саксонії, Пруссії та Віртембері, і приходить до того висновку, що найкращий і найдешевший з катастрів був переведений у Віртембері.

Поруч з сим історичним оглядом західно-європейського катастру шановний автор подає відомости що до історії російської картографії і геометричного виміру земель, сього спільного всім катастрам елементу.

Тільки після сього д. Русов переходить до розгляду закону 8 червня 1893 р., про оцінку земельних маєтків, складеного під впливом віртемберського законодавства, а також і всіх пізнійших доповнень до нього, викликаних млявістю оціночних робіт та дефектами видано закону.

Нарешті малюнком сучасного дуже безвідрадного становища кінчаєть ся власне історичний огляд розвитку „руської“ оціночної статистики д. Русова. Брак єдности в плані і організації оціночно-статистичних робіт, неоднчасність їх та незакінченість в дуже і дуже багатьох губерніях — ось чим характеризуєть ся сучасний стан оціночної статистики в нашій державі і то не вважаючи на те, що в деяких губерніях оціночна статистика дала роботи високої наукової вартости, як в погляду методології так і в погляду певних наукових висновків.

Кінчає свою працю д. Русов бібліографічним оглядом оціночно-

статистичних видань по 29 земських губерніях та вясненнем великої ваги оціночної статистики.

Праця д. Русова безперечно цікава для всякого статистика взагалі, а для українського з окрема, тим, що дає чимало відомостей що до історії і бібліографії питання.

Але вона має і деякі хиби. Перш за все ми ніде не стріваємо у шановного автора виразного і точного означення, що таке оціночна статистика, котре на нашу думку повинно бути в'ясоване на початку праці, подібною до „Краткого Обзора“ д. Русова. Далі, хибою праці ми вважаємо те, що вона, виразно розпадаючись на окремі частини, не розбита на окремі розділи. Це спричинило ся до того, що вся праця справляє вражіння сирого матеріялу, де багато відомостей, але мало системи, багато повторювань, але мало висновків загального характеру. Так напр. історію оцінки нерухомих маєтків в Західній Європі можна було б з більшою користю для справи викласти окремо, зробивши в неї відповідні загальні висновки, звязавши її певною, провідною думкою, думкою про вплив соціальних і політичних відносин на завдання і реалізацію катастру. Розвинена ж докладно, наче для пояснення закону 1893 р., вона не тільки нічого не поясняє, а шкодить ясности і виразности викладу. Далі дуже важливий бібліографічний огляд видань земської оціночної статистики, як і картографії, поруч в оглядом праць по теорії і методології оціночної статистик, можна і слід було відокремити в самостійний розділ. Нарешті, історичний огляд розвитку оціночної земської статистики перед 1893 р., на нашу думку, огляд найголовнішого періоду, не закінчено виразами і розвиненими висновками, щб дала вся праця земств на полі оціночної статистики, напр. для методології нової галузи статистичної науки. Автор же тільки спинаєть ся на тому, що от оціночно-статистичні роботи такого то земства дали оте й оте, а що дала вся російська оціночна статистика земств, про те ні слова.

Невиразним і мало розвиненим вважаємо ми і кінець праці, де д. Русов трактує про вначіане оціночної статистики і умови успішности оціночно-статистично праці в Росії. Це, сказати б, філософія історії „русской оціночної статистики“. Тут треба було б, присвятивши окремий розділ сим висновкам, особливо виразно підкреслити вагу районної організації і національного моменту для успіху оціночної статистики в такій країні як Росія.

Одначе не вважаючи на оті хиби, радимо кождому статистикови перечитати цікаву „спробу“ д. Русова, подати історію оціночної статистики в Росії: сила живого фактичного матеріялу що до минулого нової галузи статистики вповні переважає хиби праці, неминучі в кождім новім ділі.

М. Порш.

Семен Тур—кало — Українці на Далекому Сході (Рада 1911, ч. 90)

Д. Одик — З України в Сибір (ibid. ч. 116).

М. Сібіряк — Будучність української колонізації на Сибіру (ibid. ч. 199—201).

Йогож — Ще про українську колонізацію на Сибіру (ibid. ч. 282 і 283).

Юрій Мова — Лист з Далекого Сходу (ibid. ч. 240).

І. Кузема — Де-кілька фактів і цифр про українські колонії на Сибіру (ibid. ч. 243 і 244). Всі ці статі і замітки знайомлять нас з умовами переселення на Сибір і взагалі Далекий Схід і з становищем наших переселенців „на нові гнізда“, торкаючись при цьому й питання будучности укр. колонізації та заховання нею рідної національности. Статі подають ряд цікавих фактів, уваг і спостережень. В. Д.

Einwanderung der Ruthenen in Amerika (Bukowinaer Post 1911. Nr. 2785, 2789). Непідписаний автор подає тут деякі дані про еміграцію Українців до Сполучених Держав північної Америки, не відріжнюючи усюди ясно, що розуміє під загальним терміном Америка. Статя владжена правдоподібно на підставі справоздань американського еміграц. бюро і статей, уміщених в Statistische Monatschrift, одначе про се нічого не вгадує ся. Нема також ніяких окремих віставлень і висновків. Офіційні дані віставлено вірно і ясно так, що читач дістає повний образ української еміграції до (північної) Америки.

List z Parany (Gazeta Polska. Чернівці 1910, ч. 24). Щоденні часописи приносять часто звістки про положене галицьких або й українських емігрантів за морем і варті того, щоби їх потовано або й обговорювано. Наші товариства, що займають ся еміграцією, доконче повинні вести списи таких звісток, або ще краще збирати їх разом і зложити для них окрему бібліотеку. Лише в сей спосіб буде можливо мати дані про стан нашої еміграції і улекшити ся роботу будущому історикови нашого еміграційного руху. З листу Йосифа Курудза з Kandido de Alwen, довідуємо ся припіром не лише про стан і економічні обставини сеї польсько-української колонії, але й про тамошнє культурне життя, а передавсім про згідливість українських колоністів і спільну працю в польських читальнях і соколах. Польонізація процвітає проте і за морем.

J. Sch[midt] — Übersicht der deutschen Siedlungen in Galizien (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien für das Jahr 1909, I, Львів, ст. 97—122). В доповненню до видавої часописю Deutsches Volksblatt für Galizien маємо німецьких колоній в Галичині (Karte der deutschen Siedlungen in Galizien. Перемиськ, ціна 60 сот.) оголошує автор спис усіх німецьких колоній в Галичині на підставі даних конскрипції і схематизмів та окремих звісток з боку громадських, шкільних і церковних урядів та довірочних осіб. При кожній громаді подано загальне число людності, скількисть Німців, рік заложена колонія, походжене і релігію колоністів, стан шкільництва і всілякі замітки. Із цього повного спису довідуємо ся, що в Галичині існує 220 німецьких осель, між тим 107 самостійних громад і 50 присілків і 125 народних шкіл, переважно приватних (105, з того 90 протестантських);— велике число шкіл в чисто німецьких громадах має польську викладову мову.

J. Sch[midt] — Das deutsche Schulhaus in Grabowic bei Stryj (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien für das Jahr 1909, I, ст. 126, з ілюстр.).

— Brigidau (ibid., ст. 127—8, з ілюстрац. школи).

Franz St. Machek — Ansiedlungsgeschichte sowie alte Bräuche und Sitten von Ludwikówka (ibid., ст. 144—148, з 2 ілюстрац.). Короткі статейки про історію і сучасний стан німецьких колоній Грабовець, Брігідау і Людвиківка на українській території. Докладнійше представлена лише історія Людвиківки (коло Долини), що повстала між роками 1828 а 1832 на землях дідача Магковського і творить нині разом з Йосефталем і Леопольдсдорфом одну політичну громаду.

Josef Schmidt — Ein Ausschnitt aus der Tätigkeit des „Deutschen Schulvereines“ (Wien) in Galizien (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien auf das Jahr 1910. II, Львів, ст. 110—117, з 3 ілюстр.). Звістки про приватні німецькі школи і шкільні відносини в німецьких колоніях Брундорф і Бургталь коло Городка. В Брундорфі крім 133 Німців мешкає ще 29 Українців, 26 Поляків і 5 Жидів; Бургталь складає ся з 24 німецьких, 2 українських і 4 польських господарств, а до приватної німецької школи ходить 28 німецьких, 4 українських і 3 польських дітей. Найцікавіше, що урядова статистика не знайшла там в 1900 р. ані одного Німця.

Die im Schuljahre 1910/1911 neuerrichteten deutschen Schulen in Galizien. Von Josef Schmidt (ibid., ст.

116—130, з ілюстр.). В остатніх часах звернули галицькі Німці велику увагу на рідне шкільництво і при помочи Німецького Шкільного Товариства і Товариства ім. Густава Адольфа заложили в самім 1910/1911 р. 6 нових німецьких шкіл з 7 класами і вибудували кілька шкільних будинків. Й. Шмідт, провідник галицьких Німців, подає про се докладніші звістки і наводить дані про школи на Маріягільф (коло Коломиї), в Гануниці, Нових Олексіячах, Пехерсдорфі, Ангелівці, Станині і Тересівці.

J. W[agner] — Hartfeld (ibid., ст. 134—136). Історія німецької колонії, що до половини XIX в. творила одну громаду з українським селом Рішичанами в городецьким повіті. В 1900 р. числив Гартфельд 540 мешканців і розвивав ся гарно, аж доки не знищили його підпали і шкоди з боку газдрієних сусідів та еміграція. Нинішня колонія вже мішана і складає ся з 368 Німців, 110 Українців, 33 Поляків і 18 Жидів.

Dr. Erwin Barta — Eine Schulvereinsreise nach Galizien (ibid., ст. 170—173). Опис подорожі по німецьких колоніях в Галичині в справі національного шкільництва.

Josef Schmidt — Deutsche aus Galizien in Amerika (ibid., ст. 155—159, з 3 ілюстр.). З 200.000 Німців, що повинні би нині замешкувати Галичину як потомки 18.000 Німців-колоністів з кінця XVIII в., мешкає в Галичині ледви половина; друга половина вивандрувала до Прус (10.000), Боснії (2.000), Росії (1.000), інших країв Австрії (1.000) і до Америки. Щоб поінформувати про жите Німців в Америці, наводить автор дві дописи з Канади і Бразилії.

Josef Schmidt — Bilder aus dem Leben und Treiben der Deutschen in Galizien (ibid., 1911, III, ст. 122 і д.). До 8 фотографій з життя Німців у Дорнфельді, Брендгаймі, Ляндестрей, Мінхенталь, Альцен і Махлинцях додає автор свої поясненя.

Die gegenwärtige Lage des katholischen Deutschtums in Galizien. Von einem katholischen Deutschen des Bundes d. chr. Deutschen in Galizien (Deutsches Volksblatt für Galizien 1911, № 133). В першій статі по короткім вступі про ролю Німців у розвитку Галичини подані дані про німецьке шкільництво. Показує ся, що Німці-католики польовівають ся скоро через школи і стоять з того боку далеко гірше від протестантських Німців. Від 1867 р. спольовізовано 32 німецькі школи навіть в таких громадах як Вільгельмсау, Маріягільф і Бекерсдорф, де проживає значне число німецької людности (1400, 800, 600 душ). Польська система трактує про те Німців не ліпше від Українців.

Erfolge des Deutschtums in der Bukowina (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 149—150). Непідписаний автор зіставляє в коротких словах білянс німецької національної роботи на Буковині. Німці вдержали ся тут і там при громадських виборах, купили для розпарцельованя двір в Zaharestie і осели між иншим і в українських селах Топорівцях і Жадові, одначе стрічали усюди на сильну контрагітацію з боку польського (римо-католицького) духовенства, особливо румунських стононах. На кінци кілька звісток про розвиток німецького шкільництва.

Konrad Keller — Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 104—108). Се продовженє праці з попереднього річника Deutsche Erde (1909, VII, 206 і д.), що буда обговорена у „Записках“. Автор подає дальші звістки про раштадську і рорбахську волость херсонської губернії, а саме про кольонії Rastadt (з 278 домами, 3691 мешканцями і двма школами), Münch (з 2940 десятинами землі, 152 домами і 1828 мешканцями), Rohrbach (з 8528³/₄ десят., 511 домами і 2550 мешканцями) і Бормс. При кожій кольонії представлено її початки, розвій і теперішній стан з особливим углядненям економічних обставин.

C. Gleye — Deutsche Tuchmacher Kolonie in Poltawa (Deutsche Erde, 1910, IX, ст. 24). Кілька звісток про оселю німецьких майстрів в Полтаві в 1808 р. на підставі статі П. А. Россієва в „Историческ. Вѣстнику“ (1909, VI).

Adolf Lane — Die deutsche Literatur zur allgemeinen Geschichte der Wolgakolonien (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 18—21). Щоб заспокоїти бажанє Німців над Волгою, що пробуджуючих до свідомости, хотіли би знати докладнійше власну історію, дає автор спис головних і помічних жерел про надволжських Німців а також і німецьку кольонізацію полудневої Росії (України, Кавказ) взагалі. Для нас можуть бути важні праці: Dr. Hamm — Südöstliche Steppen und Städte im europäischen Russland (Франкфурт 1862); I. Stach — Die deutschen Kolonien in Südrussland. I. (Одесса 1905) і деякі дрібніші замітки про німецьке переселенє, шкільництво і сучасне положенє.

Karl Reinold — Was leisteten die Deutschen in Österreich für ihr Volkstum im Jahre 1908, was ihre Gegner? (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 98—104). Розвідка інтересна не лише фактичним числовим матеріалом про німецькі просвітні і національні товариства, їх філії, грошеві засоби і число членів, але і порівнюющим зіставленєм подібної освідомлюючої роботи у народів, з якими Німці стикають ся (приміром з Чехами, Поляками, Словінцями, Італій-

цями і Сербо-Хорватами). Наводять ся тут цифри і про українські товариства „Просьвіту“ і „Товариство педагогічне“ і зазначує ся виразно, що вони не протинімецькі, подібно як і усі інші українські організації. Очевидно доходи обох наших товариств дуже скромні і не можуть іти в порівнянє з сумами, що впливають на німецькі товариства. *З. К.*

Видання й статі ширше обговорені в сїм томі:

М. Слабченко — Малорускїй полкъ въ административномъ отношеніи, 1909.

Наукова хроніка.

- A. Brawer — Galizien wie es an Österreich kam, 1910.
 H. Grossman — Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę, 1911.
 W. Pawłowski — Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r., 1911.
 H. Grossman — Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790, 1911.

Історія політична і культурна.

- С. Корфъ — Древлянскїй князь Малъ, 1912.
 Россія и Италия, 1907—1911.
 Ks. Szydelski — Archidiecezja Lwowska na synodzie w r. 1641, 1910.
 Н. Померанцевъ — Страничка изъ такъ называемаго униатскаго дѣла, 1909.
 А. Стаховичъ — Холмскїй вопросъ, 1911.

Література.

- J. Aufhauser — Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung, 1911.
 В. Истринъ — Історія Сербскої Александріи въ русской литературѣ, 1911.
 — Пятая книга хроники Іоанна Малалы, 1911.
 Ө. Титовъ — Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія, 1910.
 К. Badecki — Pisma Jana Dzwonowskiego (1608—1625), 1910.
 А. Каллубовскїй — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ, 1911.
 А. Рыстенко — Рукописи, принадлежащія библіотекѣ Императорскаго Одесскаго Общества Історіи и Древностей, 1910.

Бібліографія, библіотеки.

- А. Баланъ — Български книгописць за сто години 1806—1905, 1909.
 Zentralblatt für Anthropologie, XIII—XV, 1908—1910.
 Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1905 г., 1912.
 А. Жук — Звіт библіотеки Товариства „Просьвіта“ у Львові за 1910 р., 1911.

Життя суспільне і культурне.

- М. Стасюк — Економічні відносини України до Великої Росії, 1911.
А. Ярошевичъ — Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Киевской губерніи, 1911.
Б. Веселовскій — Исторія земства, III—IV, 1911.
А. Русовъ — Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики, 1911.
-

Поправка.

У CVI т. „Записок“ у статі д. Я. Гордицького про псалтир XIII—XIV в. на стор. 14, стрічка 6 з гори пропущено слово: мнѣ, так що сей рядок належить читати: помани слово раба твоего о нѣмъ же мнѣ і т. д.

Книгарня Літературно-Наукового Вістника

в Києві, Вел. Володимирська 28,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

Останні Видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1909—1912):

К. Біхер: Повстання народного господарства	1	К 70	с
Й. Бойер: Сила віри, роман	1	"	40
М. Вовчок: Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки)	2	"	—
Т. Гайне: Фльорентійські ночі, пер. Ів. Франка, брош. 1 К., опр.	1	"	40
К. Гамсун: Пан, повість	1	"	40
Т. Делєда: Плюш (роман)	1	"	70
А. Доде: Оповідання	—	"	70
Р. Єрінг: Боротьба за право	1	"	—
Ке де сент-Емур: Анна Русинка, королева Франції, пер. І. Франка	1	"	—
Гр. Квітка: Маруся, повість, 2 вид.	—	"	60
Л. Журбенко: Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	"	90
Р. Кіплінг: Оповідання	1	"	70
О. Кобилянська: „В неділю рано зіле копала“, повість	2	"	24
Гр. Коваленко: Гуморески (з ілюстраціями)	2	"	40
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	"	60
„ Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	"	60
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	"	—
„ В останній лавці, брош. 2 К., опр.	2	"	40
„ Щаслива бабуня, брош. 1 К 80 с.,	2	"	30
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	"	25
М. Коє: Про полові справи, 3-те вид.	—	"	55
М. Левицький: Дурисвіти	—	"	53
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	"	40
С. Лягерлеф: Королеви півночі, оповідання	2	"	20
Я. Невестюк: Кандидат. Комедія в трьох актах	—	"	60
А. Оляр: Від монархії до республіки (з історії французької революції)	—	"	40
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	"	70
Т. Суліма: Народні оповідання	—	"	80
О. Тесленко: Страчене жите, оповідання селянина	—	"	56
Ів. Франко: Украдене щасте, пєса на 5 дій	—	"	56
„ Лис Микита, опрavl.	1	"	30
„ Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	"	—
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	"	—
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	"	60
„ Зівяле листе, вид. 2	1	"	40
„ Батьківщина. Оповідання	1	"	15
„ Давне й нове. Поезії, брош. 3 кор., опр.	3	"	40
„ Панські жарти, 2 вид.	—	"	90
„ Вавилонські гимни й молитви	—	"	60
Гр. Цєглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	"	60
„ Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	—	"	70
„ Соколики, комедія, 2 вид.	—	"	80
Сп. Чернасенко: Хвилини, збірка поезій	—	"	56

Українська Книгарня в Харкові,

Рибна 25,

богатий вибір українських книжок, листових карток, нот і народніх артистичних виробів; видання Наукового Товариства ім. Шевченка й інших.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки :

	Корол
Адриян. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0-20
Бодянский О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0-50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0-26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0-26
Будяновський В. Хлопська посідисть в Галичині	2—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
Вовк Хв. Антропометричні досліді укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1-50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношик в народній поезії	1-00
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори	1-40
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1-40
„ Угоруські духовні вірші	2-50
„ Зносини Українців із Сербами	0-80
„ Народна пожива на Бойківщині	0-40
„ Як писати замінок ся при дієсловах	0-40
„ Бойківське Весіле в Мшанці	0-60
„ Весіле Керестурі	1—
„ Віршована легенда про рицаря і смерть	0-40
„ Хоценський співанняк Левицьких	0-60
„ Легенда про три жіночі вдачі	0-25
„ Руські оселі в Бачці	1—
„ Лірички	2—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7-50
„ Ілюстрована Історія України	5-20
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0-60
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Випики з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельщина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального уряду історії східнього словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східньої Європи	0-30
„ Спірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0-45
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західньої України	3-00
„ Господарство польського маїната на Західнюку перед Хмельниччиною	0-40
„ Дмитро-Вишневецький Байда в поезії й історії	0-70
„ Про батька козацького Б. Хмельницького (попуд. оповід. з ілюстр.)	0-70
„ Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII вв. (з ілюстр.)	3-50
З. Пінгер. Історія географічних відкрить у XV—XVI ст.	2-20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиції“ до історії гетьманщини	0-40
„ Економічна політика російського првительства супроти України в 1710—30 рр.	2—
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Косомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. I.	3-40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4-40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2-00

	Ковон
Еган Е. Економічне положенє руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1-05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3-00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4-00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6-00
Ефремов С. Національне питання в Норвегії	0-30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Ілюстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4-00
„ т. II: Ілюстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4-00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5-00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4-00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4-00
„ т. VII: — Ілюстрації королівщин з р. 1570	4-00
„ т. VIII: — Акти до історії Бозаччини 1513—1630	4-00
Житє і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5-00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0-40
Заневич — Знесене панщини в Галіччині	1-00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3-00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5-00, комплети I—XX по 48-00, I—L по	120-00
Збірник фільологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4-00, в оправі	5-00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словес- ність і письменство, т. I. 3-00, на ліпшій папері	4-00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3-00, на ліпшій папері	4-00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський	4-00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5-00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4-00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню сло- весність і письменство, т. III.	4-00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7-00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню сло- весність і письменство	4-00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6-00
Збірник історично-філологічної секції т. I—IV розійшли ся (Історія Укра- їни-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового житя Галицької Руси XVIII— XIX віку	4-00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4-50, на ліпшій папері	5-50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7-50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7-50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8-00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2-00, т. XI—XIII по	5-00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6-00, р. VI і IX по	10-00
„ літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12-00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3-00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0-10
„ Пачарство бакуну в горах у Галіччині в XIX ст.	0-60
„ Причини до історії рекруччини в Галіччині	0-20
„ Тісні роки. Причини до історії Галіччини 1846—1861 pp.	0-20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2-40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4-00
т. III. і IV. Д. Гловайський — Княжий період України-Руси	6-80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3-00
т. VI. Антонович Вол. і Гловайський Д. — Історія вел. кн. ли- товського	3-20
т. VII. Іван Диниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	2-20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI— XVIII вв.	2-00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12-80
XIII. М. Костомаров і Гетьмановане Виговського і Ю. Хмель- ницького	3-20
XIV—XVI. М. Костомаров — Рівня	8-40

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovskij und Georg Chmelnyčkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovskij-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union von J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydzora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38.

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzerei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovskij und M. Hruševskij, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie (1361—1530), S. V—1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dolega-Chodakowski), von B. Domanyčkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševskij, I. Franko, I. Sozaňskij, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševskij, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilius Ilyčkyj, mitgetheilt von I. Sozaňskij, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševskij, S. 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivskýj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motivo, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč, J. Hordynskýj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielwicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, von Dr. I. Franko XII Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa. Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82, 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Saškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakovec, S. 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč und M. Hruševskýj, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševskýj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhythmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S. 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydzora, S. 70—83; 5. Akten-sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132, S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevečkyj, I. Franko, I. Sozanickýj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd. LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht eine literatur-historische Studie von Dr. I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Lütz falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskýj, S. 71—72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevečkyj, S. 73—85; 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113. 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryčkyj. Einleitung und Akten-sammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167, 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krypjakevyč, I. Sozanickýj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung, S. 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj, Akten-sammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrußland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydzora, S. 134—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Holijčuk, I. Krevečkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S. 9—79; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S. 80—111; 5. Zur Geschichte der Teilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenskongresse in Prag im J. 1848, mitgetheilt von I. Sozanskýj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kjev, eine Uebersicht von S. Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dniester in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. S. Rudnyčkyj, S. 141; 8. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krevečkyj, I. Krypjakevyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1905 von Z. Kuzeia (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie im Dorfe Mšaneč (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryčkyj, S. 119—124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislaw, von I. Krevečkyj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh., mitgetheilt von I. Krypjakevyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, B. Zaklynskýj, I. Sozanskýj, S. 158—163; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydzora und I. Krevečkyj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. I—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof. Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropoliten Onisiphor Divočka, von M. Hruševskýj, S. 5—9; 4. Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, vom V. Ščerbakovskýj (mit 2 Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—63; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševskýj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšaneč im Alt Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj. Aktensammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B. Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242; 11. Annonce, S. 243—244.

Inhalt des LXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zum Andenken an Nikander Molčanovskýj, von Michael Hruševskýj, S. 5—13; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I—VI, von Dr. Ivan Franko, S. 14—84; 4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexander Hruševskýj, S. 85—95; 5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in Brody im J. 1727, mitgetheilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 96—103; 6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von Dr. Vladimir Peretz, S. 104—116; 7. Miscellanea, mitgetheilt von F. Holijčuk, J. Krevečkyj, N. Močulskýj, S. 117—130; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Geschichte des Gr Fürstentum Litauen, eine Uebersicht von Bohdan Bučynskýj, S. 131—166; 9. Bibliographie, S. 167—213; 10. Inhaltverzeichnis des XV Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXIX LXXV), S. 214—235; 11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 236—246; 12. Annonce, S. 247—248

Inhalt des LXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Erzengel Marienverkündigung“ und des Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des literarischen Themas), verf. von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss folgt), S. 5—33;

8. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII. von Dr. Ivan Franko, S. 39—63; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolesa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrhythmik zur künstlerischen Versification (Schluss), S. 64—116; 5. Einige Beiträge zur Zeit des Grossfürsten Svitrigailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynskýj, S. 117—142; 6. Aushilfsstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Krevečkyj, S. 143—155; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Strypskyj, M. Hruševskyj, S. 156—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften, S. 163—187; 9. Bibliographie S. 183—226; 10. Annonce, 227—228.

Inhalt des LXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur altruthenischen Dialektologie (Zur Frage über den Dialekt von von Halyč-Vladimir), von Vladimir Rosov. 1. Litteratur der Frage, S. 5—34; 3. „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annullationsmysterium (Versuch einer Geschichte des litterarischen Themas), von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss), S. 35—76; 4. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, 1—III, S. 77—106; 5. Fälschungen der Matrikelbücher für polnische Aufständische, ein Beitrag zur Charakteristik der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien, mitgeteilt von Ivan Krevečkyj, S. 107—113; 6. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, Aktensammlung, N. CXLIII—CCXXI. (Schluss), 114—170; 7. Miscellanea, von M. Hruševskyj, I. Franko, B. Ščurat, S. 171—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela 183—202; 9. Bibliographie S. 203—242; Annonce, S. 243—248.

Inhalt des LXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Nach der Katastrophe vom J. 1708: Einquartierung der russischen Regimenten in der Ukraine, von Alexander Hruševskyj, S. 5—25; 3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, IV—V, S. 26—50; 4. Die venezianische Botschaft an Chmelnycykyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba, S. 51—89; 5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI, S. 90—145; 6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymskyj, von Vladimir Rosov, S. 146—171; 7. Miscellanea, von H. Svěncizkyj, I. Krevečkyj, M. Hruševskyj, 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 179—202; 9. Bibliographie S. 203—239; 10. Annonce, 240—244.

Inhalt des LXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, VI—IX (Schluss), S. 5—51; 3. Historische Uebersicht der Ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko, S. 52—93; 4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševskyj, S. 94—96; 5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko, S. 97—141; 6. Die Namen, Vornamen und Zunamen der Bauern in Mšaneč, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 142—154; 7. Miscellanea, von V. Hnatiuk, H. Svěncizkyj, A. L. Hruševskyj, S. 155—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss) S. 165—120; 9. Bibliographie S. 121—239; 10. Annonce, S. 240—244.

Inhalt des LXXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroher Bibel, von Dr. Ivan Franko S. 5—18; 3. Nach der Katastrophe von J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskyj S. 19—35; 4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52; 5. Polnische Konspirationen unter der ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskyj S. 53—108; 6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124; 7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašivskyj und V. Hnatiuk S. 125—152; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss) S. 153—194; 9. Bibliographie S. 195—236; 10. Annonce, S. 237—240.

Inhalt des LXXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Zerstörung der Hölle“, ein ukrainisches Passionsdrama, von Ivan Franko, S. 5—50; 3. Hieromonachos Klement's unbekannte Gedichte (Anfang d. XVIII Jhrh.), mitgeteilt von Basilius Domanyčkyj, S. 51—126; 4. Offizielle Massregela gegen die Cholera im J. 1831, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 127—133; 5. Ein Artikel Nikolaus Kmyčkyvyč über die ruthenische Schriftfrage im J. 1834, mitgeteilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 134—144; 6. Nikolaus Daškyvyč, Nekrolog, von Michael Hruševskyj, S. 145—150; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, V. Barvynskyj, M. Voznjak, S. 151—171; 8. Wissenschaftliche Chronik, von S. Tomašivskyj, S. 172—179; 9. Bibliographie S. 180—207; 10. Inhaltsverzeichnis des XVI Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXXV—LXXX), S. 208—222; 11. Inhalt der Bände I—LXXX der Mitteilungen (deutsch), S. 223—234; 12. Annoncen, S. 235—240.

Inhalt des LXXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zu Prof. Vladimir Antonovyč's Gedächtnis (Widmung und Porträt), S. 5—6; 3. Erinnerung an Vladimir Antonovyč, von Michael Hruševskyj, S. 7—9; 4. Grabkreuze in der Ukraine, mitgeteilt von Konstantin Šyročkyj (mit Abbildungen), S. 10—29; 5. Neue Beiträge zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko (mit Illustration), S. 30—52; 6. Ivan Žukivskyj's Vorschlag einer Rechtschreibung auf dem Kongresse der „ruthenischen Gelehrten“, mitg. von Michael Voznjak, S. 53—86; 7. Polnische revolutionäre Strömungen unter den ruthenischen Klerikern und Geistlichen in Galizien 1831—1846, eine Studie von Dr. Cygill Studynskyj (Schluss), S. 87—177; Miscellanea, von V. Barvynskyj, Iv. Špytkovskýj, B. Ščurat, S. 178—188; 9. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Dr. Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 189—205; 10. Bibliographie, S. 206—242; 11. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des LXXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, XXIII—XXVI, von Ivan Franko, S. 5—30; 3. Beiträge zum Studium über die Werke des Laurentius Sysanij, von Michael Voznjak, S. 31—88; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj, S. 89—133; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768, V: Eine Trinitarier-Denkschrift über die „Kolijivščyna“, von Ivan Špytkovskýj, S. 134—157; 6. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj, I. „Geschichte des ukrainischen Volkes“, von P. Kuliš, S. 158—163; 7. Miscellanea, von I. Franko, B. Domanyčkyj, S. 169—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 185—198; 9. Bibliographie, S. 199—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Eine Probe österreichischer Vermittlung zwischen Čumelnyčkyj und Polen, von Miron Korduba, S. 5—32; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 33—87; 4. Die travestierte Aeneis von Michaelis, von Jaroslav Hordynskyj, S. 88—97; 5. Ivan Vahylevyč als Prediger, mitgeteilt von Hilarion Svjencickij, S. 98—110; 6. Die Autorschaft Marko Vovčok's, von Basil Domanyčkyj, S. 111—171; 7. Miscellanea, von V. Peretz, M. Zubryčkyj, M. Hruševskyj, S. 172—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Nationale Verhältnisse in Galizien, ref. von B. Panejko, S. 185—202; 9. Bibliographie, S. 203—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, von Vladimir Peretz, S. 5—20; 3. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union, von Bohdan Bučynskyj, I. Isidor's Zeit, S. 21—42; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 43—80; 5. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj, 2. „Ukraine“ von P. Kuliš, S. 81—105; 6. Briefe des Ministers Florian Ziemiałkowski an den Bischof Ivan Stupnyčkyj, mitgeteilt von Cyrill Studynskyj, S. 106—133; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, B. Domanyčkyj u. V. Hnatiuk, S. 134—153; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss folgt), S. 159—190; 9. Bibliographie, S. 191—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. I. Isidors Zeit, von Bohdan Bučynský (Fortsetzung), S. 5—30; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskýj (Fortsetzung), S. 31—53; 4. Materialien zur Geschichte der Ukraine im Moskauer „Archiv des Justizministeriums“, von Ivan Džydzora, S. 59—81; 5. Emil Korytko, ein vergessener slavischer Ethnograph, von Ivan Franko, S. 82—122; 6. Alexander Duchnovyč als Dichter, von Ivan Sozanskyj, S. 123—140; 7. Miscellanea, von V. Peretž, B. Ščurat und Z. Kuzela, S. 141—149; 8. Wissenschaftliche Chronik: Zeitschriften im J. 1907, S. 150—212; 9. Bibliographie, S. 213—245; 10. Annoncen, 246—248.

Inhalt des LXXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Vyhovskij und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 5—36; 3. Ein Artilleriechef des ruthenischen Grossfürstentums (aus dem Archiv der Nemyryč's), von Vjačeslav Lypynskyj, S. 37—47; 4. Ein Beitrag zu Ivan's von Vyšnja Leben und Schriften, von Basilius Ščurat, S. 48—63; 5. Einige Dokumente aus dem Hazulenlande aus der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Ossyp Makovej, S. 64—69; 6. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss folgt), S. 70—91; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Sozanskyj und V. Domanyčkyj, S. 92—101; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für d. J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 102—165; 9. Bibliographie, S. 166—217; 10. Inhaltsverzeichnis des XVII Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bb. LXXXI—LXXXVI), S. 218—232; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVI der Mitteilungen (deutsch), S. 233—246; 12. Annoncen, S. 247—248.

Inhalt des LXXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. II. Metropolit Gregor, von Bohdan Bučynskyj, S. 5—22; 3. Vyhovskij und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. III. Puškars Aufstand (Fortsetzung folgt), S. 23—50; 4. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 51—93; 5. Beiträge zur Geschichte des J. 1848, mitgeteilt von Ivan Franko, S. 94—117; 6. Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien vom J. 1822 bis 1853, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 118—150; 7. Miscellanea, von V. Huatjuk, T. Revakovyč, M. Voznjak, S. 151—180; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Publikationen auf dem Gebiete der ukrainischen und weissrussischen Bibliographie, von Ivan Krevečkyj, S. 181—197; 9. Bibliographie, S. 198—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Theorie der Literaturgeschichte und ihre Entwicklung, von Ivan Franko, S. 5—45; 3. Vyhovskij und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. IV. Die Union von Hadjač, S. 46—90; 4. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj. 3. Ethnographische Publikationen und Pläne, S. 91—110; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 111—143; 6. Drei Briefe von Vladimir Antonovyč an Antonius Moduszewski, S. 144—151; 7. Miscellanea, von T. Revakovyč, I. Sozanskyj und B. Domanyčkyj, S. 152—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 — Ukrainische Zeitschriften, S. 160—183; 9. Bibliographie, S. 184—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des XC Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. III. Misael's Brief, von Bohdan Bučynskyj (Schluss), S. 5—24; 3. Materialien zur Geschichte des sozialen und ökonomischen Lebens der transborysthenischen Ukraine im XVIII Jahrh., von Viktor Baryn'skyj, S. 25—32; 4. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 33—118; 5. Dekanal- und Parochial-Bibliotheken der Peremyšler Diocese, von Michael Zubryčkyj, S. 119—136; 6. Zur Psychologie des Jahres 1848 (Affaire des St. Hošovski), von Ivan Krevečkyj, S. 137—157; 7. Miscellanea, von I. Sozanskyj, V. Domanyčkyj und M. Voznjak, S. 158—178; 8. Wissenschaftliche Chronik: Arbeiten der archäologischen Kongresse in Charkiv und Katerynoslav, von M. Zeliznjak, S. 179—212; 9. Bibliographie, S. 213—242; 10. Annoncen, 243—244.

Inhalt des XCI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3-4; 2. Hetmanennest, Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897-9 und mitgeteilt von Marko Hruševskýj, S. 5-32; 3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen, von Ivan Krevečkýj, S. 33-94; 4. Ein Liederbuch der Familie Levyčkýj von Chocœň, mitgeteilt von Vladimír Hnatjuk, S. 95-125; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII-IX (Fortsetzung folgt), S. 126-150; 6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837-1851, von Georg Kmit, S. 151-158; 7. Miscellanea, von I. Pelenskýj, M. Voznjak, M. Zubryčkýj, S. 159-166; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1903 (Schluss), S. 167-203; 9. Bibliographie, S. 204-237; 10. Annoncen, S. 238-240.

Inhalt des XCII Bandes. 1. Vorrede, S. 1; 2. Inhalt des Bandes, S. 3-4; 3. Porträt Mazepas, S. 5-6; 4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševskýj, S. 7-20; 5. Hluchiv und Lebedyn (1708-1709), von Alexander Hruševskýj, S. 21-65; 6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivskýj, 66-92; 7. Oriyk in Schweden, von Alfred Jensen, S. 93-169; 8. Die Familie Vojnarovskýj in Schweden, von Alfred Jensen, S. 170-193; 9. Briefe Peters des Grossen an Adam Sienawski, von Stephan Tomašivskýj, S. 194-238; 10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Siegmund Galecki, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1703 und 1709, mitget. von S. Tomašivskýj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivskýj, S. 239-245; 11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševskýj, S. 246-248; 12. Annoncen, S. 249-254.

Inhalt des XCIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3-4; 2. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz, S. 5-31; 3. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickýj, I-III, S. 32-53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846-1850, von Ivan Krevečkýj I-III, S. 54-69; 5. Vater und Tochter (aus dem Nachlass Ivan Fedorovyč's), von Ivan Franko, S. 70-89; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jhrh., von Michael Voznjak, X-XI, S. 90-131; 7. Miscellanea, von M. Voznjak, I. Franko und J. Hordynskýj, S. 132-157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine polnische Arbeit über Jagiello, von M. Špakovskýj, S. 158-169; 9. Bibliographie, S. 170-208; 10. Inhaltsverzeichnis des XVIII Jahrganges der Mitteilungen (BB. LXXX-XCI), S. 209-231; 11. Inhalt der Bände I-LXXXVII der Mitteilungen (deutsch), S. 232-246; 12. Annoncen, S. 247-252.

Inhalt des XCIV Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3-4; 2. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickýj, IV-VI (Schluss), S. 5-39; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXVII-XXX, S. 40-57; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846-1850, von Ivan Krevečkýj, IV-VI, S. 58-83; 5. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč I-V (Schluss folgt), S. 84-106; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jhrh., von Michael Voznjak, XII-XV (Schluss folgt), S. 107-161; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, M. Voznjak und T. Revakovyč, S. 162-173; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Geschichte und Soziologie nationaler Kämpfe, von V. Panejko, S. 174-194; 9. Bibliographie, S. 195-249; 10. Annoncen, S. 250-252.

Inhalt des XCV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3-4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimír Byrčák (Schluss folgt), S. 5-29; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI, S. 30-53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846-1850, von Ivan Krevečkýj, VII-VIII, S. 54-82; 5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 83-106; 6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč (Schluss), S. 107-154; 7. Miscellanea: Aus jüngster Vergan-

genheit, von Konstantin Syročkyj, S. 155—169; 8. Wissenschaftliche Chronik: Der letzte Band der „Akta grodzkie i ziemskie“, von Al. Nasarijiv, S. 170—190; 9. Bibliographie, S. 191—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des XCVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak, (Schluss), S. 5—32; 3. Zur Geschichte des ukrainischen achtsilbigen Verses, von Theodor Kors, S. 33—40; 4. Der Arianertag zu Kyselin in Volynien im M. Mai 1638 (Beitrag zur Geschichte der Arianer in der Ukraina), von Vjačeslav Lypynskyj, S. 41—57; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki über die „Kolijivščyna“, von Ivan Špytkovskýj, S. 58—93; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, IX+Karte, von Ivan Krevečkyj, S. 94—115; 7. Miscellanea, von I. Krypjakevyč, M. Voznjak u. V. Doroženko, S. 116—150; 8. Wissenschaftliche Chronik: Denkmäler Makedoniens (N. P. Kondakov, Makedonien, Archäologische Reise) von Konstantin Syročkyj, S. 151—161; 9. Bibliographie, S. 162—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVII Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj, I—II, S. 5—25; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki, von Ivan Špytkovskýj (Schluss), S. 26—73; 4. Legende über die drei Frauennaturen (Ein Beitrag zur Geschichte der Wanderung von Folklore-Motiven), von Vladimir Hnatjuk, S. 74—85; 5. Die „Kolijivščyna“ in der polnischen Literatur vor dem J. 1641, von Vassyl Ščurat, S. 86—104; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, Anhang (Materialien), S. 105—154; 7. Miscellanea: Legende von der Zerstörung der Hölle, nach der Starunja-Handschrift aus dem XVIII Jahrh., von Jaroslav Hordynskyj, S. 155—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das Referendargericht u. seine Tätigkeit betreffend die ukrainischen Länder an der Wende des XVI—XVII Jahrh., von Ivan Krypjakevyč, S. 175—188; 9. Bibliographie, S. 189—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Frage über die Siedlungen der Vjatičen. Einige Bemerkungen aus Anlass neuerer Arbeiten, von Michael Hruševskyj, S. 5—9; 3. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody, von Ivan Sozanskyj, III, S. 10—30; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobsaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse) (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 5. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora (Fortsetzung folgt); 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, Anhang, S. 75—146; 7. Miscellanea, von W. Ščerbakivskyj, V. Hnatjuk u. Mich. Voznjak, S. 147—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus den neueren Publikationen der Bukovina, von Miron Korduba, S. 163—172; 9. Bibliographie, S. 173—239; 10. Annoncen, S. 240—244.

Inhalt des CI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Sprachlehre des Laurentius Zyzanij aus dem J. 1596, von Michael Voznjak, S. 5—38; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobzaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse), S. 39—62; 4. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora, S. 63—100; 5. „Im eigenen Heim“ (Gemälde von T. Ševčenko), von Konstantin Syročkyj (mit einer Phototypie), S. 101—108; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, I, S. 109—129; 7. Miscellanea, von V. Peretz, I. Lynnyčenko und M. Hruševskyj, S. 130—143; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über unsere Emigration, von Zeno Kuzela, S. 144—158; 9. Bibliographie, S. 159—196; 10. Inhaltsverzeichnis XIX Jahrganges der Mitteilungen (BB. CI—CVI), S. 197—222; 11. Inhalt der Bände I—XCVIII der Mitteilungen (deutsch), S. 223—238; 12. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des CII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Paul Žytečkyj's, von Vladimir Peretz, S. 5—10; 3. Die Sprachlehre des Lauren-

НБ ПНУС

249196

PUBLIKATIONEN

Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Čarnečkyj-Gasse, 26.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen
Bde, I—CXXVII (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturge-
schichte, besonders der Ukraine). B. I—XX vergriffen.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft
der Wissenschaften:

Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 15 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istorično-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI
Jahrh.).

Bd. II: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII
Jahrh.).

Bd. III—IV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340).

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. VI—VII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569).

Bd. VIII—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung
und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. X—XI: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische,
kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. XII—XIII: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrai-
nische Kosaken bis zum J. 1625).

Bd. XIV: M. Hruševskýj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I. Teil.

Bd. XVI: Al. Novyčkyj, Taras Ševčenko als Maler.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim in
Lemberg.

Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oeko-
nomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. III: M. Teršakoveč, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt
der Ruthenen im Galizien 1830—1840.

Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien
im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. V: M. Vošnjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj.

Bd. VI: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim.
II Teil.

Bd. VII: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim.
III Teil.

Bd. VIII: Dr. I. Franko, Der Kampf um Alphabet in Galizien im J. 1859.

Bd. IX u. Bd. X: M. Vošnjak, Beiträge zur Geschichte der ukr. Lieder und
Versifikationen.

3. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 18 Bde ihrer Beiträge
(Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd I—VIII.

- C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische S
blizierte bis jetzt 17 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).
- D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgen
1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.
 - Bd. I: M. Hruševskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirke von Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66.
 - Bd. II: M. Hruševskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirke von Peremyšl und Sanok im J. 1565.
 - Bd. III: M. Hruševskýi, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirke von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564—5.
 - Bd. IV—V: St. Tomašivskýj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648—1649.
 - Bd. VI: St. Tomašivskýj, Galizische Chroniken 1648—1657.
 - Bd. VII: M. Hruševskýj, Lustrationen vom J. 1570.
 - Bd. VIII: Iv. Krypjakovyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1630.
 - Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1657.
 - Bd. XXII: Journal von J. Markovyč.
 2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII.
 3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
 4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine.
 5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der ersten Ausgabe vom 1840.
- E. Statistische Kommission publiziert:
1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 3 Bde.
- F. Juridische Kommission publiziert bis jetzt:
1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
 2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
 3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde.
- G. Die Ethnographische Kommission publiziert:
1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk ; bis jetzt erschienen 38 Bände.
 2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 18 Bände.
- H. Bibliographische Kommission publiziert:
- Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 4 Bde.
- Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—59 ukrainisch und deutsch. Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

НБ ИИУС

249196